

ПБб 475 /
1918

ПРОСВЕТА
АЛМАНАХ

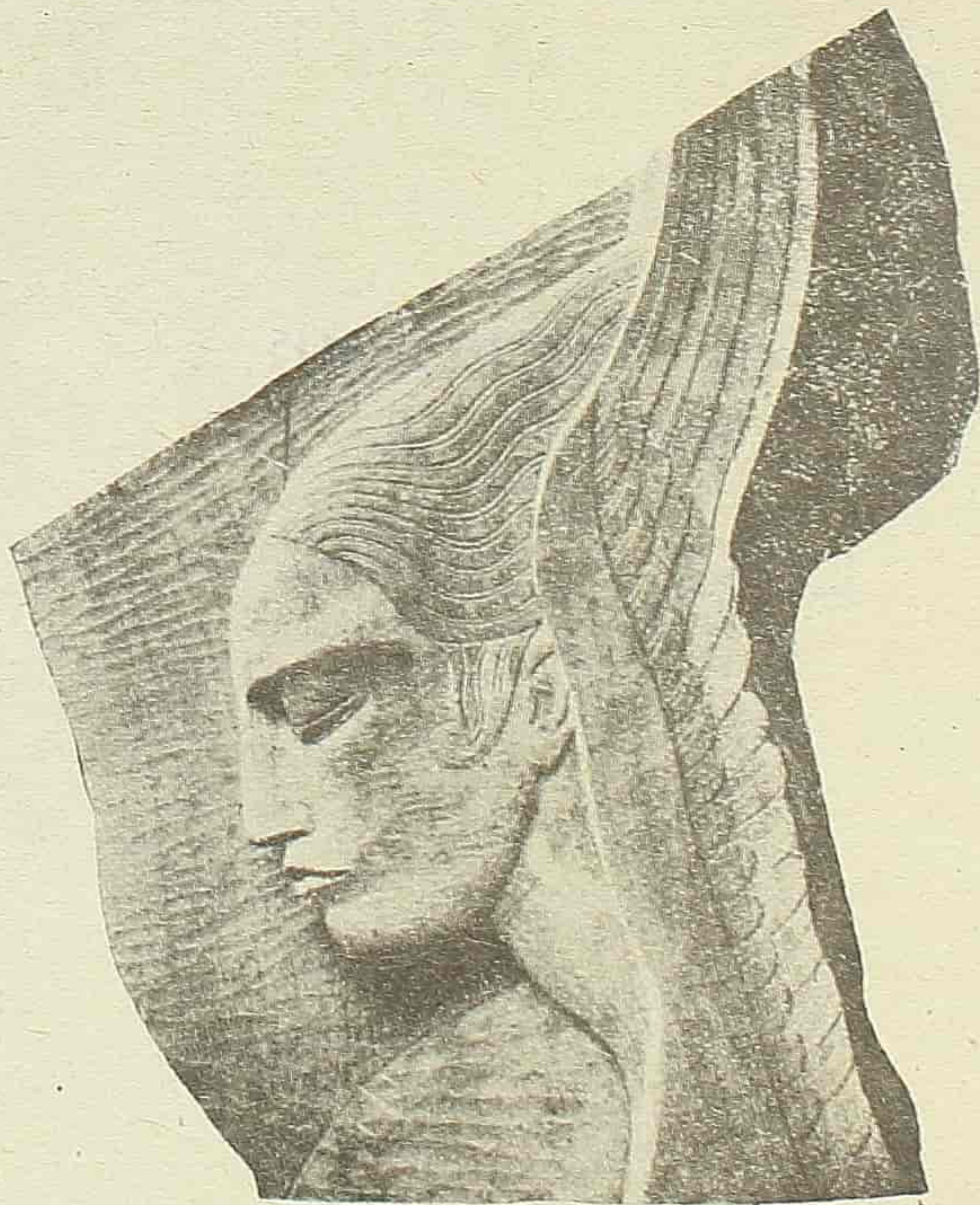
1918.

ID=1404 39815

ПРОСВЕТА
АЛМАНАХ
ЗА ГОДИНУ 1918

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Ćelović
BEOGRAD

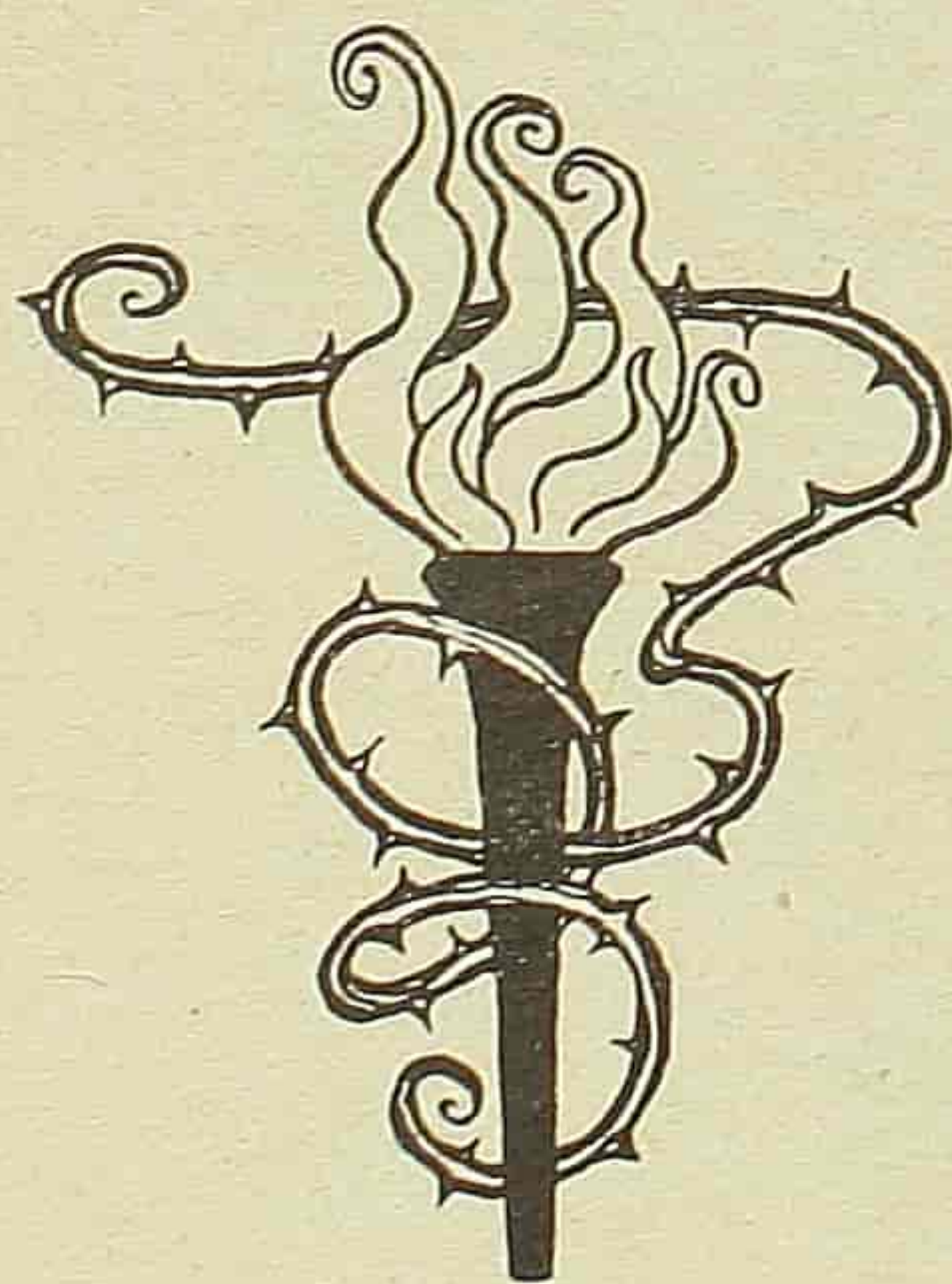

И. МЕШТРОВИЋ

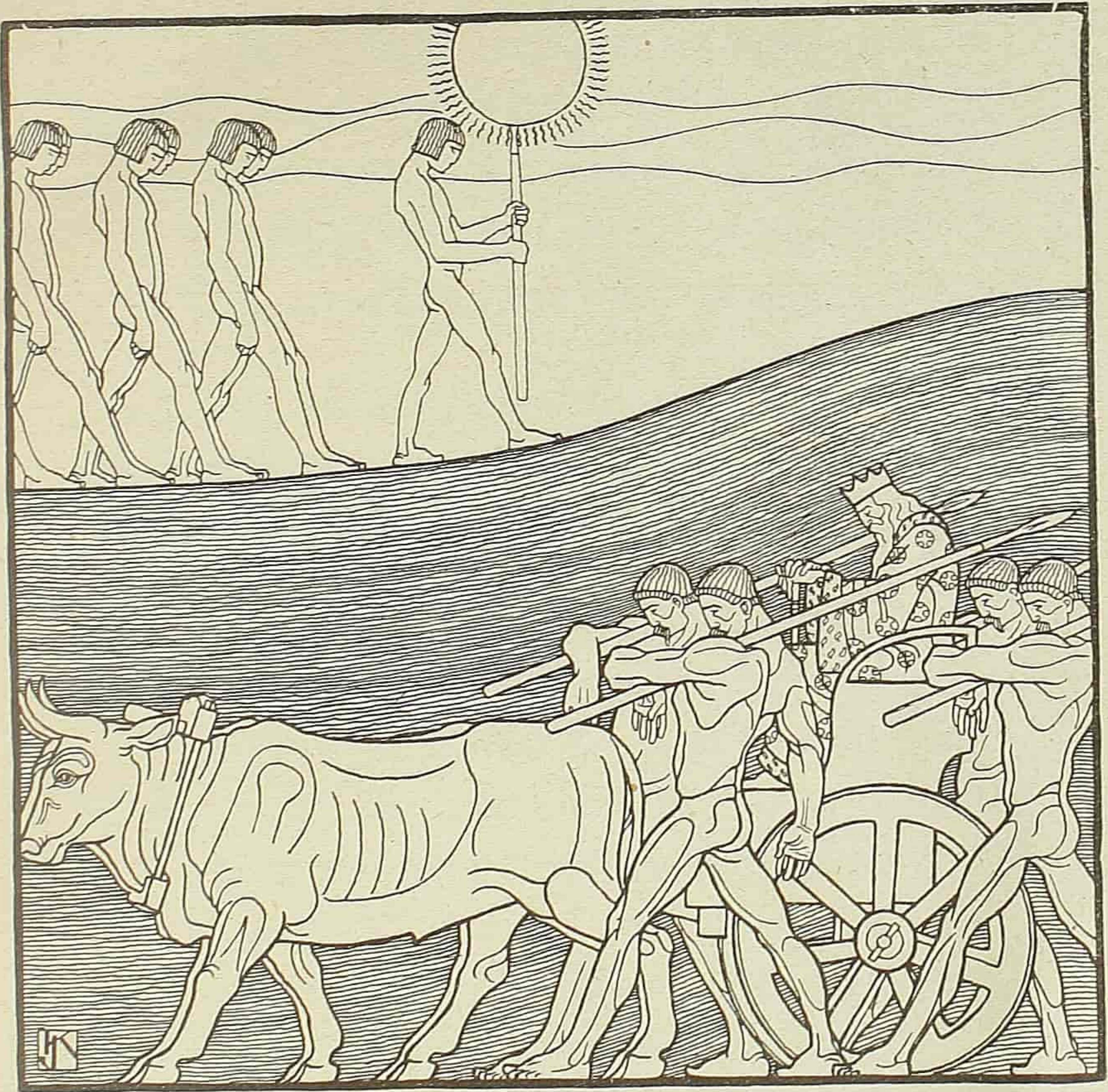
156 475 / 1918

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45479

ПРОСВЕТА
АЛМАНАХ
ЗА ГОДИНУ 1918

УРЕДИО ПЕРО СЛЕПЧЕВИЖ
ОПРЕМИО ЈОЗО КЉАКОВИЖ
ИЗДАЛО ДРУШТВО ПРОСВЕТА
ЖЕНЕВА 1918

БЕЛИ КРАЉ

Marcia funebre.

Певала жена у пећини: Буји,
паји, буји, снаго! — «Мајко, шта то хуји?»
— Синови Олуја по небу јаучу,
кудеље му снега без одмора сучу —
Паји, буји, снаго, жмури, паји, буји!

«Ко то зове мајко?» — Вила, сине, Вила
дуге пева приче са студене греде,
дуге пева приче, дуге жице преде —
слушај рано:.... Била једном, била
зелена земља — ое, ое, ое!

И у земљи бео град, и у врх града
стари бели Краљу, осамљен од људи.
Руди вође — а он сам по ваздан гуди
о давнини: давна, давна судба влада
у земљи пастира. — Ое, воле, ое,

орач пољем поје. А врх куле круте
мир; гудало везе као паук стари.
С дуварова сађу старински владари
па седе и неме, са главом на мачу.
Да ли се што зачу?... Мир. Немање ђуте.

Ал' четири црна ударише цара,
а за њима вуци, вукодлаци, дуси:
Агарјани, Угри, Бугри и Баруси!
...Тупо звечи желез, кућа се обара,
тутњи топот, стока мечи — ое, ое!

«Ори, ори, сине, остави се клања,
доста ти је крвце пролио бабајко!»
— У друм, све ми у друм плуг окреће, мајко!
Пустаијо море, не гази орања!
Ое! ое — удри! удри, боди, ое!

Зуји зрно тучно. Преко њиве црне
нагрне леса. Кò клупко неразлучно
узмотале се пољем гужве ратне,
према кланцу што се напунио дупко,
па кркља гркљан, ножи косе, колац млатне.

Удри, удри! ...Знаш ли оно место куд 'но
није дао Марку Усуд на рочиште?
Ту и Старца вихор облачине стиште,
из облака бучи пророчанство чудно:
Стани, још се иште! Још је узалудно...

Мутљава далеко одбацила Краља,
далеко у пуну Проклетију Гору.
Од пута до пута који воде мору,
ко то лута? Ко се губи и помаља,
певушећи тихо: «ое, ое, ое»?

То је Бели Краљ на четир вола бела.
Године се нижу, ветрови се преду,
а он само хумке загледа по реду:
По деци му зима снегове нанела —
«Паји, буји, паји! Ое, ое, ое!»

Године се нижу, ветрови се преду —
израсла је Краљу брада преко крила,
дуга бела брада, до земље, кò свила!
Кроз мараме снега тихо кола греду...
«Децо, је ли време? Ое, ое, ое!»

Године се нижу, тихо кола греду...

— Паји, буји, снаго, чекај, дуљи снове.

Чуј: Кад Краљу дође на крај недогледу

и најзадњи гроб кад нађе и позове —

тада, рано, тада — ое, воле, ое! —

тада, Усуд рече, сви ће да оживе!

Из морâ и река, јаруга и ждрелâ

кò дим ће да расту. И поворке сиве

повиће се кроз ноћ кò вилинска вела,

и поћи по гласу «ое, ое, ое!»

Тада ће нам Краљу да крене из Горе:

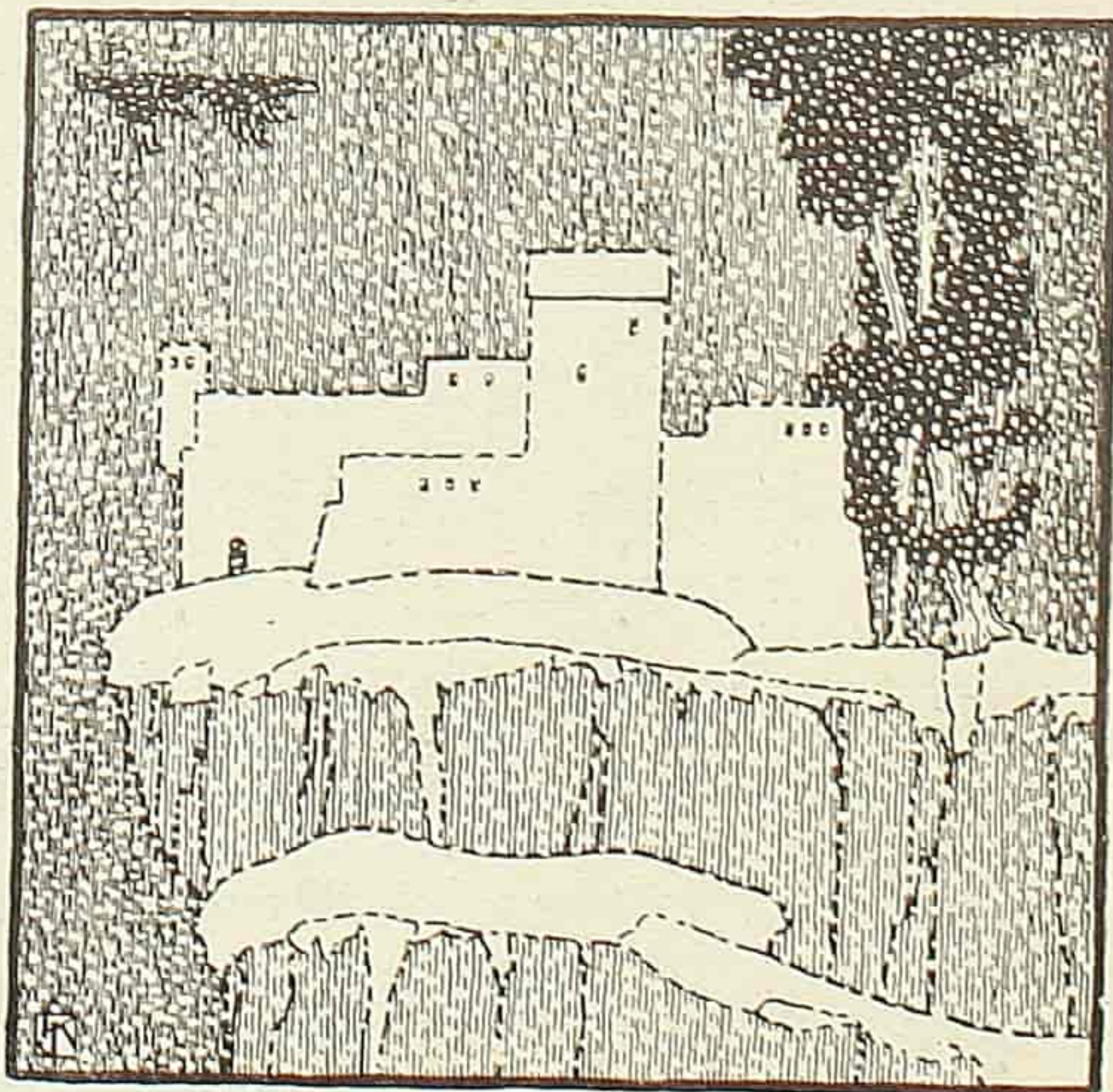
Пред њиме дечаци носећ низ брегунце

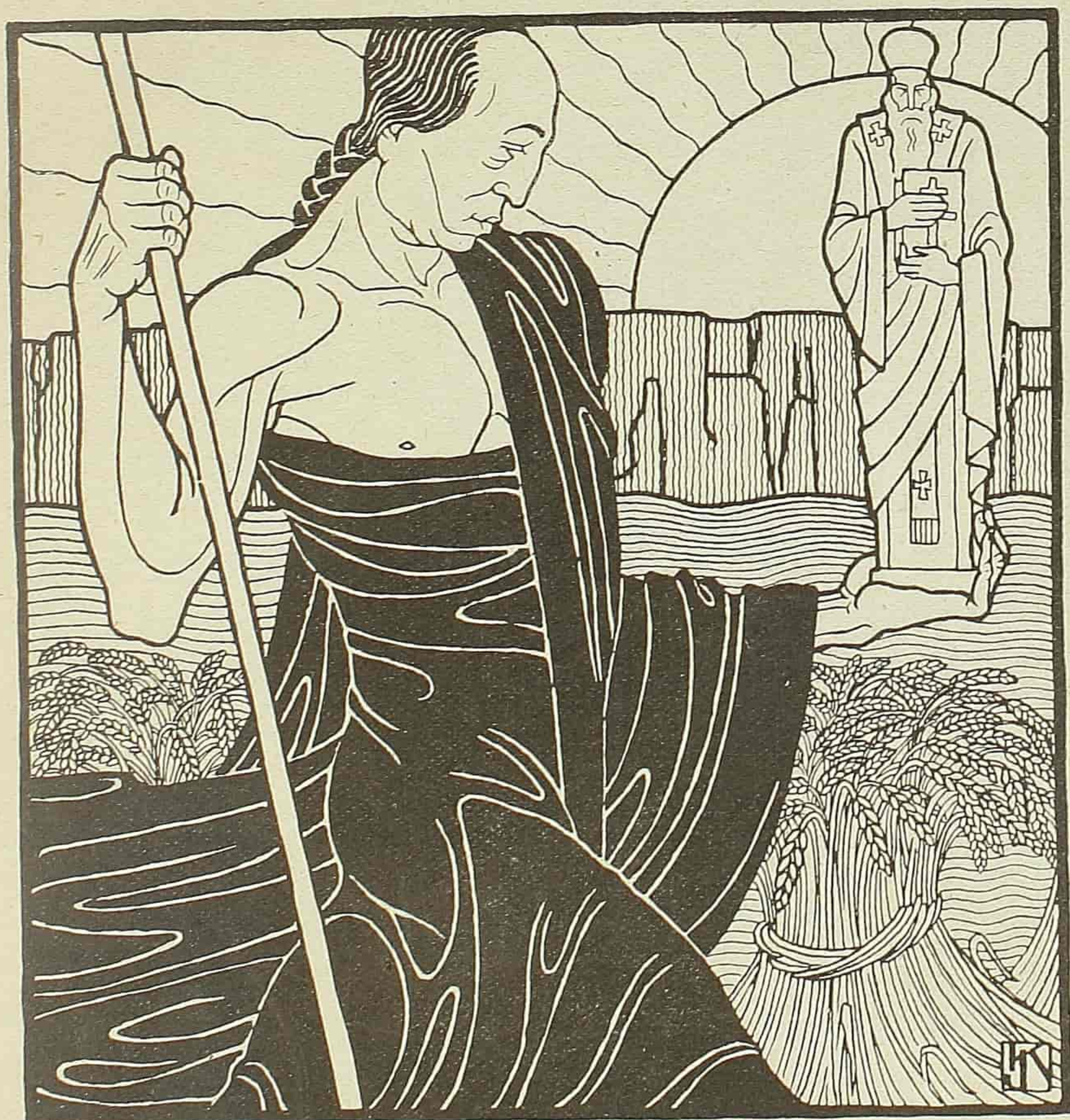
на копљу рујно запанулò сунце;

док за њиме мукло ратници роморе:

«Господи поми-луј! Ое, ое, ое!»

Перо Слечевих.

МИСЛИ И
ПРЕДВИЖАЊА

А Л М А Н А Х П Р О С В Е Т А .

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
<i>Перо Слечевик</i> ; Бели Краљ	5

I. Мисли и предвиђања

<i>Dr. Ante Trumbić</i> : Nekoliko reči o Krfskoj Deklaraciji	11
† <i>Франо Сунило</i> : Поздрав приликом Крфске Декларације	16
<i>Dr. Korošec</i> : Memorandum Jugoslovenskog Kluba, poslan na konferenciju mira u Brest-Litovsk	17
<i>Јован Цвијић</i> : Принципи и погрешке о Србији	21
<i>Мил. Р. Весник</i> : Тврда вера у југословенску мисао	25
<i>Јов. Јовановић</i> : Највећи непријатељ уједињења нашега	30
<i>М. Ђ. Милојевић</i> : Крај једне мисије	33
<i>Лујо Војновић</i> : Ми и Италија	38
<i>Коста Стојановић</i> : Економски блок балкански	43
<i>Tih. R. Gjorgjević</i> : Вугаги	52
<i>Андрија Ј. Радовић</i> : Наша будућност	57
<i>Бранко Лазаревић</i> : Југословенска Мисао	62
<i>Vodmil Vošnjak</i> : Slovenski seljak uoči svetskog rata	70
<i>М. Драшковић</i> : Једна од брига	76
<i>Др. Божидар Марковић</i> : Старо и ново колено	85
<i>Милан Грол</i> : Две нације на Јадрану	90
<i>Јевто Дедијер</i> : Југословенске земље као бедем између Истока и Запада	103
<i>Др. Мирко Косић</i> : Културни положај Војводине	109
<i>Хасан Ребац</i> : Муслимани у сјутрашњој нам великој домовини	117
<i>Dr. Ivan Gmajner</i> : Neophodnost Ujedinjenja	124
<i>Милан Чемериќић</i> : Нове Области	134
<i>Никола Стојановић</i> : Наши главни проблеми	144

II. Уметност

<i>Алекса Шантић</i> : Наш Апостол	155
<i>С. Бешевић</i> : За сунцем	156
<i>Бранислав Нушић</i> : Историја једног заробљеника	157
<i>Божидар Пурић</i> : Зрињски и Франкопан	172
<i>Josip Kosor</i> : Нраму Vječnosti	173
<i>Перо Слечевик</i> : Уметници у прогонству (са 8 репродукција)	176
<i>У.</i> : С Мештровићевих излогаба	192
<i>Тодор Н. Манојловић</i> : Српски стихови Белгији	194
<i>Д. Ј. Филиповић</i> : Мурат	196
<i>Милосав Јелић</i> : Непознато дете из 17. пука	197
<i>Vladislav Fabjančić</i> : Jugoslovenstvo u savremenoj književnosti slovenačkoj	198
† <i>Милутин Бојић</i> : Сејачи	201
† <i>Владимир Гађиновски</i> : Снови	202
† <i>Милош Видаковић</i> : Столећа	204

	Страна
III. Венци	
<i>Milan Grol: Svetli Grobovi</i>	207
<i>Перо Слечевих: Кочић и Радуловић</i>	217
<i>У.: Омладинци из Америке</i>	222
<i>Драгослав Љубибратић: Слободани-Ватреници</i>	223
<i>Божидар Пурић: Млада Босна</i>	229
IV. Наша Страдања	
<i>Dr. Gj. St. Jovanović: Ekonomske žrtve Srbije i njeno</i> <i>ustpostavljanje</i>	235
<i>Miloš Pjanić: Pregled naših stradanja</i>	248
<i>У.: Jugoslov. poslanici o austro-ugarskom teroru (citati)</i>	256
<i>О терору у Србији (из апела српских социјалиста)</i>	263
V. Југословенска Акција	
<i>У.: Дело српске војске, у очима Европе (цитати)</i>	267
<i>Милан Ђурчин: Др. Елси Инглис</i>	273
<i>Милан Ђурчин: Др. Ситон Ватсон</i>	276
<i>У.: Српски Потпорни Фонд</i>	286
<i>Миодраг Ибровац: Наши француски пријатељи</i>	288
<i>Никола Стојановић: Поглед на рад неослобођених</i> <i>Југословена</i>	295
<i>Вид Ђурђевић: Добровољци</i>	298
<i>Др. Виктор Кин: Швајцарска помоћ Србији (с додат-</i> <i>ком од М. Ч.)</i>	305
<i>Ђ. Паунковић: Обавештајни биро Срп. Друштва Црвеног</i> <i>Крста у Женеви</i>	309
<i>У.: Југословени у другим континентима</i>	315
Неколико додатака	
<i>Н.: Југословенски Одбор у Лондону</i>	318
<i>М. П.: Југословенска Социјална Демократија</i>	319
<i>У.: Публицистичка акција</i>	320
<i>Омладинска акција</i>	321
<i>Акција уметника</i>	323
<i>Lady Harley</i>	323
<i>Наше Госпође у Америци</i>	323
<i>Ратне Слике</i>	325
VI. Књиге	
<i>Урош Џонић: Прилог југословенској библиографији</i> <i>данашњој</i>	339
<i>VII. — Извештај Фонда Босанско-Херц. Емиграције</i>	358
<i>Од Уредништва</i>	360

— : —

Напомена: Пошто је Алманах изашао много већи него што је било предвиђено, и пошто су цене папира покупиле, морали смо да повисимо пре оглашену цену Алманаха. Скупљачи добивају сваки петнаести примерак.

Претплате се шаљу на адресу уредника: «Case 5820 Mont-Blanc Genève». Цена је Алманаху 5 франака швајцарских или 6.50 франака француских.

Поштарина се рачуна посебно.

NEKOLIKO RECI O KRFSKOJ DEKLARACIJI.

Krfska Deklaracija je jedan dokumenat izrađen od zvaničnih predstavnika Kraljevine Srbije i članova Jugoslovenskog Odbora u Londonu, a odobren od Nj. V. Prestolonaslednika Aleksandra. Tako su se u ovom delu složili punomoćni predstavnici Kraljevine Srbije i predstavnici srpsko-hrvatsko-slovenačkog naroda ispod Austro-Ugarske.

Čim se objavila naša Deklaracija, Crnogorski Odbor za Ujedinjenje, kome je predsednik G. Andrija Radović, bivši Predsednik Ministarstva, i koji predstavlja slobodno mišljenje crnogorskog naroda, pristupio je jednom javnom izjavom Krfskoj Deklaraciji. —

Odnosaj Srpske Vlade i Jugoslovenskog Odbora. Srpska Vlada primila je, u novembru 1914, od Srpske Skupštine mandat da vodi ratnu politiku Kraljevine Srbije tako da osigura oslobođenje srpsko-hrvatsko-slovenačkog naroda ispod Austro-Ugarske i njegovo ujedinjenje u jednu zajedničku državu. To načelo istaknuto je na novo u skupštinskoj rezoluciji meseca jula 1915. Ostajase jedna posebna zadaća na Jugoslovenskom Odboru, u kome bejahu okupljeni predstavnici Jugoslovena iz Austro-Ugarske. Trebalo je da se, njegovom samostalnom akcijom, uveri javno mišljenje savezničkih zemalja, da onaj deo našeg naroda koji je pod Austro-Ugarskom sam traži da se oslobodi i ujedini u jednu jedinstvenu državu. Ove tri godine neprekidne propagande sigurno su urodile željenim plodom. Rezultat akcije potvrdilo je i više političkih manifestacija od strane punomoćnih predstavnika našega naroda koji žive u Austro-Ugarskoj. Jugoslovenske kolonije po Americi i britanskim zemljama, organizovane od našeg Odbora, primile su odlučno jugoslovenski program. One sačinjavaju najdragoceniji oslonac moralni i finansijski za našu propagandu. Broj jugoslovenskih dobrovoljaca od početka rata do danas, računajući i one u Rusiji, dao je za Savezničku stvar barem 80.000 vojnika. Tome se pridružuju danas oni koji dolaze iz Amerike. Sve ove činjenice pokazuju jasno koliko naš narod iz Austro-Ugarske želi da se ujedini i kako, svim sredstvima, a osobito stvarnom vojnom pomoću, saraduje na ovom ujedinjenju.

Zadaća Krfske Konferencije. Ulazak Sjedinjenih Država Američkih u rat i pad carizma prouzrokovan ruskom revolucijom, stvorili su novu međunarodnu atmosferu. Nije se više moglo ostati samo pri isticanju principa jugoslovenskog ujedinjenja, kako ga je formulisala srpska Skupština. Trebalo je zvanično formulisati, bar u glavnim linijama, jedan jugoslovenski program koji odgovara novim potrebama. Trebalo je, u saradnji sa Srpskom Vladom, izraditi program koji će utvrditi osnovna načela o teritorijalnom ujedinjenju i unutrašnjoj organizaciji zajedničke države.

Taka je bila zadaća Krfske Konferencije. Ona ju je izvršila izradivši Deklaraciju, dostavljenu najpre verbalnom notom vladama Savezničkih sila, a zatim objavljenu u službenom listu Kraljevine Srbije, u Biltenu Jugoslovenskog Odbora, i u štampi Savezničkih zemalja.

Tim činom, jugoslovenski problem postavljen je na jedan punovažan način. On će se definitivno rešiti na Kongresu Mira, koji će krunisati sigurnom pobedom savezničku vojsku, pobedom koju mi očekujemo s nepokolebivom verom.

Osnovni principi Deklaracije. Deklaracija se osniva na modernim demokratskim principima koliko u pogledu međunarodnom toliko u pogledu unutrašnjeg uređenja. U međunarodnom pogledu traži se: 1) oslobođenje sedam milijuna Slovena iz Austro Ugarske, koji su se već podigli na znatan stupanj prosvete i koji imaju svest o svom nacionalnom jedinstvu; 2) ujedinjenje jedne nacije od 12 milijuna duša, podeljene na jedanaest pokrajinskih uprava i podvrgnute pod trinaest raznih zakonodavnih jedinica; 3) u korist toga naroda, ukidanje onog brutalnog načela po kome «sila vlada nad pravom», i ujedinjenje tog naroda na osnovu načelâ slodode, kulture, i saglasnosti sa pravom narodâ da raspoložu sami sobom i da biraju oblik svoje vlade; 4) stvaranje — na jednoj vanredno važnoj i osetljivoj tački središnje Evrope, na mostu koji će vezati Evropu i Aziju i obuhvatiti pojas zemlje između Dunava i Jadrana — jedne od najhomogenijih država cele Evrope u narodnosnom pogledu; stvaranje države koja će za uvek ostati neoborivi bedem da zapreči prodiranje german-skog carstva i habzburške samovolje.

Što se tiče unutrašnje organizacije, Deklaracija uzima kao načelo najširu demokratsku slobodu i potpunu jednakost u svim stranama života, a osobito u pogledu narodnosti, politike, vere, građanskog života. Zato su Srbi, Hrvati i Slovenci koji žive pomešani jedni s drugim, i predstavljaju, pod tri razna imena, jedno jezično i nacionalno jedinstvo, proglašeni jednakim i u najmanjim sitnicama.

Država će biti ustavna monarhija, demokratska i parlamentarna. Monarhijski princip primenjuje se samo na dinastiju Karađorđevića, koja je izašla iz samog naroda, postavila prve osnove samostalne države, i, u svojim današnjim predstavnicima Kralju Petru i Prestolonasledniku Aleksandru, dokazala svoje demokratske ideje, razvijajući nacionalno osećanje i izdižući iznad svega slobodu i volju narodnu. Prema tome, država će se zvati «Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca». Kraljevska vlast odbija božansko pravo, koje spada u srednjevekovna shvatanja i predstavlja apsolutnu volju; naprotiv, ona crpe svoju snagu iz volje samog naroda, t. j. iz Ustava kako ga sam narod bude stvorio.

Zemljište nove države. Što se tiče zemljišta, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvatiće sve krajeve gde naš narod živi u masama ne cepajući se u delove. Polazeći s toga stanovišta, jugoslovenska država ne traži jugoslovenskih oaza razasutih po krajevima gde je druga neka narodnost u većini. Ali ona ne može dopustiti ni da se od njena zemljišta cepaju oaze strane narodnosti koje su se stvorile infiltracijom tuđih jezika među naš jedinstveni narod. Krfska Deklaracija stavlja kao osnovno načelo da se eventualne nesuglasice imaju rešiti na osnovi volje samog naroda.

Jugoslovenski Program traži, osim Srbije i Crne Gore, koje su nezavisne države, zemlje u kojima stanuju Srbi, Hrvati i Slovenci podvrgnuti pod vlast Habzburga. Time su naši politički zahtevi određeni dovoljno jasno.

Konstituanta. Jedna Ustavotvorna Skupština iz cele nacije, izabrana na osnovi opšteg prava glasa, jednakog, neposrednog i tajnog, trebaće da uredi budući Ustav državni. Ova Skupština ne će glasati Ustava apsolutnom većinom, nego «kvalifikovanom» većinom, koju će odrediti ona sama u svojoj uredbi. Apsolutna većina ne može da se primi, jer bi ona mogla da nametne jedan ustav vrlo brojnoj manjini, a to bi moglo

imati za posledicu da apsolutna većina natura jednom velikom delu naroda ono što ona hoće. Po principu «kvalifikovane» većine, Konstituanta će trebati da nastoji izravnati, na osnovu međusobnih ustupaka, razlike koje bi se pojavile između manjine i većine. Tako će budući Ustav državni da bude veran izraz celog našeg ujedinjenog naroda.

Umesno je da kažemo od kolike je važnosti jedinstven Ustav za celu državu. Time se isključuje ideja konfederacije, t. j. jednog sistema po kome bi se jedna država stvorila na taj način da razni delovi priđu njoj kao samostalne države. Taka federacija značila bi sjedinjavanje više država koje bi imale pravo da ugju ili da ne ugju u zajedničku državu, a i da iz nje izagju kad budu htele. To nije ono što mi hoćemo. Nama se ne radi o sjedinjavanju više država, nego o ujedinjenju jednog te istog naroda u jednu jedinstvenu državu. Kao što ima samo jedan narod, tako neka bude i jedna jedinstvena država. Samo tako moći će da živi jedan solidan organizam, sposoban da osigura celom narodu njegove interese životne, moralne i materijalne. —

Medjutim, ideja jedne jedinstvene Ustavotvorne Skupštine za celu državu, ne znači da svi državni poslovi moraju da ostanu koncentrisani samo u jedno zakonodavno telo i povereni samo jednoj izvršnoj vlasti. Ideja jedne države ne povlači za sobom sistem stroge centralizacije. Država može da postoji i u slučaju gde se ostavljaju kompetenciji središnjeg parlamenta i središnjoj izvršnoj vlasti samo poslovi spoljne politike i oni poslovi iz politike unutrašnje koji su apsolutno potrebni za opstanak i razvoj države kao jednog celog organizma. Ovi poslovi mogu da budu sledeći: vladalac, spoljna politika i njeni predstavnici na strani, carina, narodna odbrana, novac i zajedničke financije, saobraćaj u koliko se odnosi na interese cele države, trgovinu, i t. d.

Ovaj problem unutrašnjeg uregjenja jedan je od velikih zadataka Ustavotvorne Skupštine, koja će jedina imati pravo da osniva i da menja Ustav.

Velika Srbija ili Jugoslavija? Često su nas pitali da li mi želimo Veliku Srbiju ili Jugoslaviju. Pitanje važno i duboko. Težiti za Velikom Srbijom značilo bi hteti da rešavamo naš nacionalni problem time da uveličamo sadanju srpsku kraljevinu; i dok Jugoslavija znači rešavanje tog problema

stvaranjem jedne nove države koja obuhvata sve krajeve gde živi naš troimeni narod, t. j. Srbi, Hrvati i Slovenci, računajući tu i Srbiju i Crnu Goru. Ideja Velike Srbije bila bi partikularistična, dok je ideja Jugoslavije ideja celog jugoslovenskog naroda.

Krfska Konferencija rešila je ovo osnovno pitanje jasno i odregjeno, ne ostavljajući ništa za sumnju. Njenim rešenjem napuštena je sasvim partikularistička ideja srpska, i definitivno je prihvaćena zajednička nacionalna ideja, kako se to vidi iz alineje 2. paragrafa 9. naše Deklaracije, koja glasi:

«Naš narod ne traži ničega što pripada drugome. On samo traži što je njegovo. On želi da se oslobodi i da se ujedini. Zbog toga on odbija svesno i odlučno svako delomično rešenje problema svog oslobogjenja i ujedinjenja nacionalnog. On postavlja problem svog oslobogjenja ispod vlasti austro-ugarske i svoga ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu koja će sačinjavati jednu nedeljivu celinu.»

I Srbija dakle odbija s nama zajedno, svesno, svako delomično rešenje našeg problema: mi ne ćemo da se on reši novim uspostavljanjem Srbije i Crne Gore, pošto ove države ne bi mogle da budu do vasali svojih neprijateljskih suseda ako ne bi htele da se pokore austro-ugarskoj diktaturi; mi ne ćemo da se stvara odvojena Hrvatska država jer ni ona ne bi mogla biti drugo do jedna nova Albanija eksploatisana za tugji interes; mi ne ćemo ni delomičnih problema, kao što su bosanski, dalmatinski, istarski, i t. d., nego želimo da se naš srpsko-hrvatsko-slovenački problem uzima kao jedna organska celina i da se na budućem Kongresu Mira reši kao taki.

Ovaj paragraf naše Deklaracije, po mom mišljenju, najvažniji je u ovom dokumentu. U njemu je cela snaga našeg nacionalnog shvatanja, i po tome naš problem dobiva onu visoku važnost koju ima po opštu politiku Saveznikâ. On stavlja u pitanje opstanak Austro-Ugarske.

Moja je dužnost da izrazim zahvalnost koju dugujemo Srbiji za taj akt. Kao država, ona je prinela najveću žrtvu za ujedinjenje našeg troimenog naroda. Ona izjavljuje da je spremna da žrtvuje svoju individualnost državnu da bi se ostvarila jedna zajednička država svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Tim

ona započinje najveće od svojih dela i stiče apsolutno pravo da se zove Pijemontom jugoslovenskim.

Uspeh Deklaracije. Mi smo zadovoljni uspehom koji je imala naša Deklaracija. Ona je naišla na opšte odobravanje i među beguncima koji se nalaze u savezničkim zemljama, među našim svetom koji je pod Austro-Ugarskom, gde su je reprodukovali svi jugoslovenski listovi. Ona je oduševljeno pozdravljena i u srpskoj vojsci i među jugoslovenskim dobrovoljcima, koji se bore s njome rame uz rame. Neopisano je bilo zadovoljstvo i odobravanje s kojim je srpska vojska pratila Deklaraciju. Time nam je ona dala novog dokaza o svome oduševljenju s kojim izdržava borbu za naš veliki cilj.

Malena srpska država dokazala je već svojom herojskom borbom snagu i predanost naše rase. Posle novih pobeda nad austrijskim armijama na Ceru i Rudniku, Srbija je poklekla u neravnoj borbi, napadnuta sa severa od Austro-Nemaca, a sa istoka od Bugara. Ostavljena sama sebi, ona nije mogla da se dovoljno odupre. Naša ujedinjena država biće bar koliko tri današnje Srbije, i dovoljno jaka da odbije svaku novu navalu neprijateljsku. Ovim ratom mi ulazimo u istoriju sveta. Ulazimo posle užasnih žrtava. Te žrtve pokazale su svetu ko je naš narod, šta li je njegova snaga i njegov cilj. Našim ujedinjenjem mi ćemo postati članovi međunarodnog bratstva i kulture svetske. To nam je cilj, to naša jedina ambicija.

Dr. Ante Trumbić.

(Izvadak iz jedne Konferencije u Francusko - Srpskom Društvu, otštampane u *Bulletin Yougoslave*, No. 26, 1917. — U.)

ПОЗДРАВ ФРАНА СУПИЛА.

Честитајући Српској Краљевској Влади на горњему делу, Франо Супило позива се на приговоре које је сам чинио о томе раду и вели:

...«У толико је већа моја радост с којом данас поздрављам Вас, Вашу владу, Југословенски Одбор и цело Србство мученичког балканског Пиемонта ради закључака прихваћених који су дапаче у темељним начелима надмашили моје постулате. Овим су наравно посве одпала она гравамина, које сам лани изнио у Југословенском Одбору као више неактуална, а нови постављени темељ јест гранитско историјско дјело и идеја водиља садашњости и будућности читавог нашег народа па какав год га тежаки трновит пут још чекао. Камо среће да се је ово могло учинити одмах у почетку рата у напону снаге и победа Србије; али ништа није прекасно нити ће дјело икада умриети. Дирнут и одушевљен захваљује, поздравља и слави

Лондон, јула 1917.

Франо Супило.»

MEMORANDUM

JUGOSLOVENSKEG KLUBA, POSLAN NA KONFERENCIJU MIRA U BREST-LITOVSK.

Gospodine predsedniče!

9 novembra primio je Zbor Sovjeta načela za predlog mira, u kome se proglašuje aneksijom i nasilnim prisvajanjem, ako ma koja država silom zadržava koji narod, ako se priznanje prava narodnog glasanja uskraćuje narodu protiv njegove volje izražene bilo štampom, bilo u narodnim skupštinama, bilo otporom ili ustankom protiv ugnjetača... ili ako mu se uskraćuje pravo da sam udesi politički način vlade, a bila je svečano objavljena odluka ruske vlade, da će potpisati mir, koji bi učinio kraj ovome ratu pod spomenutim, za sve narodnosti pravednim uslovima.

Ta vlada dalje predlaže, da u pregovorima za mir učestvuju predstavnici svih narodnosti i naroda, koji su uvučeni u rat ili od njega stradaju.

Pošto je na telegrafsku okružnicu Sovjeta narodnih poverenika 28 novembra, 1917 austro-ugarska vlada bila izjavila, «da pristaje na načela ruskog programa za mir bez aneksija i ratnih naknada uz obezbeđenje prava na narodno samoopredeljenje», svečano su izjavile 3 decembra, 1917 jugoslovenske delegacije u Beču i u Zagrebu jednako sa predstavnicima češkog i ukrajinskog naroda u prisustvu austro-ugarske zajedničke vlade, da će da istraju u potpunom i čistom izvođenju prava na samoopredeljenje svojih naroda i da za to traže dovoljne garancije, te su tom prilikom i češće kasnije sasvim odlučno podigli zahtev, da predstavnici austro-ugarskih naroda budu pušteni na pregovore o miru.

I ako ovi zahtevi predstavljaju želju pretežne većine naroda, austro-ugarska je vlada odrešito odbila ne samo sudelovanje predstavnika naroda pri pregovorima u Brest-Litovsku, već je svom odlučnošću izjavila, da nije voljna da prizna narodima koji žive unutra u državnim granicama pravo samoopredeljenja, jer da tobož ustavi koji postoje pružaju narodima dovoljnu sigurnost da se dalje i u monarhiji slododno razvijaju.

Prema ovoj činjenici i s obzirom na to da će se pri pregovorima o miru odlučiti o sudbini i opstanku našeg naroda smatramo svojom svetom dužnošću, da otvoreno izrazimo svoje stajalište u ovom pitanju.

Od šestog veka obitava narod Slovenaca, Hrvata i Srba (zajedničkim imenom Jugoslovena) kraj severno i istočno od Jadrana. Izmenično podjarmljen silom od Turaka i Germana, a delimično i od Romana, preživeo je narod teške muke vekova u ropstvu. Kadgod su i u koliko su delovi ovog naroda sebi izvojevali državnu slobodu, procvetala je kod njih kultura i civilizacija, dok su podjarmljeni delovi bili primorani da budu sluge i raja pod Turcima otvoreno, a pod Germanima pod drugim naslovima i u drugim oblicima. Uprkos tom strašnom tlačenju održala se u čitavom narodu živa iskra slobodne misli i večita težnja za narodnim ujedinjenjem.

Buknuće svetskog rata donelo je našem u razne državne kalupe raskidanom narodu nove teške muke.

Pod strašnim pritiskom vojničke organizacije uništen je cvet mladosti u izigravanju jednih protiv drugih.

Ujedno je počelo u monarhiji teško proganjanje Jugoslovena. Na desetine hiljada porodica bile su uništene; ljudi, žene, deca sudom i bez suda pobijeni, njihovo imanje opljačkano i uništeno. Još veći broj Jugoslovena bio je uz teška zlostavljanja bačen u tamnice. Opet na hiljade moradoše na silu ostavljati svoj zavičaj. Na hiljade državljana uzeti su za taoce radi sigurnosti austro ugarske vojske i delom pobijeni. U tom krvavom građanskom ratu vođenom protiv naroda dez ikakve odbrane režim je izvukao jeftinu pobjedu. Potpunim pravom možemo tvrditi, da je jugoslovenski narod najteže nastradao između svih naroda.

Kad je buknuła ruska revolucija, te se pričiniło, da puca zora slobodi za proletere među narodima, osokolio se naš narod i počeo otvorenu borbu za svoju nezavisnost. 30 maja pročitao je predsednik Jugoslovenskog Klubau bečkom parlamentu izjavu, u kojoj se traži ujedinjenje svih krajeva monarhije, u kojima su nastanjeni Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno, samostalno, od svakog gospodstva tuđeg naroda slobodno, na demokratskoj podlozi sagrađeno državno telo pod žezlom Habsburg-Lothringena. U nebrojenim raznim izjavama složila se posle toga volja naroda bez obzira na razlike stranaka i klasa u zahtevu za slobodnom nezavisnom državom. U prkos očajnog otpora privilegisanih naroda Nemaca i Mađara, uprkos nečuvenog pritiska cenzure, i neprestanih pretnja tamnicom i glađu, ipak je čista volja naroda prodrła jasno na javu.

Na ovom mestu moramo svečano protiv toga protestovati da tobože ustavi monarhije, što postoje, pružaju narodima ma kakvu

mogućnost slododnog razvitka. Naprotiv: oni jamče svojim privilegisanim narodima sredstva državne moći za tlačenje i guljenje proleterških naroda. Austrijski državni savet sastoji se iz dve ravnopravne kuće. Članove jedne od njih imenuje vlada. Ni jedan zakon ne može biti predložen za sankciju, ako ne pristane gospodska kuća. Zastupnička kuća bira se doduše prividno na osnovu opšteg prava glasa, ali su izborni kotari tako skrojeni, da četrdeset i tri hiljade (43.000) Nemaca, pedeset i pet hiljada (55.000) Jugoslovena, šezdeset hiljada (60.000) Čeha, sto i pet hiljada (105.000) Ukrajinaca i na primer sto i dvadeset hiljada (120.000) koruških Slovenaca dobijaju jedan mandat! Tako se veštački stvara od manjine većina. I izvađanje ravnopravnosti naroda i svaka pomisao na promenu ustava izjalovi se usled otpora naroda ustavom privilegisano.

Drugi deo našeg naroda u ovoj monarhiji, podvrgnut je ugarsko hrvatskom ustavu. Taj je ustav i stanje, koje se odatle izrodilo, upravo ruglo civilizacije. Šezdeset od sto (60%) naroda Ugarske iznose nemeđarski narodi, a imaju samo sedam od sto (7%) mandata, dok Hrvati preko hrvatskog sabora imaju nekakvu prividnu autonomiju.

Treći deo našeg naroda u Bosni i Hercegovini, izložen je golom apsolutizmu. Jugosloveni u Austriji su osim toga tako veštački pocepani u sedam pokrajina, da većim delom imaju male manjine u saborima.

Tako na primer slovenačka trećina Koruške ima samo dva zastupnika u koruškom saboru. Jugosloveni u Gorici i Istri, gde su u većini od dve trećine, odnosno tri četvrtine imaju samo manjinu saborskih mandata. A čak i u Kranjskoj, gde 98% (devedeset i osam od sto) pripada slovenačkoj narodnosti, udešen je taj od grofa Czernina tako slavljani ustav na tako vešt način da u kranjski sabor (koji i prema parlamentu ima ograničenu kompetenciju), pedeset i tri nemačka velika posednika biraju četvrtinu zastupnika, a uz to imaju veto u najvažnijim pitanjima, a naročito u pogledu promene zemaljskog reda. Što se tvrdi, da ustavi Austro-Ugarske jamče narodima slobodan razvitak, to je zbilja izrugivanje prava samoopredeljenja, a to može da tvrde samo ona lica, koja računaju na oskudno obaveštenje na protivnoj strani i na zavijeno namerno varanje.

Protivno tome mi ovim najsvečanije ponavljamo prilikom pregovora o miru naš zahtev, neka se austro-ugarskim narodima zajamči potpuno pravo samoopredeljenja.

Naš je narod u kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, kojoj pripadaju virtualno još drugi važni jugoslovenski krajevi, u ostalom već vršio pravo samoopredeljenja, kad je prilikom prvoga izbora kralja iz kuće Habsburga (1527) i pri određivanju nasledstva u ženskoj lozi (pragmatička sankcija 1712) postavio svoje uslove za očuvanje svoje samostalnosti, koje je drugi kontrahent izrično primio.

Uprkos tome, što je naš narod u toku vekova bio potpuno potlačen od zajedničkoga pritiska nemačko-mađarskog režima i što su mu oteta ispravama utvrđena prava, ipak se nije nikad odrekao svoje samostalnosti, te i sa istorijskog-pravnog gledišta ima potpuno pravo, da zahteva pravo samoopredeljenja.

Naš je program, ako ga saberemo, ovaj :

1) Odmah opšti, demokratski mir, potpuno razoružanje, međunarodno obezbeđenje i zaštita slobodnog razvitka svih naroda, velikih i malih ;

2) Priznanje i potpuno osiguranje slobodno provedenog i potpunog prava na samoopredeljenje naroda, osobito u pitanju, da li hoće slobodnu državu i u kojoj će formi da je obrazuje ;

3) Mi ne tražimo za našu državu ništa, što pripada drugom narodu i što prema tome nama ne pripada, mi tražimo za našu državu samo ono zemljište, koje je u kompaktnim masama kontinuirano naseljeno od naroda Srba, Hrvata i Slovenaca ;

4) More, naročito Jadransko, neka bude slobodno. U koliko bi promet preko luka na severu Jadranskog Mora, a koji se nalazi u našem kompaktnom narodno-privrednom ozemlju, bio osobito koristan za privredni razvitak udaljenih naroda, gotovi smo s njima sklopiti ugovore koji im jamče slobodan trgovački promet preko njih.

Mir, koji bi hteo okameniti današnje stanje, to ne bi bio mir za narode ove monarhije. To bi bio početak teške smrtne borbe austro ugarskih Slovena, teška prepreka za socijalni napredak svih naroda, koji dolaze u obzir. Ali bi i međunarodni mir ostao uvek ugrožen pri takvom stanju. Može li se zamisliti da će moralno neodrživo stanje biti zaštićeno međunarodnom organizacijom mira? Svi ugovori za svetski mir, koji su prostu silu štitili, bili su ubrzo rastrgani od vlastite nemoralnosti.

I ako pri pregovorima o miru u Brest-Litovsku zvanični predstavnici monarhije pobijaju zahteve većine austro ugarskih naroda, i ako glas proleteraca među narodima izgleda da i kod drugih učesnika nailazi na malu susretljivost, ipak se nadamo da će se videti, da je demokratski svetski mir, za kojim se ide, nešto nemo-

guće, ako se održi današnje stanje u austro ugarskoj monarhiji, koje nosi u sebi klicu novih zapleta. Zbog toga to stanje, koje susede uvek ugrožava, a demokratsku misao izrugava, već ih danas sili, da velika demokratska načela slobode i samoopredeljenja do- sledno provedu, ne samo s one strane ruske državne granice, već i s ove strane.

Zato predlažemo, nek se na pregovore o miru puste predstavnici izabrani od austro ugarskih naroda, a napose takođe Jugoslo- vena, u svrhu ugovora *o neograničenom samoopredeljenju naroda u monarhiji, koje se ima potpuno slobodno provesti sa garancijama.*

Beč, 31 januara 1918.

Za Jugoslovenski Klub :

Dr. Korošec, m. p.

ПРИНЦИПИ И ПОГРЕШКЕ

О СРБИЈИ

Подвизи и патње Србије у овом рату ужасно су тешке. Четврти део њена становништва, у најмању руку, сатрли су бојеви, болести, и глад. То је као кад би Немачка изгубила 15 милијуна, Француска 10, Италија око 9 милијуна и по. Затим, срушивши Србију, наши непријатељи, а особито Бугари, стали су да систематски требе становништво неких крајева. Поврх тога, они су запленили не само све државне заводе, библиотеке, економске справе, најбоља грла говеђе и свињске стоке, намештаје, и т. д., него и непокретна имања многих приватних лица. Депортације, — обична ствар у нашој несрећној домовини, — узеле су одвратан облик, јер су Бугари одвукли огроман број Срба чак у Малу Азију. Аустро-Мађари починили су иста така зверства, на мало друкчији начин, у оном делу Србије што га држе они. У Србији је разорен цео национални живот. Истина, рат је притиснуо ужасом све окупиране земље, али ни једна од њих није страдала колико Србија.

Стање ратних заробљеника и других заточених Срба — по извештајима који су апсолутно сигурни — страш-

није је него игде. У неким заробљеничким логорима изгинула их је половина, и то ретко од заразне болести. Тамо се мре од студени и од глади. Ја морам да констатујем да званични кругови нису исцрпили сва средства да спасу од сугурне погибије ове остатке славне српске војске. [Чак и изван Србије, југословенски поданици Аустро-Угарске пате теже но што је икад иједна популација патила под султановом владом; турска насиља не могу се упоредити с насиљима која трпи српски народ од почетка овог рата. Хиљаде и хиљаде Срба из Босне и Херцеговине, из Срема, из Далмације — особито од Задра до Боке Которске — побијене су и повешане без икаква суда. Аустријске власти заплениле су више од сто хиљада имања српских, хрватских и словеначких, што се види из самих њихових званичних листова].

Па ипак, ни српска војска на Солуну, ни становници Србије и свих других земаља југословенских у Аустро-Угарској не клонуше духом. Напротив, свуда међу њима влада смелост, пожртвовање, нада.

Чему се нада Србија? Без сумње не ономе што јој се давало ту скоро. Једна земља која је поднела оно што горе спомену смо, која је жртвовала своју целу, своју најздравију мушку снагу: земља коју су опљачкали и осакатили сурово; земља која вером не преврну и чија се славна војска борила и бори се још јуначки на солунском фронту; та земља чији су губици у овом рату већи него ичији — зар она да се само рестаурира? Рестаурирати Србију, и ништа више, то би значило осудити је да после овог рата сигурно умре и да ишчезне у аустријској смеси. То би била централна Европа, «Mittel-Europa», остварена уз помоћ наших савезника и пријатеља. То би била пруга Хамбург-Багдад, отворена у корист Немачке.

У западној Европи још се људи варају о многим проблемима и о стању ствари балканских и аустроугарских. Да споменем само два три примера. Западна Европа поверовала је готово као у неки аксиом у словенску опасност — *il pericolo slavo* — у ту причу коју је ширила и бранила Аустрија и Немачка. Колико је чуда учинила та прича! Балканска питања бркају се често. Најбољи је пример те необавештености македонско питање. У неким врло ме-

родавним круговима лондонским ишло се дотле да се ту веровало у ауторитет браће Бокстон, тих писаца који не познају ни језика, ни етнографије, ни економских прилика на Балкану. Ти људи нису имали ни појма о целом низу ствари које треба да зна ко год хоће да и додирне наш одиста компликовани проблем. Али да не говоримо о другим питањима: У овај мах особито нас занимају оне аутономије које се предлажу за Аустро-Угарску.

Треба признати да су Југословени, Чеси и други народи који живе у хабзбуршком царству размишљали више него већина на Западу о начинима на које би се могло најбоље живети под Хабзбурзима. Ти народи исцрпили су све методе и окретали су проблем са свих страна, не би ли на ма какав начин нашли неко паметно решење. Али тога начина нема. О томе нас још боље уверавају немили и страшни догађаји из овог рата. Аустро-Угарска је учинила својим поданицима толико зла да је већ сасвим немогуће да се Југословени и Чеси измире с том државом зулума, велеиздаје и шпијунаже. Аутономнја, «*selfgovernment*» под Хабзбурзима, то је иронија. Нема енглеске ни америчке демократије у хабзбуршком царству! Последица аустријских аутономија била би само то да један Хинденбург, у неком будућем рату, командује над 50 милијуна Словена, место над 25. —

Не! У погледу Србије и њене браће под Аустро-Угарском, мир се не може закључити на тако неправедан начин, противан принципима самоопредељења народа, противан миру праведном и дуготрајном.

Изгледа да имају само два тачно одређена правца у којима се може извршити еволуција Европе: с једне стране стоји идеја централне Европе или пруска идеја, а с друге стране идеја да народи располажу својом судбином. Овај други принцип изразили су јасно Г. Вилсон, Руси, и часопис *New Europe* кад је почео да излази. Примили су га и сви Савезници у свом одговору председнику Вилсону.

Али већ од почетка рата, па и после непрестано, Савезници и њине владе непрестано су истицали права малих народа, изједначујући их у томе с великим нацијама. После су и разне групе социјалистичке из свих земаља примиле та начела, и то је било сасвим природно.

Свако средње и непотпуно решење, скројено по компромису и опортунитету, осуђено је на смрт, и с правом, јер то би била старинска средства дипломатије, тајне дипломатије.

Како је могуће да свет, после свих жртава овог рата, прими нека решења која би носила у себи клицу новог ратовања!

Да би се дошло до праведног и трајног мира, ваља победити барем два главна непријатеља: централне силе и империалисте, којих има и изван централних сила. Прва победа, она над централним силама, осигурана је ако западна Европа и Америка издрже до краја. Много обавештеног света верује осим тога да ће притиснути, терорисани народи такођер допринети да се рат сврши и да победа буде одлучна. Ко гледа шта се догађа у Аустро-Угарској, видеће у души погажених народа извесне силе које вру, и које ће да закипе чим дође прва прилика.

Империализам и шовинизам опасни су непријатељи будућег мира. Многи народи јасно показују намеру да прошире своје господство и над народима другог језика и другог осећања, особито у неким познатим случајевима. Италија и Румунија ушле су у овај рат, без сумње, из узвишених принципа; али под притиском околности њима су признати неки крајеви који им не припадају ни по чему. Могу народи да праве уступке једни другима, али принцип самоопредељења народног одиста се не спровађа нагодбама тајне дипломатије. Нема горег империализма но допустити да једна династија, династија хабзбуршка, располаже народима као да је то неко њено имање. Ниједна држава нема нимало више права да располаже народима у Аустро-Угарској, ни да издаје одредбе о њиној судбини, па ма каква била у том погледу њена очекивања и њена погрешна мишљења.

Искрено, праведно, и савесно ваља испитати прилике и тежње разних народа: То треба да руководи шефове државâ у великим догађајима будућности. То од њих очекују не само погажени народи, него и цело човечанство које страда.

Јован Цвијић.

ТВРДА ВЕРА У ЈУГОСЛОВЕНСКУ МИСАО.

Од своје ране младости, ја сам веровао у остварење југословенске мисли, и та ме вера није никад издавала. Данас, више него икад, ја сам не само свестан нашега јединства, него поуздано верујем и у наше уједињење. Ту своју непоколебљиву веру имао сам прилику исказивати у последње време више пута.

Сувише заузет пословима своје службе, те тим стављен у немогућност написати за *Просвету* овом приликом што опсежније и пригодније, сматрам да неће бити на одмет да пред њене читаоце изнесем одломке из изјава, које сам о томе питању чинио.

Приликом претресања *Југословенског Питања*, на седници од 1/14 јуна 1916 у париском Социолошком Друштву, изазваног предавањем г. Жоржа Божен, и у коме су узели удела г. г. Т. Жоран, Е. Оман, Л. Ајзенман, П. К. де Ланикс и Е. Бенеш, ја сам изјавио:

«Сводећи претресање Југословенског Питања на праву његових социолошких елемената, мислим да је потребно на првом месту констатовати да се тежње за уједињењем које видимо данас код Хрвата, код Словенаца и код Срба најприродније и најлогичније објашњују нагомом етничког самоодржања, који је јачи од свих других побуда. Овај нагон остао је жив у најдубљим слојевима нашег племена. Као што су наши претци, пре него што ће постати католици, православни, протестанти па и мухамеданци, били прво Словени (Хрвати, Словенци или Срби), тако је и у наше дане, или још тачније: од незапамћених времена, наш народни дух сачувао своје унитарне одлике. Наши гуслари непрестано објављују у свакој прилици превагу народног осећања над верским. Код нас се без престанка понавља да «брат је мио које вере био» и да «не пита се ко се како крсти, већ чија му крвца грије прси». Ово нам може изгледати чудновато, с извесне тачке гледишта чак и јеретички, после петнаест столећа хришћанског живота; али је то једна чињеница о којој треба водити рачуна и коју не треба губити из вида. И пазите како је наш гуслар, човек из народа, потпуно сасгласан у овоме са највећим нашим великанима политичким па чак и верским. Први интелектуални покретач Словенства није био нико други већ један католички свештеник из XVII столећа (Крижанић), а један од великодостојника Католичке Цркве, један од њених славних људи,

бесмртни Штросмајер створио је Југословенску Академију у Загребу, и радио је на нашем националном уједињењу пре свих јавних радника, политичара и научника. Политика куће Хабзбурга, заснована на начелу *завади па владај*, сејала је дуго и са планом неслогу међ разним деловима нашег племена. На том путу она је могла, овда онда, имати понеки спољни и тренутни успех, тако да су пренагли посматрачи могли поверовати у наше неслагање, видевши само спољашност наших дневних борби. Крв коју су наша браћа Хрвати и Словенци пролили на нашим бојиштима у редовима српске војске, отворила је очи најскептичнијим и најневернијим.

«Наше национално јединство, Госпође и Господо, јесте једна чињеница, и то чињеница коју дугујемо колико свести о нашем заједничком пореклу толико и непоколебљивој вољи да располажемо слободно својом судбином. Ову историјску чињеницу потврдио је и озаконио Наполеон, који нас је све ујединио у Илирску Краљевину; право слободног располагања собом дала нам је ваша велика Револуција, и ми га се нећемо одрећи. Само је заблуда ако се често говори о нашим «захтевима». Ми не захтевамо ништа. Ако — као сва друга велика начела — начело народности мора имати своје остварење, а закони социалног развитка нам за то јемче, југословенско уједињење неће моћи не извршити се. Оно ће се извршити, уосталом, и зато што су правда и племенити интереси Европе у потпуној сагласности са њим. И ако се оно не изврши, којом несрећом, данас, — извршиће се сутра, прекосутра. Али ће се извршити».*

Друштво «Напори Француске и њених Савезника» приредило је у фебруару ове године на париској Сорбони једно јавно предавање *О напорима Србије у овом рату*. Предавање је држао чувени француски политичар и публициста г. Жозеф Ренах под председништвом члана Француског Института и управника Музеја Природних Наука г. Еулпида Перија.** Том приликом ја сам међу осталим изјавио и ово:

«На првом месту ја вас преклињем да не заборавите да кад год вам се говори о Србима, треба увек узети ову реч у њеном најширем смислу. Она не обухвата само

* Потпуни претрес овога питања у *Revue Internationale de Sociologie*, август 1916.

** Сви ови говори објављени су у *Revue des Sciences Politiques* (јуни 1917) и засебно у књижници *L'Effort serbe*, Paris (Alcan) 1917.

грађане Краљевине Србије такве каква је постојала пре рата, него и Србе ван ове краљевине, као и њихову хрватску и словеначку браћу. Да примите овај програм, ја вас не молим никако у својству званичног представника Србије; ја сам само одјек свих ових Срба, Хрвата и Словенаца, пореклом из свих крајева где живи наше племе, и чија се тражења стапају у један једини узвик: «Уједињење и Слобода!» Наши претци сачињавали су један народ од њиховог настајења у разним крајевима где их је сеоба народâ довела пре петнаест столећа. И у данашњој несрећи, ми смо свесни да смо један народ, и хоћемо да сачињавамо само један народ и у будућности за коју се надамо да ће бити напредна и срећна. Србија каквом су је обележавали пре рата, игра у овом скупу области само улогу која се некад придавала Ил-де-Франсу у вашој земљи и Пијемонту у савременој Италији.

«Запазите још и то да, настањена између Дунава, Јадрана и Јегејског Мора, насеља српског племена наша су се, од првих тренутака своје историје, стиснута, тако рећи, између два супротна света који су носили велика имена, Рим и Византија, али који су одговарали сасвим друкчијој стварности. Рим, за нас, представљали су Немци и Мађари. Византију брзо заменише Турци. Петнаест столећа борили смо се ми за свој национални опстанак — *primus vivere* — против противника који су били тим страшнији, што су се често удруживали против нас. Наша приврженост нашој националној индивидуалности донела нам је вешала под германским и мађарским господарењем, колац под турским јармом, робију или тамницу под млетачким режимом. Стога су се погледи свих Срба, Хрвата и Словенаца и окренули ка земљи покривеној храстовим шумама, коју ми зовемо Шумадија, ка отаџбини Карађорђа, од дана кад је овај славни син нашег народа развио, 1804 године, заставу Ослобођења.

«Никаква политичка или административна подела — а ви знате да нисмо били од њих поштеђени — није могла наудити духовном јединству нашег племена. Најделатнији и најодлучнији представници нашег народа оставили су, тако, још за рана, свој дом и своју породицу, каткад са пређутним пристанком својих родитеља а још чешће по њиховом савету, да би се упутили Београду, где се било заложило прво огњиште српске слободе. На тај начин се може разумети оно што би иначе било необјашњиво, да је нова Српска Држава могла имати у почетка XIX столећа организацију сразмерно савремену, као и брзо цветање књижевности и уметности, онда кад је на хиљаду становника био само један који је умео читати и писати. Све словенске земље на Југу, или, као што

ми кажемо, све југословенске земље, сарађивале су инстинктивно и одушевљено на васпостављању заједничке отаџбине.

«Могло би се навести колико би се хтелo доказа за ову историјску чињеницу. Васпитачи српских краљевих били су најчешће далматинци католици. Људи који су саградили Српску Државу дошли су већином из крајева којима је господарио туђин. Кад сам пре неколико година био позван да напишем за једно инглеско дело о Србији главу о нашем дипломатском телу, морао сам констатовати да је само један од старешина наших посланстава био родом из Краљевине, а да су сви остали били из неослобођених области. Најживописнији од свих ових примера јесте можда случај са нашом народном химном: њу је написао један Србин из Угарске, компоновао један Словенац, а најлепше ју је певао један Далматинац, који је остао чувен због тога.

«Народно јединство Југословена створено је у срцима, ма како да се оно није појавило на мапама, и одлучна победа коју је српска војска однела над Турцима на Куманову, с јесени 1912 године, није одјекнула нигде јаче него у градовима подјармљеним туђинском господарству као што су Љубљана, Сплет, Шибеник или Сарајево. Овај самоникли занос био нам је тренутно кобан. Он је дао прилике Аустро-Немцима да убрзају своја наоружања и послужио је као изговор за незаборављени састанак који су имали у Конопишту, неколика месеца пред садањим ратом, немачки цар, надвојвода престолонаследник Фрањо-Фердинанд, генерал фон Молтке и адмирал фон Тирпиц.

«Исто тако, да би пркосио југословенском родољубљу, изазивајући његову експлозију, оде надвојвода престолонаследник у Сарајево, где је требало да нађе чудну смрт која је служила као изговор за велики пожар, изговор који је требало наћи по сваку цену.

«Смрвљено ужасним ратом више него иједно друго, подељено туђинским господарима који су од њега начинили два дела — мученичке таоце и војнике против своје воље — југословенско племе није било никад више уједињено него што је у искушењима које данас преживљује. Држање наших војника, и на фронту на Балкану и у Добруци, задивило је све оне који су били његови очевидци. Али има једно јунаштво које се не види, то је јунаштво оних људи, оних жена и оне деце које су аустро угарске власти бациле у тамнице, док су младиће послали на кланицу. Згажени многобројнијом снагом, без икакве везе са Савезницима, они пуштају да се десеткују својевољно лишавањем и често мучењем. Аустро-Угарска ратује о-

горченије против својих властитих поданика Југословена у њиховим домовима, него против својих непријатеља на бојном пољу. И призор једног очајничког отпора против ове тираније је тако грозан, да нас каткад питају зашто наши саплеменици пркосе толиким патњама. Зато што хоће, зато што хоћемо, сви, да будемо најзад своји господари. Дошли смо у томе до ступња где се не може више да подноси одвратни туђински јарам. Стало нам је до наше слободе и до наше независности више него до наших добара и до нашег живота.

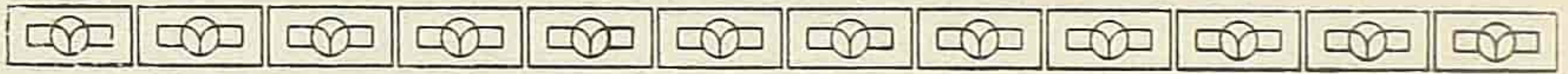
«Нису ово, верујте ми, таште речи. Вековима се наше племе борило за верску самосталност и за стварање политичке независности. Чим је ово мало огњиште независности било основано, цело племе се дало на посао да створи потпуну интелектуалну независност, да би у себи распрострло што пре све тековине савремене цивилизације. Овај напор се извршио самосвојно; сваки огранак племена дејствовао је упоредо са осталим, без нарочитог споразумевања са њима — што би уосталом било често врло опасно. На тај начин доспели смо да образујемо једну научну културу, и можемо поносно тврдити да данас већ постоји једна југословенска наука као што има и једна југословенска књижевност. Разлике које нас раздвајају, било да су основне као што су верске или да су само спољне природе као што је разлика у писму, нису апсолутно ништа промениле у овом резултату, нити ће у њему што икад променити.

«Уједињени у патњи, уједињени такође у својој оданости Савезничкој ствари, ми хоћемо да одсад будемо уједињени и у једној народној држави, слободној и равноправној са другим, малим и великим, државама цивилизованог света. Осећај једнакости је код нас тако дубоко укорењен да је у извесним приликама и сам владар приморан на извесне обавезе као и ма који грађанин. Сваки Србин — а Енглези и Французи су утврдили да је то одиста тако — сваки Србин сматра себе племићем, то јест не признаје никакво људско биће као више од себе у друштвеном или законском погледу. У области међународног живота ми о једнакости и праву имамо исто схватање које и у свом националном животу.»

Живим у тврдом уверењу, да сам у обе прилике изразио мишљење и тежње просвећених Срба, Хрвата и Словенаца, још јаче можда осећаје широких слојева нашега народа. С тим уверењем ја ћу и умрети, макар и не видео својим очима целокупно његово остварење. Оно ће доћи, те ће га видети поколења која за нама настану:

Наши напори, трпљења и жртве наших претходника нису били узалудни. Ни једна кап крви, пролирене за ову свету мисао, није изгубљена. Њоме су натопљена поља, на којима ће нићи наша слобода и наше уједињење.

Мил. Р. Веснић.

НАЈВЕЋИ НЕПРИЈАТЕЉ УЈЕДИЊЕЊА НАШЕГА.

Уједињење Срба, Хрвата и Словенаца је непорушива ствар. Нико не може спречити наше уједињење, јер је оно једна истина, једна идеја, једно природно право. Идеје, истине и права угушују се, њих често закопавају у гробове, али они ничу изнова, васкрсавају, јер су бесмртни.

Аустрија и Угарска, као Турска, чиниле су све да униште наше народно обележје и да спрече наше народно уједињење. Мало који Србин, Хрват, или Словенац не зна данас шта су све чинили завојевачи Турци, шта Немци у полицајној Аустрији, шта шовинистички Угри, да униште наше народно обележје. Векови су пролазили у борби, а ми смо очували наш језик, веру, име, мисао и наде. Сваки Србин, Хрват и Словенац зна шта и данас Немци и Угри чине да спрече наше народно уједињење. Историја последњих петнаест година ври од злочина почињених час од стране званичнога Беча, час од званичне Пеште, противу идеје нашега уједињења. Данас, гледамо сви како се Немци и Угри муче да је угуше... Они неће моћи то постићи, ни они ни ико други; јер како Срби, Хрвати и Словенци, који су на својему огњишту, тако и они који су данас ван њега, и поред свих тешких недаћа, никад нису били сложнији, једнодушнији него данас у томе: да се троимени народ мора ујединити; никад нису били свеснији свога бића, својега права, него данас.

И ако је то све тако, пуно је сметњи, много је непријатеља нашем уједињењу; њих има свуда, малих и великих.

Њих све нећемо набрајати; наша дневна штампа у Европи и у Америци их познаје и противу њих се бори. На једнога од њих као да се заборавља. Међутим, он као да је највећи: То је незнање, непознавање Аустро-Угарске Монархије. — Управо, криво познавање ове композитне државе.

Ко је год пратио европску штампу за време овог рата, не само савезничку него и непријатељску и неутралну, могао је видети да мало ко познаје ову Монархију онакву каква је она у ствари. Већина државника, публициста, парламентарца и другог света у Европи и у Америци, света који се интересовао јавним животом Европе, знали су за једну Аустро-Угарску коју ми Срби, Хрвати и Словенци не познајемо, а с нама ни Чеси, ни Пољаци, ни Румуни, ни Словаци, ни иридента италијанска; знали су за Аустро-Угарску бечкога Кореспонденц-Бироа. Они су мислили н. пр. да је Аустро-Угарска једна велика, независна национална држава, у којој живе само два народа, Аустријанци и Угри, који имају свој независни политички, економски и интелектуални живот, свој народни идеал. Они су веровали да је и црква у њој национална, а слобода савести неограничена. Они су живели у уверењу да је то, и ако конзервативна, једна врло напредна и строго уставна монархија, у којој су слобода штампе, слобода збора, договора и удруживања врло широке. За њих су Угри били најуставнији народ, а Аустријанци један народ који је са својим законима о општем праву гласања стекао место међу демократским државама. Многи је мислио да су Аустријанци «весео и витешки народ», а Угри «први борци за уставне слободе», које некакви Југословени, Чеси, Словаци и Румуни из шовинистичких тежња хоће да униште. Они су веровали такве и друге сличне бајке.

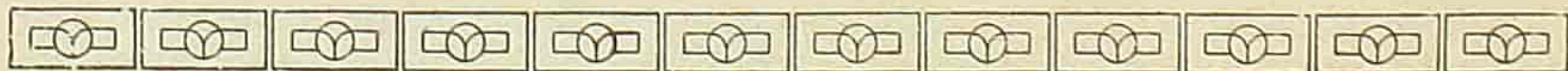
Они нису знали да је у Аустро-Угарској од 52 милијуна становника само 12 милијуна Немаца и само неких десетак милијуна Угра, који господаре над осталих 30 милијуна Чеха, Пољака, Словака, Срба, Хрвата, Словенаца, Румуна, Италијана. Они нису знали да је Аустро-Угарска и у политичкоме и у економскоме, па и у интернационалном погледу само васал, слуга вишега ранга у служби германскога *Drang*-а. Они су са чуђењем гледали да се све војске у рату боре за неку државну идеју, за неки народни идеал, а да се

војска Монархије Аустро-Угарске бори за владара. Они нису знали да је црква у Аустрији и у Угарској политичко оруђе у рукама угњетача. Они нису знали да се сваки други језик који није немачки и угарски прогони из цркве и школе. Они нису знали да је Аустро-Угарска Монархија састављена из неке 24 засебне провинције, да би се овима могло лакше управљати. Они су знали да има у Аустрији и Угарској доста добрих и напредних политичких закона састављених на либералним принципима, али нису знали да су ти закони прављени за Немце и Угре, и да се административним наредбама управља над осталим народностима у Монархији, и то на најгори начин. Они нису знали за оне многобројне полицијске трикове у којима је један исти народ вештачки издељен у засебне административне целине, а који су мањини угарској осигуравали већину у угарском Сабору, а Немцима надмоћност у бечкоме Рајхсрату. Они нису знали да у Аустрији влада шака немачких племића и попова, а у Угарској хиљаду-две аристократа и великих поседника. Они нису знали да је Аустро-Угарска једна од најреакционарнијих држава....

И не само да све то и друго шта нису знали, него то још и данас многи не знају ни у Енглеској, ни у Француској, ни у Италији. И зато што не знаду Аустрију и Угарску, Аустријанце и Угре, зато тамо многи јавни радници криво суде о нашем уједињењу, и заступају нама противно, па некад и непријатељско становиште. Старе бајке и легенде, које је бечки пресбиро још из доба Метерникова, — онај исти пресбиро кога се бојао чак и Бизмарк пре Садове — ширио по свету о Аустро-Угарској као модел-држави, још живе, још делају по свету, и чине да се данас, после три године рата, који је Аустро-Угарска изазвала, још гледа на њу милостивим оком.

Зато је непознавање Аустро-Угарске по свету највећи непријатељ нашег уједињења.

Јов. Јовановић.

БЕОГРАД
Luka Celović
БЕОГРАД
КРАЈ ЈЕДНЕ МИСИЈЕ.

Примањем мандата од Европе 1878 да окупира и администрира Босну и Херцеговину, Аустрија је постигла један од највећих успеха у својој историји. Он је несумњиво и последњи.

У знак признања за поверену јој мисију, аустро-угарска влада у напред је дала свечано обећање, да ће поћи у Босну и Херцеговину као носилац културе, благостања и напретка онамошњем народу.

Међутим, Аустрија је погазила ово своје свечано обећање, као и толика ранија, које је било добило и међународно-правну санкцију Берлинским Уговором.

У место да пође као «носилац културе», Аустрија је ушла у Босну-Херцеговину уз припомоћ 200.000 војника, којима је босански народ уступио сваку стопу земље орошену крвљу својом. У место простог администратора, Аустрија се појављује од првог дана уласка у земљу као завојевач.

Као одговор на овакво схватање свога права администрације, босански народ диже буну године 1882 против Аустрије.

За све време своје окупационе управе, Аустрија је «уносила културу» подизањем искључиво жандармериских касарна у место школа.

Колико је Аустрија желела народно просвећивање, најочитију сведоцбу пружа тужна историја културног друштва «Просвете». Од првог дана његовог оснивања па све до данас, његови чланови су излагани сваковрсним гањањима. За време овог рата већина од њих су предавани преким судовима на суђење «због велеиздаје». Између многих других осуђен је на смрт и Васиљ Грђић, секретар «Просвете», један од најугледнијих просветних радника у Босни.

Народно благостање заснивано је на грађењу стратегијских железница. А експлоатација свих главних извора народног богатства (шума, руда и др.) поверена је странцима. Политичке слободе апсолутно нису ни постојале. За све време окупације одржавана је нека врста опсадног

стања. Командант војске био је у земљи увек највиши представник власти.

Војни режим представљао је стварну врховну власт не само за време окупације, него и после анексије, када је створена нека врста Народног Представништва.

Ми не мислимо улазити у ближе излагање система аустро-угарске владавине у Босни-Херцеговини. Г. Др. Н. Стојановић, један од најугледнијих политичара и државника босанских, дао је о томе у својој најновијој студији* врло тачан преглед.

Но била би највећа заблуда мислити да су Босна и Херцеговина једине области, у којима је Аустрија одржавала тако тежак режим.

Ако бацимо само један поглед на владавину аустријску у свима њеним областима, ми видимо да је њен систем владавине увек исти. У Ломбардији, као и у Чешкој, у Буковини и Далмацији, Ердељу и Хрватској, у Венецији и Словеначкој, Аустрија је била у непрекидној борби са својим поданицима. Чак и пошто је изгубила талијанске области и коначно потиснута из Немачког Савеза, Аустрија није стекла никакво искуство. На против, после стварања Споразума са Угарском, Дунавска Монархија заводи дотле невиђени систем борбе државних органа против свога сопственог становништва. Једина земља која је пружала сличне призоре била је Турска.

Европска дипломатија вештачки је подржавала и штитила од распада Османлиско Царство кроз читаво једно столеће. Не само због себичних интереса или супарничких побуда, него поглавито због страха да се не створе на рушевинама азијатске државе нови друштвени организми, који ће можда бити мање способни за живот од самих Турака. Не један велики државник и дипломата енглески и француски живели су у овим идејама. Балкански народи су од тога страховито много страдали, а Пруска и Аустрија, користећи се енглеско-француским заблудама, припремале себи наслеђе «болесног човека.»

Само благодарећи неуморном раду и животној отпорности малих балканских хришћанских народа, као и потоцима пролирене руске крви, успело се, да младе балкан-

* Bosnie et Herzegovine (annexion-desannexion).

ске државе обнове свој негдашњи национални и државни живот на рушевинама Турског Царства.

Мислимо да нећемо изаћи из опсега скромности кад тврдимо да је општи напредак човечанства учинио знатан корак у напред обнављањем Балканских Држава.

Осим издајничке улоге Бугарске, остале балканске државе остале су, у пркос великој немачкој пропаганди у неким од њих, верни браниоци своје сопствене слободе и скромни сатрудници својих великих Савезника, у одбрану човечанства од немачког варваризма.

Као што су на територији турског царства израсли млађи организми који су унели новије и савршеније елементе у живот, тако су се створила нова органска бића на аустријском организму, која императивно траже посебан слободан индивидуални живот.

Они су природна последица самог постанка Аустријске Царевине.

Стварање Аустријске Монархије почето је у доба када су у Европи биле потпуно потиснуте идеје о Слободи, како су их проповедали стари грчки филозофи, као и идеје о праву и државно-правном уређењу, како су их схватили стари Римљани. Аустријска Монархија зидана је на темељима интереса и потреба Хабсбуршке Куће. Благодарје тадањим схватањима и идејама које су владале о Држави, као и о политичким приликама, у Европи, Хабсбуршка породица успела је да читав низ народа потчини својој управи.

Кроз столећа, Аустрија је остала доследна у методима владавине који су били признати у Средњем Веку као државни принципи.

Ни једног тренутка у дугој историји Дунавске Царевине није било потпуно мира ни слоге међу њеним народима.

Аустрија није никад била штићеник ни једне хумане идеје, она није учинила никад ни један акт који би је обележио, ако не као носиоца и браниоца, а оно бар као узгредног помагача у раду на општи напредак човечанства. На против. Историја нам даје у изобиљу доказе да је Аустрија увек била неуморни радник у борби против свих идеја, којима народи европског и америчког конти-

тинента дугују своје данашње народносно и политичко развиће.

Аустрија је остала неумитни противник Идеје о стварању држава на принципу народности. Она је остала најодлучнији противник свих политичких струја и покрета либералног и демократског карактера. Још и данас, кад скоро на целом шару земаљском Демократија и политичка Слобода узимају најшире размере, Аустрија потсећа човечанство својим уређењем на средњевековно доба. — Шта је управо Аустрија? Она је симбол времена када су Државе биле приватне својине крунисаних глава; када су права и жеље народа, као етничких целина, били сасма потчињени правима и личним интересима појединих владајућих породица.

Данас Аустрија представља једну фикцију, један абнормални организам међу државним организмима. Аустрија нема ни један од битних принципа, на којима почивају сувремене државе. Државници, научници и филозофи нашега времена не могу навести ни један разлог који би диктовао, у вишем интересу човечанства, даље одржавање Хабсбуршке Монархије као посебног државног организма.

На против, велики Светски Рат има за идеју водиљу формирати нове државне организме сходне самосталним опредељенима великих и малих народа. Државници и дипломате Велике Алијанције апсолутно су упућени ићи једним јединим путем, који је определило време у коме живимо: наиме изаћи на сусрет жељама народа и створити *националне државе*.

За време овог великог светског рата, Хабсбуршка Монархија показала је како је у европској заједници савршено окончала своју мисију. Народи који је сачињавају представљају потпуно одвојене национално-политичке и етичке целине. Они манифестују са више упорности и одлучности него икад своју жељу да живе својим посебним животом. Велика Светска Алијанција одговорила би само делимично своме узвишеном позиву ако би се ограничила на уништење пруског милитаризма и ослобођење Алзас-Лорена. Да се човечанство спасе нових потреса, који могу бити не мање страшни и разорни од садањих, неопходно је, да сви народи који сачињавају Аустро-Угарску

монархију обнове свој самостални државно - политички живот.

Јужни Словени, како они који су остали у Монархији, тако и они ван ње, једногласни су у захтеву да створе своју засебну Српско-Хрватско-Словеначку Државу. *Јулска Декларација* на Крфу дала је тој жељи и један државно-правни облик.

У тој будућој држави Срба, Хрвата и Словенаца, народносни живот свих области наћиће пун свој полет и савршено слободну делатност у свима гранама свога народносног и привредног развијања. А то ће бити најбоља утеха и награда свима оним жртвама и мученицима који падоше како у Босни-Херцеговини, тако и у осталии југо-словенским областима за ослобођење и уједињење.

После свих патња и свих жртава које су принели Срби, Хрвати и Словенци на олтар своје слободе, они имају апсолутно право очекивати да меродавни политички и дипломатски кругови њихових великих Западних Савезника приступе онаквом решењу аустријског питања, како императивно налажу интереси *свију народа* који сачињавају царевину. Хабсбуршка Држава је завршила своју улогу у историји човечанства. Она има бити замењена новим државним организмима, сазиданим на подлози народносног принципа.

Обнављање Пољске, стварање Чешко-Словачке, ослобођење и присаједињење Румуна и Италијана њиховој слободној браћи биће једна од најпоузданајих гаранција за трајан мир у централној Европи.

А слободна млада демократска Српска, Хрватска и Словеначка — Југословенска — Држава биће најбоља — једина — гаранција за демократију света, да европски Југо-Исток не постане поново попрште пруско-аустријског и бугарског вандализма.

Међутим, на велико изненађење свију поборника трајног мира, неки од енглеских политичара још се јављају као браниоци «интегритета Аустро-Угарске». Приликом дебате о новом ратном кредиту 24 јуна о. г. у Доњем Дому између осталих изразио се за интегритет Аустрије и Г. Ноел Бокстон, председник «Балканског Комитета» у Лондону.*

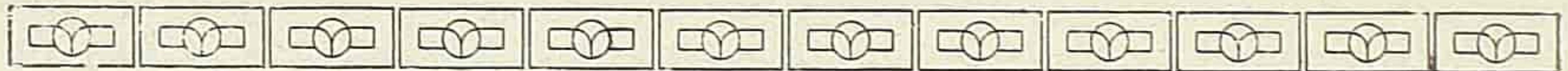
* Parliamentary Debates House of Commons Vol. 96, No. 101, str. 1176.

Ми не мислимо на овом месту отворати полемику по овом питању. Довољно је да нагласимо да су енглески државници били у страховитој заблуди на Берлинском Конгресу. Те заблуде данас откупљује енглески народ са својим Савезницима по најскупљој цени — *крвљу својом*. Ми не верујемо да ће се велики британски народ дати завести још једном идеологијом ових политичара који желе одлагање коначног решења аустријског питања. Таква поновљена грешка могла би имати недогледних — фаталних последица за само Британско Царство.

29 августа 1917

Х а г.

М. Ђ. Милојевић.

MI I ITALIJA.

Namjieran sam bio metnuti ovom člančiću natpis: «Naš spor s Italijom». Ali, razmišljajući, uvjerio sam se da ovakav natpis ne bi bio tačan. Nema spora bez spornog objekta, a gdje postoji jedan sporni objekat, tu nesumnjivo svaki parničar može da bude u pravu. Međutim, niko pametan neće reći da su Dalmacija, Istra i Slovenačka sporni objekti. Jer kad bi tako bilo izdvojilo bi se logično ovo: da je u pitanju samo pravo posjeda na te krajeve. Italija bi, dakle, ili ma koja druga država, mogla imati izvjesna prava na ove zemlje. Ali jasno je, kao božji dan, da su ove zemlje naše, ni više ni manje nego li što su Pijemont, Lombardija i Toskana talijanske. One nisu, dakle, sporni objekti, pa, usljed toga, mi ne možemo imati oko tih zemalja nikakva spora s Italijom, osim spora između eventualnog osvajača i osvojenog, kao što je onaj između Njemačke i Belgije, između Austrije i Srbije.

Sve ovo izgleda tako izlišno i prosto da će se mnogi čitaoci naši začuditi kako da se ovako jasne stvari iznose ovdje u vidu nekakvih potrebnih i gotovo neobragjenih teza. A ja mislim da nije izlišno naglasiti da između nas i Italije ne može biti pravnoga spora oko zemalja natopljenih našim znojem, zadojenim mlijekom naših roditeljica. Naša priroda i suviše naginje na kompromise i pregovore. Kao oni neki *parvenus*, o ko-

jima nam je francuski dramatičar Emile Augier ostavio besmrtno tipove, mi smo se dali na neko smiješno diplomatisanje bez rasuđivanja kad li je diplomacija podesna i korisna stvar a kad nije. Nema smješnijega stvora — rekao je Turgenjev — od Slavena kad rezonuje. Evo za to sam smatrao za potrebno da odmah u početku ovog kratkog članka odbijem a limine i najmanje i prividno najbezazlenije pregovaranje sa Talijanima o posjedu naših zemalja. Sve su naše zemlje jednako naše. Ni o jednom parčetu naše zemlje, ni o jednom «školju» na našem moru ne ćemo da pregovaramo sa tuđincem. Mi nismo jedna Engleska. Ona ja mogla — t. j. mislila je da može — predati ostrvo Helgoland Nijemcima bez štete za neprikosnovenost narodne teritorije. Da, ali Lord Salisbury, koji je predao ostrvo Nijemcima na nekoliko godina pred ovaj svjetski rat, sada se prevrće u grobu i sigurno nema mira, ni pokoja. On sada mora da vidi na drugom svijetu koliku je užasnu glupost počinio predavajući Nijemcima jedan od strategijskih ključeva Sjevernoga Mora, neku vrstu sjevernoga Visa. Buknu rat s Nijemcima, sa kojima su naši prijatelji kroz mnogo godina žestoko koketirali, i evo Helgoland, to prezreno, malo, nepotrebno ostrvo, pomorska prvoklasna baza njemačkih podmorskih lađa. Vrata, na kojima za Engleze stoji napisano: ni stopu dalje!

Tako bi se na pr. dogodilo s našim Visom. Ono naše divno ostrvo, konačno oslobođeno od talijanaša god. 1873, producira naše najbolje vino. Na glasu su fabrike srdela koje idu u sve krajeve svijeta. A izvrsno je i njegovo ulje. Divna je priroda sa nedalekim ostrvcem Biževom, takmacem napuljske Grotta di Capri. I ovo slavno ostrvo, kao skupocjen kamen povezan u moru safira, zašto bismo ga dali Talijanima? Za kakve usluge — neću da govorim za koje kompenzacije? Talijani ne mogu nam dati ni tolike kompenzacije koliko vrijedi za nas samo ostrvo Vis. A kad bi se našao kod nas kakav lord Salisbury koji bi iz nekakve boležljive učtivosti i ljubavih miru ustupio Vis Italiji, neka predstave čitaoci sebi stanje naše buduće države sa neprekidnom provokacijom ubojnih talijanskih lađa na vidiku naše obale! Ovaj strategijski ključ postao bi protiv nas što je Helgoland postao protiv Engleza. A to još nije ništa. Talijani traže Hvar i Korčulu!! Pa zašto ne onda i cijelu Dalmaciju?!

Naši državnici, dakle, ne smiju ni za čas pomisliti da je i jedno jedino parče naše zemlje sporni objekat, odnosno kompenzacioni objekat između nas i Italije. Svakome svoje. Mi smo mali i slabi i za to hoćemo *sve* što je naše, i jer je naše i jer smo suviše mali da bismo mogli preživjeti amputaciju ma kojeg uda našeg tijela. Neka nam Helgoland i Engleska budu uvijek u pameti!

Dakle: Mi i Italija! To znači ovo: velika tragedija koja je započela 28 jula 1914 i koja neprekidno bjesni nad čovječanstvom donijela je i to da jednom za vazda uredimo naše odnose sa Italijom, kakva je ona sada. Sada je konačni ispit svih historijskih i socijalnih vrijednosti, t. j. konačna borba između duha zemlje i naroda i duha historijskog Raubritterstva. Kao krvava ironija historije, miroljubiva Italija podlegla je u ovom ratu zloduhu imperijalizma i kako taj imperijalizam — sasvim protivan njezinoj ćudi — ugrožava naš narodni posjed, — blagodareći preživjeloj tajnoj diplomaciji i ukočenoj dinamici društva evropskoga — tako smo mi svi, kao jedan čovjek, ustali da se otresemo ove napasti i da se sa tim nečistim duhom trećega Rima jedanput za svagda razračunamo.

Međutim, treba priznati da pravi Talijani nisu ni iz daleka toliko krivi ovom opasnom nastupu imperijalizma, koliko su tome krivi neki naši izrodi.

Naši politički ljudi u Dalmaciji bili su posljednjih godina prenebregnuli talijanašku opasnost. Nesretna državopravna pitanja između Hrvata i Srba, male ekonomske mrvice koje su nam dobacivala bečka gospoda sa svojih bogatih trpeza zamračile su bile pogled naših političara, koji su se čak bili izmirili sa talijanaškim Zadrom gdje se spremala izdaja. Trebalo je naprotiv uništiti *per fas et nefas*, ognjem i mačem prava i parlamentarnosti, ono talijanaško gnijezdo u Zadru, koje se podrugivalo narodnom saboru u glavnom gradu Dalmacije i obeščašćavalo najsvetije uspomene grada, u kom se, više nego u Spljetu, lepršala u početku naših narodnih borba naša slavna trobojnica. Naši su ljudi bili kratkovidniji u tom pitanju, nego li su ikada bili u našoj ustavnoj borbi. Trojni Savez ubitačno je djelovao i na njih. Lozinka je bila: sve je dobro — Talijani su pripitomljeni — ne dirajmo u mrtve stvari — održavajmo *status quo*. *Quieta non movere*. Međutim su, pod zaštitom talijanaške općine, prvi autonomaški političari, sasvim odvojeni od okolnog

naroda, spremali za odsudni dan najcrnje izdajstvo što je narodnosna istorija zabilježila u Evropi. Kolektivno izdajstvo protiv svoje rođene zemlje. Na jednoj su strani potpisivali ugovore za mješovitu upotrebu talijanskoga i srpsko-hrvatskoga jezika u primorskim gradovima dalmatinskim, čak se radovali principu srpsko-hrvatske koalicije i priznavali pretežni slavenski karakter Dalmacije, a na drugoj su strani u potaji šurovali sa tršćanskim jevrejskim iredentistima. Odmetnuvši se od svojih otaca, koji su priznavali jednakost ritma među zemljama istoga porijekla, spremali su prekomorsku propagandu za predaju Dalmacije tuđincu.

Nikada naš narod neće zaboraviti zlo djelo ovih zlikovačkih naših zemljaka. Ratni sud mala je nagrada za toliki zločin. Na bojni poklič Germanije, ovi su ljudi — gotovo mahom potomci naših srpsko-hrvatskih porodica — preko mora uzbunili miroljubivi, potpuno anti-imperijalistički talijanski narod i naveli ga da prokriumčari u tabor saveznika njemačke razbojničke doktrine i da bezumno traži najstrašniju stvar na svijetu — da traži aneksiju istočne obale Jadranskog Mora, bajagi zato što su Rim i Venecija gospodarili nekada njom i što Italija ne bi više mogla spokojno živjeti bez te obale da se odbrani od nekakvih maglovitih neprijatelja! (Najprije od Rusije — po propasti Ruskog carizma od koga? Sigurno od jedne moćne Austro-Njemačke! Dakle, vodeći rat protiv onih država, ona u istinu ne misli ni za jedan trenutak da bi Austrija mogla iščeznuti, nego misli: neka Austrija ostane, samo da ja sebi osiguram neke strategijske tačke protiv nje. U ovom je apsurdnost cijele talijanske vojne!)

Italija, dakle, nije nikad mislila na prekomorska osvajanja. Jedva su neki u Italiji mislili na Trst. Talijani su, po svom urođenom instinktu ravnoteže i umjerenosti što su ih naslijedili od velikih florentinaca, vrlo dobro osjećali da bi avanturistička politika na zapadnoj obali Balkanskog Poluostrva izbacila Italiju iz trgovinske utakmice sa ostalim narodima, a izbacila je također i iz one istorijske brazde koju joj je odredio program njenog ujedinjenja. Ali elementi koji su se u njoj odnjihali kroz 40 godina Trojnog Saveza, tog jedinstvenog konkubinata jedne miroljubive demokracije sa vojno-aristokratskim organizacijama Centralne Evrope, ti elementi zagrijani od naših poturica, koji im pružahu najlažnije informacije o na-

rodnome statusu istočne jadranske obale, riješili su se da prisude Evropu da im ustupi one zemlje, hvališući se kako će Italija i samo ona riješiti u korist Entente svjetski rat.

I tako je Ententa potpisala 25 aprila 1915 jedan ugovor, koji je sav jedan jedini cinički podražaj pangermanskog evanđelja i blagodareći kome Ententa nije više mogla ratovati sa čistom savjesti.

Italija je tako uvela u demokratski savez jedan element zabune, nemorala i rastrojstva.

Ruska revolucija imala je tu dobru stranu da je diplomate pritisla o zid. Objelodanila je tajne konvencije. Iz njih izlazi da je načelo narodnosti, zbog kojeg je Evropa prihvatila dobačenu joj rukavicu, pretrpjelo baš od liberalne Evrope najosjetljiviji poraz. Sa strane Centralnih Sila grabež je normalno stanje. Sa strane Država koje govore da im je dužnost privođenje u djelo evangelija Velike Revolucije god. 1789, ovako je odstupanje od prava i pravice više nego zločin: sudbonosna jedna zabluda.

Naša je dužnost ne priznati ništa, ne upuštati se ni s kim u pregovore o našem narodnom posjedu. Braneci naše, mi — a ne Italija — branimo budući evropski mir.

Mi smo blagodarni Italiji, odnosno romanskoj kulturi koja je s italske obale zapljuskivala našu obalu, kroz Rim i Mletke. O samom dijelu koji pripada Italiji i o nanosu naše sopstvene misli, u kontaktu sa univerzalitetom rimskim, imalo bi se mnogo reći i o tome ovdje ne mogu raspravljati. Po analizi, našlo bi se da Italija kao jedinica nije tako jako uticala na nas, nego pojedini njezini dijelovi koji su u najvećem stepenu uticali i na razvoj drugih krajeva udaljenijih od Italije nego li što je naša Dalmacija.

Međutim, bilo kako bilo, naročito u doba talijanske borbe za ujedinjenje (1848—1860) ne možemo zaboraviti da je Italija blagotvorno uticala na nas i da su naši očevi i starija naša braća pod onim toplim povjetarcem inaugurisali našu narodnu Renesansu.

Ali iz tog akta pijeteta i poštovanja htjeti izvesti dužnost robovanja i sadašnju našu tamnicu, u ime ljepote i kulture, htjeti zamijeniti sa drugom, još težom, koja bi nas konačno odvojila od ostalog slavenskog humusa, ne, na to naš narod

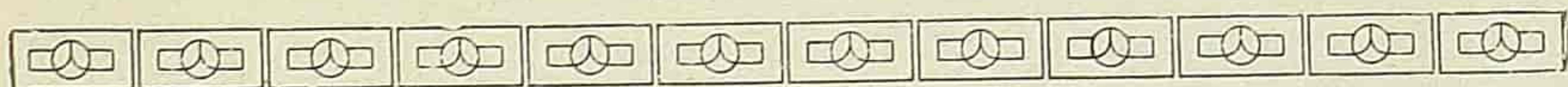
nikada ne će pristati, pak makar morao da priloži još i posljednje svoje sinove na oltar slobode i samoopredjeljenja.

Ovo neka dobro upamte svi: Slaveni i ne-Slaveni.

Nadajmo se da će sami događaji baciti u zaborav cijelu ovu tužnu perijodu. Mi se tvrdo nadamo u pobjedu naše narodne misli. Mi ne trebamo nikakvih tutora, ni podaništva, ni kulturnih penetracija da zamijenimo u potpunoj slobodi naše sadanje tlačitelje. Novi red sviće. U tom novom redu biće i za nas mjesta, biće i nama data mogućnost da saradujemo u ponovljenoj demokratskoj građevini i da damo punu mjeru našeg narodnog genija. A što se tiče Italije, od nje, samo od nje, zavisi da li će svaki trag talijanske kulture iščeznuti ili neće sa našega primorja. Ako se ne bude više u našim školama čitao Dante, ako Italija sa svojom kulturom bude sasvim izbačena sa naše obale, neka ona to sama sebi pripiše, jer je u trenutku iskušenja saslušala glasove ne svojih velikih mrtvih, nego tlačitelja — Metternicha i Bismarcka i odrekla se tim ne samo svoje lijepe prošlosti nego i svakog uticaja na nas za sva buduća vremena.

U Parizu, Decembra 1917.

Lujo Vojnović.

КОСТА СТОЈАНОВИЋ

ЕКОНОМСКИ БЛОК БАЛКАНСКИ.

— I —

Проблем централних сила пре рата био је завојевање прво економско Балкана за тим политичко. Рат европски, у продирању Немачке на Исток, прво дира у независност држава балканских, и преко њихових рујина тражи осигурање својих интереса. У случају дефинитивне победе, рушење милитаризма немачког, не може се узети да ће се и правци и струје немачких економских експанзија и тежњи за експлоатацијом слабијих уништити. Од ове опасности неће нас ни победа демократије дефинитивно да спасе, ако се и после окончања рата не остане у савезима, који су били пре рата, и не предузму све мере за

обезбеду права и интереса слабијих и јако експонираних држава у свету.

Од свих балканских држава само је Бугарска у блоку централних сила. О Турској за будућу економску комбинацију не говорим, иако је она за сада са Немцима, што се позитивно може узети, да ће она после овога рата отићи сасвим са Балкана, и што ће се у Цариграду, као слободној вароши наћи сви услови и за независност Балкана и гаранцију оних великих сила, које имају за своје економске интересе потребу од дебушеа.

Претпоставка је наша да ће се усвојити идеја о подели Аустрије и да ће се тежње народносне задовољити. У противном случају од каквог трајног мира у Европи не може бити озбиљног говора. Ако Србија и Румунија после овога рата буду довршиле своја национална уједињења, са Грчком у савезу, биће гаранција за мир на Балкану и независност његову политичку и економску.

Горње три државе са независном Албанијом, без Бугарске и провинција турских на Балкану, имале би преко 650.000 кв. км. и 30 милиона становника. Србија и Румунија на северу Балкана, преласком преко Саве и Дунава и уласком у Трансилванију, везале би не само политички јако Балкан са Европом, већ би новим поретком држава из основа измениле економску политику централних сила према Балкану, и Балкану дали други и посве независни положај у погледу централних сила и остале Европе, наших савезнака, са којима су готово посве ништавне везе биле пре европског рата. Из овога се савеза не би могла одвојити Бугарска са Цариградом и поред свег антагонизма према горњим државама, и ове би области са горњим претстављале укупну територију од 760.000 кв. км. са 37 милиона становника. Сама област била би јача од данашње Аустрије и по себи заслужује озбиљну пажњу свих државника, нарочито оних, који хоће да подржавају анархистички апсурд, и да васкрсавају, у центру Европе, мозаик од држава — Аустро-Угарску. Федерација је боља међу државама хомогеним, какве би биле балканске, но међу областима хетерогеним, у којима су традиције владајуће расе немачке вековима сметале амалгамисању и стварању компактног блока државног.

Говорећи даље о условима повољним за горњи балкански блок, ми ћемо изнети све користи које је Немачка са Аустријом раније имала у сепартистичком развијању појединих држава на Балкану, из чега ће јасно изаћи и штете по Балкан и штете по односе његове са државама данашњих наших савезника, који све интересе имају да се стари статус промени и да се нов креира, како га ми овде предвиђамо.

— II —

Горњег економског блока срачуната јачина економска (богатство) у очи европског рата, по ценама ондашњим, била је 60—70 милијарди. Продукција је око 12—14 милијарди. Продукција је 80 на сто агрикултурна од чега преко 50 на сто износе саме цереалије. Индустрија не обухвата ни 10 на сто целе производње земаљске. За одржавање административно горњих свих области, државно и обласно, потребно је било 12 по сто од целе продукције на 1700 милиона. Извоз из горњих свих држава достигао је на 3000 милиона, а увоз на 1500—2000, укупни је међународни биланс био 4500—5500 милиона. Железнице су бројале на 15.000 километара, а тонажа 1300.000 тона. У горње области урачунавам овде Бугарску и турске провинције на Балкану.

Ако се пореди богатство горњих области са Немачком која је по простору мања, онда је оно 7—8 пута мање, са Италијом, 4—5 пута слабије, и не достиже ниво економског благостања ни једне државе европске сем Русије европске. У погледу путева, комуникација на суву и води, индустрије и др. назадак је још очевиднији у сравњењу Балкана са Европом. Број пристаништа постоји у Грчкој, Бугарској и Румунији, све друге обале су лишене и пристаништа и веза њихових са центрима продукције на полуострву. Солун је тек после балканских ратова почео да добија свој значај као пристаниште, а Цариград у погледу трговине не игра одавна никакву улогу. Веза железничких нема готово никако међу државама балканским, и оно што постоји није за узајамни промет међу државама на Балкану, већ за везу тих држава са Аустријом и Немачком. Потпуна је изолованост међусобна између др-

жава, а јаке везе свих само са центрима трговине: Бечом, Пештом, и преко ових са Берлином, Минхеном, Хамбургом и јужним трговиштима немачким. Бродарство је најјаче у Грчкој, затим се извоз наслања на бродарство поморско и речно аустријских и немачких друштава, која са трговачким агентима горњих држава господаре трговином, а преко ње и економијом Балкана и његовом политиком.

— III —

Балкански би економски блок имао приступити решењу прво овог питања, да све државе балканске, као једна закључују уговоре трговинске са трећом, а нарочито са централним блоком.

Пошто је квалитативна продукција свих земаља балканских иста, нема у овоме погледу никаквих тешкоћа ни незгода да закључени уговор буде по поједине области на Балкану користан а по друге штетан. Незгоде, ако би их и било где, сличне су незгодама великих држава у погледу регионалних диференција квалитативних у продукцијама, што пак није био разлог диференцирањима у тарифама уговорним дотичних великих држава.

Само се на горњи начин могу добити бенефиције за извоз и увоз продуката и спречити поплава тржишта артиклима, који би сметали развићу ундустрије на Балкану, без које не може бити праве производње ни јачања ни агриколне продукције. Излажење пред трећега са количинама сумарним, појединих рубрика, које премашују стотине милиона јача нас у трансакцијама, и блок ће увек са респектом а не са потцењивањем гледати на нас као што је случај био у прошлости.

После постигнутог горњег споразума остају питања више економско-финансијске администрације, која би се имала средити: новчанице, сребрни новац, менице, и друго што је без икаквих потреба до сада било различито између балканских држава.

Чим се начелно горње питање реши, одмах поједине државе имају узети у претрес и израду питања комуникација интерних и везивања железницама појединих држава на Балкану.

Веза између Србије и Румуније, преко Дунава и продужење пруге до Драча и Валоне даје одмах једну јаку полугу независности економске на Балкану, и горња пруга јак је конкурент пругама држава из централног блока. Овој горњој трансверзали могу се повући локалне паралелне трансверзале, које ће везати Јадранско Море са Савом и Дунавом и Јегејско са Црним Морем. Вертикалне пруге, од севера на југ везивале би север Балкана са поменутих трансверзалама и горње провинције са Јегејским Морем и Грчком, земљом једином која није железницама била везана ни са једном државом у Европи пре рата европског.

По постизању горњих веза, ваља железницом повезати сва пристаништа у Јадранском, Јегејском и Црном Мору и приступити стварању и снажењу пристаништа. Валона, Драч, Сан Ђовани ди Медуа, Улцињ, Дубровник, Сплет, Шибеник и Фијума били би у вези на мору и суву међу собом и са свима великим центрима на Балкану. Самом овом везом, Пешта, Беч и Берлин долазе у положај други но што су га пре рата европског имали.

Ако се притоке железницама у добрим путевима саграде, онда имамо све услове за интензивно снажење држава, на Балкану. Железнице, путеви, пловидба морска и речна главни су елементи подизања привреде. Недостаци у капиталима да се горње инвестиције створе могу се лако и брзо наћи, јер богатство природно, поднебље, виталност расна народа на Балкану говоре у прилог нашег кредита. Главно је дати границе природне, т. ј. националне појединим државама, па ће се све остало и лако и брзо да створи.

Ојачање држава на Балкану у границама оправданих својих аспирација, имајући у природним, географским и етничким особинама све услове за напредовање, дало би после 30 година мирног развића блок јачине од 70 милиона становника. За данашње наше Савезнике и борце за демократију и слободе народа нема боље гаранције од горњег блока. Он ће себе и друге чувати од апетита незајажљивих и од агресија, долазиле оне ма од куда.

При решавању свих питања, која су у вези са ликвидацијом рата не може се направити разлика међу државама на Балкану у процентима оштећења. Највише је

оштећена, посве поплављена, и петогодишњим ратом истрошена Србија. После ње долази Румунија. Српске, хрватске и словеначке области као и области насељене Румунима у Аустро-Угарској, ратом су десетковане и посве исцеђене. Оштећења других држава на Балкану биле оне са нама или противу нас не играју велику улогу, и више носе тип оштете неутралних држава европских у овом рату, а Бугарска, која је методски експлоатисала и пљачкала Србију, она је ратом оснажена. Ако се богатство горњих, опљачканих и девастираних провинција узме да је спало за једну трећину, да им је популација смањена за преко 2 милиона људи, услед рата и свих његових последица: болести, глади, депортирања и другог, онда су елементи јачине економске уочи рата европског јако умањени. Популација од 30 милиона, без Бугарске и Турске смањују се и са тенденцијом је да још опада у извесном периоду после ратова. Богатство од 60 милијарди у очи рата, услед уништених објеката благостања, једва ће се моћи оценити са 35—40 милијарди, услед чега се и продукција смањује од 14 милијарди на 6—7 милијарди. Нагомилавање дугова ратних појачава раније дугове за 5—6 милијарди само за ратне трошкове. Из овога је јасно да се, без накнаде територијалног статуса и задовољења аспирација националних, не да замислити добар почетак заснивања најосновнијих погодаба за економско напредовање оштећених народа и држава на Балкану. Ресторација држава оштећених може само у једном случају брзо прећи преко периода криза и потреса после рата, ако се створе нови услови за независност економску и политичку балканских народа, а ти су услови у добијању природних и националних граница државних и у савезу свих држава у један економски блок. Свезивање народа на Балкану у економску заједницу увод је да се у будућности дође и до политичких јаких савеза, који ће од Балкана начинити један од најважнијих фактора за мир и прогрес Европе.

— Закључак —

У овој књизи смо више указали на потребне елементе за ориентисање у питањима ликвидације рата. Тако исто, пошто је тешко давати прогнозе тачне за будућност,

само смо указивали на методе и путеве, који воде решењима. Оно, што се обично зове непредвиђено, чему се приписују извесни процеси и промене у макаквим људским радњама, долази или услед немогућности рачунања са свима елементима, који извесну појаву условљавају, или услед непознатих односа између узрока и њихових ефеката (непознавања закона). Све се, за предвиђање догађаја, у којима суделују људске радње, индивидуалне или колективне, своди на веће или мање вероватноће да се нешто збуде, а до ових се вероватноћа долази само познавањем праваца и тенденција узрока и ефеката, до чега нас понајвише искуство доводи.

Прогнозе војне, економске, финансијске издале су у овом светском конфликту. Трајање рата, његов обим, последице обележене раније у круговима економско-финансијским, све је подбацило према предвиђању. Нове су тековине добијене искуством. Утврђено је да рандмани државни одређују и јачину удара, и трајање отпора, као и изгледе на успех. Никада није боље илустровано, да је рандман, као фракција рада, капитала и организације административне једне земље услов за отпор и победу. Земље слабе културе, поред свих ратничких особина, моралних квалитета, јачине воље, нису, што се рандмана тиче, могле доћи а камо ли прећи ону висину, која им осигурава издржљивост и отпорност. Земље без комуникација, технике, згодних веза са својим савезницима, биле велике или мале, брзо су избачене из строја, и поред огромних жртава у људству нису дале у рату ону ефикасност, која треба да је последица тих жртава. Да рандман буде велики у једној држави, у рату као и у миру, треба да су резерве у капиталима из прошлости јаке. Рад се може брзо организовати, али ако се он не наслони на капитале из прошлости, који се не могу лако *ad hoc* створити, рандман је мали и неефикасан. У овом је објашњење отпорне моћи Француске, Енглеске и Италије и неефикасност Србије, Румуније, Русије, Аустрије, Бугарске и Турске. Напрезања су огромна у свима земљама што ратују, често већа у срединама нижим, али је ефикасност само онамо већа где су рандмани тих енергија већи.

Утврђена је појава да су земље мешовите продукције у бољем положају од земаља у којима се производња више односи само на извесне гране: индустрију или агрикултуру. Јасно је да су трансакције финансијске, интерне, као и међународне посве секундарног значаја у току рата, према економским операцијама. Први радови базирају се на кредиту државном, који се у рату одржава патриотским осећањима и надама у победу, друге пак радње не траже толико помоћи од психичких елемената, колико од технике и њеног искоришћавања. Тежа фаза, и ако не критична за финансијске операције, наступиће после ратова и положај ће рђав бити за побеђене земље и земље руниране ратом, ако им се не пруже накнаде и не нађу згодни услови за развијање у будућности.

Многи су проблеми, како финансијски тако економски, поред свих незгода са којима имају да се боре, дошли и у згоднији положај, због обима који је рат светски узео. Извесно да су негде тешкоће и појачале, као што је случај у блокадном положају Немачке и њених савезника.

Као што је било тешко у почетку рата давати тачне прогнозе, тако ће и поред добијеног искуства у овом рату тешко бити предвиђање свега што ће се догодити после рата. Има извесних симптома по којима се извесно може рећи, да равнотежа економска, социјална и морална Европе уочи рата, ратом покварена један пут, не може се вратити у првобитно стање, већ ће доћи у једно сасвим ново. Нема реверзибилности у социологији.

Масе социјалне, које су у главном изнеле овај рат на леђима, затражиће своја права и јаче и другојачије но што је то случај био пре рата. Милитаризам ће пасти. Котерије парламентаризма, демагогије, деспотизам социјалистичких удружења, експлоатисања од стране капитала и вођа радничких, даће друге форме у конфликтима између онога који ради и онога који администрира. Репартиције богатства из основа ће се изменити. Буџети будућности неће водити рачуна само о чиновницима већ и о радничким масама, које остају без рада, које су изнемогле радом и изнурене недостатцима државних уређења.

Међународни промет ће бити заснован на сасвим другим основама. Једнакост услова за промет, за продук-

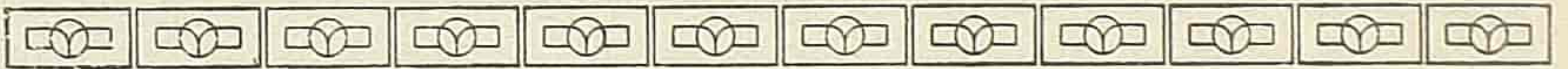
цију и репартицију, мора се наћи у вођењу рачуна о неједнаким материјалним и техничким нивоима између редова, који у борби за опстанак траже своје зараде. Као што се никада не могу уништити трагови локалног и регионалног патриотизма, чега је последица носталгија, тако се никад неће уништити осећања расна, национална и државна, која су била у овом рату најважнији извор побуда, подвига и покрета. Али је тако исто и то јасно да ће нова осећања, посве природна, алтруистичка, која воде савезу међу државама у Европи, прилично у позадину бацити све што у себи скрива егоизам ма у коме виду. Стаће се на пут трговинама из прошлости извесних редова и касти са осећајима природним великих маса, које налазе ослоња у уском патриотизму. Тако ће исто велика борба између принципа индивидуалности и колективности, што је суштина свих импулса и прогреса људског, добити своје нарочите форме. Сваки велики догађај мења по мало или идеје, или односе међу њима па и овај, који долази у најређе, ставиће интересе индивидуа и друштва по њиховим вредностима, на сасвим друга места од оних, која су у прошлости имали.

Овај је рат поред многих живота однео и многе заблуде, које су нашле своје гробове на бојним пољима. Показало се да се не сме поверавати судбина држава, људи, појединаца и читавих генерација, елементима до којих се долази путем избора, који само најгоре медиокритете избацују на површину. Везивати одговорност за владе, команданте па чак и парламент у току овога рата, услед неуспеха, мала је асна и добит за ствари. Потражиће се начина да се управа земљама и народима повери лицима која су за то спремна и гледаће се да опште право гласа поверењем народним осигура оне, који су достојни положаја са кога се судбином народном управља. Проста аритметика изборна, која је више резултат сугестивних утицаја на гомилу неурачунљивих људи и случаја, доводи до уставних тела, која се по природи својој слабо разликују од гомиле која их је изабрала. Многе су жалосне последице у овом рату резултат некомпетенције, уображења и надувености људи који су народима управљали, а који по својим личним особинама, да их слепи случај није на по-

ложај довео, не би у стању били да буду ни скретничари на железници.

Из овога светског судара међу народима има судба програм да да у првом реду победу великих идеја о правима људи, народа и држава. Ако морални погледи будућности на поредак друштвени буду измењени на боље, у тој тековини култура човечанства, која је јако поремећена и уздрмана ратом, добиће најјаче накнаде за своје губитке. Ма какве накнаде материјалне, дате оштећенима, не могу се мерити са оном добити, која је резултат променењених услова за бољи живот и развијање човечанства у будућности.*

* Извадак из једног већег рукописа о политичким проблемима после рата.

BUGARI.*

Južni su Sloveni, za vreme i posle doseljenja na Balkansko Poluostrvo, bili potpuno jedan narod. Sem zajedničkog imena (Sloveni), oni su imali i sve druge znake jednoga naroda. Oni su govorili jedan isti jezik, imali istu kulturu, istu religiju i iste običaje. I socijalni život im je bio isti. Stanovali su, u glavnoj masi, po selima. Bavili su se zemljoradnjom i stočarstvom. Varoška kultura i varoški socijalni život još su im bili nepoznati. Primitivnome životu odgovarala je i njihova socijalna organizacija. Ona je bila plemenska. Svako je jugoslovensko pleme činilo zasebnu grupu i imalo zasebno ime. Plemenski starešina sa plemenskom skupštinom rukovodio je unutrašnju sudbinu plemena i udešavao odnos svoga plemena prema susedima. Svoga državnog uređenja još nisu imali. Mnogo veći, južni, delovi jugoslovenski priznavali su nad sobom vlast vizantijsku, a mnogo manji, na severu, vlast avarsku. Plemenski su knezovi prema državi bili polunezavisni, te se državna vlast među plemenima nije mnogo osećala.

Državno se uređenje među Južnim Slovenima ne javlja svuda u isto vreme. Prva država među njima javlja se u drugoj

* Izvadak iz knjige «Makedonija», koja će na engleskome jeziku izaći iz štampe posle Nove Godine.

polovini VII veka u severnom delu Južnih Slovena, među predcima današnjih Slovenaca. Krajem VII i početkom IX veka javlja se na primorju Jadranskoga Mora Hrvatska Država. U isto vreme u planinskim oblastima, oko reke Drine, Ibra i Lima, javlja se Srpska Država. Makedonski Južni Sloveni došli su do države još docnije. Sve su ove jugoslovenske države postale same od sebe, pod vođstvom domaćih starešina, čiste od svakog stranog uticaja.

Samo jedan deo Južnih Slovena bio je drugojače sreće. On je bio osuđen da, brzo posle doseljenja, podlegne pod jedan strani narod, da za njega veže svoju sudbinu, da izmeni svoju kulturu, svoju organizaciju i celokupno svoje biće. To je onaj deo Južnih Slovena, koji je na Balkanskom Poluostrvu zauzeo zemlje između Dunava na severu, planine Balkanske na jugu, reke Iskra na zapadu, i Crnoga Mora na istoku. Na tome prostoru nastanilo se bilo osam jugoslovenskih plemena. Ona su bila samo deo ostalih Južnih Slovena, sa kojima su imala isti jezik, istu kulturu, religiju i socijalnu organizaciju. 679 g. prodre među njih jedan nomadski, vojnički organizovani, turanski narod, po imenu Bugari. Kao oluja pregaze Bugari mirna slovenska plemena između Dunava i Balkana i na tome zemljištu zasnuju sebi državu.

Dokle je pitanje o poreklu i razvitku sviju ostalih delova Južnih Slovena sasvim prosto i prirodno, dotle se, dolaskom Bugara, pitanje Južnih Slovena među koje su došli, vrlo komplicira. Zbog toga je potrebno dati o njemu više objašnjenja. Ta će objašnjenja, u isto vreme, pokazati i ogromnu razliku između današnjih Bugara i sviju drugih Južnih Slovena.

Između Bugara zavojevača i Slovena, koje su pokorili, bila je ogromna razlika. Bugari su bili Mongoli — pokoreni Južni Sloveni Indo-Evropljani. Različiti po rasi oni su imali i diametralno različite jezike. Delovi sa svim drugojačih naroda oni su imali i drugojače kulture. Bugari su bili nomadi — pokoreni Južni Sloveni nastanjeni zamljoradnici i stočari. Bugari su bili vojnički organizovani osvajači sa centralnom vlašću u vladaočevim rukama — pokoreni Južni Sloveni mirni, na plemena podeljeni, narod bez opšteg jedinstva. Bugari su imali državnu organizaciju — pokorenim Južnim Slovenima je sopstvena država bila još nepoznata. U Bugara je uprava bila despotska — u pokorenih južnih Slovena plemenska, demo-

kratska uz učešće zbora. Bugari su imali drugojaču religiju i običaje — pokoreni Južni Sloveni drugojače. Bugari su mrtvace spaljivali ili sahranjivali u tumulima zajedno sa njihovim ženama i poslugom — Južni Sloveni, ako su gdešto i spaljivali mrtvace, nisu žrtvovali porodicu i poslugu umrloga. Bugari su živeli u poligamiji, njihovi su bojari imali čitave hareme — kod Južnih Slovena je poligamija bila vrlo retka. Suđenje je kod Bugara bilo varvarsko: kad bi se koji velikaš pobunio, pa bi bio pobeđen, ne samo što je on lišavan života i imanja, već su mu ubijana i deca i svi srodnici, — kod Južnih Slovena su osude bile čovečne i uvek su donošene po odluci zbora. Bugari su živeli u ratu i za rat — Južni Sloveni su išli u rat samo kad bi ih ko napao. Bugarski ratni običaji su bili surovi: oni su od lubanja pobeđenih neprijatelja pravili pehare iz kojih su na gozbama vino pili — Južni Sloveni su, i u ratu i posle rata, bili velikodušni prema neprijatelju. Bugari su za vreme mira sa Vizantijom prodavali na carigradskim pijacama slovenske dečake i devojčice — Južni Sloveni su se grozili od takve trgovine. Bugare i pokorene Južne Slovene odvajale su dve rase, dva jezika, i dve potpuno različite kulture. Ogromnu razliku između Bugara i Slovena Balkanskoga Poluostrva iz VI iz VII veka, kako su ih opisivali vizantijski istorici Procopius i Maurikius, oštro je naglasio i Const. Jireček, najbolji poznavalac bugarske istorije.¹

Bugari su bili znatno malobrojniji prema pokorenim Slovenima. Za svoj uspeh nad njima imaju da blagodare samo svojoj vojničkoj organizaciji i svojoj brutalnoj snazi.

Pokoreni Južni Sloveni nisu voleli svoje zavojevače. Mržnja je bila sasvim razumljiva, kad se uzmu na um sve razlike, koje su među njima postojale. Stari ruski kroničar, iz XI veka, zna da su Bugari još i «terorizirali pokorene Slovene.» Mnoga su slovenska plemena davala Bugarima otpor. Jedno slovensko pleme, koje je stanovalo oko reke Timoka, kad su se Bugari uputili prema njemu, volelo je napustiti Timok nego ostati pod Bugarima.

Ali i pored sve razlike i pored sve mržnje, između Bugara i pokorenih Slovena nastali su postepeno bliži odnosi,

¹ Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, p. 131—134.

uzajamni uticaji, prilagođavanje, pa najzad i slivanje u jedan narod. Staro ime turanskih zavojevača — Bugari, postade opšte ime onome mešoviteme turansko-slovenskom narodu.

Na novome zemljištu Bugari se postepeno nastaniše među pokorene Južne Slovene. Od nomada postadoše nastanjeni narod, kao što su bili i Sloveni. Budući u manjini prema njima, oni su se u mnogome morali prilagoditi slovenskoj većini. Oni počеше postajati zemljoradnici, kao što behu i Sloveni. Dalje, običaji i kultura postaju im nešto pitomiji. Najzad njihov jezik postepeno iščezavaše, dokle ga slovenski jezik sasvim ne istisnu. Slivanje između Bugara i pokorenih Južnih Slovena išlo je dosta brzo. Od prilike za dve stotine i pedeset godina proces je bio završen. Viši bugarski staleži, koji su živeli izolovano, teže su se pretapali, nego malo-brojna masa prostoga bugarskoga naroda, rasturena među pokorenim Slovenima. Ali su i viši staleži malo po malo popuštali. Već 812 g. jedan bugarski izaslanik u Carigradu nosio je slovensko ime Dragomir, a u polovini IX veka javljaju se čak i članovi vladalačkih familija sa slovenskim imenima.

To je uticaj Južnih Slovena na Bugare. Ali su i Bugari ostavili svojih tragova na pokorenim Južnim Slovenima. Fizičke i duševne osobine ne menjaju se tako isto kao način života, kao zanimanje, kao običaj i kao jezik. Telesna struktura današnjih Bugara pada jako u oči. Oni, istina, nisu više Mongoli, ali pokazuju mongoloidne znake na prvi pogled. Mali rast, razvijeno a zdepasto telo, jako izražene obline lica — znaci su, koji Bugare izdvajaju od sviju Južnih Slovena. To su ostatci mongolskih bugarskih fizičkih osobina. Isto su tako među današnjim Bugarima očuvani i psihički elementi turanskih Bugara. Oni (elementi) već više nisu onako čisti kao kod starih Bugara, ali su u osnovi ipak tu. Nenasiti otimački duh, koji su Bugari doneli na Balkansko Poluostrvo, očuvan je i među slaviziranim Bugarima. Razlika je samo u tome što su turanski Bugari bili neustrašiva ratnička horda, a slovenski su Bugari nenasitni gramžljivci samo onda, kad je u izgledu dobit bez velikih teškoća. Stara turanska grubost i brutalnost prema svakome ostala je među njihovim mešovitim potomcima samo za one, koji su slabiji od njih; prema jačima ona mekša čak do servilnosti. Ove ostatke psihičkih osobina turanskih Bugara nalazimo jasno i dosledno izražene

u čitavoj bugarskoj davnašnjoj i skorašnjoj prošlosti. Mi ih nalazimo u svima kritičnim opisima današnjih Bugara, bilo da su ti opisi od samih Bugara, bilo da su od stranaca. Mi ih, najzad, nalazimo i u ovome velikome svetskome ratu.

Ima još jedan ostatak iz turanske starine, koji je Bugare od prvih dana njihovoga života na Balkanskom Poluostrvu izdvajao od Južnih Slovena i koji je i njihove turansko-slovenske potomke potpuno izdvojio od Južnih Slovena. To je njihova socijalna organizacija. Bugarska državna organizacija, donesena i presađena medju pokorenim Slovenima, bila je toliko jaka da je na svagda uništila svaki trag plemenske slovenske organizacije. Bugarska je državna organizacija, u toku njihove istorije, u nekoliko mahova, propadala, ali uništena plemenska organizacije u Bugarskoj nikad nije mogla oživeti. Sa plemenskom organizacijom u Bugarskoj je nestalo i sviju socijalnih običaja, koji proističu iz plemena, bratstva i porodice. Dokle se u svima ostalim jugoslovenskim zemljama čuvaju još i danas bilo ostaci stare deobe na plemena, bilo čak i plemenske organizacije, bilo sveže uspomene na njih, bilo običaji, koji se odnose na pleme, bratstvo i porodicu, — dotle je to u Bugarskoj rano, i bez traga, isčezlo. Dokle se od plemena u Bugarskoj nisu ni imena očuvala, dotle su u Makedoniji plemena živela ne samo u starini¹ nego žive i do danas.² Razliku izmedju Bugarske i Makedonije u tom pogledu istakao je još 1848 g. ruski naučnjak V. Grigorovič. Pošto je naveo imena današnjih plemena u Makedoniji, on veli da Bugari «nemaju plemenskih naziva».³

To su Bugari i takva je razlika izmedju njih i ostalih Južnih Slovena. Slovenski jezik, koji su Bugari primili od po-

¹ O slovenskim plemenima u Makedoniji posle doselenja južnih Slovena u nju vidi: B. Prokić, Postanak jedne slovenske carevine u Makedoniji (Glas Srpske Kraljevske Akademije, knjiga LXXVI p. 294—297). Tu su po vizantijskim izvorima navedena ova imena slovenskih plemena u Makedoniji: Brsjaci, Dragoviči, Sagudati, Velegostići, Vojinići, Rinhini, Strumljani, Smoljani.

² Danas se još tačno znaju u Makedoniji oblasti protezanja ovih plemena u njoj: Brajaci, Mrvaci, Šopovi, Polivaci, Babuni, Keckari, Mijaci (V. Grigorovič, Očerk, putešestviji po evropejskoj Turciji, Kazan 1848, p. 196).

³ V. Grigorovič, Očerk, p. 196.

korenih Slovena, jedini je znak, na osnovu koga se oni ubrajaju u slovensku grupu naroda. Po svemu drugome za njih tu ne bi bilo mesta.

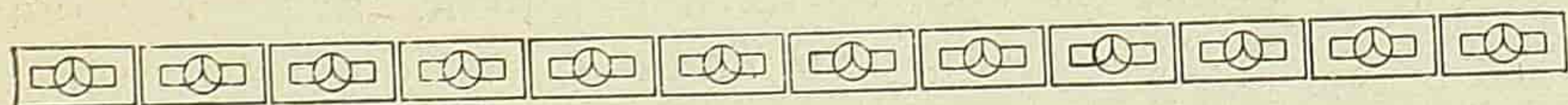
Zemljište, na kome je izvršen proces stvaranja bugarskoga naroda, je ono isto koje su turanski Bugari zauzeli, došavši na Balkansko Poluostrvo. Ono ne ide na zapad dalje od reke Iskra u današnjoj Bugarskoj, niti na jug dalje od planine Balkana. Sve do 800 g. bugarska se država protezala prema zapadu samo do Iskra, a sve do 861 g. nije išla dalje od planine Balkana. Prestonica Bugara bila je u početku Pliskov, severo-istočno od današnjeg Šumena u Bugarskoj, a docnije Preslav, na severnom podnožju planine Balkana.¹ Tu je bila prvobitna bugarska država, tu je izvršena asimilacija između Bugara i Slovena, tu je stvoren bugarski narod, tu je on ostao i do danas, jasno izdvojen celokupnim svojim osobinama od sviju drugih Južnih Slovena. Razliku između Bugara u granicama, koje smo im obeležili, i Slovena van tih granica, ističu vizantijski pisci vrlo rano. Oni nazivaju Slovinijom jugoslovenske zemlje od Jadranskoga Mora do Rodopskih Planina, za razliku od Bugarske, a Slovenima nazivaju narod tih zemalja, za razliku od Bugara.²

Tih. R. Djordjević.

¹ K. Jireček, Istorija Srba, I. p. 181—182.

² B. Prokić, Postanak jedne slovenske carevine p. 299—300;

K. Jireček, Istorija Srba I. p. 185.

НАША БУДУЋНОСТ.

Ни један народ није у борби за свој национални опстанак прошао кроз толико мука. . . . жудећи за културом поднио толико много жртава као наш народ. Вјечита борба с грамзивим непријатељем и тешка позиција на раскрсници многостраних интереса, рат и са самом природом и земљиштем у које га је гонио надмоћнији противник, захтијевали су толико много енергије и издржљивости да се само једна раса, и душевно и физички јака могла про-

бити кроз вијекове робовања и са непомућеном националном свијешћу прокламовати своје право на живот, залажући за то све што има.

Док се на једној страни борило с Турцима, залијевајући крвљу сваку трунку слободе, дотле су Аустро-Мађари на другој страни навлачили јарам једном дијелу нашег народа, припремајући цијелој нашој нацији ново ропство теже од турског. Окупација Босне и Херцеговине била је претеча овог замашног плана. То је био тежак удар српској народној мисли. Тоскана нашега народа предата је крвном непријатељу, који је одмах почео акцију убијања националне свијести и спровођења сепаратизма тиме да томе поносном дијелу наше расе наметне језик «босански» или «нашки».

Руковођена суровим германским канцеларом, Европа је предала Аустро-Угарској на управу Босну и Херцеговину, а затим је и херцеговачка војска предата тој истој Аустро-Угарској од стране, од које се то није могло очекивати. Јунаци који су односили битке и мегдане, не дајући се живи у руке непријатељу, предати су у потпуној ратној спреми аустријском генералу код Требиња. Догађај загонетан, чији се мотиви не могу да не доведу у тијесну везу са предајом цјелокупне црногорске војске у овом рату тој истој Аустро-Угарској. Намеће се питање, зар није било доста усрдности према моћноме отимачу да су херцеговачки батаљони оставили своје славне барјаке и оружје Црној Гори, од које су их и примили, него да се та дотле неосрамођена знамења националне борбе предаду смртном душманину? На жалост, борцима за слободу, а преко њих и у цијелом народу, требало је тим актом понижења убити сваку наду на будућност ван Аустрије и сваку вјеру у ослобођење.

Познати руски писац А. Васиљев описујући у својој књизи «У сред народних страдања» тај дан, један од најтежих дана које је наш народ преживио, вели између осталог:

«Кад је сва херцеговачка војска изведена на Горичко Поље и постројена, обратио јој се војвода Петар Вукотић (таст књажев) са ријечима:

— Браћо Херцеговци! Као што видите Херцеговина је припала Бечком Ћесару. Ви као храбри и вјерни синови своје отаџбине треба да признате Ћесарову власт. Ви сте часно војевали за своју слободу и нека је слава вашим јуначким подвизима.

Знадете да Књаз и Ћесар живе у љубави као чланови једне фамеље (породице). Биће вам добро.

Предајте острагуше овдје, а обично оружје које су носили ваши оцеви и дједови носите и ви.

Послушајте ме, војници. Таква је наредба од свијетлога Господара (књаза Николе)».

Кад су чули храбри витезови да треба да предаду оружје, били су као громом погођени и чуло се међу војском страховито роптање.

Тада изађе пред војску командир невесињског батаљона Бошко Гузина, и рече:

— Господо, за име Божје! Ево три године откад се бијемо с Турцима и гинемо за своју част и достојанство, а ви нам сад одузимате оружје, то једино добро наше! Познато је колико смо муке и биједе претрпјели, колико смо крви пролили. Сваки је од нас изгубио неко брата, неко оца, неко сина, а сви цјелокупно имање своје; остали смо без куће и кућишта, и једино што нам је остало да сада неповријеђено то је част и свијетли образ међу браћом. Не дирајте нам их сад господо!.....»

Али се, по књажевој наредби, морало предати оружје.»

За тај чин званичних представника Црне Горе, као и за многе друге предаје Калајевим властима толиких људи који би били заштићени у свакој другој земљи, нијесу одговорни Црногорци. Они су за те жалосне догађаје дознавали с великим болом и никад их нијесу могли опростити, ма колико да им је све то на свој начин објашњавано и оправдавано. О свима овим антинационалним актима моћи ће се судити тек онда, кад се открију многи тајни уговори и договори.

Али се ни под тим ни под другим тешким ударцима судбине није малаксало нити се посрнуло у дубокој свијести

народне заједнице. Потомке витезова, који су са Невесиња први огласили борбу за ослобођење прије четрдесет година, гледали смо с дивљењем деценијама како се, са браћом из Босне, мушки одупиру насилничком режиму браће народна права. Видјели смо их за тим као храбре добровољце и у балканским ратовима и у садањим. Мучеништво пак Херцеговине у овом свјетском покољу достигло је врхунац. Ни један дио зарађенога свијета не може ни да слути ужасе што их преживљује Словенски Југ од јуна 1914 године; ниједна покрајина Словенског Југа није претрпјела и не страда из дана у дан тако тешко као Херцеговина.

Поред свирепе судбине, наметнуте и осталим Југословенима у Аустро-Угарској да се као ђесареви војници боре против свога властитог ослобођења, Херцеговина је постала још и поприште аустро-мађарских недјела, каква историја културних народа још није забиљежила. Убијање народне интелигенције у масама, вјешала по свима селима, стријељања на свима раскршћима, пљачка и демолирање свега што је српско, масакрирање жена и дјеце које поманитали Нијемци нагоне да живи силазе у своје гробове, интернирање на десетине хиљада, умирање заосталог становништва од глади, — то је историја Херцеговине за последње три и по године.

Има ли цивилизовани свијет икаквог другог начина да спасе невинне жртве него да их за навијек и потпуно истргне из руку њихових целата? Ко може и када вјеровати у правду и хуманост режима који оваквим злочинима десеткује своје поданике? Има ли друге гаранције осим потпуног ослобођења за земље које су претрпјеле овакве ужасе и које су њихови господари осудили на потпуно уништење?

Ма како да су мутни дани и ма како да се витлају буре рата и невоље над нашим прегаженим и мученичким народом, тај народ који је издржао вијекове ропства умјеће да преживи и ове дане тешке кризе и да дочека дан своје слободе, јер овај рат има да се заврши побједом. Половни мир значио би ропство под Нијемцима и поновни рат. Савезници то знаду добро и њихова воља је непоколебљива. Америка прави већ предрачунае о ратним потребама и

контингентима за 1919 годину, ако Централне Силе дотле не буду срушене. Можда није далеко дан кад ће и Јапан дати свој улог и у сувоземној војсци, а није искључено да се неће поново појавити руска армија. Ма шта се у Русији догађало, и ма колико нереда и хаоса уносио режим бољшевика, Њемачка и Аустрија неће моћи дићи сву војску с руске границе. За њих ће постојати руска опасноет увијек, и са те се стране може Савезницима јавити помоћ кад је више и не буду очекивали.

Ма како се развијали догађаји, наша национална ствар је ствар Савезника, то јест ствар правде и морала. И она не може да не успије. Савезници не смију оставити Аустро-Угарску онакву каква је прије рата била; дијелити се пак она може само иза побједе. На њеним развалинама треба да никну нове, бујне и свјеже националне државе које ће бити носиоци не само грубе материјалне културе, што је одлика германске расе, него и социјалне правде и људскога морала. Крфска Декларација обиљежила је већ облик наше нове државне заједнице, каква има да нам дође иза ослобођења и уједињења. Ничија права том декларацијом нијесу тангирана, јер кад се ради о врховном добру народа њему морају бити потчињени сви поједини интереси и све личне амбиције. Њему самоме је остављено да преко својих представника изрази народну суверену вољу. Наше покрајине морају бити слободне и уједињене, то је основна мисао и идеал народне борбе. Сепаратизам ма које од њих било би издајство тога идеала. Ко мисли да такве идеје могу наћи поља код Црногораца, јако се вара. Неколико плаћеника једино могу водити то коло. А ако у ту мрежу буде безазлено упао још ко, он ће се ипак најзад освијестити.

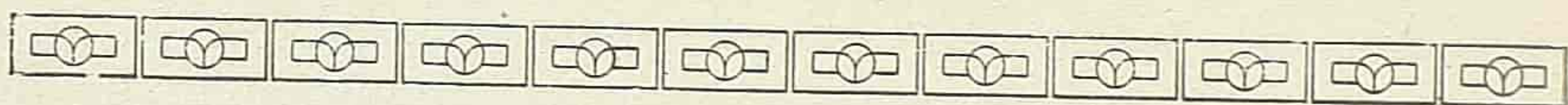
А када дође дан побједе и када наше племе на пуној слободи упути цијелу своју способност мирном раду и култури, сви крајеви Словенског Југа, који су поднијели толике жртве за народно име и ослобођење, са још ће већим полетом наставити рад у заједници, која има да окупи све здраве снаге и све енергије.

Културно босанско-херцеговачко друштво «Просвјета», које је тако дивљачки гоњено и угушивано у својој домовини, које је затим своју лучу просвјете и народне сви-

јести успјешно уждио чак с оне стране океана, у Америци, и чији пламенови избијају сада из слободне Женеви, има да буде огњиште културе и просвјете не само за Босну и Херцеговину, него и за сву нашу слободну отаџбину Срба, Хрвата и Словенаца.

Париз, децембра 1917 године.

Андрија Ј. Радовић.

ЈУГОСЛОВЕНСКА МИСАО.

Наша је мисао стара тачно онолико колико смо и ми стари. Тражити је само у овоме или ономе веку, у овој или оној генерацији, — погрешно је. Она нам је дошла још онда када смо и ми дошли на овај крвави Балкан свих социјално-политичких ветрометина. Дубоко у крви лежала је она још у Бојци, и по Карпатима. Јер, ми смо од увек мислили једно, и осећали, и говорили, и радили. Павши на Балкан од Корушке до Тесалије и Солуна, и од Јадранског до Црног Мора, тражећи хлеба и социјалне среће, мало по мало, у борби с Богом и са људима, уједињавали смо се око својих оцева, старешина задруга, старешина села, жупа, и тако даље, док се не сажмасмо у три племена једнога народа. Од Властимира, Прибоја и Сома, па преко Цара Душана и Крешимира IV, до Цара Лазара и Звонимира, Југословенска Мисао је мисао која се мисли, говори и дела. Доцније, кад долази култура, ето и Трубара, и Штура, и Крижанића, и Стјепана Конзула, и браће Далматина... Око 1650 године, Крижанић долази у Москву и кличе Цару: «Западни су Словени потпали под једно страшно ропство; само Русија има свог словенског суверена. Ти, дакле, Велики Царе, треба да бдиш над словенским народима и, као добар отац, да се побринеш о твојој расутој деци. Имај милости за оне који су се преварили и, као отац из Јеванђеља, врати их разуму. Многи су од њих као опијени једним мафијским пићем. У својој заслепелости, они чак и не осећају увреде које им наносе туђинци: Они не знају за свој срам, они се, на-

против, тиме поносе. Само си ти дан од Бога, Царе, да дођеш у помоћ Јужним Словенима, Пољацима и Чесима, и доведеш их до сазнања јарма који носе: само их ти можеш научити да освете своје народе и да збаце немачки јарам који носе.» — Долази после, Илирска Култура, једна од највећих и најлепших, једна од оних која представља најдужи корак ка потпуном културном уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца. Наполеон, после Ваграма 1809 године, ствара Илирију под Мармоном, и Валентин Водник испева, у *Илирији оживљеној* 1811 године:

Наполеон рече:
Илирија встан'!
Встаја, издиха:
Кдо кличе на дан?
.....

Илирско ме кличе
Латинец ин Грек,
Словенско ме прав'јо
Домаћи вси впрек.

Добровчан, Которан,
Приморец, Горењ'ц,
Поколпљан по старем
Се зове Словен'ц.

Од првега тукај
Станује мој род
Ће ве кдо за друз'га,
Нај рече, одкод?

Почињу прве новине, прве граматике, прве историје. Јављају се велики представници Југословенске Мисли: Доситеј Обрадовић, Вук Караџић, Качић, Рељковић, Гај, Враз... Илирија Наполеонова (1807—1814) угушена је географски, али Илирски Покрет као мисао, реч и култура постоји даље (1830—1840), са још више душе, са још више дубине, са још више смисла за Уједињење. Аустро-Угарска се појављује да затвори мисао тиме што једног од иницијатора (Људевита Гаја) баца у тамницу, и убацује своје отрцане таблице: *Viribus unitis* и *Voluntas Imperatoris suprema lex esto*. Али, за Мисао не постоји тамница. Она је, напо-

тив, прхнула још силније још више. Појављује се читава нова плејада. Ничу нови борци Југословенске Мисли. Сем ранијих, и Штросмајер који помишља на зближење цркви: и Кукуљевић-Сакцински који долази у Београд и тражи уједињење; и Богосав Шулек који пише *Bibliographia illyrica*, и доцније, кад Гајеве *Народне Новине* праве концесије Баховом апсолутизму, уређује *Словенски Југ*; и велики опортуниста Иван Мажуранић који се стално налазио на ивици између Југословенске Мисли и лојалности Бечу, и који пева 1837- године:

Тебе дивна жуди слога
Илирскијех од народа,
Од Дунаја големога
До јадранских сињих вода,
И одатле пут запада
Горотанских преко гора,
И што илирски језик влада
Врху жала Црног Мора.

Србин, Бугар, Хрват бојни,
И банатско поље равно,
Бошњак, Крањац и достојни
Град Дубровник, мјесто славно,
Славонија, Горе Црне,
И далматски витезови,
Плодна Истра, све ти срне
Жељно у сусрет, да те улови.

Сви се у напред с тобом диче,
Сви у теби живу толи,
Да им у теби нов свиет ниче
И ствара се рај охоли;

и Бранко Радичевић, чији је *Ђачки Растанак* једно дивно Југословенско Коло, у коме се кличе

Брже, браћо, амо, амо,
Да се скупа поиграмо!

и кличе и Србијанцу «огњу живом», и Хрваћану «без мане», и Босанцу «старој слави», и Ери «тврдој вери», Сремцу, Црногорцу, Далматинцу, Дубровчанину, Словенцу, Банаћану и Бачвану,

И ви други дуж Дунава,
И ви други где је Драва,
И сви други, тамо, амо,
Амо да се поиграмо!...;

и Фрањо Прешерн, словеначки мученик, чија је поезија пуна Југословенске Мисли. — Аустриски апсолутизам бесни све више. Он не трпи народносне разговоре. Реч «Илир», мрска му је. У седници Пештанског Сабора од 20 јуна 1843 године, један хрватски посланик изјави да је добио мандат од својих бирача да не говори званичним језиком. Надвојвода Јосиф устаде и дрекну: «Нема овде илирског народа; постоји само мађарски народ.» Доцније бан хрватски, барон Раух устаде и упути читав низ гадних оптужби на омладину, коју је Гај затровао, рекавши још и ове реченице: «Рећи ћу још да је илирски *vivat* упућен стварно рускоме цару. Показаћу да је њихов циљ да се одвоје од Угарске и, ујединивши се са осталим словенским народима, да образују једно велико Илирско Краљевство.» Настаје једна периода страшнога апсолутизма. Односи се затежу. Њихов врхунац је 1848. Јелачић маршира на Пешту, и полази на Беч у помоћ Виндишгрецу. У томе тренутку великом, да Пољаци и Чеси нису мировали, један велики пансловенски сан можда би био испуњен. — После једне периоде поклича и идеологије, настаје замореност духова: периода трансакција, опортунизма, нагодби, саборисања и, после компромиса од 1867 године, Мађари излазе у први план: Звонимирова круна је саставни део круне Светога Стевана, бан је у ствари мађарски слуга, народносне борбе, и тако даље. Али, Југословенска Мисија ипак не гине; с времена на време, она плане она је жива, она прети. Око 1860 године, настаје поновно буђење. Југословенска Мисао није на оној висини на којој је била, — она је мало сужена и племенска — али она је ту, и ако у једном ужем облику. Први број *Позора* (први октобар 1860), у једноме допису из Београда пише: «Хрвати, одморивши се од жалосне борбе, устају свјежи, крепки, освијештени искуством, и вичу «позор»... Војводина, међу садашњим својим границама, може бити само мозаик у виду административном. Зашто

се наши тамошњи диви не би одвојили од оних страних живаља, престали бити камен у безначајном мозаику, да постану значајна част једног југословенског тијела, придружујући се троједној краљевини? Зашто то исто не би учинили и Далматинци? Само у томе здружењу видимо ми извјестно спасење њихове народне будућности, а другаче врло сумњамо и бојимо се што ће с њима најпослије бити. Нек их у томе спасоносном правцу не пријечи разлика племенског имена, народност им је једна, и то југословенска; браћа Петар и Павле зла би браћа била, кад се не би могла смјестити и погодити под пространим једним кровом... Код најудаљеније браће Крањаца, радостно опажамо и у језику и у мислих — приближење Хрватом, па желимо напредак и успјех тој тежњи.» На тај позив из Београда, већ четрнаести број *Позора* доноси одзив из Такова, у коме стоји и ово: «Јест, браћо српска! У сједињењу само нашем бит ћемо велики и јаки, у томе само једини је спас наш!» Фрањо Рачки, одмах после тога, (бројеви: 27, 28 и 29), пише чланке *Југословенство*, и у њима овако широко схвата Југословенску Мисао: «Југословенство је раздијељено, расцијепано, разровано и подровано до зла Бога.... Ми Југословени раздијељени смо језиком, свом правом душом народа.... Жели ли Југословенство једним народом у духовном смислу постати, то би имало настојати да се сједини у књижевном језику. То има да буде српско-хрватски језик. Словенско наречје имало би се најпре с њим стопити..... О Бугарима за сада неће нам се поближе повести речи о тој ствари, они да су нам даљи и више од нас одјељени.....» Август Шеноа пише значајне чланке *Хрвати и Срби* 1861 године, у којима пропагује велику идеју Уједињења. Авелин Чепулић пише при крају 1861 године у *Позору* (261-264 број) *Политичке Мисли* у којима говори о «Немачкој тежњи к Истоку», о мађарској тежњи за Мађарошзагом од Карпата до Јадранског Мора; о «бечком феудализму који хоће да уздржи Аустрију ма уз коју цијену то било;» и, најзад, у четвртом чланку, поводом Октобарске Дипломе, каже: «Народи аустријски добили су дипломом само то, да се тужити могу да нису ништа добили...» Матија Бан поручује из Београда *viribus unitis*. Штросмајер, велики

заставник Југословенске Мисли, говори у Царевинском Већу о Уједињењу, осуђујући у седници од 21 јуна 1860 године насталу германизацију. *Позор* уводи 1862 године нову рубрику «Словенски Југ». Уопште, Коларове панславистичке идеје стварају читав низ панјугословенских апостола који хоће Слободу и Уједињење, па ма и у федерацији са Аусријанцима и Мађарима. Са тиме се завршава и тај период Југословенске Мисли. Настају опет прогони, борбе, *divide et impera*, пресије, однарођавање. *Сабор* 1871 године оглашава *Нагодбу* невредењом, избијају нереди, и после тога, опет погодбе, концесије, саборисања, периоде погађања и утишавања под баном Мажуранићем. 1883, мађаризација доведе до читавих побуна, и настаде страшни режим познат под именом «Куеновштине». Једини поклич за то време то је Штросмајеров телеграм 1888 године који он, поводом прославе хиљадугодишњице Светога Владимира Кијевског, шаље Руском Цару стављајући питање расе изнад питања вероисповести. За то време, Србија, у којој Југословенска Мисао никако није престајала, даје Кнеза Михајла, Илију Гарашанина и, нарочито, Светозара Марковића. Светозар Марковић, један од највећих социјалних иницијатора на Словенском Југу, у својој *Србија на Истоку*, даје грандиозан план на коме треба радити, и утиче на читав низ социјално-политичких радника и с једне и с друге стране Дунава и Саве. Не треба заборавити, за то време; ни младог црногорског кнеза Николу који се сав био ставио у службу југословенских идеја ондашње Србије и, нарочито, херцеговачки устанак под Луком Вукаловићем (1862), као и устанак 1875 године, у коме учествује, под именом Петра Мркоњића, и данашњи Краљ Србије Петар Карађорђевић, који, такође, имају чисто југословенски карактер. — Настаје, после тога, једна тешка периода: «милановштина» у Србији, «куеновштина» у Хрватској, «мађаронство» код пречана. Сви се социјално-политички духови баве унутрашњим питањима. То је периода: уставних борби, Зајечарске Буне, аустрофилства, трансакција политичких, компромиса, мађаронства, мирења са стањем, лојалности, саборисања, међусобних оптуживања: разједињеност, разобручаност, «поли-

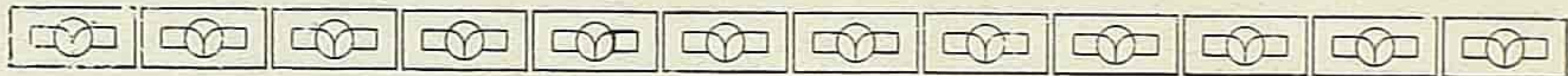
тизирање». Неуставни су режими на дневном реду, атентати, прогони, хапшења и, најзад, у Хрватској, и тако звани «листопадски догађај» од 1895 године. — Догађаји после тих догађаја казују да је Југословенска Мисао јача од свих махинација, и да је изнад вероисповести, предрасуда, личних интереса и, нарочито, да је она јача од свих аустро-угарских «вештина» и макијавелизама. 1896 година у Загребу и 1903 година у Београду значе врло много у историји Југословенске Мисли. Светозар Прибићевић и Душан Маџер прикупљају око себе омладину, и образују *Уједињену Хрватску и Српску Омладину*. Излази и знаменита брошура *Народна Мисао*. У њој се читаху и овакве мисли: «Оставимо се застарјелих права, не зидајмо народну будућност на трошним темељима прошлости, не лађајмо се старих пергамена и листића; него сложни и уједињени треба да ступимо у борбу за остварење величајне мисли чији је извор у природном праву народа!» Имена Србин и Хрват «престављају један исти појам, јер тај народ који има име српско као и хрватско, један је исти народ». Два наша народна имена хрватско и српско «обележавају један народ и тај је народ тек онда потпуно означен, кад се та два имена спомену, те као праведно ријешење можемо узети једино, ако се за ознаку народа као и народног језика употребе оба имена хрватско и српско». Та Југословенска Мисао, сем поменутих, то је мисао Милана Будисављевића, Јована Бањанина, Самуила Димовића, Лава Маџуре, Ивана Лорковића, Душана Маџерчића, и других. Долазе резултати: Ријечка Резолуција и Хрватско-Српска Коалиција. Долазе, после тога, догађаји свима познати: «велеиздајнички процеси», Фридјунгов процес, Јукић, Жерајић, *Зора*, *Вихор*, *Вал*, *Југославија*, демонстрације, прогони, емиграције, и тако даље. У Србији, после Мајске Револуције, као и пре ње, око *Дела*, *Звезде*, *Српског Књижевног Гласника*, Југословенска Мисао је у пуном цвету. Омладина је сва у томе знаку. Оснивају се клубови, листови и удружења, отварају изложбе, образују слетови и путовања по Југословенским Земљама: клуб и лист *Словенски Југ*, *Југословенска Библиотека*, Југословенска Изложба, Југословенски Збор, Српска Народна Одбрана, комитске акције, социјалне акције, књиге, брошуре-

Српска Књижевна Задруга и Матица Хрватска издају, прва, хрватске и словеначке и, друга, српске и словеначке писце. *Српски Књижевни Гласник* доноси хрватске модерне писце и обратно, *Савременик*, српске. *Српско-Хрватски Алманах* окупља све новије писце. Југословенски слетови су на дневном реду. Уопште, сва уметничка, књижевна, социјална и политичка активност упућена је у томе правцу. Југословенска Мисао била је потпуно зрела. Излози књижарски у Загребу и Љубљани били су пуни «београдских» књига. У Београд се долазило као на ђабу панјугословенизма. Кад је *Савременик* хтео да похвали једног младог писца, он је рекао: «Он пише чистим београдским стилем». Кад су, уз то, јекнули кумановски топови, и донели Југословенској мисли Стару Србију и Македонију, Србија поста светиште и храм наше Мисли. Све је похитало у Београд да се надише, да се освежи, да прими југословенско крштење. Наше победе слављене су у Загребу и Љубљани као заједничке, као југословенске победе. На Куманову и Брегалници гину југословенски добровољци у редовима српских војника. Југословенско Сунце родило се пуно, јарко, огромно. Уједињење душа било је потпуно готово. Аустро-Угарска увиђа да је чин свршен. Она смета, интригира, прогони, хапси, веша. Али, Југословенска Мисао, јака као усов, осваја и носи са собом све народе заљуљане Монархије. И, кад је одјекнуо Принципов револвер, као личан акт једног Југословена, Аустро-Угарска се баца да спречи Уједињење.

То је велики и тешки историјат Велике Југословенске Мисли. Европски Рат је њен последњи чин. После њега, Југословенска Мисао неће бити више мисао. Изјаве Савезника; изјава Краљевско-Српске Владе од 24 новембра 1914 године у Нишу; Крфска Декларација; Југословенски Корпус у Одеси и његове борбе у Добруци; сва херојска борба на Солунском фронту; југословенска акција у Америци; *Словенски Југ* у Одеси; *Уједињење* у Женеви; *Југословенски Билтен* у Паризу и Лондону; сва српска штампа на Крфу, у Солуну, у Бизерти; и свих тридесет југословенских листова у Америци; — казују гигантску жилавост једне мисли која почиње да бива дело. Југословенска Мисао, после рата, биће Југословенско Дело. Један стари,

велики и дуг сан, који је дело многих и многих векова, постаће стварност, жива јава, велики акт. Наше вековно «ка звездама» биће у звездама.

Бранко Лазаревић.

SLOVENAČKI SELJAK U OČI SVETSKOG RATA.

Ako ijedan narod na svetu može da se zove seljačkim narodom to mogu Slovenci, zapadna grana naše jugoslovenske nacije. Oni će ući u seljačko carstvo Srba, Hrvata i Slovenaca kao pravi seljaci.

Što je slovenačka istorija? Istorija patnja, muka, Golgote i vaskrsa jedne socijalne klase, pune snage, inteligencije, ustrajnosti i neverovatnog otpora, klase koja je bila otporna ne u smislu pozorišnih revolucija nego u onome primitivnom smislu jednog moćnog prirodnog pokreta. Strani, neprijateljski istoričari, Nemci, Mađari i Italijani, divili su se toj čudnoj otpornosti i gvozdenoj energiji s kojom su Slovenci očuvali ono parče zemlje među Dravom i Jadranom, onaj pojas od neizmernog ekonomskog i opšte političkog značaja koji će oni doneti u jugoslovensku zajednicu. Slovenci, i pored svoje jake nacionalne individualnosti, izgubili su polovinu svog zemljišta. Slovenačka imena krajeva, reka i gora na gornjem Dunavu i u Alpinskim zemljama današnje Austrije dokazuju da su u srednjem veku tamo živeli Slovenci. Nije se još našao pisac koji bi nam prikazao neizmernu tragiku izumiranja slovenačke narodnosti na Dunavu, u Tirolu i u Solnogradu. Nemački carevi i solnogradski crkveni poglavari nastojali su svom silom, kroz ceo srednji vek, da ih germanizuju. To beše borba jugoslovenske predstraže protiv nemačke navale, koja je trajala celi srednji vek. Slovenački mali posednik borio se, slobodan i neovisan na svom posedu, protiv nemačkoga grofa veleposednika, koji mu je otimao zemlju. To je dakle bila i borba za zemlju i borba za narodnost u isto vreme. Nemački carevi i crkvene poglavice slali su na slovenski jug bavarske koloniste, i zemlja je sve više prelazila u nemačke ruke. Ipak u današnjim slovenačkim zemljama

preko Drave, slovenačka naselja bila su oduvek vrlo gusta. Kad su 1848 godine Slovenci ušli u ustavni život, granica njihovih naselja išla je još dalje, na sever od Drave u Koruškoj i Slovenačkih Gorica na granici nemačko-mađarskoj. Tada je bilo još sasvim slovenačko Gosposvetsko Polje, koje ima svoje demokratske tradicije kao možda ni jedno drugo istorijsko polje jugoslovensko. Silni pangermanski pokret u ujedinjenoj nemačkoj carevini posle 1870 bio je uperen u prvome redu protiv Slovenaca koji su branili Nemcima da sađu na Jadransko i Sredozemno More. Nije dakle čudo da su Nemci nastojali da svakako probiju severnu granicu slovenačku. I uspeali su u tome. Bedem naše narodne tvrđave, tamo oko Slovenačkih Gorica i Drave, počeo je da se ruši baš u vreme kad je buknuo velik konflikt svetski.

Pogrešno je mišljenje da je kod Slovenaca jako lokalno osećanje. Slovenci više nisu Štajerci, Kranjci, Trščani i Goričani. U nacionalnom pogledu, oni su mnogo više unificirani nego li Hrvati kod kojih još postoji jak patriotizam dalmatinski i slavonski. Imena Štajerac, Kranjac, Goričanin upotrebljavaju se radi toga što Slovenci žive u zemljama koje je ograničio tuđinski zulum; ali ona nisu simpatična narodnoj duši; one označavaju tužnu prošlost, a imena Slovenac i Jugosloven, budućnost.

Ma da su danas Slovenci već dovoljno nivelisani, ipak se među njima razlikuje više raznih tipova: Koruški i panonski Slovenac, brđanin i poljak, primorac, «kraševac» — to su tipovi slovenačkog seljaka.

Koruško pleme je prvo državotvorno pleme ne samo među Jugoslovenima, nego uopšte među svim Slovenima. Ono je stvorilo oko Gosposvetskog Polja prvu Slovensku državu na braniku germanskog i slovenskog sveta. Ono nije samo slovenačko, nego ima i hrvatske primese. U blizini Gosposvetskog Polja bila je «hrvatska županija». Slovenačko pleme je skroz demokratsko. Seljačka demokracija nije nigde u Evropi tako simbolično i moćno izrazila moć naroda nad vladarom kao što su to činili Korušćani pri «ustoličenju» slovenačkih vladara. To ne beše samo trijumf demokratske misli, nego i seljačke ekonomske nezavisnosti. Vladar moli seljaka da mu dopusti da vlada zemljom, i obećaje unapred da će biti pravedan i priznavati nad sobom suverenost narodne volje.

Još u šesnaestom veku upotrebljavao se kod «ustoličenja» slovenački jezik, ma da je službeni jezik tada već bio nemački. Devetnaesti vek značio je za Korušćane doba patnje i brutalne germanizacije. Ni jedno slovensko, slovenačko pleme nije tako nastradalo usled pangermanizma kao oni. Oni su kao stari dub koji se održao protiv svih bura. Ali ako govorim o koruškoj grani Slovenaca, ja to ne činim u smislu današnje zemaljske pripadnosti. Pravo staro koruško pleme živi i u predelima današnje Štajerske.

Štajerski jugoistok sačinjava sasvim drugi tip nego li planinska Koruška. Zemljište je blago, vinorodno i puno plodnih polja. To je domovina panonskih Slovenaca među kojima su delovali Sv. Ćirilo i Metodije. To behu prvi Hrišćani među Jugoslovenima, i Panonija ima važno mesto u istoriji slovenačkih crkava. Panonski Slovenac razlikuje se u mnogo čemu od korušskog. Ova neosporno sposobna rasa dala je Slovencima više naučnika svetskog glasa. Uopšte, Štajerci su dali Slovencima najviše organizatora, ekonoma, naučnika. I gotovo svi izašli su iz skromne kuće slovenačkog seljaka.

Inteligencija je seljačka — nema «Cincara» u slovenačkim zemljama.

«Gorenjac» je jedan originalan slovenački tip. Živi u dolini Save, koju su engleski pesnici nazvali najlepšom dolinom sveta. Narav mu je planinska. Nije okretan i živ, ali to je solidan rod, kao kuća u kojoj boravi, sagrađena na jakom temelju. Prešern, najveći naš liričar «gornjak» je dušom i telom.

Domovina «dolenjaca» (poljaka) je sasvim druga. Dolenjska je na pragu Hrvatske. To je zemlja vesela, puna šuma, brežuljaka i vinograda; zemlja koja je dala Slovencima najviše književnika i umetnika.

Primorcima bih nazvao slovenačke Istrane, Trščane i jedan deo Goričana. To je jedan narod stvoren za političku i ekonomsku organizaciju, nacionalno veoma svestan, južnjački po svome političkom temperamentu. U poslednje vreme bio je pravi vođa Slovenaca, učitelj u jugoslovenskom pogledu. Kod njega je jako izrađena i misao nacionalne solidarnosti. Nigde u slovenačkim zemljama nije bilo usko partizanstvo tako omraženo kao u Trstu.

Slovenci koji žive u dolini Soče i Primorci u isto su vreme Brđani, koji imaju mnogo crta zajedničkih s kranjskim «gornjacima». Živi i okretni, oni su ipak ozbiljniji od ostalih Goričana. Imaju više smisla za refleksiju, književnost. Simon Gregorčič otuda je sa Soče, i u svojim divnim pesmama on je predvideo, da će Italijan hteti da otme ovu zemlju i da će se Soča zacrveniti od krvi. Sočki Slovenci su puni nacionalne svesti. Njima nije Soča granica same Slovenije, nego Jugoslavije. Oni se smatraju prvoborcima cele jugoslovenske nacije.

Treba da spomenemo još «Kraševce», jedno od najjačih i najindividualnijih slovenačkih plemena. Žive na Krasu, tršćanskom, goričkom i kranjskom. To su sinovi kršne zemlje, značajni, puni volje i energije, koje ni kraška bura ne može oboriti, a kamoli Italijani. Dobri poznavaoци slovenskih rasa smatraju ih jednim od najčistijih slovenskih plemena, koje ima najbolja svojstva Slovena. Tamo na Krasu, gde raste vino kao krv, slovenački je nacionalizam tako jak — kao možda ni u jednoj drugoj slovenačkoj zemlji.

To su dakle tipovi slovenačkog seljaka. Slovenija manja od Svajcarske, ima više prirodnih lepota i raznolikosti. Nemamo do duše glečere Monte Rose i Engadin, ali za estetičara naša zemlja ima nešto više.

Ovakve raznolikosti na malom parčetu zemlje nema nigde. Tu su i jezera, i more, i reke, i snežnjaci i vinorodni brežuljci.

Seljačka demokratija ovde cveta. Seljak je gospodar ove zemlje. Slovenija je zemlja malih poseda, i što ima još velikih poseda u rukama nemačkih grofova, kneževa i barona to će se već razdeliti u svoje vreme. Slovenački seljak veruje da će prvi jugoslovenski parlament radikalno rešiti pitanje velikog poseda.

Kakvo je bilo političko i socijalno stanje kod slovenačkih seljaka u danima kada je počela najveća tragedija čovečanstva, svetski rat?

Ko je površno gledao, imao je sigurno sasvim lažnu sliku. U slovenačkim novinama, u kojima je bilo toliko vesti o sitnicama nacionalnog rada protiv Nemaca i Italijana, nije bilo dobrih izveštaja o spoljnoj politici. Spoljna politika je bila pastorče slovenačkog novinarstva. Slovenački seljak nije imao ustaške tradicije bosanskog i hercegovačkog seljaka, koji je

graničio sa Srbijom i Turskom. Problemi spoljne politike njemu su bili sto puta teži. Ako ne vidimo toliko Slovenaca u redovima dobrovoljačkim, ne smemo biti nepravedni prema Slovencima, koji su tako daleko od srpske granice. Slovenci su imali pred vratima jednog neprijatelja, Italijane, koje su od vajkada smatrali za otimače svoje otadžbine.

Jedina prava osnova slovenačkog života bio je slovenački nacionalizam, koji je u isto vreme i jugoslovenski. Svaki Slovenac ima osećaj da Slovenija sama za se ne može da živi. Kako da se slovenački David sam brani pred napadajima nemačkog Golijata? Evandjelje slovenačkih stranaka je moralo biti ujedinjenje Slovenaca sa Hrvatima i Srbima. I prirodno je bilo da je kranjski sabor protiv glasova nemačkih feudalnih veleposednika zaključio, da se imaju slovenačke zemlje ujediniti sa Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom. *To je bilo pre balkanskih ratova.* Ali kada je na Balkanu led bio probijen, i kada su Slovenci u Srbiji videli jaku volju da ostvari veliku zavetnu misao, i slovenački seljak znao je da oslobođenje ne može doći s druge strane nego s juga.

Istina je da je većina poslanika slovenačkih na Carevin-skom Veću pripadala pučkoj ili klerikalnoj stranci. Ali ovome treba dati pravo značenje. Naprednjački, nezavisni kandidati skupili su vrlo velik broj glasova, ali broj izabраниh poslanika je bio mnogo manji nego je odgovaralo brojnoj snazi opozicionalnih stranaka.

Uz to slovenački seljak nije mogao zaboraviti da je napredna stranka bila nešto mlitava u pitanju sveopšteg izbornog prava, dok je pučka stranka bila upravo radikalna u svojim demokratskim zahtevima. U očima austrijskih krugova, takozvana klerikalna stranka još pre svetskog rata je izgubila svako poverenje. U nemačkim novinama mogli smo čitati, u pred-ratno doba, da će klerikalni i napredni Slovenci juriti u veliku Srbiju, čim se nađe prva prilika. Jaka individualnost Krekova je već tada davala pučkoj stranci smer, koji je Beč za veleizdaju smatrao.

Jedna epizoda iz moga života osvetliće duhovno raspoloženje naših seljaka. Slovenačka samostalna stranka za Goricu je priređivala za vreme proleća i leta političke škole po Goričkoj. Bilo je pola godine posle saborskih izbora u Goričkoj, kod kojih je pobedila slovenačka samostalna stranka i

to pomoću strogo nacionalističkog i jugoslovenskog programa. Osećali smo već tada da je slovenačka duša zrela i spremna. «Političku školu» sačinjavala su predavanja o raznim ustavnim, upravnim i političkim pitanjima. Seljački svet bio se veoma zainteresovao. Na Vidov Dan 1914, gorička «Politička škola» beše postavila svoj šator pred vratima Gorice. Bio sam taj dan na redu da govorim o seljačkoj demokraciji srpskoj. Prisutni seljaci bili su srećni da se govori o njihovoj braći, čija je sudbina vezana s njihovom. Tu je bilo povlađivanja i pljeskanja ruku s odobravanjem. Uz svaku reč protiv Austrije i njene diplomacije, orio se pljesak. Kad se narod spremao da se razide, dođe vest da je nemački agent habsburške krvi ubijen u Sarajevu.

Mogao bi navesti mnogo dokaza da majska državopravna deklaracija jugoslovenskih zastupnika u Beču, koja traži nezavisnu zajedničku domovinu Srba, Hrvata i Slovenaca, nije reč neke veštačke ideologije, nego da su njene političke ideje već pre svetskog rata bile urezane u srca velike većine slovenačkih seljaka.

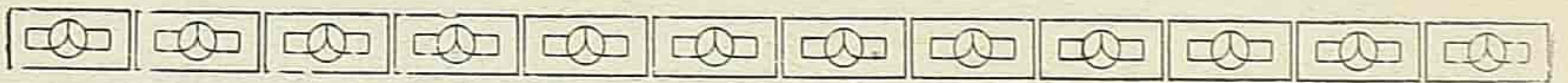
Seljak je prava osnova slovenačkog života. On je dao Slovencima sve što imaju. Seljački sinovi su bili prvi slovenački rodoljubi. Učitelji, naučnici, pravnici, lekari, tehničari, činovnici, političari, svi su sinovi seljačke majke. To daje narodnome telu neizmernu snagu i zdravlje, slovenački narod je fizički jači od svih naroda koji su bili osuđeni da čame u austrijskim tamnicama. Slovenački seljak imao je do sada svoju kućicu i zemljište, svoje jako nacionalno, radikalno, lično i socijalno osećanje, ali mu je nedostojala državna nezavisnost. Tek kad to postigne, on će moći da razvije svu svoju snagu. U borbi za ovaj cilj on će biti radikalniji nego mi sami mislimo, jer je za njega možda u većoj meri nego za Hrvata i Srbina propast Austrije jedina garancija nacionalne egzistencije.

Uveren sam da slovenački seljak neće ništa uraditi, što bi bilo na štetu našem nacionalnom solidaritetu, videći da država ne može biti sastavljena samo iz seljaka, nego da uz njih treba da bude i inteligencije, i kapitala, i industrijskog radništva i da svi jednako učestvuju u životu. Naša država biće jaka samo onda, ako bude razvijeno osećanje za socijalni solidaritet sviju klasa. Isto tako sam duboko ubeden, da će

slovenački seljak tražiti od svih svojih stranaka radikalno rešenje agrarnog pitanja u ustavotvornoj skupštini ili u prvom jugoslovenskom parlamentu.

Shvatiće problem bosanskog kmetstva i hrvatskih velikih poseda kao veliki nacionalni problem, koji se tiče svih Jugoslovena. Zahtevaće ukinuće stogodišnjih nepravdi tražiće istu sreću za sebe i za svog hrvatskog i srpskog brata, dobro znajući da nema zdravog državnog života ni socijalne pravde, gde svaki seljak nema svoju kućicu, i ono što mu je najdraže: svoju zemlju, svoj posed.

Bogumil Vošnjak.

ЈЕДНА ОД БРИГА.

Онако како нико није могао предвидети овакав и оволики рат, тако нико не може предвидети све његове последице. Али онако исто како смо осећали мирис барута пре но што је он плануо, и наслућивали ко ће с ким и шта противно бити у њему, тако се исто и с толико јасности одржава вид какав ће имати људска друштва, и правац у ком ће се развијати њихов живот. Исход рата даће, разуме се, свему свој отисак. Он ће се свршити, ако већ није, сломом оних тежњи у име којих су га желели и повели елементи империјалистичког менталитета, били германски или турански. Не да се само одредити, колико ће тај слом бити потпун. Али био или не био толико потпун колико то жели најбољи и највећи део људског рода, он отвара сасвим нове видике и биће права, радикална, општа и велика револуција с последицама и резултатима који би пре њега били сматрани за утопистичке.

Већ је данас све померено из својих ранијих лежишта и положаја. Још стоји где је, али је јасно да све тежи општем измештању и покрету, да употребимо израз парламентаран, у лево. Многе од старих «вредности» пале су на животној берзи. Непризнати и непознати људи и методи привлаче на се пажњу и потискују старе и конвенционалне. Понека јерес постала је права вера.

Начела и гледишта теориска и идеална, која су за носиоце имала тек смеле публицисте и професоре, примљена су службено као руководна од вођа најзнатнијих практичних акција и струја. Пошту им привидно одају и они који им се стварно противе свим силама. Рад и пожртвовање иставили су своје захтеве, који више неће бити повучени. Напротив, развијаће се. Интеактуални рад имао је досад бар признање ако не увек праведну награду, а физички ни једно. Сад га је он отео и та ће му тековина за боље дане човечанства остати. Они који су се на бојним пољима излагали и жртвовали, сада примају једино идеалне награде свога труда у јавним признањима и одликовањима, а сутра ће их тражити и узети у облику реалнијем, бољих услова животних. Свесни да су спасли цивилизацију својим мучним и опасним животом од неколико година рововских, они ће тражити и добити удео који ће им та цивилизација дати, и правде ради и ради своје стабилности и безбедности.

Нова демократија се рађа и има права на општи поздрав и поклон. Они који су принели бољем друштву велике жртве, наметнуће жртву досадањих погледа на живот народни, онима који у свему новоме виде опасност за се и друштво.

*

Иза рата биће несумњиво више општег добра и правде. Највише ће их, разуме се, бити за оне који буду имали највише *разумевања* за то опште добро и ту социјалну правду. То се разумевање не доноси на свет рођењем. Немајући то разумевање, друштвени разбор да га назовемо, колико њих, најплеменитије инсперисаних, траже опште добро у односима старог доброг времена, виде прогрес у стагнацији и у име његово нападају на установе и представнике правога прогреса.

За оријентацију у пољу ваља *научити* четири стране света, а колико је тежа друштвена оријентација? Шта би радили мрнари на широкој пучини да нису *научили* да се служе козмичким законима и знацима и другим научним и емпаричким средствима за оријентацију? Колико би их управљало брод западу, у уверењу да броде на ис-

ток? Сваки је од нас, по који пут, ишао од сунца, мислећи да му иде на сусрет. Заблуду су разгонила и праву оријентацију давала и даваће објективна, материјална средства стечена науком или искуством. А она се уче и треба да се уче бар исто толико за управљање собом у друштву, колико у путу. Та је наука нарочито потребна онима који су много лутали и заостали по распутницама, својом кривицом или без ње: нашем племену Срба, Хрвата и Словенаца.

Још је неизвесно шта нам резервише непосредна будућност. Радимо и радујмо се најбољој. Ма колико били пуни претње облаци који се од времена на време навуку нада све што су посејали велики племенски сејачи наши, чувајмо веру да ћемо из ове кржаве жетве свући у своју општу житницу оно што је наше, и спремајмо се уједно за разумну, проучену и добро упућену службу својој новој широкој Отаџбини. Никад се у иностранству, на културном западу, у његовим школама и иначе, није налазило толико нашег света (увек Срба, Хрвата и Словенаца) колико данас, те никад погодније прилике за упоредно проучавање живота западног и нашег, и уочавање онога што њега представља над нашим.

Иако је живело под разним режимима и често без међусобног додира и везе, у нашем племену је свуда избијала иста жудња и иста борба за опште идеале људске. И ти су идеали у главном били хумани: поштујући туђе, тражити поштовање за своје. Нема краја у коме би било потребно доказивати потребу и излагати користи основних установа образована друштва: развијене штампе, удруживања сваке врсте, школског образовања, уметности, аутономије, обласног живота, и т. д.

У грађанском васпитању нашем највиднији је *недостатак економског васпитања*. Не знам колико се то сме рећи за свет ван Србије, али за Србију сме. И тај недостатак узрок је и, докле год буде постојао, биће узрок наше релативне економске слабости. Ја не мислим да ће бољитак у том погледу бити чак и брз, али је иницијатива за друкчију, модерну и рационалну оријентацију неодложна. Та нова оријентација биће тешка и спора зато

што ће противу себе наврстати иначе врло одабране елементе који су досад сматрали за почасну друштвену службу, за службу прогресу и општем добру, за праву службу демократији, ставити јој се насупрот. Међутим што мора бити, мора... Ма ко и у име чега кочио друштвени напредак, мора бити склоњен с кочнице. Ми ћемо, без тога, бити можда политички развијено, али економски малокрвно и штуро друштво, покрај свих иначе услова да будемо снажни, здрави и смели. У животној борби, која ће остати вечита и ако не сурова као доданашња, ми ћемо подлегати горима од себе само зато што је наше грађанско васпитање *једнострано*. Та једностраност особеност је, мислим, српске демократије, која не чини част висини и ширини њених друштвених схватања. Она ће оценити како треба ову примедбу једног свог оданог пријатеља.

Једностраност је та у признању искључиве вредности и искључиве владе идеала и идеалних добара. Материјална добра, већ зато што су нешто материјално, земно, грубо, егоистично, на лошем су гласу, заједно са свима својим представницима. Као некад, пре више од хиљаде година у Риму, тако се сад у Србији на груб посао материјални: индустриски, трговачки, предузимачки, посреднички, гледа као на недостојан идеала демократског, као на недовољно чист, или ако баш не тако, оно као нешто што компромитује само собом, неподударно с неокрњеном чашћу, нека врста *capitis diminutio minima*. Само се тежачки, ратаров посао, тачно опет као у Риму, сматра за достојан.

Ко још натеже у тим неприличним предузећима, ко с муком живи од њих, или још ко пропадне у њима, има одмах апсолуцију. Добар је самим тим што није успео: остало је читаво у њему оно што је добро, а страдало само оно што га је кварило, што иначе није за жаљење. Али ко на своју несрећу успе, ко савлада тешкоће почињања, ко развије посао, добије полет и тражи више места и признања себи и свом маху, тај тим самим ствара себи нов фронт противника и борбе. Њему ће се признати техничке способности и врлине, али осумњичити моралне. И они који ће први оградити јавни морал од такве опа-

сности, махом су они којима је несумњиво на срцу опште добро, али који су — будући у апсолутној власти архаичних догама и формула, — без научних и савремених мерила и погледа на нове снаге, струје и услове друштвених прогреса.

Идеална су добра над материјалним несумњиво. У Србији је било чудњачких новотарских покушаја, да се кобасичар истакне над Шекспиром и докаже да су људи видели више користи од кобасице но од Шекспирових дела. Било их је, али су прошли како су заслужили. Невоља је што је отела мах друга крајност: по којој се искључују идеални и материјални прогрес, и под владом које се врло развијала чиста политика, политичка и лепа књижевност, развијала се политичка моралност, политичке институције, па и политичке злоупотребе уз њих, а материјални је прогрес заостао. Да наша земља срећом и заслугом темперамента свог становништва, нема срећну, врло срећну социјалну структуру, у равнотежену добром поделом земљишне својине, она би по економској политици својој и по доктринама економским које владају у њеном јавном мишљењу, код њених прогресистичких елемената, била још јаче заостала. Она је политички најразвијенија земља југоистока европског, али економски не, ни из далека.

Но зато, понављам, што је политички живот 1) апсорбовао несразмерно много енергија, и 2) што је у економском погледу била под владом источних идеја. Власт идеја је велика увек. Велика и онда кад су то заблудне идеје, и траје дуже или краће према природи средине над којом се врши. Кад се народу који је осиромашен пљачком завојевача какви су били Турци, говори у име идеја напредних и демократских, да се до богатства може доћи само отмицом и експлоатацијом слабијега, да је сиромаштина што и врлина, да су само сиромасима, босима, голима и гладнима отворена врата небеског царства, да добри путеви служе проводњи госпоштине и тлачењу сиротиње, њему је то сасвим појамно, јер је у његовим приликама заиста тако: богатство су имали бегови и зулумџари, а долазили су до њега отмицом, Живот какав су водили ти носиоци богатства, права је противност врлини и божијој и људској правди. Земаљска добра су била моно-

полисана за један несносан ред људи, и ништа лакше но придобити за себе злостављани свет доктрином која његовој буни и његовом очајању даје још неко освештање политичке философије и морала.

Међутим сада, када ће у име новог политичког морала имати да се све преуређује, не сме се улисти ново вино у старе судове, јер ће бити судовно.

Сад је пре и више но икад дужност прокламовати код нас пуно право грађанства идеја и политике економске какве постоје у слободним демократијама светским, потпуну солидарност културе идеалне и материјалне и њихову међусобну зависност. Њихов додир није кужан већ користан, и не треба га одстрањивати већ остваривати.

И ако постану немогући крвави ратови међу народима, утакмица ће њихова остати и даље. Подређен, нижи и зависнији положај имаће они који, са једног или другог разлога, не развију све своје снаге и оставе неискористене природне изворе енергија на своме земљишту. У рату су побеђивали они који су у њ ушли технички спремнији. Ко је имао више жезезничких путева и кола, ко је снажније и брже могао обнављати свој оружани материјал и опрему, ко је боље могао неговати своје рањенике. Немци и њихови савезници би, будући спремнији јер су се спремали, били победиоци, ма колико били антидруштвени и погубни њихови циљеви, да Французи и Енглези нису, прегнућем које ће се тек накнадно оценити као што треба, своју спремну изједначили с противничком па их данас и претекли. Српска војска је имала све идеалне услове за победу, али није материјалне. У овом последњем противник је био у превази. На сваки наш топ, имао је три, на свако наше зрно, педесет, осим што су његова зрна имала домашај за три и четири километра већи. Наши су пуковници једини смели одобрити утрошак топовског метка, толико се, у оскудици продукције, кад што морало штедети, а противнички команданти батерија су их разметљиво расипали.

Нас противник није истребио нити ће, али ни ми њега. После рата, остаћемо да живимо и ми и он у додиру и мирној животној борби. Можемо ли му бити сна-

жан и раван такмац, ако као до сада будемо занемаривали материјалну културу своју? Што ће нам значити победа војничка, ако сутра већ почнемо одлазити к њему да купујемо оно шта бисмо сами, само боље оријентисани, могли произвести на дому, и ако целу своју материјалну производњу будемо и даље оснивали само на мишићној снази свог становништва и ни на чему више. Ако наш, боље оријентисани такмац, буде имао у служби свог народа, на један или други начин, милионе и милионе коњске снаге механичке, која је у непрекидном раду дан и ноћ, а ми управимо целу своју народну снагу на политичку литературу и борбу за политичке демократске идеале, чија ће демократија најзад подлећи? Ако његов сељак буде запрегао у дванајест плугова један трактор и још се господски возио на њему управљајући га, па за дан поорао, и у вече се одморан враћао, колико наш враћајући се мртав уморан с изнуреном стоком за читав месец дана, чија је демократија учинила више за неука проста и сиромашна члана свога? Онога ће сељак имати, после свог рада, и времена и воље да прочита књигу и новине, да изађе у друштво и изведе своју породицу, а наш ће после мршаве вечере тражити што пре своју убогу постељу, да колико толико прибере снагу за нове грубе, животињске напоре новог дана. Ако радник наше демократије, која брише из круга својих старања материјалну културу као себе недостојну, мора пешачити сатима да би подмирио основне потребе своје и својих, купио одела, хране, набавио лек и т. д, док радник оне демократије такмачеве сврши возом тај посао, без напора и за мање времена, коју ће он демократију и културу којој претпоставити? Ако поред снажних речних токова, богатих лежишта угља и метала ми пролазимо као покрај мртвих и некорисних предмета као до сада, па као једино добро демократско пружамо својој произвођачкој маси књиге, новине, поуке, декламације, песме, зборове, беседе скупштинске и академске. позоришта и т. д. ми, интелигенција српска, неповратно осуђујемо своје племе на стагнацију и дегенерацију.

Шта у основи, под објективном анализом, садржи у себи тај кобни став: материјална култура искључује иде-

алну? Је ли он збиља израз искуства или науке или морала? — Није. Напротив: он је једна забуна и несвесни израз реакционарне демагогије. Ње има, реакционарне демагогије, и код нас је срећете често и тако умешну да одмах разумете њене успехе. Она вам уздиже ралицу, која је «отхранила најснажније устаничке генерације наше», велича опанак «хајдучки опанак наш» као најбољу обућу, свиралу као јединствен музички инструменат! Закржљалом ситном коњићу наших брда нађе она епитете и квалитете који га уздижу изнад крвна коња, а за нашу кравицу која је мање издашна од неговане козе, нађу да јој је млеко да никад таквог нису пили; употребу вештачког ђубрета исмева као професорску доколицу која нашој богатој неизораној земљи треба колико врани скелеција. То је за изнурене пескуше и шљункаре европског запада! Индустрији се одупире из крупних разлога националних и хуманих: она би нашег срећног сељака који има своју кућу и окућницу, тор и обор, крмке и трнке, пролетарисала и донела нам кугу од радничког питања, које мори западну Европу. Новим средствима саобраћаја се противи зато што, докле год она допру, доносе собом наличја културе: капитализам, пад морала, проституцију и т. д. На овом се терену пријатељски сусрећу две политичке крајности: реакционари с девизом: књаз се, децо, послушати мора; и политички револуционари, који не виде среће за људе пре но што последњи представници данашњег поретка друштвеног и религиозног не сврше на вешалима!

Истину међутим нама не треба тек тражити. Она је и нађена и остварена. Велика слободна и права демократска друштва Европе и Америке више себи и не постављају питања о односу једног према другом два напретка, идеалног и материјалног, сматрајући да они праве једну хармоничну целину и међусобно се условљавају. Што пре и потпуније наше племе прими као свој програм развијање по обрасцу ових демократија, то ће пре стати на своје ноге. Максималистичке опите и покушаје да се прескоче читаве епохе у развијању, најскупље су плаћали анархијом, патњама и разочарањима баш они који су веровали у те скокове. Високо, у Европи још непознато,

економско развиће и економско образовање народа Сев. Америке не само што није потсекло крила његовом идеалном полету, већ га је и оснажило. Само је то развиће и образовање омогућило Вилсону да прокламује рат аутократизму, «ни за граде ни за винограде», већ за начела новог живота народног и међународног. Само се, с друге стране, недостатком грађанског васпитања народних маса може објаснити што се Русија помела баш у моменту кад је то од најпогубнијих последица и по њу и по остали свет. Наша једностраност у васпитању је у ствари недовољно васпитање грађанско које, интелигенција ваља да попуни и код себе и око себе.

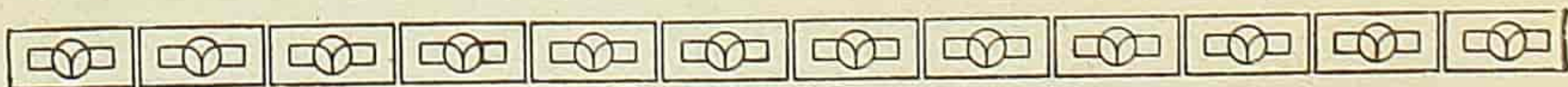
Без тога ће несумњиво изгубити вођство народних маса, које су у рату, добро као у доброј школи, научиле значај техничких напредака и све користи које технички, а то је и економски, развијено друштво пружа својим грађанима. Данашња капиталистичка основа производње не представља, видело се и види се несумњиво, никакву противност демократском животу, јер су се најнапредније демократије развиле баш тамо где се на капитале није гледало само као на лична добра појединаца и само њима корисна, већ као на један услов прогреса и као на један ступањ у економском развоју друштва, иза кога ће, кад се за то буду израдили услови, доћи други ступањ, бољи од овога. То ће нарочито разумети наш свет, који се у пословици својој смеје воденичару што но је запалио млин да би се опростио мишева!

И сам нови међународни живот, интимнији но досадашњи, наметнуће и невољно нашем друштву нове импулсе, покрете и оријентације. И што се наша нова држава буде брже, трезвеније и савременије оријентисала, то боље за њене грађане. За снажан, уравнотежен развој она ће имати све: и поља, и брда, и реке, и мора, и руде, и руке. Само нека их не скрсти!

16. I. 1916.

К а н.

М. Драшковић.

СТАРО И НОВО КОЛЕНУ.*

Г с т а д, 1 јула 1917.

Драги Слеччевићу,

Ти ми пишеш о намери твојој и твојих пријатеља у Женеву и у другим местима у Швајцарској, да кренете лист у облику часописа, у коме би, поред разрађивања југословенске идеологије, расправљали и сва друга начелна питања, те да се на тај начин дође до сређених и кристалисаних мишљења по тим важним питањима и да се онда лакше припреми и оствари уједињење нашег троименог народа. На ту вас је мисао, велиш, навела оскудица у довољној организацији у нашем националном раду, која је опет највећим делом дошла отуд што смо сви ван отаџбине, што немамо једног заједничког центра и што немамо јавне речи која би онемогућила разна усмена причања, сумњичења, бојазни и разочарања.

Питаш ме, шта ја о томе мислим.

Ваша је мисао доста добра и желим да је и остварите. Ко иоле познаје прилике у којима живимо, признаће да би појава таквога листа, како га ти замишљаш, била од несумњиве користи. Мени је у толико милије, што сте на ту мисао дошли баш ви, млађа генерација југословенске ириденте; што сте ви уочили рђаве стране нашег досадашњег рада и што сте готови, колико вам снаге допуштају, да то поправљате. Ово је доказ да сте добро схватили своју дужност.

Твоје ме је писмо навело понова на размишљање о ономе, о чему сам чешће за време овога дугога рата размишљао, а то је: улога наше млађе генерације у нашем народном уједињењу.

Никад, ни пре рата, нисам сумњао, у остварљивост нашег народног уједињења, наравно, под претпоставком

* Под овим насловом, и с дозволом пишчевом, доносимо ово писмо у толико радије, што је Г. Божа Марковић, можда више него други старији, стајао у вези с Омладином, и што према томе његове опсервације о националној улози старих и младих имаду више важности. — Ур.

да оно зависи од нас, од воље троименог народа. Кад ово велим, то не значи, да сам несвесан тешкоћа или да их пренебрегавам. Њих има и биће их још дуго времена, али нису непробродиме и неотклониме.

Тешкоће на које наилазите и на које ћемо још наилазити, најмање постоје у маси народа. Управо ја их код народа и не видим. А то је и најважније, то је наша срећа. Кад се само помисли на то, како је наш народ подељен и раздвојен, како под разним управама живи и како је скоро у немогућности да се меша, па је ипак у свима крајевима остао потпуно једноставан са истим одликама и навикама, са истим идеалима и жељом за слободом, онда се тек види како ће он сав поздравити своје ослобођење и уједињење. И сувише доказа о томе имамо како он не зна ни за покрајинске, ни за верске, ни за племенске разлике. Исто се тако он за време овога рата, који је Аустро-Угарска повела управо противу њега, на свима тачкама показао једнак у страдањима и трпљењима. Свуда и подједнако је у монархији манифестовао своју мржњу према монархији и своју жељу за ослобођењем. Није то само појединац, него су масе народне страдале: интерниране, затваране, прогоњене, остављене без куће и кућишта, убијане. А шта раде они што су пре рата били напољу у обе Америке, као и они што за време рата избегаше или се предадоше? Сви они помажу дело ослобођења и уједињења. Добровољачки корпус је најјачи доказ свести и жеље нашега народа, да за своје ослобођење да и свој живот. Кад се буде писала историја овога корпуса, онда ће се тек моћи видети шта је све наш неослобођени народ дао и учинио за своје ослобођење; видеће се да таквих примера нема можда у историји свих народа. Такав народ мора бити ослобођен и уједињен.

Са интелигенцијом већ ствар не стоји онако као са народом. По интелигенцији судећи, дуго времена се сумњало у могућност уједињења. Но и ово је посве објашњиво. Подељеност и раздвојеност народа на много покрајина с различитим управама горе је дејствовала на интелигенцију — но на народ. Наша је интелигенција махом

државни чиновник и упућена је да се креће само у пословима покрајинске управе. Отуд неинтересовање па онда и непознавање прилика у другим покрајинама нашега народа. Подвојеност је била узрок да је и журналистика била чисто покрајинска, уска. Стога је интелигенција била упућена на бечку и пештанску штампу, чије је дејство било страшно. Потпуна изолованост довела је скоро до потпуног незнања и међусобног непознавања. У таквим приликама Бечу и Пешти није било тешко да сеју мржњу и раздор међу нама и у томе често да успевају. Само су се на овај начин могли развити и учврстити покрајински осећаји и традиције. Ову врсту сепаратизма, за коју народ не зна, створила је интелигенција. Ко реално хоће да гледа на ствари, с овом чињеницом апсолутно мора да рачуна.

Данас у овом погледу ствар стоји много боље. Интелигенција нашег троименог народа истакла је идеју народног уједињења пре рата и њен је носилац за време овога рата. Она је данас достојни представник свога народа. Па ипак то никако не значи да је уједињење лака ствар и да не представља никакве тешкоће. Тешкоћа има и оне су многоструке. Пре свега, и ако је интелигенција данас носилац идеје уједињења, остало је још много трагова проузрокованих нашом подвојеношћу и међусобним непознавањем. Интелигенција је данас сва сложна само у томе да хоће народно уједињење. Међутим различитост постоји у погледима односно начина на који се има то уједињење да оствари и како та заједница треба да изгледа. Разноликост ових погледа последица је прилика у којима се до сад живело. То је и највећа тешкоћа с којом треба рачунати.

Не вели се узалуд да нас је све овај рат затекао неприправљене. Није било времена да идеја народног уједињења продре подједнако у све слојеве и да код свих људи буде подједнако израђена. Отуда сад различитост у мишљењима. Услед тога се данас скоро код свих јасно осећа ово двоје: увиђање апсолутне потребе за уједињењем и искрена жеља за њим с једне стране, и жеља да се у том јединству сачува она кућица у којој се досад живело, с друге стране. Овако осећање нарочито постоји

код Хрвата и Словенаца. Ово је осећање тако јако, да се код њих створила бојазан па и мали страх, да случајно не буде другаче. Сасвим природно, ова бојазан долази од јачега, а то су Срби. Услед недовољног познавања, Хрвати и Словенци се боје да им Срби, дижући нову заједничку кућу, не поруше њихову кућицу коју они толико воле. Са истог узрока каткад се и код Срба јавља бојазан за српску кућицу. И тако се иде напред са извесном зебњом код свих, са зазирањем па понекад и са неповерењем. Обично се прати корак свакога; пази се шта ко каже или учини, нарочито ако је на каквом службеном положају; тумаче се све речи и изјаве, и постоји склоност с обе стране да се у многим безначајном поступку, у многој непромишљеној или безначајној речи види доказ о српском хегемонизму или о хрватско-словеначком сепаратизму.

Таква је стварност данас. С њом треба рачунати. Само, она никако не треба да збуњује и декуражира. Кад се има на уму да се ствара једно велико дело и за вечита времена, онда би било врло наивно мислити да се то може свршити без тешкоћа и врло лако. То би значило, не видети ни људе ни ствари онакве какве јесу. Несумњиво је да има још и кратковидих и неупућених људи, да их има и тамо где их не би требало да буде, али то не сме да ствара неповерење које би и за тренутак задржавало правилан ток нашег уједињења. Кола могу шкрипати, али морају довести до краја. Сви они који добро и далеко виде ствари, не смеју се дати збунити никим и ничим; они треба смело да иду напред не обзирући се ни лево ни десно, па је извесно да ће циљу доћи. Народ ће их у томе раду поздравити и прихватити.

У овоме је улога млађе генерације врло велика. Историјска је чињеница да је млађа генерација била понова снажно истакла идеју народног јединства, на којој већ две деценије почива општа народна политика. Исто тако данашња млађа генерација својом снагом треба идеју јединства да доведе до остварења. Као год што се раније млађа генерација могла да узвиси изнад дотадашњих међусобних свађа и гложења, тако исто данашња млађа

генерација треба да разагна сваку бојазан, страх или неповерење па ма с које стране долазило.

Улога млађе генерације неће бити свршена с постигнутим уједињењем. И кад будемо уједињени, требаће много времена да прође па да живот потече правилно и без запињања. У нов државни живот ући ћемо сви са навикама и погледима које смо раније имали. Многи ће се тешко привикавати на нов поредак. Многа нова ствар вређаће код многих већ укорене навике. Биће случајева да се понеко ни до краја неће моћи привићи на нови поредак. Са свим тим треба рачунати и тога се не треба плашити. Ако иоле буде увиђавности код оних који у прво време буду водили државу, комешање и врење ће се брзо свршити.

И у овом времену ће улога млађе генерације бити врло важна. Она треба својом чистотом, узвишеношћу и и несебичношћу да утиче, те да се врење сврши што пре и да живот пође правилним путем. За успех је неопходно да се млађа генерација не да ничим и ни од чега завести. Ово неће бити лак посао. И ако досадањим политичким странкама и организацијама у опште неће бити места у новој држави, ипак може бити покушаја да се у нов политички живот уђе са старим навикама. Ту ће од млађе генерације много зависити, хоће ли такви покушаји одмах остати безуспешни или не. Ако при свом опредељивању буде пред очима имала само интересе и добро народа, успех је сигуран и мирно ће се моћи гледати у будућност.

Ценећи улогу млађе генерације како данас у приуготовљавању и обезбеђењу народног уједињења, тако и сутра, по свршеном уједињењу, при кристалисању политичног унутрашњег живота, — ја радосно поздрављам вашу намеру, и у њеном остварењу видим доказ да ће млађа генерација поћи правим путем.

С поздравом увек твој

Др. Бож. Марковић.

ДВЕ НАЦИЈЕ НА ЈАДРАНУ.

Пријатељима у Италији.

Велика пажња поклоњена југословенском питању у италијанском јавном мишљењу у овим последњим, решавајућим данима рата, дошла је најзад да утврди његов значај и његову узрочну везу са животним питањима Италије. Пошто су се упропастиле две године у распрама о томе да ли може бити уједињене Југославије поред уједињене велике Италије, дошло се најзад до уверења да се то двоје не само не искључује но на против категорично везује и условљује, т. ј. да се може јавити: или обоје заједно или ни једно. Што један тако прост логичан закључак није могао доћи раније, то је само с тога, што су исто тако просте и јасне поставке из којих он произлази, врло дуго остале непознате или несхваћене.

Историја југословенског покрета уопште и југословенске радње од почетка рата, у Италији била је позната врло мало, врло једнострано, и у потпуно противуречним тумачењима. У току целе две године италијанско јавно мишљење видело је у целом југословенском питању само две ствари: Италија је ушла у рат против Аустрије, и једновремено дошла у сукоб с Југословенима. Једновремена појава та два догађаја била је довољна да у необавештено и несређено јавно мишљење убаци погрешни закључак: Југословени су с Аустријом. Да сугестија буде потпуна, италијанско јавно мишљење имало је с дана у дан обавештења о бројевима југословенских пукова на Сочи, али никад бројеве југословенских добровољачких пукова и жртава у Добруци и на солунском фронту. Њему су дуго остали непознати бројеви интернираних, конфинираних, похапшених и повешаних Југословена у Монархији, сапатника Батистијевих, чије су патње као поданика Монархије биле теже од пакости које је Монархија починила према својим непријатељима на фронту. Исто тако није мање времена требало да се престану сумњичити побуде идеалних пожртвовања што их је несређена југословенска емиграција у Америци чинила у току последње три године, сакупљањем сиротињских радничких

грошева за борбу против оних који су их одагнали са рођене земље.

Али, вреди ли што данас враћати се у ту дугу, неугодну и скупо плаћену историју наших неспоразума? Она данас није од користи, а није у стању чак ни задржавати нашу пажњу, у малом броју дана што нам остају да удвојеном мудрошћу накнадимо пропуштено и изгубљено. То је разлог са кога ни ми у овом прегледу не мислимо излагати уопште материјалну историју датума и догађаја, колико развој руководних идеја у југословенској акцији и њеном односу према италијанској националној акцији.

Велики део свега тога било би данас сувишно понављати да у италијанском јавном мишљењу пре рата није зјапило потпуно одсуство познавања и схватања ствари у Монархији Хабсбурга. Нека нам се опрости слобода да у чланку намењену пријатељима у Италији речемо да чак ни област најнепосреднијих интереса Италије у Монархији није била предмет добро обавештене и озбиљне политике. Забранивши себи да као члан Тројног Савеза гледа на ту страну слободно, својим очима и у пуном видуку, Италија је најзад — сасвим објашњивом атрофијом — завршила у аустро-балканској политици потпуном кратковидошћу. Оно мало погледа што је остало за ту страну, ограничавало се на болећиво саосећање с локалном борбом италијанске иридене. Са стране Југословена — Срба, Хрвата и Словенаца у Монархији — ствари такође нису гледане с вишом перспективом. Али ваља признати да се с ове стране, из Монархије, из малих распарчаних унутарњих националних организација, није ни могло очекивати одређење ка једном тако радикално новом распореду ствари, за какав је политици слободне Италије требало три године европског рата да се најзад одлучи. Остала је још само иницијатива слободне Србије. Присуство италијанског посланика у Београду годинама запажено је било само у случајевима у којима је италијански посланик, за својим савезничким колегама, немачким и аустро-угарским, предавао коју од оних многобројних «вербалних нота», којима је Тројни Савез демонстрирао своју политику насиља према Србији. У време економског рата Србије с Аустро-Угарском 1906, охрабрена слободом коју је себи у

том погледу допустила Немачка, Италија је плашљиво прихватила понуде српских привредника, и ушла у тешње везе са Србијом. Али су и ове везе биле још далеко од неког новог одређења Италије у балканском питању уопште, а нарочито у нашем националном питању. О томе сведочи упорност с којом је Италија, и после анексионе кризе која је дала толико опомене Европи, и даље раме уз раме с Аустро-Угарском, у балканској кризи 1912—1913, ускраћивала Србији излазак на море, што ће рећи непосредну везу с Италијом. С друге стране чак и са тешњим односима између Италије и Србије, у овој периоди, то не би било довољно за промену ствари у основи. Доказ је за то што ни двогодишње савезништво између Италије и Србије, све до последњих дана, није успело извршити ту промену. Она је могла доћи, и она је — изгледа — најзад и дошла, тек од тренутка када су питања, с узане дипломатске платформе компромиса повремених и делимичних, уздигнута на широку основу природног стања ствари и постављења дефинитивних односа двеју нација у целини.

У том погледу у историји наших односа остаје један занимљив пример закашњења у идејама и у тактици. До 1914, у времену док је сама Србија била једини национални фактор с којим је Италија могла рачунати у својим италијанско-словенским комбинацијама на оној страни Јадрана, Италија се према југословенском пијемонту, као члан Тројног Савеза, показивала резервисано, као јадранска сила, неповерљиво. Доста позно иза свог уласка у рат, који је обележен искључењем Србије и сваког учешћа па чак и обавештености о Лондонском Уговору о Јадрану, Италија чини извештан мали корак приближења. У то доба организована југословенска емиграција представљена је већ једним признатим политичким телом, Југословенским Одбором. И сада, када Србија остаје главни али није више једини национални фактор, Италија почиње одједном признавати Србији сву компетенцију у питању у коме јој је до јуче није признавала ни мало, одричући свако право представницима југословенске емиграције да дају глас о својим родним крајевима. Званична Србија хвали се, Југословени нападају и сумњиче. Не у једној прилици морало се наглашавати нашим италијанским при-

јатељима да се наш споразум не може остварити пре но што Италија заузме јасно становиште о интегралном југословенском питању, у складу с израженом вољом целог нашег троименог народа. И кад би хтела разговарати на другој основи, сама Србија не би била у стању то учинити, пошто она не представља више од трећине нашег племена. Али она то и неће. Као најизразитији носилац народне идеје о јединству, она је исповеда у њеном највишем смислу: непоколебљивој солидарности свих са свима. У времену у коме подјармљени Југословени у Монархији дижу глас у одбрану општег и недељивог народног домена од Бугара, није се могло очекивати мање осећање племенске солидарности од стране слободне Србије. И зато ми бисмо били неутешни у зебњама о италијанској спољној политици у будућности, ако бисмо овакве случајеве закашњавања у идејама и у тактици морали приписивати неизлечивим атавизамима аустријске политичке идеологије: *Divide et impera!* Ми хоћемо да је објаснимо необавештеношћу.

У најближем суседству Италије развијало се — и то последњих година врло интензивно — нешто што је од ње остало неопажено и несхваћено. Изнад ситних местних политика неколиких градова, на које је била управљена искључива италијанска пажња, уздизала се, сваког дана више, политика једне нације, у пуној свести о својој снази, о своме месту у свету и о цени по коју га може стећи. Питања општинских одбора остављају се местним поравнањима, верске размирице ишчезавају потпуно, па и само питање о имену скида се с дневног реда оног дана када у Загребу једна јединствена и највећа политичка група узима назив *хрватско-српске* коалиције. До оваквих појава у престоници Хрватске могло се доћи, очевидно, само по цену оног истог самоодрицања посебних државних идеја, по какву је краљевина Србија ушла у југословенску заједницу. Способност за ту промену сведочи не само о високо развијеној националној свести једнога народа, но у исти мах и о зрелости његових политичких идеја, јасно опредељених једном одређеном циљу. Од анексионе кризе до 1914, а у току балканских ратова нарочито, добру оку није више могло промаћи да од Јулиј-

ских Алпа до Тимока и Вардара живи *једна* нација. И ако је идејни развој био убрзан, светски рат, истина, преухитрио је потпуну политичку организацију Југословена. Пошетње и неспремности за тешко искушење у које су Југословени бачени, увећале су број жртава. При свем том, ни истребилачки рат против Срба ни гоњење Југословена који су се показали једнодушни с њима, нису више могли преокренути ток ствари. Напротив, као узбуна једног јединственог здравог нагона за самоодржање, уздигла се широка и одважна солидарност све нације. После трогодишњег рата са Србијом и прогоњења свих проповедника интегралног народног програма, мисао о народном уједињењу Србо-Хрвата и Словенаца у једну слободну и независну националну државу силнија је и смелија но икад. У часу у коме ови редови излазе на свет, у Словеначкој, Хрватској, Далмацији, и Босни и Херцеговини довршује се један прави национални плебисцит. Од народних вођа у Парламенту до фабричких радника, жена по селима и ђака у средњим школама, та мисао манифестује се меморандумима са стотинама хиљада својеручних потписа, отворено револуционарног карактера. Неизоставне конвенционалне изјаве поданичке верности Хабсбурзима, бришу се већ. Напредни листови отворено називају унутарњу југословенску Декларацију од 30 маја у Бечу минималним и привременим националистичким програмом, указујући прстом на ону другу, спољну југословенску Декларацију од јула 1917 на Крфу, која изражава мисао о народном јединству у њеном најширем и највернијем облику. Ауторитет с којим се ова смело изражена воља једног народа намеће у самој Монархији, и решеност с којом је манифестује југословенска емиграција својим плебисцитом с поља и својом борбом на свима фронтovima противу Монархије, створили су југословенско питање једним од главних међународних питања. И Италија је прва позвана да с њиме рачуна.

Што она на то није била спремна од првог дана, кривица није само до слабе материјалне обавештености. И с бољим познавањем ствари опредељење није могло доћи брже, у политичком менталитету с којом је рат затекао и Италију и њену националну политику. Од доба

Мацинија прошло је мало времена али је извршено много промена. Нове идеје и нови интереси заузели су духове и енергије. Национална радња која је тада апсорбовала све највише вредности, засићена уједињењем, ограничава се не само везаним положајем Италије у Тројном Савезу, но и смањеним обимом неостварених националних питања: она остаје поље рада узаног круга ириденте и дипломатских биро-а. Револуционарна идеологија народних маса замењује се професионалним национализмом катедре и бирократије. Тај нови менталитет није више био способан да одмах, спонтано осети југословенски *Risorgimento*. То се у осталом у толико лакше да схватити што га по мишљењу многих ни сама званична Србија у почетку није осетила у правом његовом смислу. То је у осталом једна од неизбежних последица укалупљења природних идеја, ограничења слободних иницијатива, и образовања особеног, конвенционалног државно-династичког и легитимистичког менталитета. И у најнационалнијим државама он никада нема схватања за национална питања у њиховим правим и природним линијама. Југословенска и италијанска иридента имале се о томе слична искуства.

Најзад морају се исто тако имати у виду: опште стање идеја пред европским сударом, цео међународни механизам као и чињенице с којима се рачунало. Ми мали, па и Италија чак — која се донекле ту може рачунати, нисмо опредељивали догађаје ни постављали мерила о ономе што је и што треба да буде. Али смо ми баш зато, будући слабији, с већом зебњом за будућност тражили предохране у средствима која су у то време важила као једино вредносна. У ери теорије о равнотежи сила, политичка безбедност и економска снага појединих држава мерене су територијалним сразмерама, поседом стратегијских положаја и монополом економских географских вредности. Ту политичку идеологију развиле су ратне страсти до неразумности. Немачка је хтела ушће Рајне, Анвер и Кале, цео индустријски басен Француске, део француских колонија и велики појас Русије. Русија је хтела Цариград и велики део Мале Азије. Аустрија, с анексијом Србије, владу свим Балканом до Солуна. Најмања у Четворном Савезу, Бугарска, запрепашћивала је свет онда као и данас својим

прохтевима у свима правцима око себе. У редовима Четворног Споразума било је мишљења да се мир Европе не може обезбедити без раскомадања Немачког Царства. Необуздана ратна игра на живот и смрт две половине Европе, била је опиала све. Чинило се да мач кроји потпуно нову карту Европе и све је похитало да себи обезбеди што шире и угодније место. Италија, која је са стидом подносила понижење у Савезу са својим угњетачима, појурила је исто тако да се обезбеди широко и трајно оним истим средствима којима се до јуче против ње био обезбедио њен угњетач. На другој страни, мала и од свих зависна Србија, ушла је у рат потпуно неравноправно у друштву Четворног Споразума. Подржавана до јуче западним силама у мери у којој тежи на теразијама општих интереса, и слепо предана својој традиционалној заштитници Русији, Србија је од почетка рата до данас остала и без равног права и без свога гласа уопште. Особено у питању италијанско-југословенском, положај Србије био је отежан високом одговорном мисијом у делу ослобођења свег племена. Међутим поравнања на тој страни била су тешка из два узрока. Први је што је највећа жртва на тој страни била на рачун је ног дела племена, Словенаца, бројно најмањег и по том у жртвовању најосетљивијег. Други је узрок у ратном програму Италије првих дана. Вековима робови на својој рођеној земљи, Југословени у Алпима и на обалама Истре гледали су своје спасење само у потпуном сопственом поседу сваког места у коме живе. Сукоб је био неизбежан.

Италија је непроменљиво остајала на своме Лондонском Уговору у коме јој је у време њене интервенције дато све што је хтела. Србија и Југословенски Одбор, без моћи и без гаранција ни од кога и ни о чему, заснивали су све на сентименталним надама на помоћ «силног словенског цара» и на — идејама стварније али санкцијом исто тако платонске — симпатије једног дела својих либералних западних пријатеља. Тој неразумној игри која је представљала прави потајни рат, требала је да учини крај Руска Револуција. Њоме је Италија изгубила јемства уговора, а Србија царска обећања. Питање се постављало поново, и од сада, иза толико дугих и скупо плаћених

искустава, требало је поћи новим путем. До Руске Револуције требало је предвидљивости, од Руске Револуције само здравог разума. Пропуштено време за ову последњу годину дана, од тог прекретног датума, представља кобан губитак у целој нашој националној радњи, и италијанској и југословенској. Јер, да смо само годину дана раније били онде где смо данас у односима италијанско-југословенским, борба народности против Хабсбуршке Монархије имала би сасвим друге плодове. Данас међутим ми морамо признати да су наши саплеменици у Монархији, подјармљени, ограничени у средствима и изложени свима опасностима, учинили за разорење Хабсбуршке Монархије несравњено више но ми слободни, који обилујемо свима средствима и који се налазимо у отвореном рату против ње. Требало је најзад да се једног дана једни и други узбунимо на несолидарност наших Савезника — за које је питање Хабсбуршке Монархије другога реда — да бисмо се сетили да је пре свих осталих у овој борби потребна солидарност оних којих се оно тиче у првом реду.

Вођени политиком с дана на дан, ми смо најзад силом околности били нагнани да учинимо оно што нисмо били мудри да предвидимо. Опортунизам је одлучио оно до чега није довела здрава идеологија. За невољу добро је и то. Добро је за данас, да нам омогући сагласно и заједничко наступање у непосредним задацима пред нама. Питање Хабсбуршке Монархије, које је за Италију и Југославију животно питање, данас је на одсудном решавању и у Монархији и на међународној трибуни. Раме уз раме са осталим угњетеним народностима Аустро-Угарске, ми имамо да дамо нашу најубедљивију реч и да организујемо најједнодушнију борбу. У том смислу учињено је до данас врло мало. Међутим, наше бриге не заустављају се само у том првом задатку пред нама: оне се не ограничавају чак ни на само питање Аустро-Угарске и мира. И за то опортунизам који је бољи од тврдоглавости у грешењу, није још довољан. Он не даје позитивну основу за сутрашњицу, па чак ни све што је потребно данас. Одбранбени и негативни циљ — обо-страно ослобођење од Аустро-Угарске — има да се про-

шири у позитивни програм о ономе што треба да дође и за нас и за Европу место Аустро-Угарске. Од ширине и далековидости тога погледа у сутрашњицу зависи не само вредност дела које смерамо, но чак и услови његовог остварења. Само уверени о истинској срећи у тој будућности, наша два народа заложите се данас свим прегнућем и свим пожртвовањем, и исто тако, само уверена о праведности, трајности и јавној корисности тог новог поретка ствари на европском југо-истоку, демократија целог света даће свој глас за нашу ствар.

Питање две нације на две обале Јадрана, мора се најзад схватити просто и природно. Широко мерило треба да обухвати све у најправијим линијама стварности, истинских и високих потреба живота, потпуне сагласности нас и најширег поверења свих око нас. Методе старе дипломатије, историјске сујете, документи археолога, осетљивости ириденте, као и сви посебни и делимични интереси ма које природе били, не могу пресуђивати у стварању једног из основа новог стања ствари. Као све велике грађевине и ова се може подићи само на широким и здравим темељима.

Најосетљивија, национална страна питања (у колико је она у истини увек искрена побуда данашњих дипломатија) у овом случају решава се најпростијим разграничењем у зони која дели националне већине на једној страни од националних већина на другој. Национални преостатци на једној и на другој страни накнађују се узајамно. Та размена је најбоље јемство за пуну слободу Југословена у Италији као и Италијана у Југославији, и у исти мах, један од најснажнијих чинилаца културно-економског зближења. Стицајем околности Италија тим споразумом узеће на Сочи и западној обали Истре преко 150.000 Југословена, за непуних 50.000 Италијана што их оставља у неколико градова Далмације под Југославијом. У самом Трсту остаје више Југословена но Италијана у свим градовима Далмације скупа. Жртва с наше стране још је већа ако се има на уму да најмање југословенско племе словеначко даје читаву десетину свога иначе скромног броја.

Много навођени војнички и економски разлози, с данашњим искуствима и идејама, не могу се више узимати у озбиљан претрес. Данас више ни један стратег не би смео заступати мишљење да се безбедност Италије зајемчава гарнизонима и тврђавама на далматинској обали или острвљу. Још је сумњивија теза о економској обнови Јадрана на тај начин што би се неколико лука и градова далматинских, који представљају завршне ганглије економских нерава западног Балкана, отсекло и блокирало царинским баријерама. Таква решења одвела би само до безумља политику којом је Аустрија упропастила далматинску обалу. Сужена и административно издвојена од свога залеђа, Далмација је животарила; отсечена и искомадана границама двеју туђих држава, Далмација би опустела и умртвила се.

Просто и природно национално разграничење даје у исти мах најбоље услове за све остало. Ако у будућности политика буде оно што треба да је, то јест само мудрост довођења у склад свих стварних интереса народа и народних заједница, ово решење опредељује само собом и исто тако природне политичке последице. Безбедност и мир, зајемчени на обема странама поверењем и природном узајамношћу недељивих интереса, постављају широке и здраве основе за развитак оба народа. Те тековине надмашују све територијалне вредности. Остаје, знамо, на једној страни у Италији група која ће казати да је Италија по скоро приближну цену могла остати неутрална, а на другој код Југословена друга, исто тако непомирљива група, која ће налазити да Југославија не испуњује своју основну мисију уједињења ако у себи не обухвати и последњи срез свога племена; али остаје исто тако и један прост одговор обема непомирљивим странама: ни Италија ни Југословени не воде очајну борбу (коју су обоје могли избећи) ради постављања граница на овом или оном километру. Пре свих ових и других захтева стоји питање о Хабсбуршкој Монархији. *Ослобођење од ње* — и то слободне Италије исто колико подјармљеног Трентина и Трста и подјармљене Југославије — *је животни услов обе нације.* Он је толико битан и неодољив, да Италија не би могла остати равнодушни посматрач борбе која се повела за

нову карту Европе, чак да није имала ни једног саплеменика да ослобађа.

Змија која је Италију била стегла од Трентина до Котора, почела јој се спуштати око ногу — читавом албанском обалом — да јој укочи сваки корак ка Балкану. Само ослобођена од овог змијског обухвата Италија је могла отворити свој политички видик и наћи се у својој природној улози на југо-истоку Европе. На њој је данас да, стојећи на челу заједници народа на Балкану, створи на југо-истоку Европе један од оних широких савеза, који би сутра као природна јединица могао ући у Друштво Народа о коме сања напредна Европа. Том великом идеалу може се ићи само поступним везивањем у групе оних јединака које су географским положајем, економском узајамношћу, сродношћу раса, темперамената и нарави, већ сачињавале и које ће и у будуће сачињавати природне породице слободних народа.

У тој улози Италија као најјача, најпросвећенија, економски и политички најорганизованија, чак и само као *prima inter pares*, добија преимућства која се не могу сравњивати ни с којим територијалним тековинама. Италија не само обезбеђује свој јадрански положај: она чврсто поставља своје место у европској и светској политици. Али да га добије и очува, она у својој новој улози на европском југо-истоку не сме показивати ничег што би потсећало на оно што је чинила Хабсбуршка Монархија. Наша мисао у овом смислу најбоље ће бити осветљена једним примером из скорашњих разговора српско-италијанских.

Да убеди о потреби уступака Италији на далматинској обали, један италијански дипломат стављао је Србима у изглед накнаде у залагању Италије у македонском питању против Бугарске. Одговорено му је: ако бисмо уопште пристали да зидамо будућност на основи сличних дипломатских погодаба и закрпа, ми бисмо се пре разговора о њима морали упитати: каква јемства имамо за њихово испуњење кад већ данас видимо Италију да не врши своју уговорену дужност савезника у Четворном Споразуму против Бугарске — с којом смо обоје у рату? Међутим замерка је не само о томе већ уопште о застарелој ме-

тоди с којом видимо Италију на Балкану у оваквом једном разговору. Наш ратни положај према Бугарима, који су данас наши најкрвнији непријатељи, не мења ипак основна начела наше балканске политике. Онога дана када Бугари увиде — а они ће то морати увидети — тежину својих грехова, наши односи изравнаће се на трајнији начин. *Ми желимо на истоку, исто као западу, чисте, темељне и трајне ситуације*, и нећемо пристати ни на какве дипломатске трансакције које бисмо ми ипак имали да платимо и територијалним уступцима и продужењем неприродних стања ствари. Ако Италија хоће да нас истински помогне, она то може учинити само надахњујући се идејом слободног, помиреног и уједињеног Балкана. Сваки њен потез који би потсећао на тактику Аустрије, кобан је и за односе југословенско-италијанске и за сутрашњу улогу Италије на Балкану уопште.

За ту нову улогу Италија има да изведе своју започету еволуцију до краја. Несумњиво је да је велики напредак учињен онога дана када се италијанским пером *Mare nostro* названо *Mare Italo-Slavo*, али то је тек етапа. Потпун напредак биће онога дана када Италија у италијанско-југословенском споразуму буде престала гледати своје самоодрицање, и буде напротив почела видети у њему потврду свога највишег националног и међународног позива. Само том до краја изведеном еволуцијом доћи ће и право доба Јадранског Мора. Остајући по насељима својих обала море италијанско-словенско, трговином и саобраћајем оно мора да постане море светско, онако какво је било у златној ери наших обостраних јадранских република, у време када су његове луке и његово бродовље опслуживали промет читаве југо-источне Европе и свих обала Средоземног Мора. Наметне ли му се ма која друга улога осим ове којој га је природа наменила, оно ће постати мртва бара у заливу апенинско-балканском.

Да ово славно море буде што му је провиђење досудило, два народа који настањују његове обале и његово залеђе, треба да га ослободе неприродних међа, националне нетрпљивости, војних окова и брана економских искључивости. Ослобођено германских топова, оно има да

отвори широм своја врата целом свету, и тиме уједно благостању својих народа, које тако исто само на та врата може ући. То су у исти мах једина слободна врата на која рачунају наша најсолидарнија браћа у борби Чехо-Словаци. На њих рачунају и неки од наших данашњих непријатеља, за које она такође не могу бити затворена онога дана када се они престану јављати на њима као насилници.

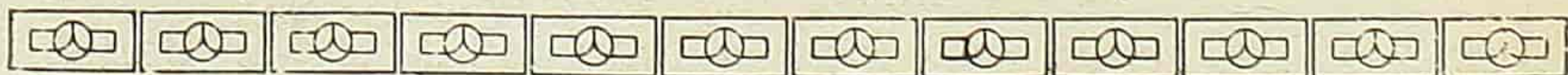
Обезбеђена снагом свога великог, уједињеног и задовољног народа, и снагом једанаест милиона Југословена који за нову Италију нераздељиво везују своју судбину, Италија је у стању да у овом погледу покаже најширу широкогрудост без најмање опасности.

Културно сродство западне и источне обале Јадранског Мора, и љубав коју италијански народ и не знајући ужива у пијемонту југословенском, у Србији, отварају Италији на овој страни неизмерно поље делатности економској и културној. На Балкану она ће поново наћи богати рудник из кога су стари Римљани, као завојевачи, црпили богатства западне империје, а у коме ће данас нови Римљани, као савезници и пријатељи слободних балканских народа, сарађивати на благостању Балкана, од кога је недељиво благостање Италије. Природно стање на југо-истоку Европе било је поремећено кроз неколико векова најездом Турака с југа и притиском Германа са севера који су надирали у стопу за Турцима у узмицању. Оно се данас успоставља, и с њиме и материјална и морална равнотежа целе југо-источне Европе.

Ето позива двеју нација на Јадрану, у коме ће их сва Европа моћи с поверењем гледати, и у коме ће их демократија целог света увек морати помагати.

Женева, фебруара 1918.

Милан Грол.

Luka Čelović

ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ЗЕМЉЕ КАО БЕДЕМ
ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА.*

Балканско Полуострво није од остале Европе одвојено високим планинама као што је, на пример, Пиринејско и Апенинско, већ је, као што смо видели, дубоким и пространим долинама везано за осталу Европу. Оно је, поред тога, у своме уздужном правцу проходно. То су два географска фактора, која су утицала на развиће нарочитих историјских веза с осталом Европом. Али, за светски значај географског положаја југословенских земаља и за историјску судбину југословенских земаља, поред ова два географска фактора од нарочитог је значаја и тај, што је Балканско Полуострво интимно везано за земље западне Азије, нарочито за њено крајње западно полуострво, кога зовемо Малом Азијом. Истина је да је Балканско Полуострво растављено од Мале Азије мореузима и Егејским Морем, али ти мореузи често нису шири но каква велика копнена река, и они за прелаз из Азије у Европу, често, не престављају већу тешкоћу но што га преставља прелаз преко какве велике реке. Исто тако Егејско Море, које преставља једно од најмлађих мора на земаљској површини, начичкано је острвима тако да прелаз ни преко њега није тежак.

Судбина је хтела да централна југословенска депресија води у правцу према најплоднијим азијским земљама, Месопотамији и Индији, и да се с друге стране преко ње најбрже и најлакше продире у срце и центар Европе. Овим моментима најлакше се могу објаснити многи политички догађаји од седамнаестог века па до данас, нарочито тежње двеју германских сила, Немачке и Аустрије, да заузму Балканско Полуострво, и да се приближе Цариграду и Суесу. Исто тако, објашњиво је, што су Турци изабрали баш овај пут да продру у центар Европе, и да ударе у срце европски хришћански свет. За разумевање средње-европске историје Балканског Полуострва, ваља, поред осталих, имати у виду и овај факат, да се до хришћан-

* Одељак из географског дела «Југословенске Земље» које писац спрема за штампу.

ских светих места могло копненим путем из Средње и Западне Европе продрети само преко Балканског Полуострва, специјално преко југословенских земаља. И зато су, у средњем веку, Балканским Полуостром пролазиле многе крсташке војске, од чега су балкански народи врло много патили.

Са судбином појединих земаља и народа, коју им доноси њихов географски положај, често се помешају и поједини историјски догађаји чије се последице често вековима осећају у њихову животу. Такав један случај је био и тај, што су границе између источног и западног римског царства биле повучене попречно преко југословенских земаља. И тај је факат био од неизмерна утицаја на историјску судбину југословенских земаља. Та граница ишла је, од прилике, од Котора на ушће Тимока. Источно од те линије развили су се утицаји грчког језика и грчке културе, а западно од ње, утицаји латинског језика и латинске културе. Кад су се Југословени доселили на Балканско Полуострво, сви балкански Варвари на истоку од те линије говорили су грчки, а они на западу говорили су латински. И борба између утицаја латинске и грчке културе, између латинског и грчког језика, већ се била развила. Византија, која је у то време престављала најкултурнију и најмоћнију европску државу, стално је тежила да завлада целим Балканским Полуострвом, да се што више приближи Италији, и да свлада Рим, свога најопаснијег и најкултурнијег противника. У почетку средњег века Византија је тежила да она буде наследник старог римског царства, и да га обнови у целини. Зато је она стално покушавала да из северо-западног дела Балканског Полуострва продре у Италију. Југословени који у седмом веку продреше у данашње своје земље зауставише Византију од Италије. Од тога времена, Византија није никад озбиљно покушавала да освоји Италију. Тако, Југословени спасоше западну Европу и латинску цивилизацију од византијске најезде. То је прва услуга коју су Југословени учинили за осталу Европу, а нарочито за Италију и латинску цивилизацију.

Борба, коју су Византија и Рим и после тога водили између себе и која траје преко хиљаду и пет стотина година, добила је после тога само облик верске борбе између

римске и византијске цркве. Та је борба нашла нарочитог изражаја у животу југословенског народа на тај начин, што је један део био присиљен да прими римско-католичку а други византијско-православну веру. И утицајем тих потпуно страних фактора постале су једине разлике које данас постоје између појединих делова Југословена, разлика у вери и разлика у алфabetу.

Сви ови фактори утицали су на то да територија у којој живе Југословени представља политички веома немирну област. Згодним термином, Цвијић је назива политичком ветрометином. Она се може успоредити са површином морском која је стално узбуркана. У целој историји Бал. Полуострва, и југословенских земаља нарочито, у сукобу су биле две тежње, и то једна ексогена, спољна, и једна унутарња. Испитујући узроке свију великих историјских догађаја који су се догађали на Балканском Полуострву, увек се могло констатовати, да су њихови главни покрети и узроци долазили изван Балканског Полуострва, и да су главни покретачи били моћни суседи, који се налазе час на западу, а час на истоку од Бал. Полуострва, и који су, у освајачким намерама, продирали час с Истока на Запад, а час са Запада на Исток. У тој борби, Југословени су увек активно учествовали, и много су страдали, али увек се може рећи да је њихова борба увек имала дефанзивни карактер, и да, и кад је активно вођена, војне операције југословенских држава никад нису прелазиле етнографске границе југословенског народа, изузев само једне кратке периоде под Царем Душаном. Сви ови догађаји створили су од Југословена борбен народ и храбар народ, али у исто време и народ који никад није вршио експанзије на рачун својих суседа.

Каткад се деси да се у штампи Западне Европе истакне колико су заслуга имали Југословени за општи европски мир, тиме што су водили огорчену борбу са свима освајачима који су, ма у коме правцу, продирали преко Бал. Полуострва. Али, важност улоге коју су Југословени играли у тим борбама и заслуге које су они имали за општи светски мир нису довољно познате осталој Европи. И зато ћемо овде истаћи неколика и то најважнија исто-

ријска факта. Од назад шест стотина година, југословенске земље и цело Балканско Полуострво пате под притиском двеју различитих етничких група. С једне стране налазе се разни народи уранско-татарске расе, а с друге стране Германи. Од назад шест стотина година, Балканско Полуострво познаје само два освајача, а то су Турци, с другим народима уранско-татарске расе, и Немци. Једни су продирали с Истока, а други са Запада. Циљ им је био један и исти, освојење балканских земаља. Те две групе често су међусобно долазиле у сукоб. Сада су се сложиле, а с њима су се сложили и други народи туранско-татарског порекла, Бугари и Мађари, који су увек служили као пијони у великим немачким и турским освајачким плановима.

Када су Турци у четрнаестоме веку почели да продиру у Европу, једини озбиљан отпор на Балканском Полуострву дала им је Србија. Бугарска није ни покушала да се бори, и савила је главу после првог ударца. Србија се држала, од битке на Марици до пада последњих српских држава, Херцеговине и Зете, преко 120 година. Чим је пала последња српска држава, Турци брзо упадоше у Мађарску, која подлеже одмах после битке код Мохача, и Турци брзо дођоше до под Беч.* Питање је сада, шта би било од суседних држава, да Срби нису дали оволики отпор Турцима, а да су они неуморени ударили на границе средње Европе, која се тада налазила истрошена и изнемогла у верским и унутарњим борбама. Срби су својим борбама толико задржали и истрошили Турке да нису могли да са свом својом првобитном снагом ударе на средњу Европу, И тако су Срби, и остали Југословени, дали Европи времена да схвати сву опасност која јој прети од стране Турака, и да се спрема против њих. И тако су Југословени својим држањем по други пут спасли Европу од једне велике опасности.

Скоро исти случај, само са обрнутим фронтом, поновио се у осамнаестом и деветнаестом веку. Аустрија, као најјача немачка држава тога времена, пошто је помоћу

* Писац сматра за дужност да истакне да је пре њега, на ова факта обратио пажњу Г. G. Dewas.

Пољака потукла Турке под Бечом, почела је да продире на Бал. Полуострво и да се приближује обалама Егејског Мора. Југословени, који су, из почетка, у њој гледали носиоца европске цивилизације и свога ослободиоца, помагали су је у њеним борбама с Турцима, и често су целе аустријске армије биле састављене од Југословена. Али, чим је Аустрија закочила чврстом ногом на Балк. Полуострво, она се одмах показала као држава немачког народа, која продире на Балк. Полуострво, као вођа немачког народа. И већ у осамнаестом веку ми имамо многе немачке колоније на десној обали Саве и Дунава, нарочито у околини Београда, а у свима већим местима су биле отворене немачке школе,* а у исто време показала је јасно своје намере да православне хришћане Бал. Полуострва преведе у католичку веру. Њене намере најпре увидеше Срби, па онда остали Југословени, и тако се роди идеја о националној држави, независној од Аустрије. Идеју о слободној држави најозбиљније су схватили сељаци из области Мораве, Саве и Дунава, који у почетку деветнаестог века дигоше устанак, сами се ослободише и основаше малу али чврсту државу. Та држава, која је представљала најдемократскију и најслободоумнију државу у целом источном делу Европе представљала је једну озбиљну сметњу ширењу германизма на Исток. Огроман значај позиције коју је заузимала Србија осетио се потпуно тек пошто је нестало те државе. У време док Енглеска није још била успела да образује своју страховиту армију, Србија је била једина која је бранила пут за Исток, и приступе Суеском Каналу и Индији. Она је успела да задржи непријатеља на својим границама, док се њени велики савезници нису спремили. Лако је сада схватити какву би опасност за остали свет представљала једна немачка држава, као што је Аустрија, да је у почетку овога рата имала у својим рукама долину Мораве и Вардара. Лако је претпоставити какве би тек облике и размере у томе случају узео овај рат. И зато је несумњиво да ће историја достојно оценити услуге које је мала Србија, и по трећи

* О немачким селима у околини Београда има доста података у расправи проф. Р. Т. Николића «Београдска околина». «Насеља српских земаља» II.

пут, учинила за спас европске цивилизације и светског мира.

Ма како се овај рат свршио, једно је ипак несумњиво, а то је, да ће немачки народ који је многобројан и здрав, и који се нагло множи, покушати поново да заузме свој пређашњи политички положај. Лишен колонија, збијен на сразмерно мален простор у Средњој Европи, несумњиво је да ће он после претрпљених пораза поново покушати да се дочепа плодних равница око Еуфрата и Тигриса, Брамапутре и Гангеса. Више је него вероватно да ће тај народ, који је више пута у својој историји био скоро сатрвен па се поново и ненадно подигао, као на пример после тридесетогодишњег рата и после Наполеонових ратова, да ће тај народ, када се осети у тескобној и пренасељеној отаџбини, понова јурнути правцем Мораве и Вардара, према Ближем Истоку. Европа мора да има ову перспективу пред очима. Још кад се буде вршила ликвидација овога рата, она треба да мисли о мерама и начинима како би се та опасност могла у будућности учинити мање опасном. Најбоље средство било би образовање једне јаке југословенске државе на обалама Саве, Мораве и Вардара, која би образовала најозбиљнију баријеру против свију завојевача. Југословени су, у својој историји, довољно показали да они воле слободу и независност изнад свега. Премда су од Византије и Рима примали и веру и цивилизацију, они су се, још од времена кад су се доселили у ове земље, показали увек самостални, држећи се начела да се слобода и независност не могу ничим надокнадити.

Несумњиво је да би народ са оваким војничким и државним способностима, са оваким духом слободе и толеранције, потпуно одговорио дужностима које би му биле намењене од цивилизованог света: да чува своју независност и да бди на југоисточној предстражи европске цивилизације и њенога мирног развитака.

Јевто Дедијер.

КУЛТУРНИ ПОЛОЖАЈ ВОЈВОДИНЕ.

Чудна је судба наше југословенске покрајине Војводине. Земља колониста из најразноврснијих крајева и племена која су надошла у разво време и наместила се као слојеви испред непријатељских бујица и усова, продирући у област једне сразмерно консолидоване државе од хетерогене конфесионалне и социалне структуре. Заправо се и не зна шта је та Војводина. Није цео Банат с Бачком и Сремом, са или без Барање. Није ни она једнодневна Војводина Стефана Шупљикца од 1848 г.

Војводина је збирни појам једног посебног културног положаја доста оштро одређених покрајина, на пресеку Дунава, Тисе, Драве и Саве, и неостварених тежња из тог посебног културног положаја. Дакле: Равни Банат, Бачка и Срем до Босута. Док је црквено-школска аутономија Карловачке Митрополије бар у неколико заслуживала назив аутономије, дакле до почетка деведесетих година, наилазила је Војводина свога изражаја у њојзи као у персоналној организацији једне посебне културне скупине. После остаде само сенка неке црквене аутономије. Држава, жупанија и политичка општина добише већи делокруг и интензивност деловања на становништво и његов друштвено-културни живот. «Модерна држава» Угарска, од деведесетих година на овамо, сматрала је својим најважнијим задатком да искорени и помисао, да утре и успомене на аутономно — «сепаратистичне» формације као што су дистрикти (н. пр. Великокикиндски), војне границе, а пре свега идеју једне териториално обграничене Војводине. Војвођани постадоше «Србима из Јужне Угарске»: Банађани, Бачвани, Сремци.

Напоредо са политичком, правном и просветном борбом и гоњењем идеје Војводине, ишла је интензивна колонизација туђинског, у првом реду мађарског и јеврејског елемента у нашим крајевима. Српска насеља се проредише, изгубише од компактности. Данас имамо *релативну* већину у Торонталској Жупанији, са близу 200.000, или 34 на сто становништва. У Бачкој бисмо имали релативне већине само кад убројимо и Буњевце и Шокце и то

у већем броју, као што је у ствари, но што исказује мађарска званична статистика. У источном Срему, наша је апсолутна већина. Привредно т. ј. по *земљишном* поседу стоје Срби у тим крајевима сразмерно веома добро, нарочито од кад су се последњих десетак година тргли и почели натраг куповати многа, раније Немцима или Мађарима упуштена имања. Но српско обележје Војводине не састоји се у ономе о чему нам статистика може причати: броју живља, уделу земљишног поседа, броју школа, и др. Немци н. пр. налазе се у Војводини у приближно једнаком броју, тако исто и Мађари, једних је привреда других школство и «интелигенција» (чиновничка разуме се) снажнија и многобројнија, па ипак је српски елеменат интимније везан с тим крајем. То је историјски објашњиво. Срби су дошли као *cogrus separatum nationis*, и то су остали до данас. Немци имају једино *општинских* интереса и акција, па и то само по селима. Обичне заједнице немају, нити теже за њима. Што год прелази хоризонт општина, села то обављају у заједници са Мађарима, под њиховом директивом, као ствар *државне* заједнице. Мађарство је досељавано: на спахијска имања, као радници-надничари, «наполичари» или служинчад; у вароши, као чиновништво државно и привредних полузећа; томе придлази и јеврејска бујица после укинућа Војне Границе и с почетком новчане привреде у тим крајевима, те велик број помађарених Немаца. Сви су они «Мађари», носиоци «државне идеје», но без међусобне социалне солидарности, без особених културних тежња и установа: званични патриотизам без културног национализма. Једино српски живаљ, и то на жалост у главном само православни, осећа се посебном националном скупином, која као таква има својих културних потреба и могућности које јој не може задовољити једна полиглотска држава а још мање шовенска «јединствена и једнонационална Угарска». Српство се борило свесно, и ако не сретно, за изграђење своје националне културне организације. Како је тешко постићи тако нешто, најбољи су нам пример Словаци, који на 4 милиона глава немају ни једне своје средње школе — јер им их одузеше; немају своје *Матице* — јер ју докинуше; и из дана у дан мањи им је број и основних школа — јер их претварају

у мађарске «државне». За Војводину је у толико теже што се Срем налази под другом управом, а скупа нас је једва 700.000 (са Буњевцима и Шокцима!) Поред свију тешкоћа одржало је војвођанско Српство до пред рат: «Матицу», велику гимназију у Новом-Саду и Сремским Карловцима, три више женске школе, две учитељске, но то је уједно све. Осим основних школа, новинства, позоришта и неколико месних «Девојачких Кола» и Читаоница, «Сокола» и Омладинских Удружења, то је представљало организацију српског духовног живота.

Често се чује као да Српска Војводина опада, да пролази кроз свој «декаданс» — необазриви и брзоплети спомињу чак и реч дегенерацију. Тешко је о томе имати тачан суд без обилног статистичког материјала о свима важнијим гранама народног живота и пречишћених, утврђених појмова о опадању и дегенерацији. Није место да се овде упуштам у таково пречишћавање нити да износим сву ону велику премда још увек непотпуну статистичку грађу, проверену методима научне статистике, којом бих могао располагати. Стоји да Српство Војводине не стоји више тако високо нити над осталим деловима Српства нити према осталим народностима и крајевима Угарске као што је то био случај пре пола века и више. Но томе је главни разлог што су се међутим остали делови Српства и те народности и крајеви Угарске знатно брже развијали — *као што је то уопште данас случај са свима примитивнијим областима* — брже но само војвођанско Српство.

Војвођанско је Српство у 17-ом и 18-ом веку заузило један несразмерно значајан положај у Угарској, несразмеран због маленог му броја. Као војнички народ смо дошли, сами истина међусобно демократски организовани, наступисмо као војна аристократија према маси роботајућих Мађара и Румуна или чистих привредника Немаца. Уживајући извесне повластице (ослобођење од плаћања десетине католичком свећенству, право своје црквене па донекле и политичке аутономије, неимање спахијског великог поседа), обилатим данком у крви искупљивали смо престиж дивљег ратника. Као летећи одреди, и на суву и на води, као «шајкаши», имао је тада српски народ велик

круг свога деловања и пролазног становања. У њиховој поворци ишли су православни трговци — већином Несрби — Грци и Цинцари — до Пожуна, Бура, Коморана, Кашаве и Егра. Наше чете и великаши досезаху до Дебрецина и Великог Варада. У томе пренапону смо се и искрвавили. Дотле су привредно и просветно и онако знатно напреднији Немци («швапске капиталисте») куповали земљу и мирно освајали наше општине. Разбацане базе у туђинском мору горње и средње Угарске морале су се денационализовати. У деветнаестом веку, после Наполеонових ратова, дошло је ново велико дело Војводине: *њезин велик удео у државном организовању Србије па и Црне Горе и Босне и Херцеговине као и стварање свесрпске националне идеологије, као књижевно-културни и политички програм*. Чим је, после устанка Карађорђева, један комад српске земље ослобођен, почели су наши људи прелазити преко Дунава и Саве. Међу првима је био Доситеј Обрадовић. Кад је требало организовати државу, Карађорђеви сељаци, — који су се умели борити против Турака, али који су слабо разумевали културне послове, — морали су се обратити за помоћ својим културно напреднијим сународницима, који су их, и за време борбе с Турцима, и морално и материјално помагали. Уређење државне администрације и судства, отварање школа, оснивање разних завода и установа — све је то заиста и био у главном посао овдашњих Срба, који су зато били нарочито позивани. Исто је после било и за Милоша Обреновића, само с том разликом што је све даљи и јачи развитак нове српске државе привлачио све нове и нове струје «пречанских» Срба. Год. 1835. су на пример, већина државних учитеља основних школа у Србији родом из Угарске и Хрватске.* Како је још доцније «пречанство» водило у културном развоју српске државе, о коме говори и Г. Слободан Јовановић у својој књизи *Уставобранитељи и њихова влада*, (Београд, 1912, стр. 40—41). Све важније установе у Србији створили су наши Срби.

Год. 1808. оснива прву велику школу Иван Југовић, коју после, 1830, за кнеза Милоша, обнавља и наново организује Димитрије Исаиловић. Год. 1838 Срби из Угар-

* Др. Тих. Остојић у Летопису Мат. Срп. 1913 год; књ. 296.

ске отварају Лицеј. Професори Лицеја оснивају 1841. Друштво Српске Словесности, прво учено друштво, из којег се после развила данашња Академија Наука; први чланови тога друштва су све сами Срби из Угарске, (осим Симе Милутиновића, који је родом Босанац, али васпитаник угарски). Народна Библиотека, Музеј, Позориште — све су то творевине овдашњих Срба.* Све док није приспео нов нараштај србијанске омладине, који се школовао на страни — т. зв. «Паризлије» — није Србија имала друге интелигенције сем школованих Срба из Карловачке Митрополије.** Да су и сада, све до 1914. ти крајеви дали сарамерно већи број културних радника но ма који други, знаће сваки ко је с пажњом пратио наше књижевно-научне публикације, читао спискове претплатника и чланова разних културних установа. Но дали су ти крајеви људи и туђини: да поменем само г. г. М. Пупина и П. Радосављевића у Америци, који делују корисно по нацију. Обратно н. пр. Др. Н. Поповић досадашњи гувернер Аустро-Угарске Банке и сада угарски министар финансија и шеф-физикус велеграда Будимпеште Др. Ј. Маџар(евић) изгубљени су као још и многи други од вредности. На тај се начин смањивао тако важан друштвени слој школованих интелигената. И пород им је остао изгубљен за Војводину. Слабила је тако и привредно (јер су сви ти људи представљали читаве капитале) и културно. Културна висина Војводине морала је осетно патити услед таквих губитака великог броја својих најбољих раденика.

Но и опште политичке прилике допринеле су томе да је српска културна организација почела спорије напредовати, да се почео губити слободан видик на културу Запада: шовенска Угарска од седамдесетих година на овамо свесно је поништавала све што би могло служити ферментом посебних народних културних скупина, што би могло бити ослоном немађарских ма и само културних тежња и и акција. Поништаване су месне и обласне аутономије са њиховим многобројним немађарским школованим чиновништвом, укидане су културне установе, или онемогућен

* idem ibidem.

** Сл. Јовановић: Уставобранитељи, стр. 59.

њихов даљи развој и бројни прираштај, око којих би се могли груписати независни интелегенти. Омладина немађарских народности упућивана је готово искључиво у мађарске средње и више школе (с изузетком Срема), отежаван је сваки духовни и лични саобраћај са културним средиштима како Југословенства тако и Европе западно од Пожуна. Многобројне културне везе Војводине са Румунијом, Аустријом и Немачком постадоше «велеиздајничким појавама» које мораху престати. Немачки језик, којим владаху наши очеви потпуно, престао је за млађу генерацију бити каналом европске културе. Пешта са њезином америчко — азијатско — семитско импровизираном културом, у којој има истина свега но без хармоније и с мало укуса, постаде врелом образованости најмлађег нараштаја. А како је и та пештанска култура била виша и раскошнија од културе наших многобројних но бедних југословенских средишта то је још рађала извесно презрење према Балкану. Од 1900 год. почео је ниво војвођанске интелигенције да заостаје па и опада. Ниво нам се устајао, жабокречина нас покрила. Како нам је «грех источни», конфесионална организација, остала до данас једином одбраном према Мађарству, то постајасмо уз њу и кроз њу по карактеру све то конзервативнији. Та конзервативност доприносила је честом неразумевању Војводине од стране и иначе разумнијих људи, нарочито у Србији. У нашим још до јуче мочарним равнима дух је и онако склон тромом пасивизму и постаје стационаран. «Добар живот» услед сразмерног благостања учинио је још своје. И велик се део нађе или епигоном културе «карловачког пјенија» или васпитаником мађарске центрије, тог простачки претенциозног Полуевропљанина игноранта. Карактеристично је да од три наша најбоља млађа песника само је један прошао кроз европску уметност (Свет. Стефановић), један је сачувао добре традиције српског народног духа Војводине (Милета Јакшић), а трећи (Вељко Петровић) још се није потпуно ослободио утицаја Мађара (од Вајде до Адија). Но када је почело изгледати да је дошао кобан час војвођанске интелигенције, кад је Јокаи почео бивати већим од Толстоја, кад је почео дух да малаксава пред силом званичног Мађарства, кад је почело бивати «паметно и

мудро» клонити се свега што би могло бити схваћено манифестацијом незадовољства, кад се већ почесмо гушити под жабокречином провинцијалства, кад су почели «Tolnai Vilaglapja» и «Die Woche» да потискују руску «Њиву» и «Die neue Rundschau», кад се по српским Читаоницама виђало више мађарских и немачких листова, тада је дошла и реакција.

У заспалој Матици Српској дошло је до промене: нови људи узеше у руке и народно просвећивање и одржавање веза са западном културом. Од 1912. године осети се виши степен културе у раду једног Тих. Остојића, Радивоја Врховца, Николе Радојчића и др. Васа Стајић протресе средњешколску и академску омладину, пође у народ да му каже како још може доћи Србинов час. Национализам је порастао и услед успеха Србије и Црне Горе 1912—1913. Рад око народног просвећивања пође из два средишта, Новог Сада и Велике Кикинде, бивајући све живљим и систематскијим. Лепи успеси које постигосмо у кратком размаку времена показиваху да је «декаданс» био пролазан, да су основе остале здраве.

Народно- и друштвено-просветне успехе могу постићи у једној сразмерно малобројној скупини већ неколицина прегалаца уз помоћ две-три мање или више чврсте установе и организације. Но неповољне прилике могу отклонити ту неколицину, уништити те установе. За то је потребно знати како стоји са основама скупине, каква је динамика њезиног духа. За војвођанско српство карактеристичан је брз темпо развоја кроз веома широку скалу културних ступњева: дошли као патријархално-војни народ конфесионалне искључивости, за кратко времена ми морасмо рачунатиса јуристичко-формалистичким менталитетом Мађара, па и Хрвата, и бити му дорасли (борба за Војводину, тегобе око одржавања црквено-школске аутономије, захтеваху то). Кад је мађарска «државна идеја» уз помоћ Немаца и Јевреја одузела Србима основу за изглед на неку обласну самоуправну Војводину, повукосмо се на положаје савремене социално-културне политике, па и ту свагда под најтежим условима. Тако исто беше велик напон снага и у привредном развоју: прво примитивни сточари са нешто пољског рада већином женског, затим ек-

стензивна пољопривреда са много примитивног, пашњачког сточарства. Буна 1848 поништила је највећи део онога што је било постигнуто, по повратку на згаришта морао је и сељак и трговац поново да кући. А све време, у утакмици са знатно напреднијим и искључивим привредником Немцем. Без кредитних организација, без привредне наставе. Дуго се губило, узмицало. Но од 1900 од већег броја Земљорадничких Задруга (од 304 српске задруге Хрватске Славоније и Угарске), отпада 190 на Војводину. Од тада се у утакмици много шта научило, а најнеспособнији били већ издвојени, селидбом у Америку или у јужније српске крајеве. Наши људи почеше враћати земљу, почеше местице сузбијати Немце. «Мртва тачка» је у аграрној борби савладана и ту се можемо надати само успесима. Наш је ратар постао у јачој мери homo economicus, боље рачуна и више разуме свој посао, па је и гладан земље. У осталим гранама привреде још смо слабо, несразмерно слабо заступљени. На занате се нерадо иде, из извесног поноса, за трговину недостаје нашем елементу и наклоност и спрема, па и потребна еластичност кредитне организације. Жилава и безобзирна јеврејска раса, потпомагана управним па и војним властима монополише у многим местима трговину. Организовање и просвећивање српских потрошача било би према таквом стању ствари кажњавано и угушено као «противдржавни покрет», примера је било.

Структура нашег друштва је још заостала, можда у многоме иза оне од пре пола века. Средњи сталеж је опао; нових струка које дођоше са развојем новчаног газдинства и индустрије, са новом научном основом и методом саме пољопривреде, не заузесмо у потребном броју. Држава и вармеђа (окружна самоуправа) чиниле су све могуће да нам умање број интеллигената. Док Срби у Угарској представљају 2·6 по сто целокупног становништва, они чине свега 0·6 државног и 0·7 по сто окружно-самоуправног чиновништва, од адвоката их је 1·9 по сто Срба, у цркви 1·8 по сто, у школству 1·7 посто, у здравству (лекара 35, само у Угарској! лекарничара исто тако) 0·6 посто; књижевност и уметност 1 по сто. Свега 2276 школованих људи т. ј. 1·6 по сто угарске интеллигенције. Румунски и словачки удео је *сразмерно* јоште слабији. Срећом нам је ратарски сталеж социално веома

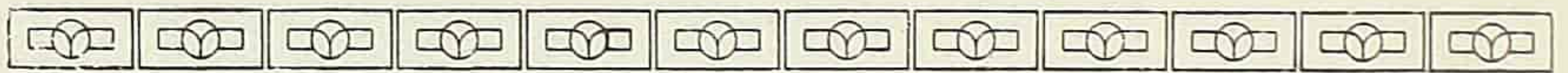
повољне структуре: мали и средњи посед превлађује. Нарочито су нам јаки многобројни средњи сељачки поседи: просечно долази на једно српско имање више земље и боље земље но што је просечност за целу Угарску (на сваку српску главу — и нератаре, долази у Војводини 1·5 хектара). Наши крајеви имају најбољу земљу, и принос, виши но у ма којем другом југословенском крају, може се још знатно повисити, удвостручити најмање.

Дух нашег српског друштва је ведро — демократски. Могу слободно рећи да ни у једноме нашем крају — с изузетком херцеговачко-црногорског дела — нема толико сељачке самосвести, сељачког аристократизма као у Војводини. Школовани и средњи сталеж највећим су делом сељачког порекла, бар у трећем колену, или још у живим родбинским везама с ратарима. Национална борба, послови око народног просвећивања зближили су и спријатељили велик део интелигенције с народом како ни у једном другом крају. *Остварен је друштвено-културни демократизам.* Да је и расна виталност Војводине остала висока доказаше нам добровољци из руског «ропства» које је значило за њих живот и слободу: *сразмерно су Банат, Срем и Бачка највише дали добровољаца и на српском и добручком фронту.* Војводина остаје, премда најмања, најкултурнија не само српска већ и југословенска земља. Далеко би ме довело кад бих сада расправљао шта би од Војводине имали очекивати у Југославији, а шта би се морало учинити ако будемо морали већи или мањи део од ње изгубити за државну заједницу. Проблеми су на тим основама многобројни. Но једно смемо рећи без разлагања претпоставака: као што је била колевка српског национализма (граф Ђурађ Бранковић, Доситеј, и Омладина) исто би тако у Војводини Срби са «Шокцима», Буњевцима, Хрватима, па и многим Русинима, Словацима и другим, дали нов тип Југословенима. И Војводина би постала ковницом и леваоницом културног Југословенства и као таква изгубила би границе своје данашње посебности и издвојености из комплекса југословенских земаља.

Тако би се Срби Арсена Црнојевића, Стевана Штиљановића и Змаја Вука Бранковића вратили Душановом Царству које је за нас Југославија са свим великим изгле-

дом на развој југословенске културе. Због ње су и напустили своје завичаје, за њу су се вековима борили. Нека би нам дакле дошли у Југославију са најлепшим освојењем: са богатом и питомом Војводином. Тежње из њеног посебног културног положаја биле би испуњене, Српство и Југословенство постало би хомогенијим. А у крајњој анализи, *за тим* се данас и иде: постати културом хомоген, органски спојен, да би смо били људи а не зверови, избезумљеници.

Dr. Мирко М. Косић.

НАШИ МУСЛИМАНИ У СЈУТРАШЊОЈ НАМ ВЕЛИКОЈ ДОМОВИНИ.

Захваљујући Вам госп. уредниче на позиву за сарадњу у нашем календару «Просвјети», не шаљем Вам неки научни и специјални рад о питању наших муслимана, како сте Ви жељели, јер мислим да му није сада вријеме. Најзгодније је, мислим, за данас, дати и у календару као што је «Просвјета», овако неколико искрених и братских ријечи, у општим цртама, о муслиманском дијелу нашега народа, и то баш овако писаних да би сваком брату како муслиману тако и православном и католику биле што приступачније. Нарочито бих желлио да ове ријечи дођу до руку наших земљака у Америци, који имају да се врате у домовину у потпуно другим приликама него су биле када су је напустили.

Већ су четири и по вијека прохујала како су пригнула главу босанска властела, растрована и ослабљена политичким и вјерским трзавицама, пред моћним турским султаном Мехмедом II, освајачем Цариграда, признавши га својим господарем и примивши вјеру Мухамедову. Наш се народ налазио у то доба, као између чекића и наковња, између два непријатеља, једног с истока, а другог са запада. С истока су били војнички и фанатични Турци, са

запада Папа са читавом католичком Европом, а нарочито са послушном Мађарском. Док Турци прете физичком и грубом силом, Папа са својим католичким свијетом настоји да покатоличи наш свијет и да га потчини Мађарима. Та политика папско-хришћанско-угарска била је толико подла и безочна да су босански бојари, бирајући од два зла, изабрали мање, Турчина, бацили се у његово крило и примили његову вјеру: ислам.

Турски добро организовани систем однарођивања, фанатизовања и наметања својих идеала, провођен кроз дуги низ година, фаворизирајући класни феудални положај нових поданика, постигао је сјајне резултате. Нови муслимани, наша браћа, синови наших брда и дубрава, почеше да служе најоданије нашем националном непријатељу Турчину, и његовим идеалима, умирући за њих исто онако храбро као некада у служби словенских и хришћанских идеала. Па ипак, ако погледамо мало ближе у овај тужни период наше историје, наћићемо много сјајних примјера, који јасно свједоче да ти одпадници од народне мисли нијесу били потпуни отпадници и да нијесу потпуно заборавили на своје поријекло. Крв у њиховим жилама није им то допуштала. Треба само да се сјетимо Југословена, а великог турског везира Мехмед бега Соколовића и његових односа са хрватским јунаком Зрињским. Исти овај велики везир нашег непријатеља обновио је пећку патријаршију и поставио за патријарха свога рођеног брата Макарија. Оваких као Соколовић било је више. Оваки су Али паша Фидаић и Хусеин бег Градашчевић, лични пријатељи кнеза Милоша, с којим су заједно ковали планове о ослобођењу наших земаља од Турчина. Сличне односе налазимо између крајинског вође Катића и хришћанских усташа, као и Али аге Дадића и Али паше Ризванбеговића са господарем Црне Горе. Још и данас налазимо погдјекојег старца који зна да прича о братској слози између Хаџи Лоје и Салих аге Форте с хришћанским усташама за вријеме окупације.

Ово овако куцање народног срца код нас помуслимањених Срба за вријеме турског господства није могло да узме још јачег маха зато што је вијек био такав. Идеја вјере била је идеја водиља како код нас муслимана тако исто

код наше браће православних и католика. Борило се с једне стране за «дин и турску вјеру Мухамедову», а с друге за «крст часни и слободу златну», где је слобода значила слободу припадника исте вјере.

Па ипак, поред свега оваког расположења духова, могло се готово поуздано надати да бисмо се освијестили и отресли свих тих предрасуда, те најзад ујединили и ослободили од Турака, да се није нашао у сусједству вук у хришћанској јањећој кожи, као што је Аустро-Угарска монархија. Она, «у име хуманости» и «да би спријечила пролијевање недужне хришћанске крви», доби мандат од Европе да окупира Босну и Херцеговину. Аустријска окупација и њезин црни режим у Босни пресјекао је потпуно покрет освјешћивања наших муслимана. Аустрија, далеко препреденија и искуснија од Турака у сплеткарењу успјела је да уништи и оно свијести што је било. Да би осигурала своју власт, да би нас што боље експлоатисала и да би нам за навијек убила и помисао на слободу, побринула се одмах у почетку своје управе. Да би муслимане умирила и у исто доба за будућност упропастила, она одобри и задржи све старотипне мејтефе и институције где се учи само лијеност и одвраћа сваки поглед од стварног и модерног живота. Да би их убиједила да не треба да се брину ни за што и да се могу што више одати механама и јавном женскињу, она задржи стари феудални аграрни систем. Да би упропастила православне и католике и уједно подјарила што више мржњу против муслимана, не решава аграрно питање. Да не би опет ових љубав изгубила, стално обећава да ће то питање рјешити. Католички је дио још и на тај начин водила за нос што тобоже фаворизираше католичку вјеру, а стварно је тим само потпомагала своје колонисте католике, на штету домаћих.

На оваком почетном темељу основан, наш и јавни и приватни живот развијао се све на нашу штету, а све на корист аустријске управе. Замрзише се укућани јаче но икада прије, док је странац непријатељ триумфовао.

* * *

Док се овако црно развијао живот у нашој Херцег-Босни, десиле су се врло велике промјене у два наша кул-

турна центра, у Београду и у Загребу, и то готово у исто доба. У Србији пада антинародна династија Обреновића и долази на престо унук Карађорђевић, а у Хрватској пада црни режим Куен-Хедерваријев, те у оба два центра народна мисао узима полета, који од то доба стално расте. Омладина из Босне и Херцеговине, крећући се у круговима омладинским из наших центара, запаја се новим духом, долази у Босну са много ширим видицима, и покреће народни покрет на најширој и најчишћој националној основи. Овај нови покрет узима нарочитог маха иза страшног анексионог удара, који присили све народне елементе из свих наших крајева да озбиљније узму националну ствар и да створе што гушће народне редове.

До овога доба наши су муслимани готово само спавали и сањали о својој војничкој и државничкој слави у негдашњој турској царевини. Они нису никада вољели Турке (Туркуше), него само турску државу у којој су били стално на власти, нарочито у Босни и Херцеговини. Анексија и њено признање од стране Турске царевине, која се нагоди са Аустријом за шездесет и четири милиона, дубоко се коснуо срца наших муслимана. То је био страшан удар за сва њихова надања, које су њиме бачене у пропаст да се никада не поврате и не остваре. Тај је удар, у главном, створио три различите групе по своме дјеловању међу муслиманским елементом. Једни су се осјетили толико изгубљени да су напуштали своје огњиште селећи се у бијели свијет, не знајући ни сами себи објаснити зашто се селе и куда се селе; други су постали потпуно индиферентни за све што се око њих збива и као такви постали су најбоље оружје у рукама аустријских интрига; и трећи, који су се иза прве вртоглавице брзо снашли, пришли ближе православним и католицима, ухватили се с њима у коло, и почели да стварају себи нову судбину на основи националних идеала. Ови трећи били су млађе генерације, које се нису могле да припитоме поред свега аустријског злата и још златнијих обећања. Они се измијешаше са својом браћом. Од ово доба не постоји ниједно друштво српско или хрватско: грађанско, студентско или ђачко, у коме нема један видан број наших муслимана. Како су прије били фанатици своје вјере тако су

сада фанатици својих нових идеала. У брзо их видимо на највиднијим мјестима у овим удружењима, гдје раде са свим својим младалачким жаром. Како их видимо у Зори, Звонимиру, Раду, Хрватском Клубу, Његушу, Шумадији, по соколским и побратимским дружинама, тако их видимо и у редовима кумановских и брегалничких хероја, као добровољце. Чак, иза прва два успјешна рата, налазимо их неколико као активне официре српске војске.

* * *

Како је наш национални покрет узео своје најшире димензије и водио право циљу своју праведну ствар, аустријска нечиста савјест, да би све ово спријечила, чини чувену пресију на нашу Србију, и ма да ова готово на све пристаје, Аустрија, потакнута извученем сабљом милитаристичке Пруске, почиње један од најстрашнијих, најзлочинскијих и најнеправеднијих ратова од како је свијета.

Наш народ није био спреман за рат, нарочито за тако свиреп рат. Он се надао културном борбом доћи до својих идеала. И колико је год била његова вјера велика у његову праведну ствар и колико год се спремао само за културну борбу, толико је Аустрија била свјеснија да заступа неправду и да ће на крају крајева изгубити, па се за то спремала за најподлија дјела одлучена да нас све искоријени. Нема ниједног угла наше домовине који није попрскан крвљу невиних жртава од њене злочинске руке. У овој великој народној несрећи сви смо прогоњени и сви трпимо. На непријатељским вјешалима, на оптуженичким клупама, у аустријским тамницама, свуда смо заједно, свуда Србин, Хрват и Словенац — православни, католик и муслиман. Читајмо листе убијених, оптужених и настрадалих, наћићемо све партије и све вјере заступљене. Неки су више а неки мање прогоњени, али треба да знамо да нису ни једни поштеђени. Који су најпоштеђенији отпремљени су у борбену линију пред бајонете наше и наших савезника, с приједа, а с трага извргнути непријатељским митраљезима. Да би нам зло било што веће и што трајније, Аустрија нас употребљава једне против других помоћу својих плаћеника и улизица. Да би скренула нашу пажњу од себе као главног кривца за наше зло, Јовама говори: Мује су криве, а

Мујама: Јове су узрок несреће. Било нас је који смо насиджали овим интригама и вјеровали им, а има нас можда и данас који им вјерујемо. Има нас који се још поводимо за плаћеничким надметањима поред свега тога што су наша огњишта разрушена, наше фамилије растурене и читава наша домовина у црно завијена.

Да би се стало на пут свим аустријским смицалицама и избегли сви неспоразуми и неповјерења, српска влада у друштву представника нашега народа из Аустрије издала је тако звану Крфску Декларацију, гдје се јамчи свима, без разлике вјере и имена, апсолутна једнакост и слобода у сутрашњој нашој од Аустро-Мађара ослобођеној и уједињеној домовини. Међу осталима истакнута су права и нас муслимана. Аграрно ће се питање ријешити у корист тежака, али не на штету спахија и бегова. Србија није ријешила аграрно питање у Србији на штету бегова, који су били Туркуше, па како можемо вјеровати да ће га ријешити против наших бегова, који су синови наше земље, крв наше крви, наше права браћа, само муслиманске вјере. Наша ће домовина бити довољно велика да нас прими све и једнако огрије, само кад одстранимо нашег заклетог непријатеља Аустро-Угарску монархију.

Ма да су наши муслимани огрезли у предрасудама, заостали и нимало савремени, ма да се не ките ни једним нашим народним именом него се називају «Турцима», чим означавају своју вјеру, ипак имају материњи и једини језик наш — најчишћи српски језик, своје обичаје — најстарије и најчистије старе српске обичаје, и своју разбигригу — наше старе народне гусле јаворове. Интелигенција тих муслимана налази се данас или по аустријским тамницама у друштву са својом браћом православне и католичке вјере за наше народне идеале, или по српским добровољачким корпусима у Русији и Солуну као добровољци у борби за нашу заједничку слободу. Та интелигенција најбоље показује нашој браћи какав национални капитал представљају наши муслимани.

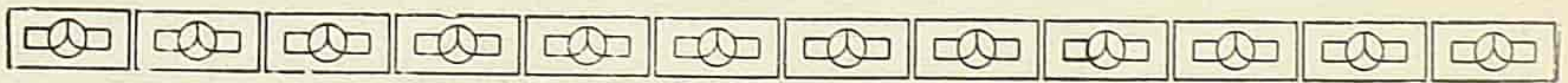
Ако задржимо у памети дане ове велике наше несреће, дане нашега робовања, ради високе поуке за чување и његовање праве слободе, не само да ће нестати сваког трења

међу браћом од три имена, него ће се вратити својој мајци читав један милион њезиних синова, милион наших муслимана, који се удаљише од народног кола има већ четири и по вијека, те ће постати данас-сутра угледни чланови наше народне заједнице, као што је већ постала већина њихове интелигенције.

Наша је народна несрећа данас врло велика, већа него је икада била. У њојзи пречистимо душе, очистимо их од свих међусобних зађевица и предрасуда које су нам убризгаване кроз вијекове од наших непријатеља.

Наш ће непријатељ бити побијеђен и скршен помоћу вишње Правде, нашег оружја и оружја наших савезника. Ми како смо сви подједнако прожети синовљом љубављу према истој оној грудни земље коју заједнички називамо својом мајком, својом домовином, тако се исто једнако повратимо у њу прожети светим идеалом Слободе за све, подједнако спремни да збришемо све трагове непријатељског ига чистом братском и само братском љубављу.

Хасан М. Ребац.

NEOPHODNOST UJEDINJENJA?

U vremenima strašnoga ovoga rata malo ima ljudi koji nisu zagledali smrti u oči. U vreme mira smrt je a naročito smrtne opasnosti su mnogo neredovnija stvar. Kao što je s pojedincima tako je i s čitavim narodima. A ako je ikoji od evropskih naroda, to je bez sumnje bio naš, koji je u ovom ratu najdublje zagledao smrti u oči. Setimo se samo boleština u Srbiji, albanske pogibije, gladi u Istri, Hercegovini, dalmatinskom Zagorju i Lici, vešanja i streljanja po Bosni i Sremu, zatvaranja, suđenja, interniranja i rekvizicija po dalmatinskom Primorju, Bačkoj i Banatu, Hrvatskoj i Slovenačkoj. Izgibosmo ko što niko izginuo nije. Al kao što pojedinac kad jedanput zagleda ozbiljno smrti u oči, ima i više povoda i razloga da promisli o smrti, a i više odvažnosti da hladnije promisli, tako treba da čini i jedan narod, u ovom slučaju naš, kad se nađe u sličnim prilikama. Jer nemojmo se obmanjivati: i narodi umiru. Izginulo je

naroda, istorija nas uči, daleko brojnijih, moćnijih i kulturnijih od ovo naše šake jada što će da preostane posle ove svetske pogibije. Zato ne turajmo glave u pesak, budimo svesni vremena koje proživljavamo. Jer jedino onda budemo li svesni tog vremena i ako smo mu dorasli, možemo računati s daljim životom naše nacije. Nemojmo se tešiti, ako smo prebrodili tolikih teških časova, da smo zato postali večni. Prebrodili smo ih, to je istina, ali i bolesti se preboljavaju, pa ipak se od poslednje umire. A sumnje nema da takve krize kakvu danas proživljava naš narod, još doživeo nije odkad ga ima. I upravo zato se u ovome ratu rešava sudbina naše nacije. Ovo rešenje biće rezultat nas samih. Kao što lekar ne može da izleči bolesnika bez njegove saradnje, tako ne očekujmo ni mi da će nas ko drugi i bez nas spasiti. Spasiće nas i održaćemo se na životu jedino tako, ako u nama samima nadvlada zdravi deo nacionalnog organizma nad onim bolesnim. Radimo zato neumorno na tom, da to i bude. A da uzmognemo za to raditi treba da nam pre svega bude jasna naša nacionalna situacija.

Posle ovoga katastrofalnoga rata, koji je našu naciju već do sad decimirao i to izabiruć baš one u naponu snage i stvaranja, mi možemo da produžimo život kao nacija jedino ujedinjeni. To je prvo što našem svakom čoveku mora da bude jasno. Mi smo, to je doduše istina, proživeli stotinama godina, i ako nismo bili ujedinjeni. Proživeli smo, al ne treba zaboraviti, u drugim prilikama u poređenju prema drugim evropskim narodima a i u drugim prilikama među nama samima. Nema sumnje da će drugi veći narodi izići iz ovoga rata, pa ma kako on svršio, sređeniji i očeličeniji za daljni napredak. Od njih se ni jedan ne treba da boji za svoj raspad. Većina tih naroda je i danas a mnogi od njih i daleko pred nama. Između nas iscrpenih a neujedinjenih i tih očeličenih velikih naroda puknuo bi u daljnjem napredovanju takav jaz da ga mi ovakvi nikada premostiti i ni iz daleka ove velike narode stići ne bi mogli. A što se tiče nas samih, kad se mi ne bi ujedinili, tu bi morao neminovno nastati kod nas jedan takav stadij beznada, koji bi morao uroditi gubitkom svake nacionalne energije. A takav stadij je bez sumnje početak procesa rasula, smrti. Ima naših ljudi, koji se boje i toga, ako se ne ujedinimo, da bi posle rata moglo doći do međusobnog okrivljavanja i do trzavica između Hrvata i Srba, kakvih je bilo, i na koje bi se i dalje u ludo

trošila narodna energija. Ova bojazan nije na mestu. U hrvatskim krugovima, i u samom baš narodu, danas je tako prečišćen pojam o našoj jedinstvenoj naciji, da na tom pojmu ne može više idejno niko ništa promeniti. A dok to stoji, nemoćuća je neka borba među nama samima. Ali ima jedna druga, možda još mnogo opasnija stvar, koja bi mogla biti rezultatom nesretnog svršetka ovog rata po nas. Naš narod dao je i daće u ovom ratu maksimum žrtava u celji da se oslobodi i ujedini i da tako ostane živ. Ako to ne postigne čak ni u jednom ovakvom vanrednom momentu kao što je ovaj svetski rat, koji će se teško ikad još, a verovatno nikad više na nacionalnoj bazi povesti, naš narod će se morati osetiti potpuno nemoćnim. Nemoćan da provede ono što za nj znači dalji život, on bi morao u tom slučaju konačno izgubiti svaku volju da daljim dnevnim borbama produljuje svoje životarenje. Naš narod je vodio do danas borbu, jednu danomičnu, tešku borbu za svoj opstanak, čiji rezultati uvek sićušni, nisu bili ni u kakvom srazmeru s utrošenom energijom. Ali on je tu borbu vodio, jer je u njemu živela vera da će doći čas u kojem će svi ovi mali rezultati dati jedan velik rezultat, konačnu žetvu ove stoletne setve. Taj čas je došao, pa kad ni on tog rezultata ne bi dao, koga ćete naći da se još i dalje bori? Da se bori i ako ne veruje u rezultat? Ne, bez vere nema borbe, kao ni ozbiljna rada bez svrhe. I zato ja ne verujem, kad bi sva naša borba ostala bezuspešna i kad bi nam se svrha na koju je bio upravljen sav naš nacionalni rad, potpuno izjalovila, da ima toga u koga bi se još našlo snage da digne veru narodnu za čisti nacionalizam i da narod oduševi za rad, koji se već toliko puta izjalovio. Svest o našem nacionalnom jedinstvu ostaće u svim ograncima našeg naroda, za to neka se niko ne boji. Al od toga slabe koristi, jer ono što bi se na realizovanju tog uverenja radilo dalje, kad i ovaj put ne bismo imali uspeha, bila bi samo jedna vrsta duševne zabave pojedinaca. Uzimali bi se lekovi ne zbog toga da ne umremo već zbog toga da umremo lakšeg srca, zadovoljnije duše i s manje bojazni od neizbežnih bolova.

Ako nam je dakle jasno da nam bez ujedinjenja nema života, onda treba da promislimo kako da ovaj put do ujedinjenja dodemo. Do njega ćemo doći, sigurno doći samo ako smo, svi bez razlike, svom svojom voljom i bezuslovno za to.

Jer kad se ceo jedan narod reši na nešto, nema toga ko mu može zaprečiti da ne provede svojih pravednih zahteva na život. Ta rešenost, meni se čini, svakim danom kod nas po malo raste. Ali ja sumnjam da je ona još svugde tolika kolika bi trebala da bude. I zato je svrha ovim mojim redovima da pozove svakog našeg čoveka na razmišljanje, je li se i on rešio onako i onoliko koliko to zahteva čas u kojem se rešava sudina naše nacije, da je bude ili ne bude. Ja ponavljam: naše nacije će biti posle ove krize jedino ako bude u njoj više zdravoga nego bolesnoga. I zato je dužnost svakoga nas da ono što je bolesno, potiskuje, izrezuje, a ono što je zdravo, jača i krepí. Ako ne uspemo da se ujedinito, onda znači da je naša nacionalna koncepcija više bolesna nego zdrava. A onda i neka nas ne bude.

Kad o dlaci visi život, onda ne treba uzimati bolesti na laku ruku. Bolje da ih gledamo na lupu nego kroz prste. Gledajmo ih svi i lečimo svako ko ih i u koliko vidi. U okvir ovog članka ne mogu da uđu sve te bolesti, al ne mogu da propustim da ih nekoliko ne spomenem. Najglavnije je naše zlo, što još kod nas ima ljudi koji ne vide da mi ne bi mogli, kad bi bili i veći nego što jesmo, provoditi ujedinjenja pojedinih ogranaka našeg naroda bez obzira na drugi ogranak. Jedno samo za sebe i posve odvojeno bez povrede drugoga ne da se ujediniti. I zato ja svakoga onoga kome je prvo ujedinjenje Srpstva ili Hrvatstva ili Slovenaštva od ujedinjenja Jugoslovenstva pitam: A koji je to kraj izvan Srbije i Crne Gore, koji bi se mogao s njima ujediniti, a da u njem nema Hrvata? A koji je opet to i koliki kraj, koji je tako isključivo hrvatski, pri kojem ne bi ili Srbi ili Slovenci mogli imati baš nikakve reči? A kad takvih krajeva nema, kad smo mi i svi zajedno maleni, kad je nama već barem to svakome jasno da smo jedan narod, onda naš partikularizam nije više zlo nego pravo besnilo koje krvlju mračí oči da ne vide ono što jest.

Druga je naša bolest naša međusobna netrpeljivost, naš međusobni imperijalizam. Mi se možemo ujediniti, umuje se na raznim stranama, ali samo tako, ako Hrvati hoće kao što mi Srbi hoćemo, ili ako Srbi hoće kako to mi Hrvati hoćemo. Na ovakvim bazama mi se nikada ujediniti ne ćemo. Ni kako hoće Srbi, ni kako hoće Hrvati, već onako kako je pravo i kako će to biti dobro po celinu naše nacije. Najzad mi treba

da se ujediniamo onako kako *možemo* a ne kako bi ko hteo, jer se ujediniti *moramo*. A niko se još ni s kim nije složio tako da on popusti sve a drugi ništa. I onda što je samo srpsko, a što hrvatsko i što slovenačko? Što imamo dobro, to smo ili od drugih naučili ili je svih nas, jer je rezultat snage čitavog našeg naroda. A što je zlo, to i tako treba zatrti, pa ma bilo ono sto puta naše. U velikim vremenima mi se glodemo u glavnom o sitnice, koje su još nakalemljene spolja. Za nas su one važnije od našega biti ili ne biti! Al da, nije bez razloga baš u našem narodu nikla poslovice: bolje da selo propane nego običaji.

Treće je naše zlo što mnogi od nas hoće da posle ujedinenja bude on sve i sva. Jedni bi hteli Veliku Srbiju, drugi da sve to bude Hrvatska, a treći opet predlažu za sve Sloveniju. I svi ti ljudi misle da je samo njihovo ekskluzivno mišljenje jedini izlaz, i da je ime države najvažnija stvar. A nema lakšeg pitanja od toga. Zadržimo sve troje, kad i tako ne možemo preko noći centralistički urediti nešto što se kroz stoleća razvijalo u deset smerova. Uredimo administrativni tri-alizam (ili ako koji kraj hoće, i više delova), pa će biti i Srbije, veće nego je ikada bila, i Hrvatske kolika je pravo da bude, i Slovenije kod onih kojima je draga. Tako će biti pokrenuto i više snaga na narodni rad i biće plemenite utakmice u dobru, koja nije nikad na odmet. Danas pak pri stvaranju takve države lakše će svaki ogranak našeg naroda sam uvideti, da će svaki kad se tako ujedini samo dobiti a nijedan baš ništa ni od onog imaginarnog izgubiti. A za sve skupa je i opet lako: nazovimo državu poznatim geografskim pojmom Jugoslavija, jer država je i tako više geografski nego nacionalni pojam. Ako se pak iz tog geografskog imena razvije ikad i čist nacionalni pojam, sigurno ni time ne će niko ništa da izgubi.

Četvrto je naše zlo da svaki od nas misli, da ima nekih zasebnih, većih izgleda, koje ne bi trebalo da posve založi za opštu stvar. Ovo znači samo to da mi još uvek nismo u većini svesni toga da smo odigrali svoju životnu ulogu kao nacija, ako dođe do toga da svaki ide samo za svojim posebnim ciljem. Hoćemo li ikad uvideti da naš problem nije problem jedne ili druge države, da on *nije problem teritorija*, nego problem jednog živog nacionalnog organizma?

I zato ga je jedino moguće s toga gledišta rešiti. Naš problem nije danas u stadiju trgovine, u kojoj neko zaradi 100 a neko 300 franaka, jer ovaj i ovakav rat ne može da svrši trgovinom. Naš problem je danas u stadiju jedne krize, jedne operacije, pri kojoj se ili mre ili ostaje živ.

Moglo bi se u tom pravcu produžiti i dalje, ali neka bude dosta i to. I ovo nešto pokazuje dovoljno kako ima u našem javnom mišljenju još dosta slabih strana. Moja glavna namera nije bila da ih sve nabrajam, nego da upozorim da bolesti među nama ima, i da se od bolesti može i umreti, ako se ona na vreme ne leči. Moja želja je bila reći da se mi ne ćemo nikada ujediniti i da ćemo propasti, ako ostanemo pri zastarelim shvatanjima. Ako i u ovakvim velikim vremenima nismo ništa naučili, onda i ne ćemo više nikada ni naučiti. Mi se i do sad nismo ujediniili, jer — nismo hteli. A ako ne htjednemo ni ovog puta, onda ćemo i propasti na način drugih nesvesnih naroda, od kojih drugo do imena ni svetska istorija ne zna. Ili zar ko misli da bar danas nas većina ozbiljno hoće ujedinenje? Ne, sve je to u većini *polutanski*, a polutanski hteti je isto, ako ne i gore, što i ne hteti. Samo čvrsta volja i skrajna rešenost može sve, a bez toga se ne može ništa, baš ništa. Volja je najjača sila na svetu, pa bude li nje, biće i ujedinenja, a ne bude li je, ne će biti ni ujedinenja, pa doskora — ni nas.

*

Da je Hrvatima neophodno potrebno ujedinenje, da je ono uslov njihova života, uslov ne samo njihove nacionalne, nego ako hoćete i socijalne egzistencije posle ovoga rata, o tom su oni u glavnom na čisto. Svaki od njih zna barem to, da njima bez ujedinenja nema oslobođenja. To dokazuju njihovi najnoviji pokreti u kojima se sa svih strana i iz svih klasa bez razlike dižu najodlučniji zahtevi za ujedinenje i oslobođenje. Ali Hrvati drže da to nije samo njihova potreba, nego da je to podjednako neophodna potreba i Srba i Slovenaca. Naša potreba nije ovo samo radi toga što smo mi jedan narod i jer smo svaki za sebe maleni, nego ima dosta i drugih isto tako važnih ako ne i važnijih razloga koji nam nalažu, ako imamo i trunka osećaja za svoj narod, da upremo sve svoje snage da do njegovog integralnog oslobođenja i ujedinenja dođe. Suviše daleko

bi me odvelo, da te razloge osvetlim sa svih strana. Zato ću ovom prilikom izneti samo jedan deo tih razloga. Hteo bih naime kao Hrvat da navedem tek nekoliko stvari zbog kojih je po mom mišljenju i korisno ujedinjenje s Hrvatima. Možda će kome izgledati da hoću da hvalim Hrvate a prigovaram drugima. Apsolutno ne. Ima mnogo srpskih i slovenačkih osobina, koje opet Hrvati nemaju, a bilo bi dobro da ih imadnu, kao što opet ima i hrvatskih osobina, kojima treba prigovoriti. Unesimo zato u naše ujedinjenje svi ono što svaki dobrog ima, ujedinjimo se ne samo zato da budemo jači i veći, nego zato, u prvom redu, da budemo bolji. Tek ovakvi značićemo nešto i za sebe i za čitavo čovečanstvo.

Pa koju korist unose Hrvati u ujedinjenje? Bez velikog traženja može se ukazati na četiri ovakve glavniije stvari. Jedna je onaj tradicionalizam ili ako hoćete konzervatizam, kojim su čuvali svoja nasleđa, svoje starine. To je karakteristika naročito Hrvata iz gornje Hrvatske. Ta njihova osobina bila je često krivo shvatana, ali nema sumnje da ona ima vrlo dobrih strana. Mnogi, na primer, nisu razumevali grčevitu borbu Hrvata za hrvatsko državno pravo. Onome kome su poznate današnje ratne prilike u pojedinim zemljama u Austro-Ugarskoj, imao je prilike uvideti što samo u današnjim prilikama za naš narod znači i ono malo autonomije Hrvatske, što ju je teškom borbom uspelo očuvati. Što znači taj tradicionalizam odnosno konzervatizam, vidimo najbolje kod Engleza, kod kojih je to jedna vrsta narodnog karaktera. Naravno da su i druge prilike uticale na tojiki razvoj engleske moći, pa mi nije ni na kraj pameti dovesti njih u bilo kakvo poređenje. Ali jedna stvar se svakako ne može sporiti a ta je, da je bez sumnje i njihov konzervatizam imao udela kod njihova tako uspešnog razvoja, pa da bi prema tome on u koliko ga imamo, uz druge dobre strane, mogao i nama doneti koristi. Srpski deo našeg naroda, naročito onaj iz današnje Srbije je revolucionarni i državotvorni elemenat. I zato je on naš Pijemont. On je taj koji je po svojoj prirodi pozvan da sagradi jugoslovensku državu. Naš problem je revolucionarni problem, zato njega i može rešiti u prvom redu najrevolucionarniji elemenat našega naroda. Ali nije dosta državu samo sagraditi, već je treba znati i očuvati. A za njeno očuvanje ne će biti svakako poslednji zalog konzervatizam Hrvata.

Druga dobra osobina, koju Hrvati donose ujedinjenju jest njihov realizam. Nije to njihovo svojstvo od uvek. Da se nisu nalazili u prilikama u kakvima jesu, bili bi i oni fantaste kao i drugi, naročito istočnjački Sloveni. Ali njihov položaj u tuđoj državi, gde je i u sitnicama trebalo biti realan, da ne izgubiš ono malo što imaš, gonio ih je na realnost već sam po sebi. Uz to ih je doveo slovenski osećaj, jednakost prilika i potreba međusobne pomoći u bliske veze s Česima. I baš od Čeha, naročito od njihove poslednje generacije današnja hrvatska generacija naučila je realizam. Jer kako je poznato t. zv. Mladočesi bili su oni, koji su sav svoj nacionalni rad zasnovali na zdravom i najrazrađenijem realizmu. A što znači taj realizam za Čehe danas u inostranstvu to imamo prilike videti na svakom koraku. I ne samo što on znači za njih, nego što znači i za nas Jugoslovene, to zna svako ko prati zajedničku češko-jugoslovensku akciju u Austro-Ugarskoj. A i realizam je bio taj koji je doveo do toga da su Česi danas *ekonomski* prva nacija u Austro-Ugarskoj. Kamo dakle lepe sreće, da se što više tog pravog realizma unese i u naše ujedinjenje.

Treće što htedoh spomenuti da u naše ujedinjenje Hrvati donose jest umetnost. Daleko je od mene pomisao da kažem da možda u drugim granama našega naroda nema umetnosti. Ali mora se priznati da umetnost kod Hrvata pokazuje mnogo staloženije osnove, jer ima već neku tradiciju. U ostalom nije to nikakva naročita zasluga Hrvata. Oni su, naročito Hrvati iz Dalmacije, bili samo u sretnom položaju da su već od davnih vremena ušli u vezu s kulturnom Italijom. To što druge grane našega naroda nisu imale takvog suseda, ili s njim takvih veza, nije naravno njihova krivica. A baš te veze bile su osnova hrvatske umetnosti. Ako naš ujedinjeni narod produži te veze s kulturnom Italijom, biće mu to nesumnjivo od ne male koristi naročito u umetničkom pogledu. I ne samo da će mu to biti od koristi, nego smo već i poslednjih decenija videli, a vidimo to naročito i u današnjoj našoj borbi za oslobođenje i ujedinjenje, što za jedan narod znači umetnost. Hrvatski su umetnici bili u glavnom ti koji su na izložbama u Zagrebu, Beogradu i t. d. širili među nama ideju ujedinjenja. I opet su to danas u glavnom oni koji s kulturne strane propaguju našu nacionalnu stvar u svetu, na izložbama u Londonu, Lionu, i t. d. A rezultat toga za našu

stvar bio je veći od stotine brošira, rezolucija, memoranduma i drugih sredstava propagande. Kod nas javno mišljenje i odviše monotono sve ide u politiku, dok veći deo kulturnog sveta više prima kulturnu propagandu od političke. Svet ipak drži, da tek kulturni narodi imaju pravo da vladaju sami sobom i da tek oni mogu da budu *ravnopravni* članovi zajednice naroda.

Četvrto što Hrvati unose u ujedinjenje, jest more, to njihovo najdraže miljenče i ponos. Ne treba se varati: bez Hrvata u glavnom nema nam ne samo mora nego ni onog vrednog *pomorskog elementa*. Nema mora bez lukâ i ostrva, ni pomorskog elementa bez onog koji se na moru rađa. A more je svet, trgovina, umetnost, sloboda i život.

Kad dakle Hrvati ne bi ništa drugo doneli u jugoslovensku zajednicu, samo ove četiri stvari bile bi dovoljne, da se njihovi sunarodnjaci o njima zamisle. Da se zamisle i da uvide da naše ujedinjenje nije samo naša opšta nacionalna potreba, nego da je ono i korist za sve tri naše narodne grane, koje će se ujedinjene međusobno dopuniti.

*

Možda će koga ovi moji redovi zbuniti, jer kod nas nije bio običaj ovakve bilanse unositi u problem našeg ujedinjenja. Oko tog pitanja stvarnog ulaganja vrednosti uvek se išlo kao oko nekog jajeta. Tako se dalje ne može, jer niti to ima smisla, niti vodi cilju. Pitanje našeg ujedinjenja nije nikakvo jaje, jer kad bi to bilo, onda bi ono već davno postalo — mućak. Razlog što smo jedan narod bez drugih razloga i odviše je slab da digne i poslednjeg našeg čoveka da dade i poslednji gram svoje energije za izvojevanje našeg ujedinjenja. I zato iznesimo svi sve što govori za nj, da tako ojačamo rešenost za rad oko njega, rešenost i svoju i čitavoga svoga naroda. Jer nije ključ našega pitanja u onoj prvoj i drugoj hiljadi, koja je svom dušom i bezuslovno za naše nacionalno ujedinjenje, nego u onoj preposlednjoj i poslednjoj hiljadi, koja još nije svesna neophodnosti našeg ujedinjenja. Njima su upućeni ovi redovi i ovo nekoliko nabacanih misli.

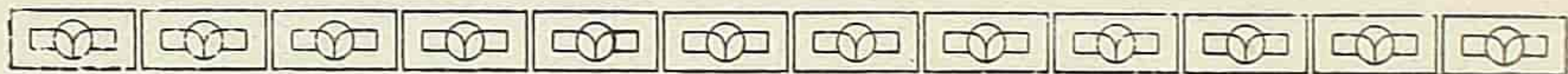
Neka niko ne izvodi iz toga što su ovi moji redovi možda nešto grublji a na mestima gotovo i cinički, da je u mene surovo srce i bez osećaja. Mene je u svakom mom radu do danas vodila ljubav. Ali baš zato jer toliko volim, jer toliko

osećam sa svojim narodom, jer sam uvek za nj činio sve što sam najboljega mogao i znao, baš zato je moja bol tako duboka i moja bojazan tako velika da ne mogu da ne jauknem pred slikom njegove smrti.

I iz toga što sam ja slučajno Hrvat i što ovako možda misli većina Hrvata neka niko ne izvodi krivih zaključaka. Nisu Hrvati nepoverljiv element, kome nije ništa pravo. Nije i sto puta nije istina, da oni koga mrze. Oni vole sav naš rod, vole ga detinjski. Ali ako je Hrvat iko shvatio, to ih je shvatio pesnik bratskog nam češkog naroda Bohumil Kaminsky, kad u svojoj jednoj pesmi reče: «Putovao sam po hrvatskim poljima i širokim njivama, a odasvud sam čuo žalosnu popevku. Ta popevka dršće celim krajem, dršće od tuge i bola. Gledaš a svud naokolo praznina, ni žive duše nema. Kao da peva sama njiva, kao da peva zemlja sama. O kako dršće iz tame taj napev. Tome naricanju nema kraja: kao što je beskonačan bol i čežnja, tako su stare i narodu ovom njegove muke. Duboko me se dojmila ta popevka. Zvučila je poput krika teških muka, a ja sam čuo kako u nebo bije tužna pesma Slovenstva. Ta mi je pesma bolom dušu zalila i osećao sam da je to iz širokih polja *krik onih koje život boli* — —.» Da, i ovi redovi su odraz tog krika, odjek onog hrvatskog jauka koji se boji, da bi jedna zdrava ideja — koja je životna, krvava potreba naše celokupne nacije — mogla propasti zbog neshvatanja od nas samih i sahraniti čitavu našu naciju. Ne postavljaju Hrvati nekih svojih uslova za ujedinjenje. Ali traže da i drugi ne stavljaju uslova, koji bi mogli pokopati naše ujedinjenje. Nije u njih slaba vera. Kad Hrvati ne bi imali vere u mogućnost našega ujedinjenja, njihovi najjači i prvi ljudi ne bi trošili sve svoje snage na to da se ono ostvari. Ali Hrvati znaju da nije dosta vera pojedinaca, pa ma kako oni bili jaki i umom i srcem, već za njeno provedenje treba vere svih nas, svakoga našega čoveka, lude vere i skrajne rešenosti, inače iz svega ne će biti ništa. Mi smo i svi zajedno suviše maleni, da nam ujedinjenje mogu provesti tek naši pojedinci. I zato nosi svaki od nas veliku odgovornost, ako propusti da učini sve što je mogao, u času kad se odlučivalo o tom, hoće li naše nacije biti ili ne će. Jer to je ono zbog čega nam treba, neophodno treba, ujedinjenja. Radi se o biti ili ne biti. To što smo jedan narod,

to je samo osnovni preduslov za to da se ujediniamo. Ali treba da se ujediniamo ne zato što smo jedan narod, već zato *da budemo narod*, kojega će i drugi narodi smatrati narodom, a ne ciganima. Bolno je to samome sebi reći, ali je još bolnije, kad nam to drugi dadu da osetimo.

Dr. Ivan Gmajner.

НОВЕ ОБЛАСТИ.

Тако се сада зову крајеви који су ослобођени у току ратова од 1912 и 1913 год.

Ранија имена Стара Србија и Мађедонија нису одговарала ни једном стварном појму, ни историском, ни географском, ни етнографском. То су била више политичка имена, која су добијала у разним временима разна и врло растегљива значења према потребама националних борби међу балканским народима.

Нове Области не састављају никакву засебну јединицу. У географском као и у етнографском склопу своје, а и у погледу економске оријентације, оне имају велике, често и битне разлике. Тек у заједници са Србијом, све те области скупа чине једну нераздвојну целину која јесте и која мора бити језгро наше југословенске државе.

Географски значај Нових Области утврђен је историским развитком Српске Државе. Тек када су поједини крајеви њихови — понаособ Вардарска долина — ушли у састав уређене Српске Државе, ова је могла да опстане, да се ојача и да дође до оног лепог културног развитка до кога је била дошла Неманићска Србија. Новија Србија, у свом развоју од Београдског Пашалука па до граница од 1878 год., била је само заматак нашег државног устројства. Моравска долина без Вардарске, то је нерв који живи, али који није у стању да преживи прву велику кризу. Кичму Србије не ствара само Морава, него Морава и Вардар.

Економска важност Нових Области није ништа мања за наше племе него што је географска. Само преко ових области може да се доспе до сигурног пута на Јегејско Море; преко њих се долази до заједнице са браћом у Црној Гори и до њеног прибрежја, као што се преко њих може доћи у додир са албанским приморјем Јадранског Мора.

И ако нису имале прилике да се под турском управом развијају економски онако како би требало, Нове Области су природно врло богате, те се од њих може очекивати да буду огроман извор за материјалну културу нашега племена. Поља косовско-метохијска, скопска, кумановско-паланачка, овчепољска и пелагониска била су, и за турско доба, у стању да издвајају сувишак својих производа, нарочито жита, који су упућивани махом у Солун и у Грчку. Метохија и Подрима (Белог као и Црног Дрима) извозиле су, поред зрнасте хране, још и велику количину непрерађене коже, нарочито скупоцене коже од дивљачи. Крајеви јужно од Качаника упућивали су у Солун још и јако тражене производе као што су афијон, дуван, пиринач и т. д. Готово у свима крајевима роди грожђе које је ишло, пре ослобођења, и у старе границе Србијине. Воћа је, тако исто, било на претеку. Стока из Санцака, небројена стада оваца са Шара, Бистре и других западних планинских крајева Нових Области хранили су Солун, Грчку, продавани су чак и у Цариграду и у Египту. — Овим нису изређани ни из далека сви производи Нових Области.

Пре ослобођења, индустрија је била у првом свом почетку, ако се у индустрију може да уброји неколико парних млинова и неколико радионица гајтана и шајака. То не значи да Нове Области немају услова за индустриски развитак. Захваљујући сировинама које производе, готово све гране земљорадничке индустрије могле би да се створе и брзо и корисно. Водене снаге има готово свуда (Црни и бели Дрим, разне Бистрице, Треска итд.). Једно предузеће већег стила које би експлоатисало разлику нивоа између Преспанског и Охридског језера дало би могућности оснивању многобројних индустријских грана у западним крајевима Нових Области.

Има и руда и минералних вода. Стари рудници, Ново Брдо и Кратово, могли би се обновити. Стручњаци тврде да на многим местима може се наћи и угља и других минерала. Још у турско доба су почета разна испитивања; неке су руде чак биле и експлоатисане.

Што се тиче шума, ма да су пре ослобођења опустошени велики комплекси, ипак се данас може наћи тамо амо по која група која заслужује пажњу. Оголели крајеви би могли врло лако да се пошуме, и да, у релативно кратком времену, буду извор новоме богатству земље.

Трговина у Новим Областима је јако развијена. Кад су прекинуте трговачке везе преко Скадра, све је било упућено на Солун, који је својим меркантилским духом знатно утицао на начине трговања. Битољ се развио поглавито услед железничке везе са Солуном, јер је служио као главни посредник за средњу Албанију. Развитком Битоља је опао Прилеп, који је, у старије доба, био велики трговачки центар, чувен са својих панађура. Варош која је и у турско доба почела знатно да напредује, то је било Скопље. Од ослобођења, Скопље је добило првостепену вредност. Утврђивањем границе јужно од Ђевђелије, велики део солунских трансакција прешао је у Скопље. Сем тога, укидањем границе са страна Србијине, Скопље је стекло свој широки и природни рејон који се простире све до Ниша. За врло кратко доба, Скопље је постало други трговачки центар Србије, и заузело је место одмах иза Београда. Његов географски положај, на раскрсници уздужних и попречних путева Западног Балкана, чини да ће Скопље играти у будућности једну од најзначајнијих улога економских, и да ће бити центар без кога се не може замислити ни Србија нити Југославија.

Нове Области су плаћале непосредне порезе око 22.000.000 динара, поред посредних пореза на монополисаним артиклима и још разних приреза окружних, средњих и општинских. Мени се је увек чинило, да су све те суме премашале економску моћ становништва, и рачунам да се не могу узети у обзир као основа за правилну оцену садашњег богатства тих крајева.

Према свему што је речено, Нове Области, у економском погледу, могу да се мере са најплоднијим краје-

вима које наше племе настањује. Кад се још узму у обзир, с једне стране релативно мали број становништва, а с друге стране, огромни простори плодне и необрађене земље које чекају на руке које ће их искористити, лако је извести закључак да њихова економска важност у будућности може само да расте,

У почетку је речено да Нове Области не представљају никакву *етнографску* целину. Поред словенског становништва које је у већини, живе у њима још и Турци (поглавито по варошима и у на једном дугачком али узаном појасу од Дојрана до Овчег Поља), Арнаути, Аромунци (Цинцари), Грци и др. Сем Турака који, бар сада, још не показују никакве јаче способности за интензивнији живот, снажни и здрави Арнаути, па онда Грци и Аромунци, сваки у својој области, и према специфичким особинама, могу да постану врло ваљани елементи за културу и за напредак. Арнаути из Ђаковице, на пр. имају толико трговачког духа и смисла за послове чак и већег стила, да се могу мерити са многим трговцима далеко напреднијих и културнијих средина.

Главни елемент сачињавају ипак Словени. Прилике у којима се живело под Турском, као и вечите националне распре, нису допустиле да се све то становништво слије у једну целину. Разни процеси развитка и међусобних утицаја врше се још и дан данашњи.

У својим исцрпним и документованим научним истраживањима, г. Др. Јован Цвијић меће већину становништва Нових Области у *централни југословенски тип*. Становништво Санџака припада *динарском типу*, и граничи се са становништвом централног типа на баруштинама Ситнице, при њеном ушћу у Ибар. *Са источним балканским типом* централни тип се не додирује нигде на територији Нових Области; веза између ова два типа је источно од Осоговских планина, негде околу Ихтимана, у Бугарској.

Најближи Динарцима су становници Косова, Метохије и Подрима. Они су потпуно национално свесни Срби. Сачували су целу традицију наше историске прошлости и поносе се њоме. Ако је много и не певају — у целом

централном типу народна је песма више мање реткост — они је причају у вези са местима, са рекама и планинама где се та наша историја одиграла. Да напоменемо узгред да је једна од главних црта овог становништва и та што људи нису беседници; елокуција им је скучена, изражавање просто и оскудно. Али зато су људи радни, и везани су за земљу. Има неколико већих вароши (Призрен, Ђаковица, Пећ, Митровица, Приштина) које живе поглавито од трговине и од заната. Неке од њих имају нарочите занатске специјалитете, као што је филигрански рад у Призрену. Цео овај крај се одликује духом предузимљивости; и ако свет није богат, уме да штеди. Услед дугог робовања остало је код њега оно што Цвијић назива «рајинским особинама»: неке затворености, понизности, и урођеног страха, али има често и храбрости, издржљивости, и упорности.

Гњиланска Област у Горњој Морави наставља Косовце и прави везу између њих и групе моравско-вардарске. Крај је чисто српски и по традицијама и по свести и по животу, и не разликује се готово ни по чему од Косова.

Положани — Горњи и Доњи Полог — с ону страну Шар Планине, надовезују се на на планинско српско становништво северно од Шар Планине. Нешто слабија него код Косоваца, српска национална свест је ипак врло јака. Традиције народне су живе. О неком бугаризму овде не може ни да буде говора, ма да је пре ослобођења било извесних спољних знакова бугарске црквене и школске пропаганде. Околине Тетова и Гостивара су врло богате. Један део становништва иде у печалбу, онако исто као што неке шарпланинске жупе (Средска) шаљу своје људе на зараду у удаљене земље. Код Положана се опажа јаче него код њихових суседа с друге стране планине она ситна радљивост, «работа», која им је сигурно дошла од њихових јужних суседа који имају велики број особина аромунско-византских. Има много грађана у Моравској Србији који су пореклом из Полога.

Мавровци, Леуновци, Нићифоровци, Галичанци и др. су сточари и печалбари. Они су расути по целом Бал-

канском Полуострву, и у колико их има који живе у свом крају, они су сточари, и са својим стадима силазе на зимовање у солунске равнице. Осећају се добрим Словенима, ма да би се могло да тврди да имају врло много аромунскога и да су, можда, пословењени Аромунни. Национална свест — у колико је има — српска је. Традиције су српске. Бугарска пропаганда није имала дубоког корена у овом планинском крају, а ако је било и «припадника бугарских», то се да објаснити «работом», једним од многобројних начина зараде.

Дебарци, а под тим именом разумем целу околину са Дримколом, услед сталног и дуготрајног насиља арнаутског, изгубили су врло много од својих особина. Ни код њих нема бугарске националне свести, а у колико има националне свести уопште, она је српска, и под утицајем старе српске традиције. Имају смисла за извесне уметничке послове (дрворез, иконографија).

Кичевци су и по традицији и по свести најбоље очували српски национални карактер. Мијаци имају најархаичније особине словенске, док су Брсјаци, растурени и племенски мање везани него Мијаци, били подложнији разним спољним утицајима. Прилепска и пелагониска област су израз све могуће мешавине разноврсних струја. У основи су Словени; они се осећају таквима. У колико постоје старије традиције, оне су код њих српске; што је бугарско, то је од најновијег времена, од како су Егзархат и четничка акција успели да створе нарочита расположења. Међутим све то ново није дубоко заронуло у народну душу, која је, рекло би се, индиферентна према осећањима те врсте. Много су јачи утицаји грчки и аромунски на живот у кући, на начин трговања, рада, богаћења. Док је варошко становништво јако пријемчиво за новине и за културу, дотле је сеоско становништво остало утучено, убијено, подмукло, затворено и врло неповерљиво.

Што се самих Вардараца тиче, врло је тешко говорити о некој засебној групи њиховој без Мораваца из Моравске Србије. Лесковац, Врање, Куманово, Скопље, Велес чине једну тако блиску и сродну средину да се може да тврди да имају готово све особине заједничке. Менталитет

је исти, исти начин живота, исти начин трговања и опхођења. Сви су радљиви, хитри, готови да зараде, ма одакле та зарада долазила. Предузимљиви су, и умеју да пронађу све стране које доносе ћара. Између Мораваца и Вардараца разлика је у томе што, кад се иде од севера на југ, утицаји солунске чаршије постају јачи и виднији. Док је код првих национална свест потпуна и силно изражена, захваљујући слободи у којој су живели, дотле је код Вардараца она слабија, јер је била подложна силној пропагандистичкој акцији. У колико има историске традиције, она је чисто српска; местимице је врло јако подвучена. Старије генерације су биле чисто српске. Бугаризам је и овде вештачки и површно накаламљен.

Најзад, у источном делу Нових Области становништво је шопско. Подругљиво значење које обично прати ову реч мало је оправдано кад се односи на иначе довитљиве и предузимљиве људе из Кочана или из Штипа.

И поред свих разлика више мање знатних које смо запазили код становништва Нових Области, може се тврдити да ће оно имати да игра врло важну улогу у будућој нашој великој заједници. Културни степен његовог развитка није мали. Има и своју интелигенцију, јаку и многобројну. На дан ослобођења, у Новим Областима само код Срба било је око 75 универзитетски образованих људи. Не рачунам онај огроман број интелигенције пореклом из Нових Области која је у Србији, у Бугарској, у Грчкој и у Румунији створила себи нарочите положаје, често врло високе. Број основних и средњих школа, учитеља, свештеника тако исто је знатан. Нове Области су ушле у састав Србије много развијеније него што је то био случај са четири округа из 1878 године. Поред тога трговачки дух становништва Нових Области није за потцењивање као ни његов дух предузимљивости и штедње. И поред оног затвореног, често лукавог, што има у свом карактеру — наследство турског режима, византиско-јеврејске чаршије и непрекидне борбе попова, учитеља и комита — становништво Нових Области, по својим природним особинама, по својим способностима, жилавости и здрављу, биће у стању да се у слободи развије и стопи врло брзо,

и да узме живо учешће у политичком и у економском животу целокупног нашег народа. Има црта које ће безусловно утицати на широку и издашну душу Шумадинца, као што ће особине Динарца свакојако да преобразе у многومه онај ситничарски дух који тако јако упада у очи код становништва Нових Области. Нове области су већ успеле, и пре ослобођења, да даду нашој приповедачкој и песничкој књижевности неколико лепих имена. Бора Станковић је најјачи и најизразитији тумач духовног живота становништва Нових Области. Многе песме из народа, са својим привлачним мелодијама, ушле су у популарни репертоар не само београдски, него и загребачки и љубљански, онако исто као што су омиљене у Сарајеву, у Дубровнику или на Цетињу. Оно кратко време слободног живота у заједници са Србијом већ је дало знатна потстрека правилном развиту његових особина, а да је управа била увиђавнија, мудрија, боља и поштенија резултати би били и јачи и бржи и виднији. Храброст војника из Нових Области, пожртвовање које су показали у толиким борбама у 1914—1915 год. сведоци су лепих способности људи из Нових Области.

У овој великој трагедији коју преживљује наш народ, немогућно је говорити у опште о Новим Областима а да се не додирне и *политички* моменат.

Велики делови територија које сачињавају Нове Области биле су предмет распре поглавито између нас и наших источних суседа Бугара. Уговор од 1912 подвукао је и јасно одредио природу те распре, и дао јој је потпуно тачну, на науци основану дефиницију. По духу и по слову тог уговора, крајеви источно од Родопе су неоспорно национално бугарски, крајеви северно од Шара неоспорно су српски, док је зона између ова два планинска ланца проглашена спорном зоном. Тако постављено, Мађедонско питање могло је да се реши само према претежним економским интересима суседа и према принципу политичког опортуизма. Национални елеменат је отпао тим самим што се при деоби није извршило никакво национално насиље над становништвом, о коме је наука доказала да није по националној свести ни чисто српско ни чисто бугарско, а

да може да постане једно или друго према приликама у којима се буде налазило.

За Бугарску, Македонија је перифериска област, питање веће или мање територије, док је она за Србију битни део нерва без кога је њен живот у вечитој опасности. Ако Бугарска нема Вардарску долину, њен опстанак и њен нормални развитак не трпе велике штете; она има, у осталом, свој природни приступ на Црно као и на Бело Море, Србија без Вардарске долине, осуђена је на таворење, на опадање.

Питање политичког опортунизма није мање важно. Наши источни суседи су народ који још није психички потпуно развијен; груби нагони су код њега јачи од виших осећања. Солидарност, сношљивост, трпељивост, верност, заједница, све те црте културнијих раса, он није до сада никада показао. Он има само примитивне апетите, да заграби што више, да има што више, ма по коју цену, не бирајући никада средства. Отуда је бугарски народ, у степу развита у коме се данас налази, стална опасност по његове суседе. Српски народ културно развијенији и свеснији солидарности која би имала да постоји међу суседима, увек је међутим разумевао права и потребе других онако исто као што је силно осећао своја права и своје потребе. Он би био вероватно готов да чак поднесе и жртве — у колико оне не задиру у оно што је њему битно и предсудно — само кад би имао гаранције да неће бити изложен вечитим трзавицама, вечитим кавгама, вечитом ратовању, јер ако и један народ има потребу за дугим мирним животом, то је заиста наш народ.

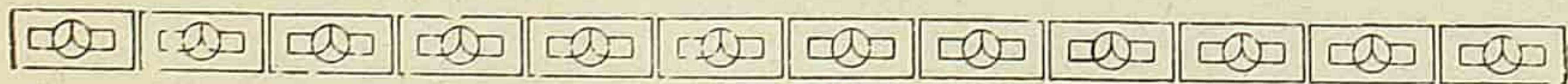
Између нас и Бугара лежи, међутим, данас једна ужасна провала. Жртвама од 1913 године, додали су се ужаси из 1915-18 год. Систематско истребљење које Бугари не престају да врше од како су, после мучког и подлог напада, заузели нашу земљу, терор, однарођавање, пљачка, претворили су ту провалу у бездан. Човек изгуби моћ размишљања само кад се сети балканског пакла. И они хладни мозгови, људи који далеко виде, уздрхте на речи *споразумни мир*, речи које се данас тако често и тако силно чују на свима странама. Не због тога

што би српски народ био толико тврдоглав да одбије сваки могући споразум. Споразум има вредности кад је трајан, кад је извршен у потпуном располагању собом оних страна које га закључују, кад га обе стране хоће, без задњих мисли, и с искреним признавањем узајамних права и потреба. Гаранција за трајан мир неће бити у хартијама које су више мање вољно — или невољно — потписали уговорачи, него у осећању да оно што је уговорено представља правду и поштење, и да се има до краја одржати. Све кад би неким чудом свест надвладала над страстима, ипак би остало отворено питање да ли би Бугарска којом туђинци располажу, да ли би Кобургова Бугарска била у стању да нам учини живот сношљивим и пријатељским. Трезвен, разуман, жељан мира, српски народ, и поред свег јаза крви и неваљалства који га раздваја, умео би да савлада своје болове и своје патње само кад би имао гаранције да се његов сусед уразумио, и да хоће да узме своју ствар у своје руке. Хоће ли штети, и хоће ли моћи бугарски народ да то учини? Хоће ли да увиди да је у интересу мира, у интересу спокојства балканских народа неопходно потребна друкчија политика, а не политика превласти и мржње?

Ма шта било и ма какав био крај епохалним догађајима које преживљујемо, кад се царства руше и кад се владавине љуљају, Косово и Вардар, морају остати саставни део Србије, јер су Србија. Призрен, Скопље, Прилеп исто су тако народне драгоцености за Хрвате и за Словенце као што су и за нас Србе. Они сачињавају заједничко добро југословенског народа.

Женева, фебруара 1918.

Милан Чемериќић,

НАШИ ГЛАВНИ ПРОБЛЕМИ.

На дан Св. Саве,* дозволите да поменем његову мисију с неколико речи. Јест, Немања је основао велику српску државу присиливши српска племена на послушност. Али темељ те државе је акција Растка Немањића, скромног калуђера и миротворца завађене браће, великог творца српске културе. Душан Силни не би био могућ не само без Немање, него ни без Св. Саве. Јер је средњовековна српска држава била културна и савремена она је била понос и утеха нашег народа кроз векове мрачне турске тираније. Нико ко је видео задужбине Немањића не може се отети уверењу да ми као нација заслужујемо велику будућност. Жича седмоврата, Грачаница и Дечани више су вредили за душу српску него три ма које добивене војне победе.

Пред нама су данас, кад стварамо југословенску државу, исти истоветни проблеми као онда пред великим жупаном Немањом и сином његовим Савом, кад су почели стварати српску државу и српску културу. Разлика је само у времену, у идејама савременика. Просвећен апсолутизам био је идеал ондашњих времена, демократски режим — данашњих. Водимо рачуна дакле и о оној истоветности и о овој различности.

*

Наш циљ у рату је релативно највећи и најтежи. Ни један народ, ни једна држава у овом рату нису више страдали од нас. Али наши задаци иза рата превазилазе све наше досадање радове. Ако хоћемо да их остваримо, ми морамо напрегнути све снаге, јер их релативно најмање имамо на располагању.

Да са што мање снаге постигнемо што веће успехе — то је цео проблем наше акције. Из историје наше и других народа, знамо сваки из наших приватних послова да је то могуће извршити само ако се посао добро орга-

* Овај говор, држан у кругу пријатеља на овогодишњи Савин-Дан, доносимо на крају овог идејног дела Алманаха. Истичемо у исти мах да он изражава основну, програмску идеју целе савремене акције Просветине. — Ур.

низује. Организовати једно предузеће значи знати у првом реду шта се хоће, каквим се средствима располаже, познавати прилике око себе. Тек у другом реду долази прегнути на рад.

Шта ми дакле хоћемо?

- 1) Успех националне политике на конференцији мира.
- 2) Свестрани прогрес наше нације иза склопљеног мира.

Ми желимо да до конференције мира буде јасна нашим великим Савезницима и осталим народима потреба и корист једне јаке југословенске државе, као што су јасне и јаке наше жеље за њом. Од много услова зависи успех наш у том правцу, од нас више него што се обично мисли. Ако ми будемо знали на згодне начине и у згодна времена наше национално питање постављати и поставити, ја не сумњам у успех, верујући чврсто у победу Савезника.

Како се победа најсигурније и најлакше да постићи?

Ја сам далеко од тог да потцењујем важност дипломатског рада. Он је релативно најважнији. Али он није цео рад. Ово није рат дворова и канцеларија, него рат народа и идеја. Свака акција у њему мора с тога имати широку базу. Та се ширина да постићи само једном јединственом организацијом нашег јединственог народа, који живи под три имена. Ми сад бијемо највећу битку откад постојимо. Битке велике добијају само добре и организоване војске, никад разбијене чете ни усамљене војсковође. Гериле су добре да ометају акцију непријатеља, али никад нису довољне да га потпуно победе. А ми морамо *потпуно* да успемо.

У колико је наш оружани народ малобројнији и слабији да извојује признање нашој аргументацији, у толико наша политичка и културна акција мора бити јача. Наш најјачи темељ на ком идемо зидати, поред правде и права националитета који важе за све народе, то је морална снага Србије, праведност њене ствари, храброст њене војске, велике жртве њене. Честит патриота не сме у тај темељ дирати, па ма шта њему или његовим изгледало криво. Ако на време и с планом зидање почне на овом

чврстом темељу ја верујем да ће зграда наше националне будућности бити велика и лепа. Питајте ма којег нашег сељака отресиога и он ће вам, можда другим речима, исто рећи.

Што сам ја принуђен о том да говорим, има један важан разлог. Има много наше интелегенције која мисли да није задатак српског и уопште југословенског друштва, да што дискутује. Ако смо демократе, како сви тврдимо, онда је то не само погрешно него и недемократско. То је теориско оправдање. Друго је практично. Проблем наш је велик и доста компликован, поље наше акције је врло широко, јер је скоро цео свет у рату, и без једне озбиљне дискусије, без задружног и организованог јединственог а не паралелног рада не може се видети гаранције за успех. Ја верујем у геније, али знам да ни они нису могли ништа учинити без маса. Организовати ову нашу праву народну интелегенцију као представнике народне идеје, то је први и најглавнији задатак за свакога ко хоће успеха у овој неравној борби нашој. Ми имамо интелегенције прилично, треба да је само нађемо и удружимо. Ја верујем да још није касно.

Не говорим о потреби исхране и непосредне помоћи коју треба прибавити у првим данима мира свима гладним и пострадалим. То су релативно лака и неспорна питања, има и извесних покушаја да се реше. Ја желим да свратим вашу пажњу на питања с којима је у вези препород народа, организација државе.

Народ је страдао материјално и, немојмо се варати, добар део и морално. Они који у туђем ропству чекају већ две године своје ослобођење нису више они неустрашиви духови код којих се иза сваког акта и покрета види самопоуздање. Ако им ми још од овуда донесемо пометеност и старе навике, онда ће проћи дуго, врло дуго времена док наш народ удари правом стазом. Да би успели у том нашем огромном задатку моралног препорода, ми морамо почети препородом самих себе. Ми морамо показати да смо нешто научили у овом великом свету, у овом тешком времену, ако хоћемо да народ пође за нама. Није довољно књиге прочитати, потребно је видети. Није довољно понављати туђе речи, треба знати имитовати и туђа дела,

ако мисвимо да су она за имитовање. Знам да ће бити многим тешко да се одрекну личних, великих и малих, својих предрасуда и навика. Ако желимо добра свом народу, ако разумемо дух времена у ком живимо, ми то морамо учинити. Ја на овом месту не могу да нађем лепших речи, да их цитирам као пример, од речи највећег демократе енглеског, једног од највећих светских људи, једног од највећих наших пријатеља, Лојд Џорџа:

«Обично су биле две партије у овој земљи. Пред рат било их је пет, сасвим независних једна од друге. Народ увиђа да ни једна партија нема монопол мудрости, да чак ни свих пет партија скупа нису једино стовариште политичке оштроумности, и да има више ствари на небу и на земљи него што сања филозофија сваке поједине од две или од пет тих партија. То је једно откровење које смо видели у тамним ватрама овога рата.... Измислимо најбоље методе према фактима које истражујемо и која нисмо познавали пре рата. Ми смо хиљаду година старији и мудрији. Искуство целих генерација је нагомилано у ово мало зима, и ми би одиста били недостојни великог задатка који је Провиђење одредило овој генерацији људи, ако би то све одбацили за љубав неких формула које смо направили пре потопа.»

И сви људи у партијама и сви људи ван партија треба да имају на уму увек ове речи пуне стварне вредности и пуне презира старих метода у ова нова, посве нова времена. То је први захтев да се очистимо од старих погрешака, захтев негативан. Долази одмах захтев позитиван. Треба познати велике и мале народе, чије гостопримство у времену нашег страдања уживамо, треба њихове добре особине пренети код нас. Ја понављам, треба познати народе, не само литературу и публицистику њихову. Како да се то постигне брзо, без међусобне дискусије, међусобног поучавања?

Дужност целе наше интелигенције у овом правцу је велика. Професори, књижевници и уметници у тој дужности имају прво место. Они рукују васпитањем омладине, нашим највећим благом и највећом надом. Они су, васпи-

тајући старије генерације, учинили највише да ми данас имамо овако поколење, које је моралну снагу наше нације дигло на овај степен. Њихов задатак данас је да, на тој основи, дају новим генерацијама нове снаге интелектуалне.

Да изнесем само једну напомену у ком правцу, по мом мишљењу, треба скренути пажњу нових генерација. Код нас се досад врло мало пажње поклањало т. зв. материјалној култури. Многи наши, гледајући сад Запад из непосредне близине, увидели су већ да се без јаке материјалне културе у данашња времена ни морална снага дуго не може да одржи.

Кад се Немачка ујединила, ви знате за њихову реченицу да их је учитељ немачки ујединио. Први задатак Бизмарков био је да ствара што већи број инжињера, индустријалаца и трговаца. Иако су нам непријатељи, ми морамо признати да им пут није био погрешан. Они су само промашили размер у односима материјалне и моралне културе, јер су, према својој суровој природи, првој дали много више вредности него што она треба да је има у једном цивилизованом друштву, — јер су идеализовали материјализам.

У нашој сутрашњој држави ми ћемо морати да подижемо порушене зграде и саобраћајна средства, да зидамо нова, да подижемо санитет, да повећамо продукцију и да јој дамо правац. Како је велики програм у то мало речи! Да ли ми сад довољно мислимо о том великом програму? Да ли ми већ унапред признајемо исту и већу славу инжињеру и лекару који у том постигне успеха, него једном парламентарцу који одржи један леп говор?

Политика је само средство којим се реализују културни идеали и материјалне потребе једног народа. Да ми не замењујемо често циљ са средством? Код нас има још велики број људи који верују да једна или друга форма владања апсолутно спасава све народе, да је један закон довољан да учини један народ сретним. Колико нам је штете донело до сад то површно схватање, колико је времена требало док су многи виђени наши људи увидели да су оно што је фасада или кров једне државе сматрали као

њен темељ? Колико и како се у том поступало — један пример. Ни једна реч у нашеј политици није толико злоупотребљавана као реч «демократија». Ви ћете и данас видети с једне стране озбиљне људе који вас уверавају да смо ми најдемократскији народ на свету, — јер немамо племства; и друге тако исто озбиљне, који поричу демократски дух нашега народа — јер да он не зна још да довољно цени демократске политичке и културне институције. Први заборављају да је оно само почетак демократије — одстранити елементе који су јој на путу; други заборављају да је крајњи циљ данашње политичке струје имати просвећену демократију, т. ј. имати народ који је свестан вредности овог права самоопредељења и свог задатка у држави. И једни и други долазе у пракси до истог резултата својих теорија, — да не треба ништа радити за демократисање наше нације. И једни и други заборављају да ми имамо све главне формалне услове за демократски државни живот, да имамо народ демократски расположен, али само деломично васпитан за то. Ми морамо повисити степен демократије. У том је сав проблем. Просвећена демократија, — то је циљ наших настојања у моралном и материјалном препороду нашег народа. Да се он оствари треба времена и рада. То је приговор нових оријенталаца. То знам. Али исто тако знам да се он да и постићи. Познам и један пример из скоре прошлости и врло очигледан, који доказује могућност брзог успеха. То је *Просвета*, културно друштво Срба из Босне и Херцеговине. 14 јуна 1902 потписали су 29 академских образованих бос. херц. Срба, више их онда није било, један проглас на народ да приступи друштву Просвети, које је узело за задатак да у првом реду помаже сиромашне студенте. У кратком року Просвета постаје просветно и културно друштво. Интелигентни њени оснивачи и чланови брзо су увидели да Срби Босне и Херцеговине, који у то време нису имали ни једног васпитног друштва, ни једне банке и штедионице, ни једне земљорадничке задруге, ни једне јавне библиотеке и читаонице, ни једног занатлијског удружења, ни једне трговачке омладине, и свега једно соколско и антиалкохолистичко друштво, од власти давно растурено као анти-државно, и једну Добротворну Задругу Српкиња, — увидели да им треба

центар за њихов национални покрет. Захваљујући у главном акцији овог више него корисног друштва, ми смо имали 1912 године њеном стипендијом образованих на Универзитету 92 Србина, а 82 који су још студирали; осим тога, 194 њена стипендиста у средњим школама и 1.037 шегрта на разним занатима; имали смо 15 Добротворних Задруга, 44 Читаонице, 10 Занат. Удружења, 3 Трг. Омладине, 46 Побратимстава, 47 Сокола, 76 Пододбора Просвете, 1 Централну Библиотеку, 1 Позориште и 86 Земљорадничких Задруга.

У једном предавању немогуће је исцрпети сав њен рад. Они од Срба из других крајева, који су учествовали на прослави њене десетогодишњице с правом су се дивили том колосалном успеху. А како би се тек дивили да су знали детаље, колико је требало издржљивости и патриотизма да се од стране све препреке које је стављала босанска влада, колико је требало стрпљења и добре воље да се уклоне интриге и подметања, заблуде и незнање појединих Срба? Али Просвета, коју су увек водили људи високог патриотизма, удруживала је стално својом објективношћу и највеће политичке противнике на заједнички национални рад. Она је уклањала стварне и измишљене препоне између њих, она им је давала моралну снагу без које се велика дела никад не стварају.

Просвета је успела још више. Она је подигла дух и смисао организовања у нашем народу. Најскорији пример исељених Босанаца и Херцеговаца у Америци, који су сами тражили рестаурацију Просвете, са новим циљевима који одговарају новом времену, показује најбоље да семе које је неколико босанско херцеговачких интелектуалаца бацило пре 15 година није узалуд бачено, да је наш народ потпуно кадар да брзо прими све добре идеје, ако се нађе један добар начин да му се приђе.

Овај пример оставио сам на крају. Мислим да свима Србима и Југословенима који мисле о нашим задатцима није на одмет изнети га. Можда је то, господо, пример из кога се може врло много научити, пример не теоријски, него пример који се показао као одличан у пракси. Можда ће се увидети да једна велика, оштра српско-хрватско-словеначка Просвета може бити врло корисна по цео наш

народ и за будућу југословенску државу, корисна по цео наш национални препород. Можда ће ово међусобно самообразовање и дисциплиновање, главне карактеристике радника и чланова Просвете, изгледати као основне врлине грађанске, без којих се једна нова држава и просвећена демократија не да замислити. Просвета је гаранција слободе духа и речи, она је регулатор јавног мишљења и политичких страсти. Можда никад него сад, кад настојимо створити једну велику југословенску државу, ти квалитети нису били потребнији, неопходнији.

Ако икад, то је сад потребно једно друштво са сличним задатком, јер *сви наши проблеми иза рата су много више културни него политички проблеми.*

*

Да завршим ово излагање у неколико речи, које ми изгледају и савремене и умесне. Немојмо да се заносимо илузијама. Наш положај, нарочито у спољној политици, је тежак. У маси питања истакнутих светским ратом треба да питање нашег уједињења остане *стално актуелно и јасно.* То није лак задатак. Али није ни немогућ. Има једна могућност која је за све очигледна: да у добром делу наших жеља успемо, треба ангажовати сву интелектуалну снагу нашег народа у посао, треба је организовати. Ја не видим ни за то подеснијег пута од једног сличног друштва Просвете, где се не пита ни за партију, ни за друштвени положај, где се цени само рад и успех.

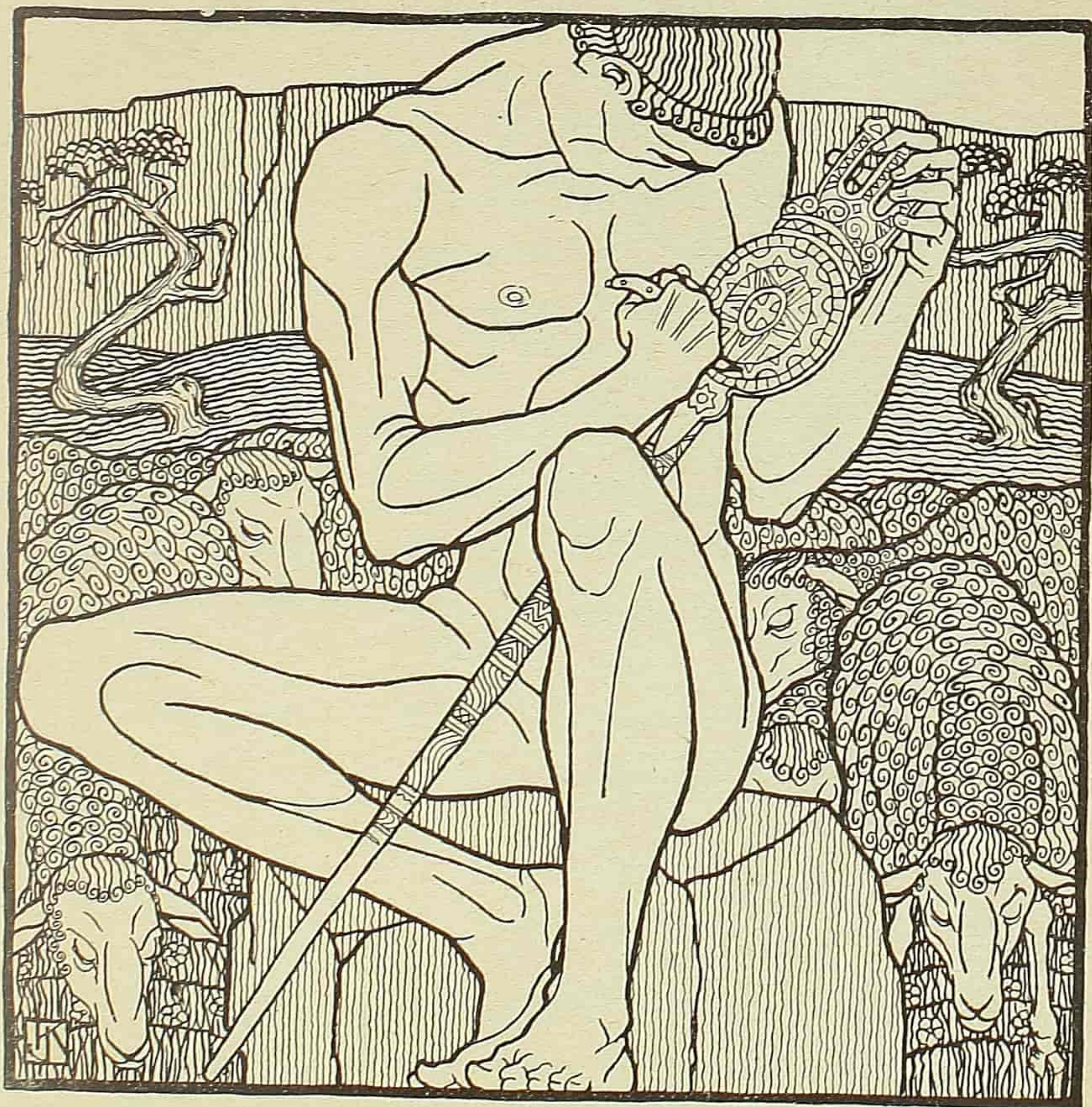
Сви ми из реда који волимо да истичемо себе или наш народ као мустру демократије, треба једном да увидимо да један демократски систем не значи парламентију, не значи «Совјет», него радиност, организовану радиност државе и друштва. Стога, по мом уверењу, греше сви који, ма из каква разлога, мисле да треба наша интелегенција да буде пасивна, греше као и они који, хотимице или нехотице, чине сметње организовању. Јер је наш задатак велики, јер је простор рада огроман, јер су менталитети народа међу којима треба радити различни, ми не можемо ни деломично успети ако не организујемо све, ја поново подвлачим ту реч, све наше интелектуалце. Место

данашњег тројства треба створити јединство. То је главни услов успеха.

Наша браћа из Србије и одвише су навикла да им државна власт свршава све националне послове. Стога проблем владе сматрају јединим проблемом. Ми неослобођени смо навикли много више да приватним организацијама препуштамо сав национални рад, и питање владе потцењујемо. У данашњим приликама, с овако помешаним елементима, има само један пут који је добар, — то је средина — комбинација ова два система која ствара јединство погледа и осигурава јединство акције. Ја познам огромне тешкоће које стоје на том путу. Али оне нису несавладиве. Зар један народ који је победе носио непрестано од Куманова до Рудника, који је два пута прешао Албанију, зар један народ који је стојички подносио и подноси сва страдања за велику идеју ослобођења и уједињења — није заслужио да има вође који су достојни њега? Зар тај народ није заслужио да зна куд иде и како иде; да буде права војска а не, као сад, једна скоро разбијена војска. Време је још да се нешто створи. Бојим се да доцније не буде сувише доцкан. Узалуд ћемо онда бацати кривицу једни на друге, јер од тих пребацивања остаће само празне речи али не оно што ми данас сви желимо — слобода, јединство и напредак нашег племена.

Ми стога сад очекујемо у првом реду једну миротворну акцију свих оних елемената који репрезентују културу. Они стоје навише, и у стању су да боље виде од разних елемената који у свему гледају у првом реду личну или партијску корист, или пркос. Иза те, по могућности паралелно с том акцијом, ми очекујемо конструктиван рад националне културе. Национални идеолози имају данас исту улогу као Св. Сава некад. Да ли ће бити довољно тих идеолога, да ли ће се они знати и моћи организовати, од тог зависи будућност целог нашег народа.

Никола Стојановић.

УМЕТНОСТ

НАШ АПОСТОЛ.

Не, облаци смрти покрили те нису,
У рукама твојим јоште зубље горе!
Ми видимо јасно, где се сваке зоре
У лепоти рађаш на далеком вису —

На горама златним твојих златних дела!
Још чујемо тебе и гледамо у те —
Под заставом твојом омладина цела
С младом снагом ступа на велике путе.

Врућа срца своја твојом вером поји,
Плашт огрђе на се пламенова твоји'
И у души носи песму живих врела.

Лепа деца Југа твојом ватром горе,
Твојим летом лете, да те сваке зоре
Загрле на вису твојих златних дела!

(Из «Књижевног Југа»
Загреб, јан. 1918.)

Алекса Шантић.

ЗА СУНЦЕМ...

Тамо, где Дрина срдита се пени
И стравном хуком ваља се и тече,
Са обала се у звездано вече
Из мрачних гробља дижу бледе сени.

И хука реке постаје све јача,
Ко силне речи кад дивови зборе
Несрећне земље, која нема зоре,
Сунца, ни дана, осим вечног плача. . .

И збор се крене тад на страшно бдење:
Поворка бела, безгласна и дуга,
Док прати мирис тамњана и вење
Поклану децу нашег тужног југа. . . .

Звезда за звездом на небу се гаси,
Над светом реком мрак постаје већи;
Јецају негде са обале гласи,
Ко давна песма о умрлој срећи.

На утринама својих поља цветни',
Поворка сенки у голем круг стаје,
А пољем псалми разлију се сетни,
И тужно бдење до поноћи траје. . .

Ко с плачни' харфи кад јецају жице,
Захује песме у мору од мрака;
А тад ко беле разлете се птице,
У своја гробља, без крста и знака.

. . . И све се смири. Само ваздух дише,
И шушти класје јулског жита зрела. . .
— Док Вечност страшну Историју пише
Помрле деце, што су Сунца хтела.

К р ф, 1917.

С. Бешевих.

ИСТОРИЈА ЈЕДНОГ ЗАРОБЉЕНИКА.

Заробљеници иду за нама као ајкуле за бродом. Издрпани, сломљени умором, подбули и изблесавили од глади. Иду за нама очекујући да когод баци прљаву кору од сира, спољни лист од купуса, кожицу од кромпира, па сагињу се, дижу те отпатке из блата и ждери их. Кад из каквих кола испадне огољена кост, они је грабе и глођу, кад испадне празна кутија од конзерве, они је лижу и кржаве језик на оштрој тенећи.

Нико их не гони, нико не чува, нико не спроводи, нити би им ко бранио да остану и сачекају своју војску, па ипак они иду за нама. Шта је то што их везује за нашу судбину? Разумем оне међу њима који су Словени, и у којих се расни осећај још више развио откако су у нашој средини, али су нам се придружили и други. Било их је Немаца са далеких страна, из Виртемберга, Саксонске и Баварске. Да ли их је гонило да нам се придруже уверење да и победиоци носе собом глад, или можда одвратност према крволочноме послу који су већ годину и по дана без одмора вршили?

Жалио сам ове људе али им нисам могао помоћи. Од чега сам им могао одвојити, кад сам и сам оброк бројао на залогаје. Ако сам и понудио коме цигару дувана, ја сам већ довољно жртвовао а и њему довољно учинио. Колико сам у таквим приликама срео благодарности у погледу ових несретника који су готово онемели од глади! Један ми још гласно изјави примајући прегршт духана:

— Хвала, роде и брате!

— Изненади ме нагласак и чистота изговора заробљениковог, и ја му приђох да наставим разговор.

— Ти си Србин, рођаче?

— Србин! — одговори припаљујући цигарету од моје.

— Па откуд овде? — запитах га зачуђено.

— А где ћу бити до са вама! — рече и поче журно да срче цигарету.

Био је омален човек, широких рамена а сувих образа. Невоља која нас је све постарела, отупила је и његов поглед који је за његово младићско доба био и сувише уморан и клонуо. Био ми је чудан његов положај међу заробљеницима. Знао сам да су Срби заробљеница изјавили добровољно да желе ступити у редове наших бораца, и ступили су и јуначки се борили. Да ли је овај један радије остао српски заробљеник, но што би био српски војник? Он као да погоди шта сам ја у томе тренутку размишљао па настави непитано:

— Био сам ја тамо где је требало бити, нисам изостао, али, ето!...

Погледа ме и кад осети да ми још није довољно одговорио на питање које му ја нисам поставио али које је он осећао, настави.

— А ви, ваљда, што видите на мени ово аустријско заробљеничко одело, па не верујете?

Нисам одговорио да ли верујем или не верујем, те он сам настави:

— Обукао сам га у Призрену, у болници.

— Понудих му још једну цигарету јер прва, коју је тако журно и нагло сркао, већ му је била догорела до прстију.

— Одакле си? запитам га.

— Из Срема, отуд крај Дунава, иза Даља.

— Имаш ли рода тамо?

— Имам, ако су тамо, ако су их оставили на миру. Имам жива оца, мајку, две сестре и једног малог братића. Ко зна где су они сада? уздахну он тешко.

— А што они?

— Што? — рече и замисли се, па онда живахно настави: — Веруј нису их оставили на миру. Нису бома. Отац ми је добар газда и србовао је, знаш како, био им је трн у оку. И патио је, много је патио. Кад оно беше загребачки процес одведоше га у Вардин те остаде тамо осам месеца. Ал такав је он био. У нас и сад ех, ко зна сад како је, али пре, пре рата, па у нас српски барјак већи но црквени.

Па кад дође Царев дан те се оките куће а наш барјак с крова вуче се по земљи. Пролазе мађарски жандари па реже а не могу му ништа, Царев је дан. Само да видите у нашој кући зидове, па онда би знали који смо. Ту слика краља Петра, па ту Благовештенски Сабор, па Косовска Вечера, па и «Узо деда свог унука», па Петко комита и Глигор комита, и редом тако све наше, све српско. Кад дође слава а мој отац све те слике казује гостима и сваку тумачи. Их, да уђете кад бабо о слави казује здравицу па помиње и Светога Симеуна и Цара Душана и Обилића и Марка, па покаже Косовску Вечеру и устанак и четресосму, па народна права и прагматику, па заврши како ми Срби морамо још једном лити крв и лићемо је, вели, али не више за другога већ за себе. Ћесар нас је слагао, вели, право је сад и ми њега да слажемо. А нећемо га, вели, ни слагати: он зна да ми своја права тражимо те зар смо ми криви што се та права могу стећи само под србијанским барјаком. Ето, што је зборио мој бабо!... И колико је пута он мени тако спустио руку на раме и казао: «Ех, нека да Бог само да одрастеш, па виш оног тамо — те ми показао слику краља Петра — његов ћеш ти војник бити!»... Он је ишао и у Београд, ишао је много пута: о крунисању краља Петра, о Видов-дану, ишао је увек и причао нам је о томе много: «Их, да видиш српску војску — све сам соко; видиш му, брате, из очију да је соко. Па тек кад чујеш како му српски командује: «мирно!» «лево!» «десно!» «у ред!» «напред!», па ти слатка она српска реч те би и ја овако стар узео пушку и стао би у ред, нек ми командује, брате. Па кад војска крене а музика засвира српски, а народ кликне «Ура!» а мени оволике сузе на очи. Плачем и не могу да се уставим па ето ти!» А кад год оде бабо у Београд он донесе отуд слике, књиге, све песмарице, те се грабимо по кући ко ће их пре да прочита. Једанпут кад је био о Видов-дану донео мени шајкачу. Их, Боже, да чудне радости. Нисам је смео носити по улици, није ми дао бабо, али у кући једнако и

спавао сам с њоме. А кад је било о крсноме имену ја сам цео целтат дан дочекивао госте под шајкачом. Дође тако г. попа а ја му не скидам капу већ салутирам и љубим му руку а тек г. попа пита:

— Гле, гле, а чији је ово војник?

— Петров! одговори бабо и ужива.

А тек г. попа:

— Е, кад си Петров, оди да те благословим. Посветила ти се, синко, десница којом ћеш, дај Боже, послужити Краљу Петру.

Један пут, о Видов-дану, водио ме је бабо и у Фрушку, и Раваницу. «Ајде, вели, да целиваш Цара Лазара!» Их, Боже моје среће! Колико су јурили путем наши вранци, све су се носила и повијала кола с једне стране друма на другу, али мени је опет све изгледало да лагано идемо. Да ми је што пре да стигнем у Раваницу. Тамо је био силан народ, цео Срем се ваљда слегао, а било их и са других страна. Читав логор кола, па шатори, па свирачи — гамиже ко мрав. «Дошли су и србијански свирачи — вели ми бабо — ајде прво у цркву па ћу те после водити да их слушаш!» Кад смо ушли у цркву а он ми вели: «Ето, то је видиш српски цар Лазо што је погинуо на Косову. Приђи, синко, те целивај свеца!» А мени задрхта вилица и наиђоше ми сузе на очи. Није шала целивати Цара српског. И бабу пуне очи суза па ми само шапће: «Упамти, упамти, сине, ово!»

После ме одведе у гомилу, тамо где су србијански свирачи. Народ се окупио око њих и слушао неку песму а бабо се провуче кроз гомилу, извади петицу, пружи им и рече, онако гласно рече:

— Дедер, пријатељу: «Аој, Босно, сиротице клета!»

Свирачи засвираше и запеваше, а у мене се стегло грло, изгледало ми је да слушам литургију Божију. И сав онај народ што се скупио око свирача засузио а у бабе велике сузе.

После пође бабо и још неки пријатељи из Бачке, да се попнемо горе на Врдник, до Врдничке Куле. Рекоше, оданде се лепо догледа сва Фрушка Гора. Кад

смо били горе, крај куле, а мене ће тек бабо за руку па показујући другом руком, рећи ће ми:

— Видиш, тамо, хеј тамо доле ону реку што беласа?

— Видим!

— То је Сава, синко, а оно иза ње то је Србија.

— Србија! понових ја.

— Јесте, синко, то је Србија!

Дуго смо после ђутали и гледали тамо оне плаве и модре планине, гледали смо као неку светињу, као да је оно тамо света земља Јерусалим.)

Заробљеник после ових речи пођута мало, па тек додаде, као извињавајући се:

— Ја потегао па вам све казујем што се сећам, а не знам...

— Казуј, казуј, слушај те ја. Баш водем што ми кажеш све, све чега се сећаш.

Уз то му дадох и трећу цигарету, колико ваљда није за три последња дана попушио. Није је одмах припалио но је спустио у џеп од свога шињела и наставио своје казивање:

— «Прошле године, кад ће се заратити, ја сам у јесен пунио деветнаест година, сад ми је пуних двадесет. Кажем ја баби једном:

— Бабо, сад ће ме у јесен регрутовати, па ћу бити аустријски војник.

Бабо се замисли, дубоко се замисли. Видим да су и њега мориле те исте бриге. У први мах не хтеде ништа да ми одговори, а после диже главу и рече:

— Чекаћемо јесен да прођеш кроз комисију. Може те којом срећом мимоићи, шта знаш. А ако те и ухвате, имаш пред собом неколико месеца док те стигне служба, па видећемо дотле.

Није ми више казао, али сам ја видео из његових очију шта је мислио. Србија није далеко а Сава није широка, па, ако ћу кога боље, онда служим србијанског Краља.

Али кад у лето, изненади мобилизација, те и нас који смо на јесен тек требали да се регрутујемо а на пролеће да служимо, дочепаше, па ајд у касарне у Осек. Тамо у Осеку је наш 28. домобрански.

Ух како јемоме баби било као да симу сву чељад по кући помлатио. Мора ме водити у касарну а рат са Србијом тек што није почео. И бар да је с ким другим него са Србијом, са оном нашом Србијом. Кад су ме опремили да пођем у Осек а мајка само уздише и крије се по кући да јој ко не види лице, а бабо сео пред кућу и пуши, пуни лулу, за лулом а нико му не сме реч проговорити, нити одговара пролазнику који га здрави. Најзад кад би време ја изађох те га упитах:

— Хоћемо ли, бабо?

— Хоћемо кад морамо! — одговори, те се диже и уђе у двориште.

Е већ како је било док сам се праштао са мајком, сестрама и братићем, не умем вам казати. Плакали су, сви су плакали, јер некако сви су слутили, сви су се бојали тога што ме је баш ратна година ухватила као рекрута. Мајка ме чак увукла у собу, док су се други махали око мојих ствари и бабо презао кочије, и тутнула ми у руку десетицу, ижљубила ме и рекла ми:

— Ако ти кој пут, синко, дође до невоље, а ти само помени Бога и Светог Јована, славу нашу. Веруј, помоћи ће ти, и до сад нам је увек у свакој невољи помогао.

Кад смо изашли из собе кочије су већ биле у-прегнуте и моје ствари бачене у кочије.

— Ајде! — рекох ја и узех још једном да се праштам, а мали братић отрча да отвори вратнице. Бабо стао пред коње па и не гледа овамо него окренуо главу и све нешто псује коње. Ускочих ја у кочије, ускочи и бабо, прекрстимо се, а вранци потегосе свом снагом и изнеше кола из дворишта као ветар кад понесе перце.

Бабо ни речи успут није говорио, а шибао је сироте вранце и ако су као стреле летели. Шибао их је

једнако и псовао те смо о час стигли у Товарник. Ту се заустависмо пред биртијом и тек ту бабо проговори. Наточи вино себи и мени и куцну се:

— Ајде у здравље. Па Бог нека ти буде у помоћи — вели — ја се надам брзо ће овај рат, још ви нећете ни из касарне изаћи а рат ће бити свршен. Шта је Србија према једној царевини, не може сирота... А вама треба бар шест месеца у касарни; не могу вас повести у рат док се не научите пушку држати.

Па испи чашу до дна и опет се замисли. И ја сам ћутао, дуго смо ћутали. Најзад он сам опет настави:

— Другче сам ја мислио али, ето видиш, не бива онако како хоћеш него како мораш. Не умем те синко ништа научити што ћеш и како ћеш. Како те Бог и твоје срце учи тако ради; мени остаје још та нада да ће рат брзо и да вас неће закачити. Ајде у здравље па да крећемо!

Бабо се опет куцну са мношћом и тада сам први пут спазио на бабовим трепавицама сузу. Никад у животу нисам видео да је тај заплакао.

После већ стигосмо у Осек те ја у касарну. Три месеца су нас муштрали од ране зоре до мркла мрака. Нико за то време од мојих није долазио да ме обиђе. Од других сам слушао да је у селу зло: узели нам коње и волове, бабу опет отерали у Варадин, пред војни суд. Извукао се, веле, некако па спрема се да са кућом пређе где у Бачку, јер га овамо неће оставити на миру.

С друге стране опет чујемо, читају нам сами официри, аустријанци напредују у Србији. Веле нам, добро се туку Србијанци али царска војска још боље. Ушли су веле у Шабац, Лозницу и Ваљево и чекају за кој дан па ће и Београд пасти. Протерали једног дана кроз Осек и заробљенике српске и натераше нас све да изађемо пред касарну да их видимо али ја их некако изварах. Зар српске војнике, наше војнике, па први пут видим као робове. Сакрио сам се и затиснуо уши прстима да не чујем ни њихов

ход ни дреку народа који је по наредби грдио јадне војнике.

Па онда прође дан два и окитише варош заставама и почеше гомиле кроз улице да се деру, музике да свирају а нас искупише све и прочиташе нам да је Београд пао. Морали смо да се веселимо и ми а како нам је у срцу било то ја најбоље знам. Једно ме је само тешило, сви су говорили сад ће рат брзо да се сврши па ће нас пустити кући. Само то да ми је и кад се вратим свратићу се кући само колико да се видим са својима па одох ја тамо преко Саве, где су оне плаве и модре планине и никад ме више Цар неће видети.

Али се рат не сврши како се говорило, него још канда обрну наопако. Нико нам ништа није говорио, нису нам ни депеше више читали али се видело по лицима наших официра да у Србији нешто не иде добро. Сви обесили главе, сви невесели и не смеш пред њима поменути српску реч. А воз за возом стиже, све пуно рањеника и од њих се чује да су Србијанци потерали наше па их млате и гоне те се осврнути не могу.

И мало затим дође наредба да и ми кренемо. Једни рекоше воде нас на руски фронт, други на француски, трећи веле на румунски. Нико није знао где ће нас а нико веруј није ни слутио да ће нас повести на српски фронт. Где би нас домобранце, кад је ту толико Срба, водили на српски фронт?

Одведоше нас у Босну и пребацише преко Дрине где су још трајале борбе.»

Заробљеник заћута, уморен дугим казивањем или можда тежином осећања које у њему овај момент живота изазва. Ја га нисам узнемиравао питањем нити наваљивао да ми даље казује. Он је сам после извеснога времена наставио:

— Плакао сам од жалости и од туге али сам крио сузе да их ко не види. Зар тако ја улазим у Србију, у ону нашу Србију? Улазим са пушком у руци, као непријатељски војник, улазим да убијам браћу моју

с којима сам мислио заједно да браним Србију. И ове планине на које се сад пењемо и које ћемо залити крвљу својом, то су оне планине које сам некад са Врдника догледао, онда када сам целивао српског Цара. Како би тешко заплакао мој бабо да ме сад види? Толико ми је обећавао повести ме у Србију, па ево сад, послао ме је!

И како ми је било кад сам морао да испалим прву пушку. Чинило ми се као да сам њоме гађао Србију, као да сам гађао самога Краља Петра. Зар ја да убијем брата Србина, зар ја да погинем од србијанске руке? Дошло ми је било да бацим пушку, да полетим у србијански ланац и да загрлим све, све оне што пуцају на мене? Ал не може пусто, не смеш ни мрднути, пазе те као звера!

Ништа нисам видео ни око себе ни пред собом кад сам испалио прву пушку. Замаглило ми се пред очима и пуцао сам само. Чинило ми се у томе часу као да тонем дубоко у воду, све дубље и дубље и почеше да ми се јављају све неке лепе чаробне слике пред очи, исто као и дављенику. За тренутак ми изађе пред очи Цар Лазар и чуо сам, лепо сам чуо, ону песму србијанских свирача: «Аој, Босно, сиротице клета!», па онда моја шајкача, па г. попа, па онај велики барјак наш, па слика на зиду Краљ Петар и Косовска вечера и Глигор војвода, па сам чак чуо и речи бабове како ми Срби морамо лити крв још једанпут али ћемо је лити сад за себе а не за другога. И још много, много слика сам видео, мајку, малог бату, сестре, наше двориште, наше вранце и све, све што сам преживео, све што сам кадгод видео.

Био сам у грозници, био сам у ватри и пробуди ме друг до мене кад ме трже за рукав и шану ми:

— Не пуцај, несрећниче, у ваздух! Ено официра за нашим леђима са револвером у руци, убија сваког ког уочи да пуца у ваздух.

Тргао сам се, осврнуо и одиста видео официра за нашим леђима. Учинило ми се да је баш мене

гледао. У том засвира далеко за нама јуриш и настадоше узвици и псовке официра и пуцање њихових револвера више наших глава. Скочимо сви и пођосмо на јуриш. Србијанци су нас дочекала на бајонет.

Тада сам први пут сагледао србијанског војника. Какав крвав загрљај и како сам га ја негда замишљао! Грозница ме је још увек палила, тело ми је горело, образи се ужарили а очи зажариле. Трчао сам испред свију, трчао сам као луд. Наши су официри мислили можда да је то храброст али је то била грозница. Грозница или страх можда, јер је то била прва борба у животу па одмах јуриш, па онда оно узбуђење због помисли да сад треба својом руком крвнички да бодем србијанског војника. Ускочили смо у шанец и отпочела је крвава борба ножевима, кундацима, рукама, зубима. Ја сам напао на једног рањеног србијанца, десна му је рука била крвава и опустио је низ тело а левом је узнео пушку изнад главе да се брани. Ухватили се у коштац и почесмо се рвати. Он се бранио зубима и изуједао ми је руке и грло и поцепао ми зубима све одело. Мени се навукло нешто на очи, не видим ништа и само измахујем. Нисам ни видео шта је око мене било, нисам ни видео да су наши већ измакли из тога шанца и да смо ја и србијанац запали сами међу мртвима. Ми смо се борили и даље док он није малаксао од многе крви која му је текла из рамена те се искрвависмо и ја и он. Клонуо је, те сам га оборио, сео му на груди и потегао ножем који сам скинуо са пушке да га прекољем. У томе часу он јекну:

— Не, кумим те Богом и светим Јованом!

Те речи ме наједанпут пробудише, пробудише ме тако као кад у сну кога хладном водом изненада полијеш. Од једанпут сам прогледао и видео, видео сам око себе све и знао сам где сам и знао сам шта радим. Падосе ми на памет мајчине речи кад се праштала са мном. Ево и овај што га ја треба' да

убијем поменуо је Св. Јована и њега је ваљда мајка томе научила и он ваљда слави ту славу. И како ми је рекао? Рекао ми је српски, рекао ми је мојим рођеним језиком, рекао ми је оним језиком којим ми је и моја мајка рекла те исте речи. Бризнуше ми сузе на очи, бацио сам пушку и почесмо онако крвави да се љубимо. Плакао је он.

Затим се договорисмо шта ћемо и како ћемо. Седећемо ту у шанцу, међу мртвима; учинићемо се и ми мртви ако ко наиђе, и онако смо искрвављени довољно. Скоро ће ноћ па ће нам она помоћи те ће ме он одвести, одвешће ме међу Србе, међу браћу моју.

Док се ми тако договарамо а чујемо србијанско «ура!» и видимо Аустријанци одступају. Истина боре се, али одступају корак по корак. Шћућурили смо се у један крај рова, уђутали се и молили се само Богу да Србијанци толико бар потеряју непријатеља да прође овај ров те да се и ми ослободимо. И погонише их, добро их погонише, протрчаше мимо нас бацајући пушке за собом и неосврћући се. А кад наиђоше Србијанци, ми се дигосмо из рова и јависмо им се.

Их, Боже, моје радости кад ме одведоше пред србијанског официра. Пита ме за име, презиме, одакле сам, од кад служим, кад смо стигли на фронт, ко нам је командант и све редом пита и ја му све редом казујем као што би своме рођеном казивао.

Одведоше ме затим у логор са осталим заробљеницима а било их је много, врло много и кад се сврши борба а они нас упоредише по четворо у ред и наредише да кренемо праћени старцима трећега позива који су нас спроводили.

Мене тешко заболе нешто у души и поче нека туга да ми се свија у грудима. Али зар ја, Србин, па идем сад под стражом, као србијански заробљеник у ред са Швабама и Мађарима. Зар ја да идем као роб по овим друмовима и кроз ове планине које сам некад гледао са Врдника и да ме спроводи стража

са пушком? Срамота ме је било од самога себе, срамота ме је било од оних које сам сретао успут, мислио сам сви знају да сам Србин; изгледало ми је као да ме сви са презрењем гледају.

Кад смо прошли кроз Милановац, а оно отворили се прозори на кућама и изашао на улицу силан свет, жене, деца, људи, па нас све то гледа, нас Аустријанце, нас непријатеље. Наиђоше ми сузе на очи, оборио сам главу и навукао капу на очи па пролазио као кроз шибу. Ух, камо да сам погинуо тамо у рову!

Приђе ми још и једно дете, дрпну ме за шињел и довикну.

— Еј, Швабо, како си се провео на Церу?

Прошао сам кроз Милановац као да су ме на вешала водили, тако сам прошао и кроз Крагујевац. Рекли су нам воде нас у Ниш. Још сам се помало тешио у себи, рекох, мора се ваљда тако а кад стигнемо у Ниш, тамо ће нас ваљда издвојити. Рећи ће нам: «Дете, ко је брат Србин нек стане у страну!»

Тако сам мислио и тешио сам се, ал није тако било. Ја сам и даље остао србијански роб.

Ту заробљеник прекиде причу јер застаде да помогне једноме грешнику, оцу троје деце, који је једно носио на коњу везано за товар а двоје водио. Колан се на коњу био одрешо и вукао се по земљи те је товар заједно са дететом претио сваки час да падне. Пришао сам и ја да помогнем те сиђосмо с друма и растоварисмо коња да га понова натоваримо и чвршће вежемо. Човек с децом крете даље, те и ми за њим. Заробљеник настави казивати своју историју:

— Робовао сам и туговао сам. Теже ми је било но оним Швабама и Мађарима, јер они су бар туђину робовали а ја своме. Једнога дана неки од наших кад се вратише с рада и они што су радили по канцеларијама саопштише ми да су неки Срби заробљеници молили команду да их прими у српску војску. Еј, благо мени, рекох, само дај Боже да то буде!

О, да знате, господине, како ми је то био весео и свечан дан кад сам се и ја јавио и кад су ме примили, било ми је као оно кад сам био у Раваници. Та ето признаће ми се да сам Србин, нећу више бити србијански роб. Паде ми на памет мој бабо и помислим да је од некуд сад он ту па да му могу касти: «Бабо, ја сам србијански војник!»

А кад сам се обуко и метнуо шајкачу на главу а ја салутирам сваком редом као оно о слави кад ми је отац донео шајкачу. Па како сам тек плако ко дете кад нас изведоше да се закунемо Краљу Петру. Кад сам изговорио оне речи из заклетве ја сам се толико драо, чини ми се да се мој глас чуо изнад свих осталих.

И како сам био срећан кад нас поведоше у борбу. Идем ја сад да се бијем али не за другога већ за себе, за све нас. Друкче је сад, другче сам се и осећао. Било ми некако мило и поносио сам се и, чини ми се, нисам жалио погинути. Осећао сам да ћу бити храбар и замишљао сам већ на својим грудима Обилића медаљу и замишљао сам себе кад се вратим једном у село, у наше ослобођено село, са том медаљом. Кад изађем пред бабу и пљеснем се по грудима, па кад одем у Раваницу да целивам Цара и кад му рекнем: «Царе Лазо, ево твога Обилића на мојим грудима!» Их, Боже, како сам све то замишљао и све видео очима и једва чекао да то што пре и буде. Ако би пожалио погинути, само с тога би, што би ме жао било не доживети све то, али рекох и ако погинем, опет ће се испунити моји снови, јер ће ме сахранити као српског војника, у српској униформи, у српској земљи, оној што смо је некада догледали са Врдничке Куле.

И кад сам ступио у борбу, са српском пушком у руци, изгледало ми је то као празник неки а не као рат. Сад не морам пуцати у ваздух, моја ће пушка сад гађати моје крвнике. И борили смо се боме — нећу да се хвалим али ето ту смо па запитајте за нас добровољце како смо се борили, борили смо се као прави Србијанци. А кад наредише старешине

јуриш а нама чисто мило да подвикнемо оно србијанско «ура!»

Опет борба на нож, опет прса у прса као оно пре ал нема сад за нама официра са револвером у руци да нас гађају, већ и они са нама заједно, бацили сабље и узели пушке и револвере па се боре као и ми што се боримо.

Намерио сам се на једнога младога Аустријанца који се добро бранио. Покушавали смо да један другом пробуразимо груди бајонетом па увек одбијем ја његов а он мој ударац. Најзад ја окренем кундак, узнесем га и полегнем га свом снагом у раме тако да му испаде пушка из руке. Сад је мој, рекох, и потегох још једном кундаком у вис, да му разлупам главу. А он врдну и завапи:

— Не, брате, не удри тако крвнички!

Опет Србин, опет Србина треба да убијам. Изгубих снагу, спустих пушку на земљу и рекох му:

— Бегај, склони ми се испред очију.

Он се склони а ја остадох, али нема више у мени оне воље за борбу, нема оне храбрости. Стајао сам у сред борбе непомичан а танад су зврјала око мене. Нити сам се уклањао нити склонио. Заболе ме, тешко ме заболе у томе часу зла судбина наша; с које год стране се бориш Србина убијаш. Ко зна да међу овима на које сам сада пуцао нема чак и рођака мојих; породица наша је врло пространа, има нас по целој Срему па и по Бачкој.

Био ми је један сасвим под руком, саго се да дохвати пушку коју је испустио, могао сам само да макнем па да га убијем а место тога ја га запитах:

— Јеси л' Србин?

— Јесам! — вели.

— Иди, бегај, склањај ми се испред очију!

И он оде. Хвала Богу нађе ме једно зрно те ми прекиде тешке мисли и бол који сам у томе часу осећао. Зрно ми је прошишало руку и повредило кост, ево овде.

Он прекиде причу и замоли ме да му дам још једну цигарету..

— Жељан сам, верујте — вели — а и глад ми утоли кад пушим.

Дао сам му од свег срца. Пред нама је већ Ђаковица где Арнаути продају дуван отворено, па се може набавити за даље путовање. Он сави цигарету, припали је, повуче два три дима и настави своје казивање:

— Био сам неколико дана у нишкој болници па онда у Приштини а одатле даље у Призрену. Рана ми се брзо опорављала и ево већ крећем руком. Истина имам још болова али ево, могу да крећем, неће ми остати саката рука.

У Призрену сам био шест до седам дана, све до јутрос. Ту сам нашао једнога младића, Бошњака, који је био аустријски официр па пребегао још прошле године. Борио се као добровољац, као српски официр и тешко је рањен; једна му је нога са свим пребијена. Он ми рече:

— Изгледа ми да смо опкољени и спаса нам нема. Бегај!...

— А ви? — запитах га.

— Ја не могу, једва сам и довде.

Па шта ћете?

— Предати се не смем! — вели — Што ће мене обесити најмање ми је, ја ни онако више нисам за живот, али што ће ми целу породицу искоренити, то ми је...

— Па што ћете кад вас ухвате?

— Што? — запита он и погледа ме. — Чим чујем да су ушли у Призрен, убићу се. Ево!...

И показа ми под јастуком дршку од револвера. Погледах га, млад као роса а тешки болови од рана испили му руменило с лица. Казивао ми је да је од богата рода, да има мајку, сестре и вереницу. Жао му што не може да им поручи само то да му је гроб у Призрену.

— То би их утешило — вели — кад би знали да ми је гроб у Призрену.

Жао ми га било као рођена брата, те га упитих:

— Могу ли да вам помогнем, да вас понесем?

— Нећеш моћи — вели — ни себе да носиш!

Јутрос рано, кад сам кренуо и отишао потпоручнику да му кажем збогом, он ми рече:

— Скини то србијанско одело. Ето, ноћас је умро један заробљеник па узми његово одело.

— Зашто?

— За то што те могу ухватити, ако је истина да смо опкољени. Кад те ухвате у србијанском оделу и познаду ко си, обесиће те и кућу ће ти сатрти. Овако, затећи ће те као заробљеника.

Падне ми на памет бабо, мајка, сестре, бата, и послушам, те ево опет на мени аустријског одела...»

Ту прекиде заробљеник причу и обојица уђутасмо корачајући тромо и уморно.

Дан је већ почео лагано да се гаси и студен неки ветрић да пали образе мразом.

Бранислав Нушић.

ЗРИЊСКИ И ФРАНКОПАН.

I

Као два ветра, два крвава звука,
положише се кроз равнице ниске,
као два црна ражљућена вука
брањаху земље мучења и ниске.

Познаше Турци сву тежину њину;
ал наша судба друкчије је хтела,
и кад мач паде, ноздрве им шину
горчина љута узалудног дела.

Укус освете њина срца дражи,
када у љутњи песница се стиште,
кад народ вође у њима затражи;

лемећи страшне стеге свију зала,
видеше неман која главе иште:
у души својој дигнута вешала.

II

Сјајни од славе, оружја и злата,
у име земље лица им се мрште,
два племенита, два прва Хрвата
пођоше Бечу. Али тамо прште

мржња и сукоб изгоре им очи;
у срамној жељи да се жртва вара,
вукоше мртва по дворанској плочи
два удављена наша поглавара.

Рођена кућа постаде нам мрска.
Но од тог доба искушења дугих,
земља без главе сто задоби других;

и од тог доба, кроз јуначка бдења,
крв наше горе обилато прска;
и од тог доба нема измирења.

Божидар Пурић.

HRAMU VJEČNOSTI.

Dršće čovječanstvo pred istinom božanstva —
Tajinstveni zidari, magični arhitekti dižu
velebnu zgradu do vrhova vaseljene, svjetlu i bijelu
vječnome piru ljubavi bratske u slavu —
Svi gladni i žedni, goli i bos
zlom i nepravdom poharani,

Milijuni i milijuni od mračnog iskona —
Hristove božanske, beskrajne duše postradale djece —
nalaze u vječnom zdanju topli zaklon... —

— — O braćo ljudi, mravi i pčele zlatne
na povelom cvijeću trpke zemljine kore rasuti nemilosrdno
kô ledenim udarcima udesnih ciklona —
u gorkom pečalnom radu! Koliko teških sanja
proživi duša naša do dana uskrsnuća!...
Koliko lutanja, kô k'polarnome ledu!....

No naša bol bje jača od sile!
Krvavi krik naš za slobodom
razbi tamnice i sruši povjest mračnu —
I razbijene glave, oslijepljen, stoji
tiranin pred zagonetkom!
Plamen ljubavi naše kô stvaralačkog planeta —
spalit će i staru zemlju
i otkrit lice novim očima izmučenim....
Ne će više bit' historije rata ni gladi,
ni u krv i lješine obučenoga zločinca —
viteza jašućeg na prehistorijskoj sablasti.
Blago s vječnosti nebesa strujaće duge
svjetlom novim ponad zamorenih duša...
Umovi naši ne će više ragjati smrti —
— Ah smrti nema u zemljama proljeća i zima,
prebujne podine sunčane, strašne i vječne —
Jer naše smrti tek su izmjena gizdavih oprava
beskrajno zaljubljene duše, vječno pozivane
na gozbu Svetvorcu — Bogu, kada se spušta
cjelivajuć svesunca na zemlju — u vaseljensko zvjezdano
veče....

— Nad svim šumnim vrelima još nenaslućenih zemalja
biljišu slavuji melodije nove...
Svi Ga čute... svi Ga čute... — Prašume i bilje
grče se u pobožnoj strasti... i zvijer i čovjek,
uzvili ponosno glavu do nebesa... — svi Ga čute...
O neiskazano slovo! — Uskrs! Uskrs duša!...
zagrmte nebeske muzike dublje i dalje,

da vasiona bude jedan jedini kristalni žarki odjek
kô od cjelova svih zagrljenih duša...

Čuje se šapat tajna. . . . Od istoka do zapada grme
orkestri glasova ljudi
probudjenih od prahistorijske tame. . . .

Dogadjaju se živa čudesa:
Učenjaci govore sa mrtvim prazvjerima. . . . o prvim
počecima. . . . o mrtvim zorama
i večerima sa zelenim cvjetovima. . . .

Djeca dotiču ručicom nježnom grivu lovova
sa kućnoga praga. . . .
Ljudi pravednici stoje u novom poslanstvu
pred licem Hristovim svima svjetlima obasjanim i preblagim...
na stubama vječnosti. . . .

«Hriste!» — čuju se očajni jauci bolni:
«Hriste, mi nismo ništa krivi!»
A s Njegova lica vječne dobrote, ljubavi i vjere
svjetlo nečuveno, potresno struji
i krsti iznova vjerom vaseljenu. . . .
«Hriste, vječni Bože!» — trese se u groznici
zemlja od očajnih jauka djece i staraca:
«Mi nismo ništa kvivi!». . . .

Dižite vječni hram do vrhova vaseljene!
veliki svesilni, božanski, — zmija još sikće i guta žrtve! —
Dižite hram bezdano, sjevremeno i stvaralački
čujte, čujte, zmija još sikće, iz krvi ljudske,
pije krv i guta žrtve. . . . — Ubijte zmiju,
dižite hram, a ustreba li, spalite svijet
na četiri strane!

Dižite hram na lješini zmije, na pepeln svijeta!
«Hriste vječni, zaštitniče Bože», — prodire cvijelenje bola
iz pranoći do u našu pranoć:
«Mi nismo ništa krivi!». . . .

Josip Kosor.

УМЕТНИЦИ У ПРОГОНСТВУ.*

I.

Једнога мајског јутра, иђах с пријатељем низ лепу *Avenue du Mail*, поред «Пољане», према стану Господина Росандића, вајара. Над главом нам шумљаше високи дрворед, као да се неко милује и чаврља без престанка.

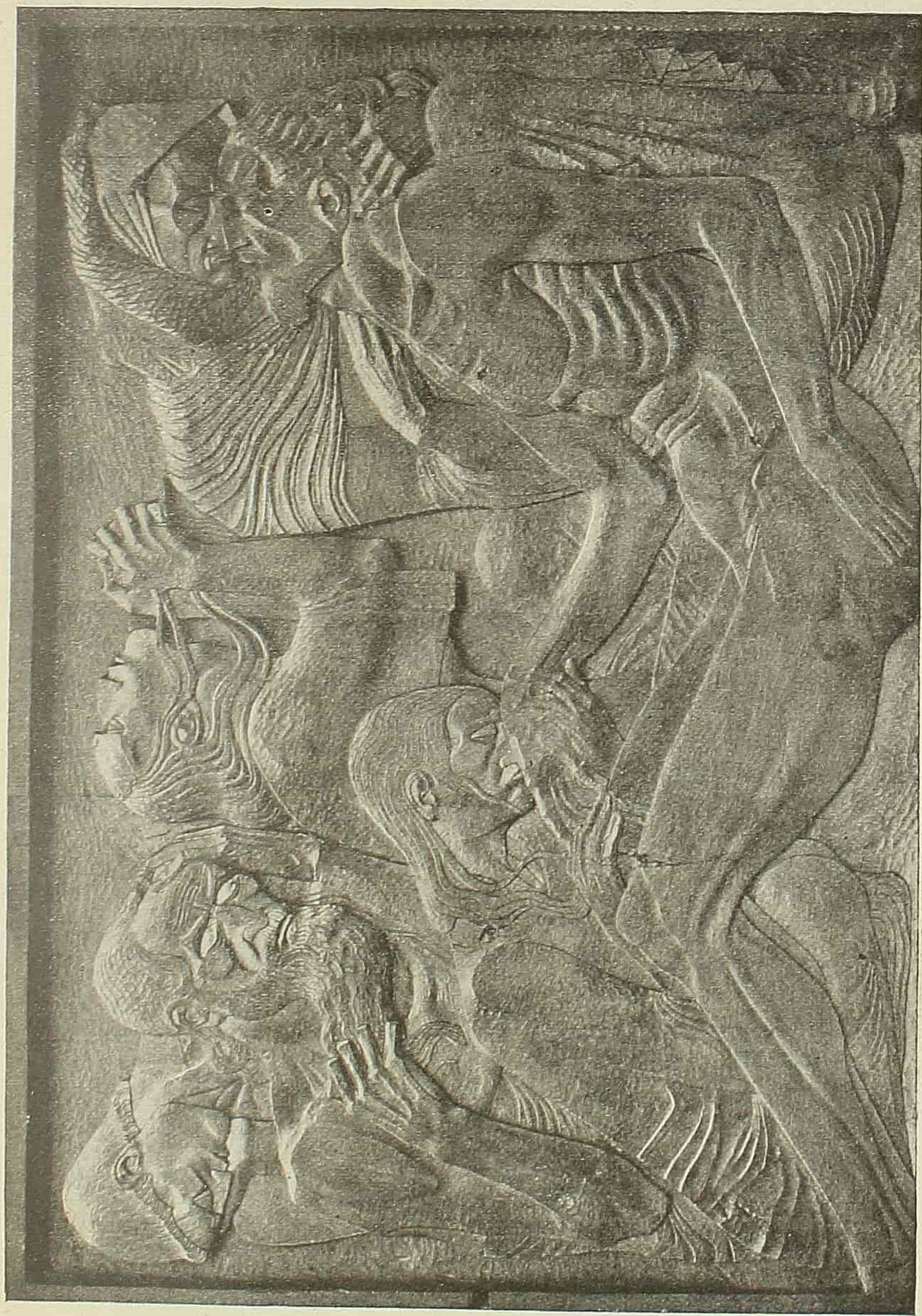
Женева је у то доба град лишћа и вода, место лиснатих обала, створених за пландовање. У свежем ваздуху што се ваља одозго са планине, овде лишће успева на замерке. А воде, те велике и питоме воде леманске, бистре су и плаветне да им равних нема. Из њих као да светлуцају оне магнетске чари мајке земље које сва жива бића према њој привлаче. — Јеси ли приметио, Владимире, кад год идемо по тим обалама, како разговор умине неосетно. И да ли ти је, у тим затишјима, долазила луда жеља, да сађеш с пута и да загазиш кроз воду, као дете, као птица леманска?

Он испружи обе руке и рече са заносом, са гласом који имађаше боју фрула: «Диван је живот! Ево и сад, идући овако испод дрвећа, ја бих да пружим руке и помешам их горе с гранама у цвету, и да листам као оне, наслањајући се на ваздушни талас.»

Тај болећиви глас сада спава у гробу. У последње време, у њ падаше туга све више, као неки сутон, а његови све ређи осмеси потсеђаху на танка сутонска блистања, иза којих тама остаје већа него пре. Тако и после горњих речи, из којих, уз подигнуте руке, жеља живота засија као сноп варница — тај млади човек обори главу дубље него пре. Навуче шешир на чело, и дуга црна коса надви му се још више преко лепог лица. Под погнутим струком, огромни кораци падаху уморно.

Тек сада знам шта беше та дубока и несвесна носталгија; али онда, мислио сам да се може лечити

* Неколика одломка из једног рукописа, удешена да изађе уз радове уметника. — Ур.

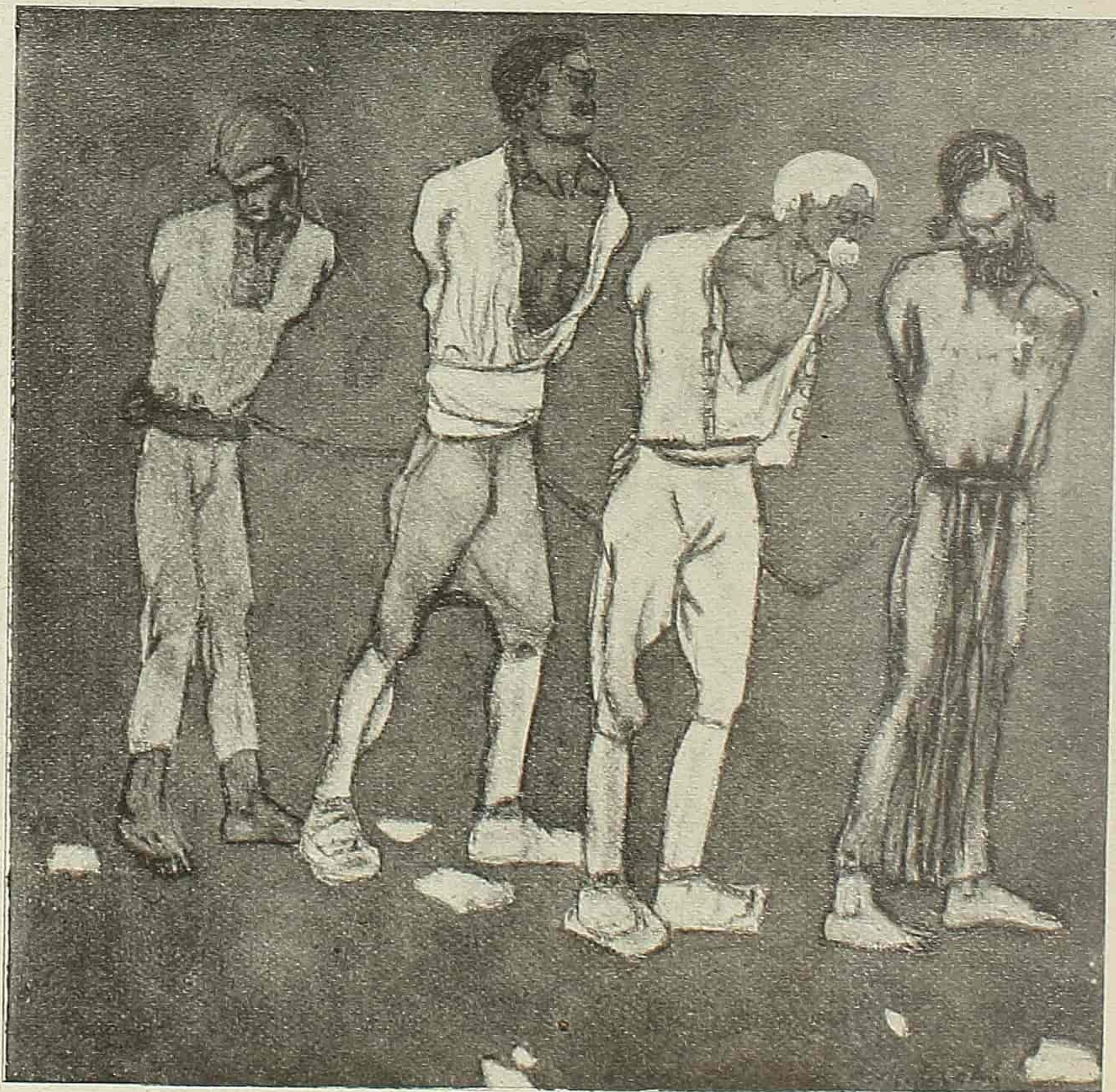
ИВАН МЕШТРОВИЋ: СКИДАЊЕ С КРСТА.

ИВАН МЕШТРОВИЋ: БЛАГОВЕСТ.

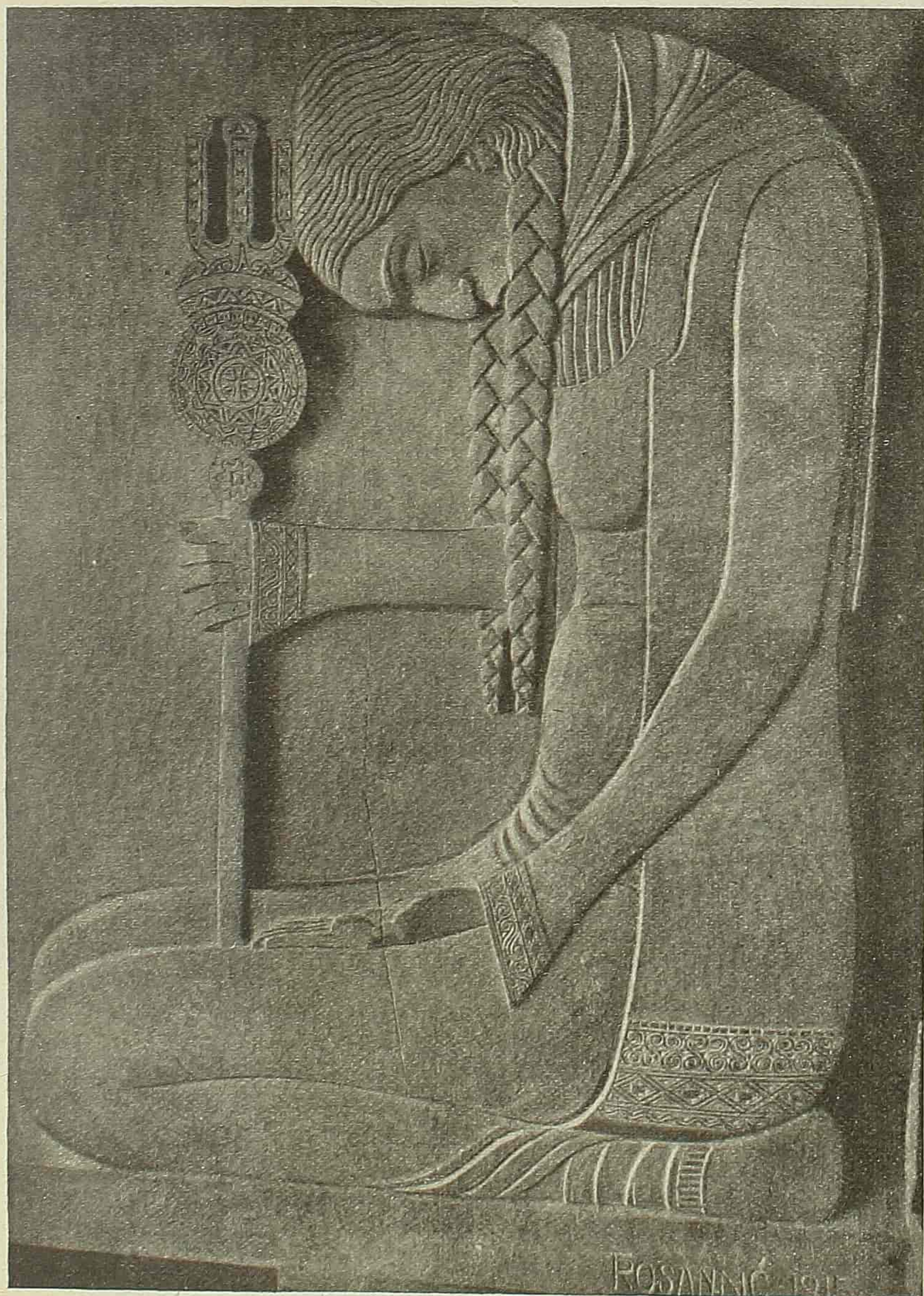

МИРКО РАЧКИ: СЕЈАЧ.

МИРКО РАЧКИ: ОСУЂЕНИЦИ.

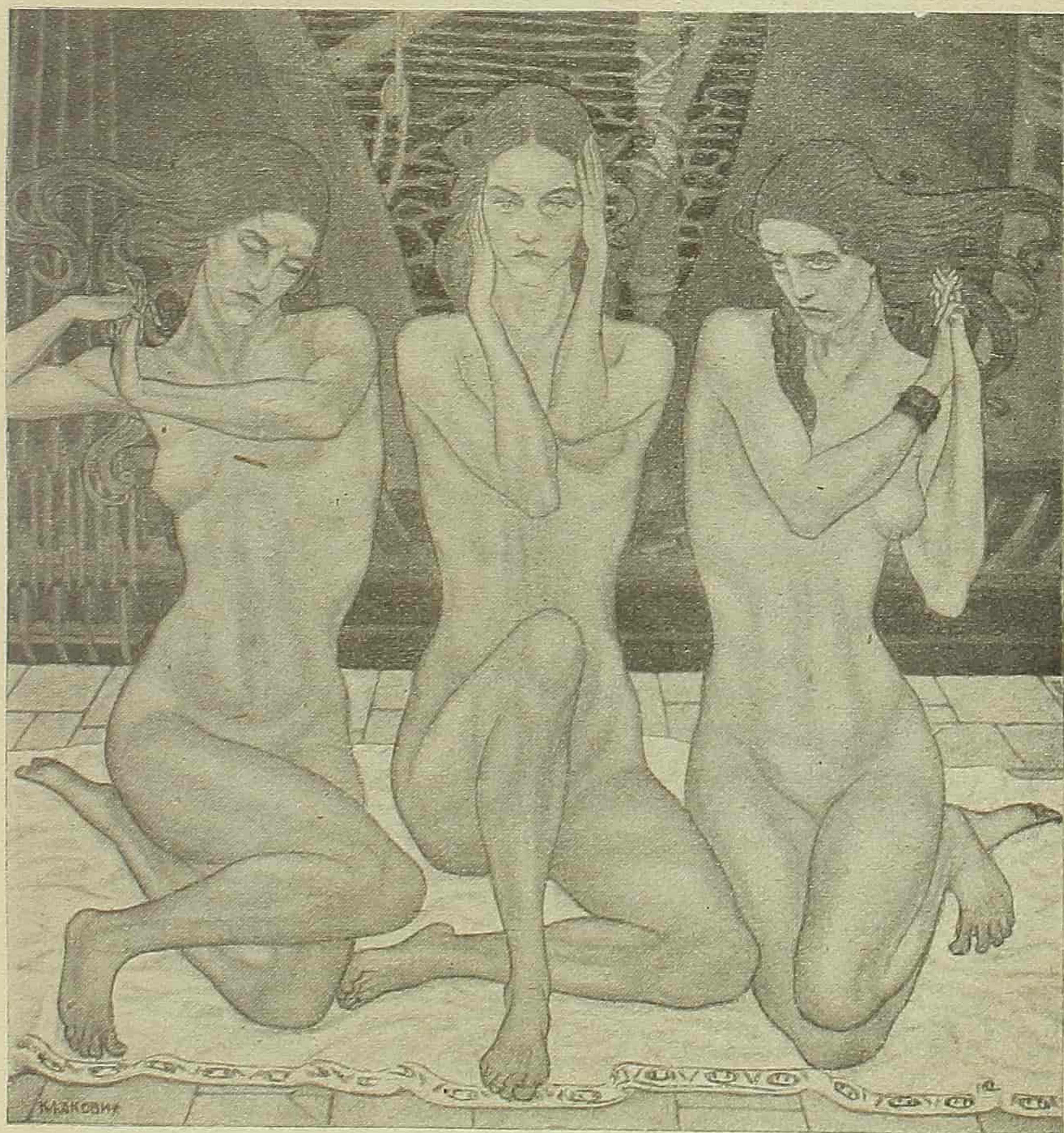
(ИЗ ЦИКЛУСА СТРАДАЊА)

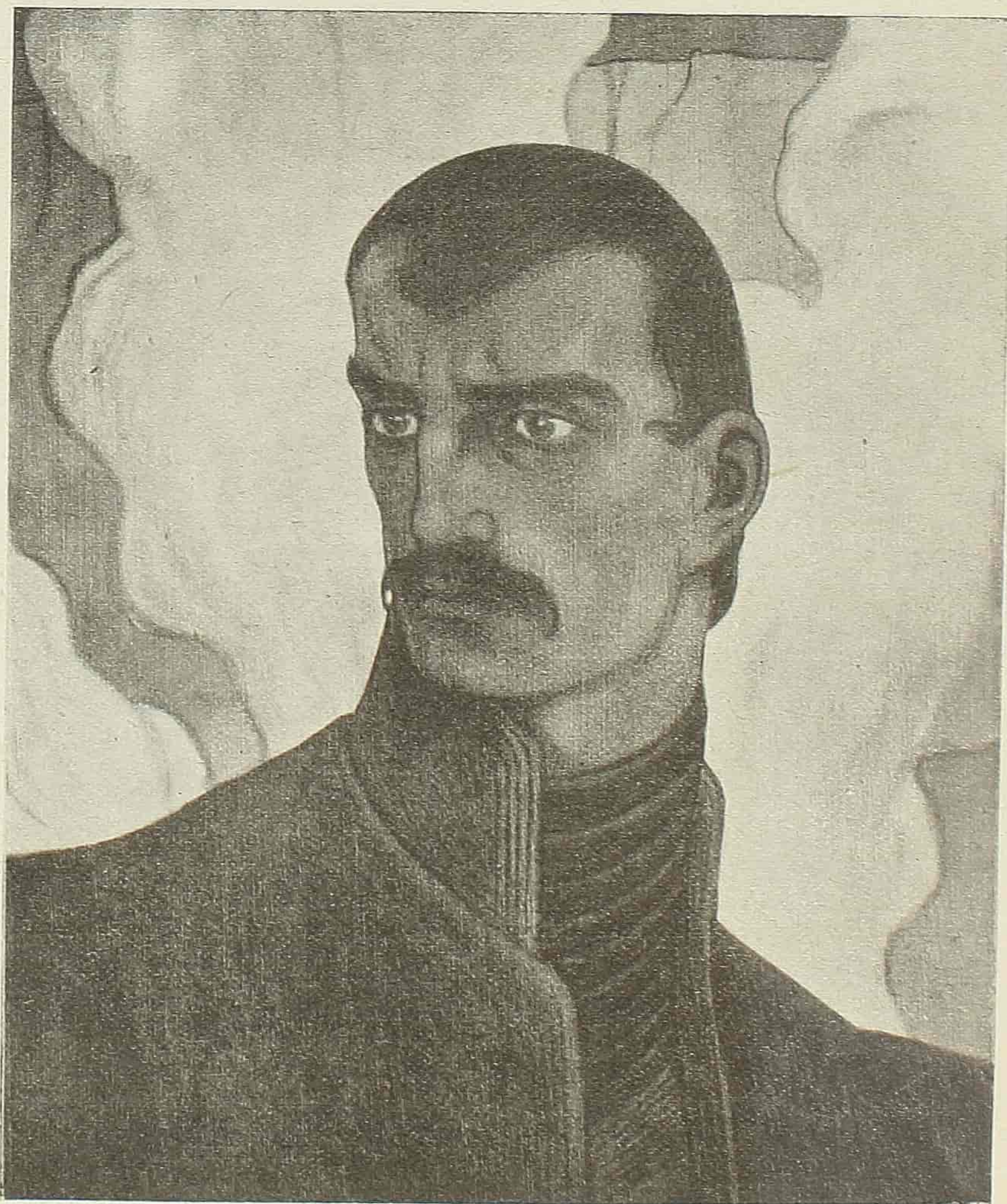
ТОМО РОСАНДИЋ: СНАЈА.
(ИЗ ЦИКЛУСА САМОРАНКЕ)

ТОМО РОСАНДИЋ: МАЈЧИНА БРИГА.
(ИЗ ЦИКЛУСА САМОРАНКЕ)

ЈОЗО КЉАКОВИЋ: РОБИЊИЦЕ.

ЈОЗО КЉАКОВИЋ: КАРАЂОРЂЕ.

живим успоменама на нашу земљу, уметничким визијама које су надахнуте дахом наше домовине. Па иђасмо Росандићу, јер се беше чуло да нешто спрема, и да тражи и вуче кући ораховину.

Окренусмо на десно испод алеје и уђосмо на врата. На степеницама, горе на трећем четвртом либоју, срете нас лупа из атељеа. Ено га, ради! помислисмо и бејасмо радознали. — Хајде погоди око чега се оно врти! — «Око некаква рањеника» — Ја добаших: Није него око некакве Далматинке.

Али кад се отворише врата, бејасмо угодно изненађени. Пред нама на сред собе стајаше висок, брадат човек у радничком кафтану, са секиром у руци, у трештинама до сред ноге. Остави утисак некаквог руског дрводеље са Волге. И шта ради — прави клупе!

— Здраво госпару!

— «О, Бог вам помогао! Гдјесте, што вас нема? Сједните, ено већ имам једну клупу. Знате, уселио сам се овдје неки дан, па треба да направим намјештај.»

— И правите га ево баш јуначки. Гле гако вам је леп сто, па тај наслон.

— «И још кад дођу на њ моји јастуци, нешто посебно од овог платна, гледајте, онда ћете тек да видите!» — додаде госцођа уметникова, једна права српска домаћица.

— Ама да богме, без вас ни дела ни лепоте.

— «Наравно.»

— «Добро да сте дошли, каже дрводеља, прислањајући секиру и забацајући косу натраг. — Уморио сам се; да бар сједнем. Несретни мој ремаатизам пресијече ме кад дуже стојим.» — И како пође столу, он загази преко неких побацаних бројева *Corriège de la Sera*. Увек псује овај лист и гужва га, а редовно га чита опет.

— «Јесте ли видјели, молим вас, докле веле јутрос да је њихово. Ама то прелази сваку мјеру, бога ми». И љутито стаде да избацује дрвене љушчице из браде, као да беху неки обадови.

Разговор неосетно пређе са ведрога Лемана у политику, у кршну Далмацију, робињу украј мора.

Ако ико носи собом свој родни град где год иде и прича о њему где год се шала заметне, то чине Сплићани. Хвале га, ту колевку најстаријих писаца и уметника најновијих, то средиште живахне борбености националне, очуване кроз векове. Али најволе да причају о лепом сплитском хумору, који не престаје ни у тешким патњама.

— «Но све патње на једну страну, а патње Србије на другу— рече дрводеља уједан мах, забацујући се у столицу и упревши тужно поглед у таваницу. — То се не може испричати ономе који није видио.»

— «Ви сте недавно отуда?» јави се мој пријатељ из једног правога облака дуванскога дима.

— «Ја се готово још нијесам ни освијестио од свих утисака које сам имао тамо. Мени је као да сам прошао кроз ватру. Мислио сам да разумијем српске јуначке пјесме, али тек сада сам искусио из какве се страшне муке оне пјевају.»

Разговор беше испрекидан тишинама; он приповедаше:

— «Кад наста нагло повлачење из Београда, возови бијаху ријетки и претрпани. Свијет је трчао по неколико сати док дође до њих, а чучао два пута више у њима док се крену. Једна мајка, бацајући дјецу на отворени вагон, опази тек ту да јој једнога нема, али није смјела да иде да га тражи, да не би изгубила воз.

Зуји ледени повјетарац, наносећи снијег, и бијела поледица хвата се одозго по гомили, умотаној како тако. Један старац под платном од шатора укочио се потпуно, а млада снаха дува му у уста, да га загрије и пробуди. Рањеници узимљу дјецу на крило, и причају како Аустријанци кољу што стигну.

У углу поред мене сједио је један мрачан човек, не говорећи цијелог пута ни једне ријечи. Одлучих се најзад да га запитам, да ли тако пати од

рана или од чега другог. Он проговори: — Имам и рану, али лако би било за то. Него, господине, ја сам изгубио све благо овог света. Имао сам оца, па ми га убише; имао сам мајку, па је одведоше у ропство, имао сам брата, па погибе у рову, имао сам неколико хиљада динара имања, и све ми је уништено. И сада сам ево један обични сакати просјак».

Што се тиче имања, Господин Росандић је делио срећу својих сапутника. Цела његова радионица и сви кипови и мрамор остали су у Београду, и можда их је полупала солдатеска.

— «Преварио сам ја њих — додаде дрводеља са мало горког хумора. — Сачувао сам фотографије. А сад ћу да помало започињем да течем кућу на ново. Ево клупе сам већ свршио».

Нико не одговори, и он доврши, озбиљније: «Само се бојим да не ћу моћи да радим. Изможден сам и не могу да се смирим».

И опет тишина. Дрводеља од једном викну наглим гласом: — «Страшно је то, изгибе све. Државе ће се подићи и куће саградити, али народ, народ изгибе»....

Тргох се. Госпођа плаче у углу за неким рођаком. Владимир, као брег, ишчезнуо у облаку дима. И као да се ослободим из ове тмурне атмосфере, погледах кроз прозор, преко дрвореда и зелене пољане. Подне беше близу, и видело се како се онамо с друге стране на тргу комешају Савојке, нудећи цвећа и воћа. Сетих се једне појаве са сплитскога трга, што га нађох у новинама неки дан.

— Збиља, рекох, да ли сте чули? Ваше жене остале у Далмацији саме, па праве цару неред. Сплићанке направиле на тргу некакву целу револуцију, тражећи хлеба. И побиле се с полицијом.

— «Е! Ама је ли могуће? О, то је славно. Кажем ли ја вама, то је енергичан свијет. Дедер причајте још, молим вас, ви пратите те ствари, ви сте новинар.»

— Па свршетак приче можете да знате и сами, додадох. Полиција похватала главне бунтовнице, побацала их у тамницу, и сада ће да им се суди.

— «Жене, те наше жене!»

II.

Г. Росандић радио је нагло један циклус рељефа у дрвету. Мисли престижаху једна другу, и он лупаше нестрпљиво, као рудар који нагази на драгоцену жицу. Из меке ораховине, што се подаваше длету, испољаваше се прилика за приликом, све налик једна на другу. Као да једна другу за руку изводи, као да неко чудно коло улази из мрака у светлост.

Први од рељефа, *Плес* по имену, представљаше у ствари део некога кола. Два припроста детета наступају плашиво као две срне. У очима им сенка страдања, по гребенастом лицу распознаје се да их је родила земља опаљена и кршевита. Као да доносе тужне вести. Као да музику плеса сачињава попевка сиромашних људи.

То су деца из Далмације. Доносе песму далеке и пусте домовине, остављене давно. — Дрводеља, дрводеља, зар се не сећаш сплитске мелодије, младих жеља, првих миловања? — Други пар кола излази загрљен (*Младост Љубави*).

Али радост је кратка као летни сан. Као црни чун, стреми облак слутње. У трећег пара деце у колу, спојене уснице опет се раздвајају, и очи напред упиру, као да чују где нешто долази (*Замишљена Младост*). — Затим се на једној уској плочи одрази цео низ девојака које крше руке, као да молитвама одвраћају зло (*Напаст*).

★

Та је напаст јава, данашњи рат; и све то досада не беше до увод у праву, данашњу песму домовине.

Далмација је пуста и празна. Жене остале саме, па седе поред ватре и чекају. Све што би мушко и

вредно одведе се у рат, на све стране света. Орахова песма носи наслов *Саморанке*.

Прва Саморанка, *Снаја*, седи поред огњишта, предући и чекајући. Али је чекање дуже него сви вунени конци; кудеља се испрела, и лепа млада глава клонула на шарену преслицу. Како ли је живот свиреп за многе младости! Још ни свадбена музика не прође, кад залупа добош на раскршћу, зовући на војску. Заглушена и запањена, невеста не може да се отрезни од снова, тешких као дремеж. И као да се пита још: О Боже мој, шта то бива са мнош?

У другим кућицама, жагоре *Брижне Жене*, купећи децу око себе: «Хоће, хоће, рано моја, бабо ће брзо доћи. Био је далеко за морем, гонио Шваба и Талијана». — Али на те речи зимска ветрина удара подругљиво у сламнати кров, као да ковитла око куће црне гласове што но се проносе од неки дан: Бабајко спава за морем — спава не иде — бабајко спава за морем!

«Господине, Господине и Госпо Маријо! — шапћу ужурбано *Саморанке на Молитви*, дижући руке пут старе иконе — Господине смилуј се! Из боја долази зао глас, људи падају као покошена трава!» — А после молитава, опет се клоне у мисли, и чека се и чека. *Саморанка Забринута* села је тако, иди можда долази уморна из града, пребирајући у глави стотину тамних прича са трга; или се мисли шта ће сјутра да пружи деци кад заишту хлеба.

Како који дан пролази, тако се и том свету укида по једна нада, као што цват опада са дрвећа. Кора се хвата око рањеног срца, и прегор се у њему гнезди.

Срећне оне којима је од изгубљеног блага остало у наручју бар по једно драгоценост биће, да га *Мајчина Брига* храни за заклетвѐ. — Друге су остале саме и хладне као камење. Старице *Саморане Мајке* сахраниле сваког свога, па проводе остатак века чекајући да и оне пођу за децом, да је траже, низ путове што воде на Онај Свет.

Росандићева песма о Саморанкама, тако тиха, свршава се једним страним, дисонантним звуком. Из једне од несретних кућица чује се оштар крик, а затим попац који прелази у роптање. *Саморана Очајница* полудела, па почиње да хули на Бога и на људе...

Као да зли смех судбине и демона долази да се на крају наруга целоме болу уметникових патница: Ха-ха-ха! Гледај, дрводеља, гледај, за кога се сатире та твоја земља? За непријатеља се сатире! Твоји земљаци, који јуче певаху окићени цветом да ће да насилника гоне из куће, сад ено обукли његово рухо и вргли на се његово оружје, па се бију за њ место против њега. Ха-ха-ха, дрводеља, где ти је сплитски хумор? Много је једноличне туге у твојој песми, смеха мало унеси! Лудачког, ђавољег, каквог хоћеш, тек смеха мало; та знаш, то треба музичкоме ритму уметничких дела.

Песма Саморанка прекида се тако у једном дисонантном акорду. Уметник завитлава длето у угао и пада у своју столицу.

★

Неколико дана после тога није радио ништа. А онда устаде и поче да кваси и меша глину у једном котлу, и узе да лагано ваја једнога *Исуса Христа Пониженог*, свезаног и немоћног до краја. Скрушени и неутешни бол беше отишао до библије.

Али из тог танког светитељског тела, неосетно почеше севати кроз уметникову главу мисли о Васкрсењу и о Избављању. Тешко и полагано, изрази се најзад уметничка концепција *Наде*, да заврши орахову песму. Једнога дана донесе се у атеље крупан пањ ораховине, и уметник издеља из њега једну девојку која чека замишљено. Мене ова девојка подсећа на праву робинју Далмацију, која чека свог младожењу и нада му се још увек, на обали бесног мора, да је избави. Не знам да ли је тако називао и њен вајар, као што не знам ни за оне прве у колико ће ои примити мој утисак. Али знам да је био сав

радостан кад му се цела песма овако из срца испреде и нађе својзгодан Епилог, који одговараше оном Уводу. Прислонивши дрвене плоче по дувару, а на среду метнувши Исуса и Девојку, он је сада читао своје италијанске новине с неким другим лицем, бацајући покаткад преко њих поглед на своје ствари.

Али највише је гледао ону *Девојку*, и кад би смосели око стола, он је седао према њој. Једнога дана вођасмо политику, кад куцну рука о сто и чу се глас Госпође: «Еј море, Росандић, много ми мотриш ту девојчицу. Амо гледај, прати политику!»

Но тога дана политика потону у смех.

III.

У тихо повечерје, језеро поцрни, дивно и тајанствено. Небројене породице птица селица, неких црних патака, шћукају се по води и спавају, налик на раднике који замркну у пољу. Узалуд електрична кола тутње великим мостом, изнад те задремале масе; узалуд је златна копља од светлосги задиркују и откривају, веругајући по њој и прекопавајући је све доле до дна; узалуд се стотине путника купе по обалама, гледајући је и жагорећи — леманска вода и птице по њој ћуте, одмарају се и дремају.

У овај мирни град нису добежале од невремена само птице селице. Женева је увек пуна народа са свих страна; а особито за време овога рата, амо се све склања. На овим обалама, као на Нојевој лађи, сусрећу се и слажу све расе, и оне које се тамо иза граница кољу и коврљају. Човек се пита, гледајући тај весели град и весели женевски народ, да ли су ове обале зачаране, и да ли доиста тамо иза горских ланаца Јуре и Алпа бесни страховита олуја, која мете пред собом целе народе и цела царства.

Баш ту на обалу добежало је и једно јато уметника из Белгије. Седе у *Северној Кавани*, и свирају свако вече и свако поподне, свирају комаде класичне и пробране, и то на неки интиман начин. Од ове

каване направили су најлепше склониште града, иначе прилично баналног, што се света тиче.

Штедљиви швајцарски грађани и грађанке обично не седају за сто, него се скупе мало по страни, испод дрвећа на обали, и оданле слушају концерат. Свирачи им предусретљиво обесе по један програм о стабло, да виде шта се свира. Ми странци напротив, а особито ми Срби, волимо да седнемо око стола, и да причамо, па макар немали сјутрашњег ручка. Чини нам се, ако стојимо на страни, да свет шапуће: гледајте бесплатних посетилаца.

Свирају се неког уметника успомене из Италије. У жуборастој мелодији комада чини ми се да чујем воде италијанске, преко којих сам недавно пловио. Меко повијање линија подсећа ме на познате повијарце римске кампање, обрасле травом и шумарцима. У једној уличној песмици као да видех гологлава гамена како корача путем. А кад басови учинише један јак и повит замах одоздо, учини ми се да видим како људска рука баца мост преко реке, до града који је близу.

— «Молим те, како је живео онај наш дрводеља са *Avenue du Mail*» — прекину ме Владимир, листајући један албум његових радова. Беше заволео демократски изглед уметника.

— Шта да ти речем. Уметнички животи могу да се кажу у паузама на концерту. Родио се у Сплиту, тесао тамо камен, као самоук, с Мештровићем који беше сашао са села. Били су после тамо заједно у некој школици. После тога Мештровића запазише и одведоше у Беч, а Росандић остаде и даље у свом Сплиту, и сиромашан и незапажен. И ма да је после дошао у Загреб и учествовао на неколико изложба, никад се није могло рећи да га мази на живот ни публика. Био је увек некако по страни и рвао се са оскудицом. Чуо си му за кризе и губитке у Србији. Сада се овде у Женеви мучи и пати опет, као и његов друг Рачки.

— «Свиђа ми се његова *Робињица*, — примети Владимир. — Гледај само како је живата плоха. Осећа

се просто како су се, у великом савоју тела, ребра и рибићи напели као запети лукови».

— Јест. Ту је ствар имао у мрамору. Уопште, рекао бих, његова главна снага састоји се у том моделирању плохе, у томе нечем чисто материјалном. Он толико остаје у своме тврдом материјалу који ваја, да даје утисак нечега што је увек једнако круто, а често можда и тупо одвише. Више пута, код њега се осети нешташица маште и сиромаштина инвенције. Опазио си на пример, да на његовим лицима живот није усредоточен у очима, него више у оној формацији површине тела, у чворугама костију и мишића. Његова је скала, чини ми се, нека скала тврдина и мекота, или другим речима, више скала карактера него душа. У томе смислу највише му је карактеристична *Гранитна Глава*. Ту је одлично утесана у камен отпорност и тврдина наше расе и нашега типа.

И најзад, у целом циклусу *Саморанки*, главна вредност састоји се у томе истом: једну тему плачну и развучену, Росандић је метнуо у облик тврд, архитектонски тврд, као да су оне плоче намењене да буду неке фризе на храму.

— «Ја му волим Доситеја. Видим да је ту дао моралну идеју тога човека. Узео га је као сељака, сејача, што је и био; метнуо је у то велико чело и у те паметне очи нашу народну мудрост, која је плодна и племенита».

— Да, али би ваљало, чини ми се, овај споменик направити у натприродној величини. Ствар је прављена за један натјечај, и схваћена више архитектонски. Него гледај има ту при крају албума један рељеф, *Далматинка*, како ли се зове. Он му је тако различан од свих других ствари. Он је пун душе. У њему је толико оног полутамног тона, који се срета на делима старих источних народа, и који се не може ухватити ни у какве речи. Та жена из Макарске однекле, одакле ли је, добра је већ као тип, и човек би рекао да је срео толико пута. То је добар знак за

свако уметничко дело. Али је још боље што тај рељеф, кад се гледа, изгледа као да му има хиљаду година, као да је отисак неке мумије. На великим уметничким делима лепи се ова полутама времена, времена које није ни античко ни модерно, него дуго, старо, опште.

У то музика опет започе. Белгијски бегунци засвираше Борођинов *Плес Половаца*. У једном широком пастирском мотиву разастре се далека, благородна Русија, са хиљаду стада. У то виола унесе један нов и стран ритам, као да се разбежавају гласови и дозивања. И све више, средином акорада, средином поља руских, тај нови ритам, разабирао се као топот безбројних стопа и копита која нагле. Најезда освоји и високе тонове у комаду; шибути бичева и танких стрела почеше да сипљу и да секу ваздух. Доле у басу сметено зајеча још једном мотив пастирске, погажене Русије. Најезда биваше све беснија и све бржа, освоји све, застре цели свод.

Колико ли пута и тебе тако пресуше и прегазише стихијске напасти, добра моја земљо. Колико ли ћеш пута да гледаш све оне твоје Агарјане, о којима слепац попева тужно.

IV.

Од Машинског Моста према Мосту Мон-Бланку и према пучини, лабудови плове у низу, све један за другим. Као да путује нека бела литија немо и побожно. Подне је близу, светло игра на таласу.

Недалеко одавде с кеја, скреће се у једну стару улицу и пење у једну стару кућу, на чијим степеницама не сретате никога. Пред кућним вратима мансарде стоји нахерено звоно. Кад га потегнете за дебелу, укривљену жицу, оно загалами промукло, као стари пробуђени пас. Чекајући, можете осетити како прашњава полутама мили по зидовима испод крова.

Али кад у брави зашкрипи големи кључ, и кад вас пропусти један тих човек са увек истим поздравом «Бог Вас поживио», — ви уђете у одају пуну

светлости и боја, пуну снова и фантома, као да једним кораком пређосте на Онај Свет.

У атељеу Господина Мирка Рачког столује Вила Фантазија. А око ње, на стотину сточића и сталажа, у стотину обешених оквира и артија сколутаних, седе прилике какве се сретају само у сну. Шта кажем «седе», кад се оне крећу и премештају као да су у некој чудној скупштини. Јер ове слике никад нису довршене, и развијају се стално. Можда би било још боље рећи «мењају се», јер често, у несташици платна, уметник, као мртвачким покровом, прекрије бојом прилике једне слике, да на њино место метне сасвим друге. Сваки дан долазе у ту одају нови покрети, нове атмосфере, нови свет. Али тако ишче-завају, чинећи им места, други снови, други циклуси цели. Од великог циклуса «*Оче наш*», који је изражавао данашње патње нашег народа, остали су само ретки преостаци. — Боже мој, а где вам је онај во? запитах једнога дана, тражећи неког одлично стилизованог вола у плугу. «Е бога ти, отишао, одвукао плуг ко би му знао где, да оре како он хоће.» Разумех и приметих: Г. Рачки, шта чините, штета је! — А он ће смејући се: «Каква штета, богати? За кога штета?» — За нас — «Е бога ти, али не правим ја то за вас него за мене. То је моја забава и ништа више. Ако вас занима да гледате, ено вам сад тамо нешто друго, ено она деца.» Где је некад била њива, орање зарасло у траву, пуну црног цвећа, пала ноћ, и *Коло* тајанствене деце обилази око једног снопа запаљених свећа. — Па шта ово сад, песниче? Каква су ово деца? — «Па деца, богати.» — Душе? додадох спонтано, како ми мисао прође кроз главу. — «Е душе, душе!» — Молитва? — «Е молитва, молитва, богати, како год хоћете.» — А да... То је као што прича онај ваш *Сејач* тамо: за нашим ратарем иде зла срећа као прави демон: он сеје бела зрна мира, а демон зеленог подвољка баца му у њих своје црно семе зла и рата. И тако увек усева гази сељаку ратна гужва. Где су наши плугови

орали туда је протутњила крвава мешавина, и плугови су поломљени. А куда се орач у вече с децом кући враћао, сад не иде нико.

«Враг би ти га знао, иду процесције духова и утвара.»

Сетих се беле процесције лабудова и поџох прозору, зовући уметника да их види. — «Е, одатле не ћете видети ни језера ни ништа» — додаде он.

— Ви овде радите не гледајући на околину, као паук. — «Реците као онај у затвору, бога ти, што му је гвожђе око ноге. Уосталом шта и да гледам. Ово је језеро као неко блато, и све су овдашње боје до ђавола хладне. Мрзим их, јер због њих не могу више да се добро сетим наших топлих боја и наше атмосфере. Ено тамо код оне *Девојке* што пере на мору, имам сто мука да изразим у позадини вечерњу топлину с нашег жала мрског. А мука вам је, знате, радити напамет и не пасти у натурализам, који ја мрзим.

И док он тако показиваше на неку најмлађу ствар, неку *Рибу-Девојку*, (јер имађаше очи од рибе и косу од морског чивита), девојку из оне народне песме «Мајка Мару преко мора звала», и од које је мало касније настало једно од најбољих уметничких дела — дотле ја, остављајући прозор и невиђене лабудове, нешто помислих: У овом атељеу као да маше лабудово крило, попрскано крвљу. Јер се овде детиња, девичанска машта чудновато меша с нечим епским и крвавим. У овој одаји, кроз треперење вилинских марама као да се чује врисак бола. Из свих углова, између натрпаних прилика, зјапи дисонанца двају опречних ствари: једне грубо реалне и једне фантастичне.

Г. Рачки, као иједан од наших уметника, осећа националну уметност, и одбацујући западну Европу, тражи да се уживи у душу наше расе да је види онакву каква је, и да осећа с њоме. Одатле она његова ревност с којом црта наше народне патње прошле (у *Смаил-аги Ченгијићу*) и данашње (у целом

низу *Страдања*). Одатле и његова љубав према народној поезији, коју просто обожава. Међутим, против ове свесне наклоности која га вуче у реалност, има код њега, чини ми се, једна опречна, која је несвесна, али зато јача — а то је наклоност према слободној игри маште и снова, према оној бескрајној мелодији сликарских тонова, који су узвишени изнад сваке националне садашњице, и општи и весели као сами живот. У томе ето сукобу неба и земље, радости и бола, врти се овај уметник; због тога ради онако немирно и нагло, и мења своје слике онако непрестано. Уметник врло велик и искусан, нема збора, он је ипак данас у једном прелазном и недовршеном стању, где ствара свој прави стил. Ако у његову садањем просипању маште, тако несталне а тако свеже и неисцрпне, има нешто што потсећа на ону децу која цртају где год стигну: ја имам осећање да ће његов зрели стил, кад га нађе, бити за нас не мање него епохалан.

Можда Г. Рачки воли српску народну поезију због тога онако дубоко, што су њој, више него игде, измирене и аналгамисане оне две противности које њега још разапињу. Само да му је више етнографског познавања, Г. Рачки био би идеални интерпрет те поезије, где се налазе заједно: они беспримерно драгоцени сликарски тонови белог лабуда у гори зеленој; златне јабуке у плавој Бојани; бледог месеца на заходу, по коме Мусић креће на војску; сватова у планини чије токе «жуборе на прсима»; ватреног змаја у звезданој ноћи; утва златокрилах над језером; рујних «небеских прилика» на небу ведроме, у очи рата, и т. д. — где се налазе ти фантастични тонови заједно са свим оним реалним клањем и страховитим патњама нашега хајдучког племена. Толико Г. Рачки има жеље за визионарском страном наше народне поезије да би га човек често назвао песником више него сликарем.

Међутим, његово осећање за боје заслужује му име сликара у пуној мери. Код њега боја доминира

над линијом, и то у толикој мери да његове композиције остављају готово увек утисак кратког сна а не дугог осећања, импресије а не лаганог стварања. Ретки су код њега, у данашњем атељеу, радови смишљени и мирни као што је н. пр. један још недовршен *Харон* из нешто старијег времена. Ако Росандић из своје скулптуре нагиње према архитектури, т. ј. према једноставном и тврдом: Рачки из свог сликарства има склоност у опречном смеру, према поезији. Ако бисмо код првога желели више маште, други је има и одвише; ако нас код првога тишти неко осећање одвише дуготрајно и мисао одвише једнолика, код другог је осећање одвише нестално, а мисао одвише кратковека.

Због истакнуте предилекције за боје, Г. Рачки има изразиту склоност за декоративну врсту сликања. Један је од најлепших примера ове врсте — о другима говорићемо касније — онај горе споменути *Сејач*. Као и друге ствари, и он је већ променио неколико метаморфоза, и тешко је рећи која је или која ће бити последња. Али, без обзира на сликарску идеју, коју су и други радили, он, и у тој неодлучности, остаје за мој укус право ремек-дело, најбољи пример уметникова специјалног дара за стилизацију и за декоративно слагање боја. Није ту више само реч о сејању. Изнад доброг и злог сејача, и горе на небу језде, једни за другим, сунце и турски полумесец, кроза златно повесмо облакова. Из почетне песме, тако једноставне, златни конци одлазе до небеса, и од худе земаљске борбе бива васељенска борба светла и тмине, вечна музика сликарске уметности целе.

Ова модерна наклоност према стилизовању и лиризму довела је Г. Рачког, у тражењу боја, до једног новог тона из кога готово не излази, до модног. — Чудновато, — приметих једног дана — да сте тако заволели ту хладну боју. Мени се увек чини да су вашем темпераменту ближе оне топле боје какве само ретко узимате, н. пр. у *Милошевој Песми*, у

Шумској Вили, Находу Симеуну и Сејачу. Напротив овај цео модри низ *Страдања*, и већине других ствари, има покаткат толико хладноће да се човек снебива од ње,

«Ја вас разумем — одговори он. Та ваша симпатија за топле боје долази од класичара, који су, како се сећате, већином топли. Што се тиче овог модрог тона, ни ја нисам могао ни да га видим до пре годину дана, али ето сада сам се некако уживео у њ. То плавило ми некако изражава жалост и бол».

То схватање плаве боје имали су неки романсијери још негде у седамнаестом веку. Али ја у данашњем модром тону Г. Рачког назирем још један психолошки моменат. Плави тон — романтички и баснословни, како је познато — помиче цео циклус савременог *Страдања* из грубе реалности у неко царство сања. Ова *Страдања* рађена су са мање реализма него она из Дантеове *Божанске Комедије*, а нису ни налик на она из *Смрти Смаил Аге Ченгајића*. Ако ужасна трагедија кроз коју пролази наша нација обузима и стваралачку фантазију Г. Рачког, ипак је од те јаве, тако стварне да је човека страх. остала на уметникову платну готово само њезина самртна студен, прерушена у студени тон уметникова модрила.

Па и све друго идеалисано је у овом атељеу. Преко тих модрих позадина као да не иду права материјална тела, но душе тужне и етерне. беле од праведности: као бели облаци који стреме небеском пучином! као беле душе наших страдалника које језде кроз тужну народну легенду; — као литија белих лабудова на модрој води леманској.

Перо Слечевих.

СА МЕШТРОВИЋЕВИХ ИЗЛОЖАБА.

Од почетка рата, Г. Мештровић ставио је и свој велики углед и своје везе у службу наше националне ствари. Али сви послови које има уз то као члан Југословенског Одбора, и сва разочарања на која наилази у политици осетљива уметничка душа, нису спречили тај неуморни дух да, у оним последњим часовима времена, створи цео један низ нових уметничких дела, и да њима напуни наше изложбе у Лиону, Лондону и Паризу.

Место другог коментара уз репродукције Мештровићевих радова у овом Алманаху, доносимо неколика цитата из енглеске штампе приликом уметникових последњих изложба у Енглеској.

Morning Post (3. децембра 1917) пише између осталог: «Морнинг Пост» је донео белешку о животу и критику о делу и идеалу Ивана Мештровића, српског вајара, за време изложбе овог великог уметника у Саут Кензингтон Музеју 1915 године. То беше његово прво познанство с Енглеском, где су само неколика појединца познавала његов рад са Римске Међународне Изложбе, приређене три године раније. На тој изложби, у чудно меланхоличној згради, коју беше подигла Србија за Мештровићеве кипове народних хероја и њиних покајница — тужних жена њине расе — уметников геније одмах се запазио и по високим духовним врлинама и по великој вештини техничкој. Син једног хрватског сељака из северне Далмације, Мештровић је хтео да оваплоти трагичну историју српску у једном низу снажних ликова, који не бејаху идеалисане слике него мушки облици пуни свежег осећања и неукротиве снаге. Кад се ови кипови, бурни и крути као да су одсечени од горске литице, изложише у Лондону, они зачудише и збунише све оне који се беху навикли на неукусна осећања и на празну тачност научних мерила. — На садањој изложби Мештровићевих дела у Графтон-Галерији не налази се ниједна од ових чудачких статуа, али се налази нешто друго што ће можда да многе одбије још више. Да наведемо као пример онај готово страховити

лик *Исуса на Крсту*, извајан у дрвету. Онај силни утисак и оно грдно увеличање које му је дато повредиће, без сумње, на први поглед многог осетљивог гледаоца; али ко остане дуље пред тим кипом који неодољиво привлачи, томе ће на уста доћи молитва а не осуда. Техничке врлине ове огромне статуе ванредне су, особито у глави и рукама, где се огледа скрајње познавање и алата и материјала. —

Остали рељефи у дрвету имају готово исто толико снаге, особито *Скидање с Крста*; али ствари које ће се највише свиђати, т. ј. које, по свом мотиву или по реалистичком приказивању, не вређају верску осетљивост, јесу: *Млада Девојка на Молитви*, *Женске Главе* и *Богородица с Дететом...* У овим делима види се како се уметник, слободан као природа, ослобађа од византијских и средњевековних конвенција, од укочених костију и од мишића мученички отегнутих. Од једнолике и ропске формуле он шири своје видике до бескрајних линија, а од археолошке радозналости, до оне битне виталности и напона мисаоног који оживљује и развија све што је најбоље у модерном животу».

The Daily Telegraph (3. јан. 1918.): ...«Ко хоће да праведно посматра Мештровићеву уметност, нека не долази с готовим калупима. Залуд му је да иде на њу са свим правилима математике. ...Он (Мештровић) изгледа да има у себи снагу да својим завитланим осећањем обори сва конвенционална правила лепоте и ругобе...»

Mr. Charles Aitken, члан Тет-Галерије, пише: «Од овог рата, са свим оним даљним мукама његове земље, готово неизлечивим, изгледа да се уметник обратио религији, да од ње правду тражи. Трагедија *Распећа*, рељефи *Скидање с Крста* и сличне ствари дошле су на место поносног народног јунака *Марка*, и вајар, од мрамора и бронзе, све више прелази дрвету, томе материјалу у коме му је радио и отац и он сам у почетку... Кад узмемо у обзир сва његова дела, излагана у Риму, Саут-Кензингтону и овде, ми једва можемо сумњати о томе да је ово највећа личност међу вајарима Запада, особито од како је умро Роден; јер је садржај његове уметности достојан

његове техничке вештине, и то двоје остало је код њега у неком неизбежном и урођеном одношају. Заиста, појава Ивана Мештровићи и одушевљење његова народа за националне херојске идеале како их је извајао он, и то у часу кад се ради о бити или не бити и кад се тај народ сатире између доњег млинског камена, Турске, и горњег, Аустрије — све то доказује још несумњивије како може да буде непобедив дух човека.» У.

СРПСКИ СТИХОВИ БЕЛГИЈИ.

Белгијо светлих визија Јана Ајка,
Тајанствених бојадисаних снова
Мемлинга и Рожјеа ван дер Вајдна,
Белгијо побожна и мисаона
У твојим старим готским градовима
И широким сунчаним пољима;
Белгијо, земљо рада и слободе,
Богатства и срчане веселости,
Белгијо бујних Рубенсових слава,
Кермеса и митолошких игара,
Лепотица златнокосих, пребелих,
Са гроздом, класјем, пуним пехарима,
Белгијо жарког, великог Верхарна,
Многострука, живахна; плодна — силна! —

Свет је са љубављу и поштовањем
Гледао твоје часно благостање,
Прекрасни плод твог разума и труда,
У чијој сласти ти — питомо срце! —
Заборави сурових доба начин
И, уздајући се у свету силу
Закона, стави — светли пример свету —
Перо и плуг и кичицу и чекић,
Као знамења новог живота,
На место кобног, крвничкога мача.

Ал тевтонско се иго напрасно, лудо
Диже, ко гнусна, отровна аждаја,

Против твог светлијег, питомог света;
И разбојнички канцелар огласи:
«Закон је парче хартије!» — и ропских,
Дивљачких седамдесет милијона
Одобрише; — и свет се пренерази....
Тада ти, решена и надчовечна
Стаде, као Арханђел крвнику на пут
И викну: «Не! — Закон је Божје Слово!»

И тргнувши муњевити, витешки
Мач графа Егмонта ти закла првог
Ниткова што ти огњиште окаља.
Али — јао — за првим дође други, —
Трећи, — бесомука бескрајне хорде —
Бори се! држ'се, светла Мученице!
Храбро! — херојски, дивни франктирери,
Ви сте сад борци закона и Бога!
Јер изгинуше Албертове војске;
Паде, изгоре Лувен светли, стари,
Паде ти сјајна круна, Брисел горди,
Чаробни Бриж, богати, силни Анвер,
Ган древни, архиепископски Малин,
Плен пожара драгоцено наследство,
Благо, лепота минулих столећа,
Злаћане жетве вредне Фландрије!

И јоште се крволок не зајази!
За покољом оних што сабљу носе
Немачки јунак сад касапи жене,
Сакати, дави децу у наручју
Матера које одводи у ропство.
Бори се! Трпи! — Белгијо бесмртна!
Белгијо витешког Алберта краља
И твога великога Кардинала,
Трпи, Патнице Часте и Слободе!
Из јуначке се крви рађа Зора!

Слушај, са сузног, крвавог Балкана
Збори ти један други мученик,
Распет од истог целата, за исто

За што и ти, збори ти топло, братски:
«Орао црни што нам цепа груди
Погинуће, постаће храна псију,
Утробе ће се наше обновити,
Ко Прометејове у древно доба,
А огањ двоструког нам мучеништва
Биће видело, звезда новог доба.»

Бесмртна Белгијо! Сестро у Патњи!
Сестро у Слави! — Србија ти кличе!

Тодор Н. Манојловић.

МУРАТ.

Као месец врх текије црне
Алем камен блиста на турбану.
Мрачан Мурат црне мисли снује.
Све умукло. . . Ни глас се не чује
Дивљих оца на страшном курбану.

Под чадором лале и дервиши
Стрепе; знаду шта црн облак значи.
Мурат ћути. . . Коб му с лица бије,
А смрт с тешке сабље димишћије.
Над Косовом небо се облачи.

Тама. . . Ноћ је одмакла дубоко.
Султан Мурат будан, још не спава.
Сан му не да вечне судбе тајна.
— Док отуда са поља бескрајна
У муњи се Милош оцртава. . .

Д. Ј. Филиповић.

НЕПОЗНАТО ДЕТЕ ИЗ 17. ПУКА.

Сунце позно, невесело, жуто,
Кукурузно поље увенуто,
Ашов звони самртнички круто.

А доносе, донос их редом:
Младост прву загорчану једом,
Оне старе с угашеним гледом.

Једно дете, успавани соко,
Тек отвори помодрело око
И прозбори лагано, дубоко:

«Капетане, ја не жалим да́не,
«Јер где падох, ту ће наше вра́не
«Тела њихна још дуго да хра́не...»

Па издахну у учмалу дану.

Курјачица још нас дирну грубље —
Наредисмо: «Један ашов дубље!»

На Курјачици 1. септембра 1914. сахрањивани су погинули на 100 метара иза стрељачког строја, одмах испред Куртовића Колеба. Равница је све до Прељева и Г. Добрића. Између осталих донесоше и једног кадровца из 17. пука из чете, која је продужила наше лево крило (2. батаљ. V пука II поз.). Кад га спустише крај раке он од једном отвори очи и рече коњичком капетену Татићу: «Не жалим, господине капетане! Али што сам их побио, али што сам их побио...» И издахну.

Сви засузисмо, а капетан Татић нареди те му подубише раку за један ашов.

А нико се у оној ватри не сети да му име забележи.

Милосав Јелић.

JUGOSLOVENSTVO U SAVREMENOJ SLOVENACKOJ KNJIZEVNOSTI.

U svim narodima književnici su prvi krčili put novim idejama, a često su se stavljali i na čelo pokreta. Ilirski pokret izišao je od književnika. I u današnjoj jugoslovenskoj misli imaju pisci velikog udela.

Slovenačko pleme, gaženo vekovima od Germana, pritisnuto i politički i ekonomski i kulturno, bilo je više no i jedno drugo jugoslovensko pleme u opasnosti da podlegne silama, koje preko njegove zemlje teže na Jadran i na Sredozemno More. Narod je, sve do kraja 16. veka, pokušavao u više mahova da se oružjem u ruci odupre toj strahovitoj nadmoći — ali uzalud! Iscrpljenu u bunama, u turskim ratovima, u ropstvu pod tuđom vlastelom, narodu slovenačkom nije gotovo bilo ni nade na uspeh.

Tu nadu očuvali su narodu intelektualci. Snažni protestantski pokret, koji je probudio klonule Slovence, i poveo ih novim idealima, stvarajući im i dobre početke književnosti na narodnom jeziku, bio je delo prosvećenih sinova naroda, delo književnika i propovednika Trubara, Dalmatina, Krelja. I posle njih, nacionalnu misao nose književnici. Za vreme francuske Ilirije, «otac slovenačkog pesništva» Valentin Vodnik bio je glavni savetnik francuskog režima, koji je omogućio nacionalno buđenje u ilirskoj kraljevini. Imena kao Jarnik, Slomšek, Bleiweis, Ledinski, Vraz, Čop, Prešeren, Levstik, Jurčič, Tavčar, Gregorčič, Aškerc svedoče da i kroz 19. vek slovenački pisci nisu vodili svoj narod samo uzvišenim idealima lepote, čovečnosti i dobrote, već su mu palili i zublju koja pokazuje put iz mraka ropstva ka delekom i svetlom obzorju slobode.

Jugoslovenska misao dvadesetog veka našla je u slovenačkoj knjizi jakih pobornika. Za nas je jugoslovenstvo evanđelje naše samostalnosti političke i ekonomske, propoved ujedinjenja pogaženih i pokidanih jugoslovenskih plemena, put koji vodi stvaranju snažne i izrazite kulture naše rase, i teren na kome ćemo moći uložiti sve svoje snage da bi pobedila socijalna pravda.

Svi ovi ideali imaju svojih izrazitih zastupnika u slovenačkoj književnosti 20. veka i poslednjih godina prošlog stoleća.

Anton Medved, Ivan Cankar, Ksaver Meško, Oton Župančič, Fran Finžgar, Etbin Kristan, Vladimir Levstik, i toliko drugih mladih talenata ne samo da su podigli slovenačku umetnost na nivo evropskog shvatanja estetike, nego su i u knjizi i na delu radnici za postignuće kulturnih, socijalnih i političkih ciljeva integralnog jugoslovenstva.

A n t o n M e d v e d (1869.—1910.), refleksivni pesnik — filosof, ujedno je i jedan od glavnih slovenačkih dramatičara. Neki gorki sarkazam i bolna melankolija ide kroz Medvedove pesme, izraz izmučene duše i napaćenog duha. U istorijskim tragedijama on iznosi pred narod velike zamahe iz prošlosti, koji su težili da izvojuju slobodu ne samo za Slovence nego i za sve Jugoslovene. U *Staroj pravdi* prikazuje se ustanak slovenačkih seljaka g. 1525. protiv Nemaca i grofova. Njegovo najveće delo *Kacijanar* jeste tragedija čoveka koji je hteo pomoću Turaka da oslobodi jugoslovenski narod ispod Habzburgovaca, a čiji silni planovi propadaju zbog izdaje najboljih drugova. Kroz Medvedova dela misao političkog ujedinjenja i samostalnosti Jugoslovena svuda probija jasno.

F r a n F i n ž g a r, pisac socijalnih romana, autor je i najvećeg slovenačkog istorijskog romana *Pod slobodnim suncem* i drame *Naša krv*. Prvo delo uzeto je iz borbe balkanskih Slovena, posle njihovog dolaska u današnju postojbinu, protiv Bizantije, a u *Našoj krvi* iznosi se tragedija jednog francuskog oficira Napoleonove okupacione vojske u Slovenačkoj. Oba dela imaju izrazitu jugoslovensku tendenciju.*

K s a v e r M e š k o, župnik u slovenačkoj Koruškoj, lirski je pesnik i pisac simbolističkih crtica. Njegova zbirka skica i novela *Mir božji* imala je velikog uticaja na mlađu generaciju zbog lepote jezika, finoće osećaja i meke pesimističke inspiracije. Narodna drama *Na smrt osudjeni* prikazuje patnje koruških Slovenaca, koje očekuje nacionalna smrt ako im ne dođe spas s juga. U početku ovog rata, Meško je u nekoliko novela izneo tužnu sudbinu slovenačkih vojnika, koje tuđa sila tera u

* Finžgar zastupa i u politici najodlučnije jugoslovensko stanište. Na opštem zboru poverenika Slovenačke Pučke Stranke, 27. dec. 1917., rekao je: ...«Došlo je vreme da svaki muškarac, svaki mladić, svaka majka i devojka bez straha i oklevanja uloži sve svoje snage za našu Jugoslaviju».

rat, da se bore protiv svoje braće. Zato je bačen u tamnicu, i zlostavljan na najgori način. Meško je jedan od onih nebrojenih u legiji mučenikâ za današnju misao naše slobode i ujedinjenja.

E t b i n K r i s t a n, vođa slovenačkih socijalista, propoveda u svim svojim dramskim delima socijalnu i jugoslovensku samostalnost.

I v a n C a n k a r je bez sumnje najmarkantnija ličnost u savremenoj slovenačkoj književnosti. Umetnik od evropske vrednosti (prevođen na više stranih jezika), on je u svojim mnogobrojnim novelama, satirama, dramama, i lakrdijama, najsilnije od svih slovenačkih pisaca, zastupao misao socijalne revolucije. Pesnik malih i pogaženih, on je uvek bio apostol slobode, i u svojim delima i u svom životu. Kao socijalista, propovedao je ujedinjenje Jugoslovena u federativnoj republici; za tu ideju dva puta su ga bacali u tamnicu, za vreme balkanskih ratova i u početku evropskog rata. Zatvoren u ljubljanskoj tvrđavi, on je dao nekoliko novela i skica, u kojima opisuje, kako to ume samo on, užase današnje opšte pogibije i stradanja milijonâ, i u svakom retku izbija njegov stari duh slobode i bune.

O t o n Ž u p a n č i ć, najsnažniji pesnik slovenačke književnosti posle Prešerna, opeva veru u novi život naroda; on je duhovni vođa mlađega naraštaja, koji je promišljenim i pozitivnim radom spremao široke mase za veliki dan Oslobođenja. On je spevao himnu jugoslovenskih socijalnih i narodnih revolucionara, jednu od najsnažnijih pesama koje su ikad povele celo jedno koleno u borbu za slobodu i jednakost.

S a V l a d i m i r o m L e v s t i k o m, s I v a n o m L a h o m, autorom *Ustaša*, sa M a s l j e m P o d l i m b a r s k i m, piscem čuvenog romana iz bosanskog života *Gospodin Franjo*, nije još ni iz daleka završen spisak slovenačkih književnika koji su pozivali narod na borbu za jugoslovensku slobodu i ujedinjenje. Cela nova književnost slovenačka pisana je ne samo u znaku opštih čovečanskih težnja, nego je u isto vreme i najčistija propoved našeg jugoslovenskog evanđelja.

Vladislav Fabjančić.

МРТВИ САЊАЈУ.

СЕЈАЧИ.

(Добровољцима у Добручи).

К'о луталице које клетве прате,
С далеког југа, са судбином Јова,
Ево нас к теби, наш ледени брате!
Охоли, мада без рода и крова.
Чекамо смели своја гробља нова.

Кроз векове смо крв нештедно лили;
Још ангорске су пољане румене
И кланци Карста, што су крв нам пили;
Једренске сени, стидом обливене,
Панонске кличу ране затрвене.

И још се редом наше кости сеју
По острвима и у воде стране,
У пустињама, где самуми веју,
И хладној степи. И, кад сунце стане,
С лешина наших сите беже вране.

А ватре древне, згашене и сиве,
Уздахом шаљу посланице мукле,
Мртваце тамо остависмо живе.
И к'о Ахасфер, кога Господ укле,
Тражимо равни до у бескрај пукле.

И Васељена њива наша поста
За семе части — које сунцу сиже.
Господе, казне зар не беше доста?
Време је жетви, дан косидбе стиже,
Време, да плоча с гробова се диже.

К'о луталице, које патње прате,
С чежњивог југа, са судбином Јова,
Ево нас к теби, наш ледени брате!
Охоли, мада без рода и крова,
Спремни смо, гробља да сејемо нова.

Из: *Песама Бола и Поноса.*

Милутин Бојић.

С Н О В И.

Облацима.

Преко сливене масе металом опточених кућа
и града који се ковитла и мили по улицама заљуља-
ним и мостовима гвозденим, видим крај окупаног
неба. Облаци весели бродари путују на север, у зе-
мљу леда и таме и вода замрзнутих. Да ли их осе-
ћаш, граде, пријатеље твоје далеке? Од шума руку
— чекића које се дижу и савијају и грче и напрежу?
Од вреве срца безбројних што хукте и вриште и
трепте и дрхте у струји таласа твојих?

Облаци бели бродари, облаци мили другари!
Путујте тамо на исток, у земљу суза и глога, низ
стазе љуте пешчанице. Кажите другарици, мојој са-
њалици, што цвили Богу и небу молитве и боле
племените, кажите јој, облаци, кажите: Мисао моја
плаче над народима и душа гори и јеца над време-
нима. Срце се претаче јадима изгнаника и невољ-
ника, и носи увек, низ буре и ветре, по комад вере
и силе мушке у наде младе и крилате.

Кажите јој, кажите, облаци бели бродари, облаци мили другари.

Стари

— Великој сени Јована Живановића. —

Читам «Горски Вијенац» па ми се учини да срећох старог Мандушића са џефердаром. Обасја ме неугасиво и вечно пролеће наших кланаца, венаца горских и дугих друмова босанских. У Грмеч планину прође Пеција корака брза и лака, а за њим прискакује танковијаста Гарача лепши од виле на горкиње. На дивљем гребену планине стоји стари Вујадин, и дубе сури орле! погледом бистрим и видовитим пучину ваздушних поља. Доље, над Херцеговином чује се јека и циктање Стојанка Стојанових.

Бах и Кватерник

Данас се сећам са болом несрећног Баха Грабанџијаша и његова краља «Ватреника». Обојица се венчаше трњем и плануше да растопе облаке мрачне и тучне са спрженог чела јадне хрватске постојбине. Хтедоше да перу блуд тела и блуд душа, и као сунчане зраке пређоше преко хрватског неба.

Кад би ме живот нанео на несрећну Хрватску после ове крсташке војне, ишао бих у Раковицу на затрпане гробове Баха и Кватерника да их поздравим сузама унучета. Да се на њиховом жртвенику напојим мирисом тамјана и здравља мушког, и са њихове хумке закитим божуром црвеним, који израста из крви праведника и мученика сваког пролећа, као на Косову.

Другарици.

Сада си негде на Волги, и везући ланене кошуље са другаркама са села, учиш их чистоћи, раду и писмености. Сејеш неуморно на обалама реке «матушке» зрна слободе која ће исклијати и расцветати из малих мужика, деце садањих друга својих.

Подсећаш на сејаче душа и лепота, другаре што се срету у животу за тренутак, тек да измене осмех и стисак руку, и продужују нагло припреме за неке далеке и веселе жетве. То су бела и топла сунца што путују по земљи, од океана до океана, од града до града, и плаве зажареним бојама снова старинску кору природе.

Сеј, другарице са Волге, црвена зрна слободе, сеј!

Владимир Гаџиновић.

СТОЛЕТА.

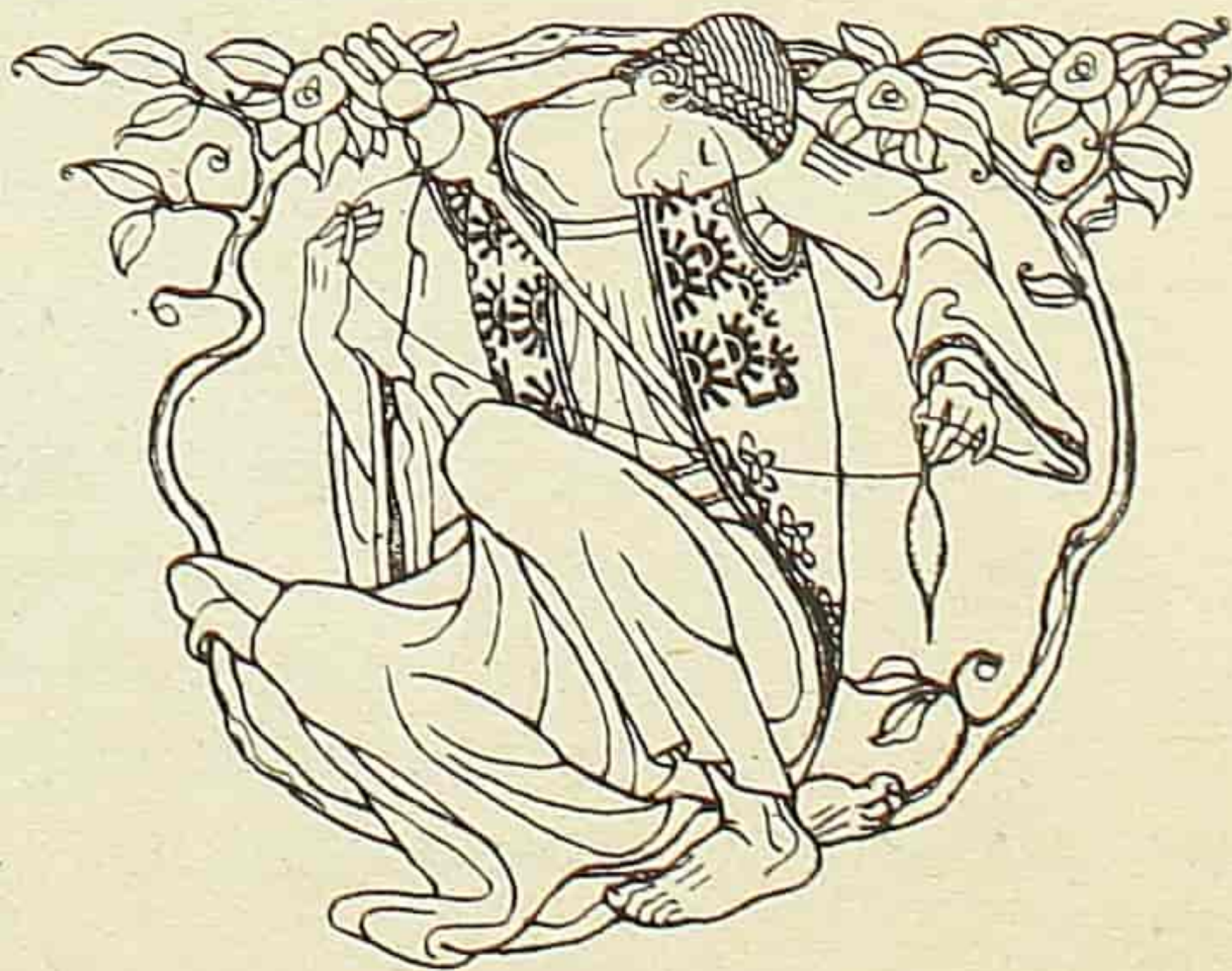
Уђутале су долине и куле,
Некада пуне царевих војника,
И задужбине стаситих звоника
У камење се сиво разасуле.

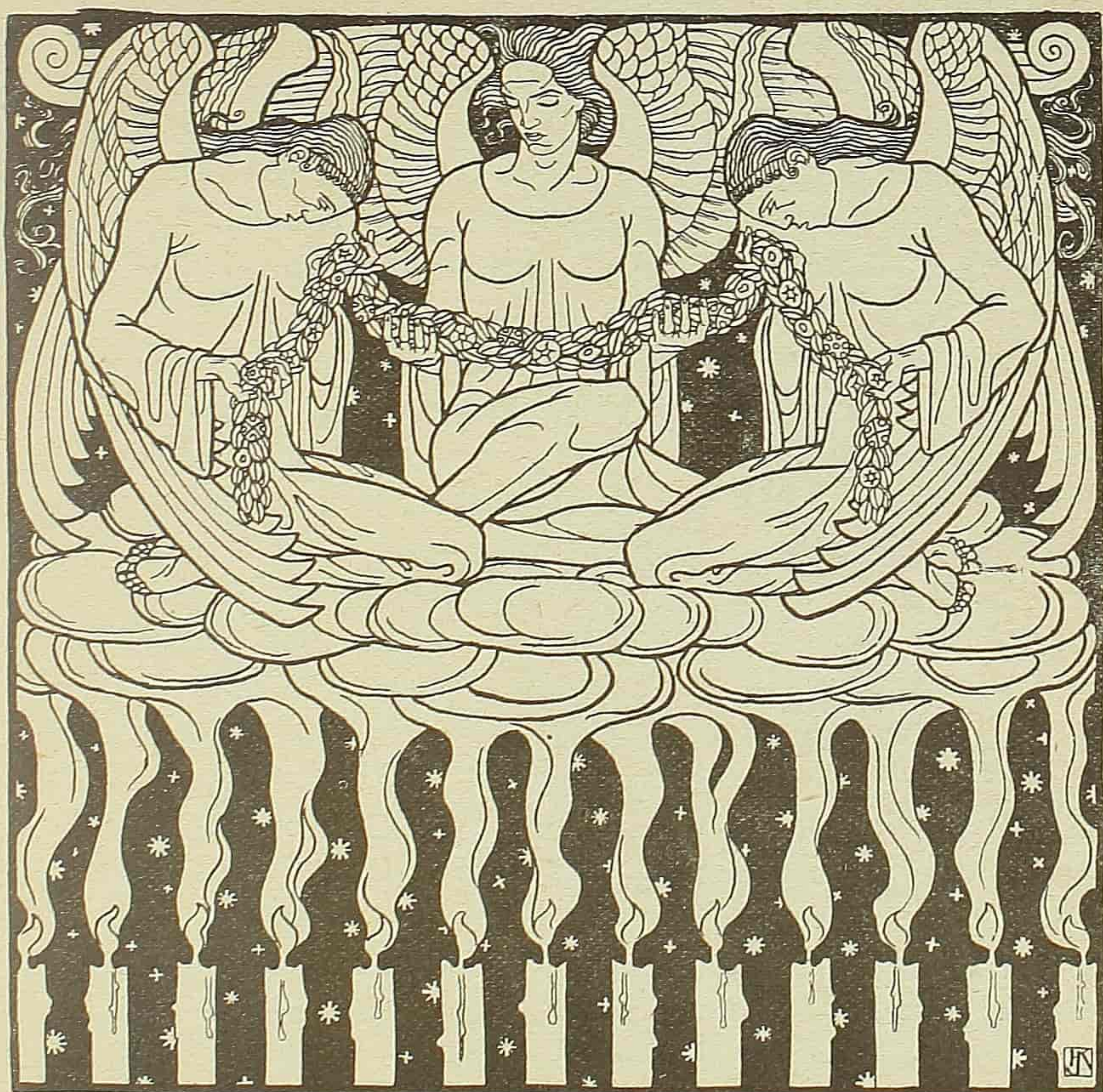
Никога нема да народ сачува.
Залудна беше и последња жртва.
Домови ђуте. Плаче земља мртва,
И ладан ветар низ пољане дува.

Тек негде у дну самотних ђелија,
Док пламен свеђе лагано се вија,
Калуђер сед и смежураних рука

Артије старе листа. У планини
Каткада лишће шушне, све се чини:
Потајни корак горскога хајдука.

Милош Видаковић.

ВЕНЦИ

SVETLI GROBOVI.

Žrtve se nižu s dana u dan mnogobrojne i dragocene. Novi grobovi pretrpavaju stare da budu ugaženi od novih boraca koji streme velikome cilju. Kao u negdašnjoj olimpijskoj trci s buktinjom, zadihani trkači predaju jedni drugima buktinju u ruke: plamen ne trne ali trkači zaostaju. Njihov dugi niz gubi se danas u nesaglednoj daljini. Dok oni napred s plamenom u ruci ne osvrću se ni za najbližim iz čijih su ga ruku prihvatili, daleko tamo u beskrajnom lancu trkača najdalji se počinju već zaboravljati.

A bilo ih je najdostojnijih da buktinju donesu do mete kojima je zla kob preprečila put na samom polasku.

Tri meseca uoči izvršenja svoga dela, oslobodilačkog rata Balkanskog Saveza protiv Turaka, umro je Milovan Milovanović; pred samim polaskom u borbu za narodno ujedinjenje umro je njegov najubedljiviji propovednik Jovan Skerlić. Njihovi grobovi, pretrpani od to doba hiljadama novih isto tako dragih i tužnih, jedva bi se danas pamtili, da nas svakog dana više na njih ne opominju dva očajno prazna mesta na dvema najznačajnijim pozicijama nacionalne borbe.

Još u novembru 1912, odmah po završenim glavnim ratnim operacijama u Makedoniji i ponudi Turaka za mir, u Beogradu se osetilo osustvo mudrog državuika i veštog diplomate, koji bi dostojno prihvatio i na svom polju završio srećno delo oružja. U onome što je propušteno učiniti u poslednja dva meseca godine 1912, predigra je cele balkanske tragedije. Od novembra 1912 do februara-marta 1913, žaljenje za Milovanom Milovanovićem bilo je sve veće. Ono je moralo rasti kod svih koji su sa zebnjom gledali sve opasnije peripetije politike mučanja, odlaganja, fatalističkog iščekivanja spontanih rešenja, bez sopstvenih inicijativa i bez odgovornosti, politike najniže demagogije i povodenja za najproizvoljnijim dnevnim strujama, u toliko jačim u koliko se jače oseti osustvo ideja i pravca na vrhu. — Nije potrebno ni razvijati koliko puta je to žaljenje za Milovanom Milovanovićem ponovljeno od avgusta 1914, od kada je naša nacionalna stvar — uz čudljivu sreću oružja — ušla u prepletenu igru diplomatije. Predvidljivost i trezvenost, hitrost i mudrost, rečitost i takt ovog državnika od ideja i diplomate od krvi — nedostajali su nam i nedostaju nam neprestano u našoj spoljnoj akciji.

U unutarnjoj nacionalnoj radnji ravan je tome gubitak Jovana Skerlića. Samo njegovo ime poslednjih godina značilo je za mlado pokoljenje čitav jegan program u nacionalnoj radnji. Od smrti Jovana Skerlića u maju 1914 do danas, taj idejni program dobrim svojim delom ušao je već u pisani opšti program. Od jula 1917 on ima već i zvanične potpise, i ne prestaje biti predmet živih pretresa i tumačenja. Samo, isto kao u prvim danima Hristove crkve, i u današnjem jugoslovenskom saborisanju vernici su ne jednom morali zažaliti što se nad šturim i uzanim mudričenjem ne uzdiže jedra i topla reč apostola. Ta krilata reč Jovana Skerlića odjekivala bi danas istom snagom i na međunarodnoj demokratskoj tribuni, od koje naša stvar sve više zavisi, a na kojoj bi ona mogla imati svoju prirodnu jaku poziciju.

Dostojniji pomen Milovanu Milovanoviću i Jovanu Skerliću ne može se učiniti od ove neprestano zveže žalosti na ova dva davnašnja groba, pored tolikih skorašnjih što se ne prestaju kopati.

*

U toku četiri godine velikoga rata jugoslovenska akcija izgubila je nekoliko velikih imena: Stojana Novakovića, Mila Starčevića, Franju Supila, Bogoslava Mažuranića i Janeza Kreka.

Kao nacionalni istoričar, slavist i književnik, Stojan Novaković je iz davnih vremena, u neku ruku ex-officio, zajedno sa svojim drugovima iz Jugoslovenske Akademije u Zagrebu, bio jugoslovenin u knjiškom i platonskom smislu te reči. Njegov prilazak širem i stvarnijem shvatanju misli o narodnom jedinstvu, u poslednjim godinama, u toliko je zaslužniji što on predstavlja veliki korak u napred. Stojan Novaković počinje romantičnim stihovima u veliko-srpskoj Omladini šesetih godina, kroz čitavo pola veka svoga rada nadahnjuje se istorijskim predanjima od Nemanjića do Karađorđa i Miloša, kao političar na čelu je jedne konservativne stranke i ministruje u srbijansko-austrofilskom režimu poslednja dva Obrenovića, a završuje kao predsednik vlade narodne odbrane u godini Aneksije, i zatim jedan od najdelatelnijih organizatora naše nacionalne radnje poslednjih nemirnih godina. U toj velikoj evoluciji staroga Akademika i ministra izražen je preokret ideologije čitavog jednog veka obnovljene Srbije. U svojim osamdesetim godinama konservativni državnik sprijateljuje se s mladim jugoslovenskim demokratom Jovanom Skerlićem. Tesno zbliženi, od godine 1908 oni nerazdvojno saraduju u svima javnim poslovima. Njihova stalno zajednička pojava na proslavi « Prosvjete »

u septembru 1912. u Sarajevu predstavljala je jedan nacionalni simbol. Dva pôla vremena i ideja vezala se u njemu. Čitav jedan vek mutan, nejednak, iskidan datumima i generacijama, povremenim strujama i pokrajinskim težnjama, javlja se tuž u svojoj zdravoj neprekidnosti, nedeljiv, jednostavan i zreo.

Stojan Novaković nije dočekaao da mu vidi plodove, isto kao ni njegov hrvatski sabrat Mile Starčević. Vođ i ovaj jedne konzervativne legitimističke stranke i nosilac istorijskih predanja i državnog prava Hrvatske, isto kao Stojan Novaković na drugoj strani, Mile Starčević pruža i sličan primer evolucije. Skromna figura Mila Starčevića značila je više imenom no ličnošću. Osobna zasluga sinovca Ante Starčevića u tome je što je on, prvo, uzornom čestitošću očuvao pijetet velikoga imena, a zatim, kao besprekorni čuvar predanja čistoga Hrvatstva uložio tu neokrnjenu moralnu tekovinu u delo ujedinjenja. U istini, samo stranka najčistijeg hrvatskog nacionalizma bila je u stanju s poverenjem naroda uzdići u Hrvatskoj jugoslovensku zastavu iznad zastave Zvonimirove. Preobražaj hrvatske stranke prava od neprikosnovenog hrvatstva Ante Starčevića do jugoslovenskog federalizma pod vođstvom Srbije, obimom veći je a krajnjim izrazom dovršeniji no lični preobražaj Stojana Novakovića. Sam Mile Starčević istina nije doživeo poslednju revolucionarnu fazu toga preobražaja, ali ono koliko je on učinio svojim skromnim učešćem u njegovom začetku, dovoljno je da se grobu trećega Starčevića oda pošta dostojna ovog velikog imena.

Veliki Hrvat i veliki Jugosloven Frano Supilo izdvaja se u ovoj galeriji velikih mrtvih, isto kao što je zauzimao zasebno mesto među živima. Prema donekle naporednim slikama Stojana Novakovića i Mila Starčevića, slika Frana Supila mogla bi se, isto tako donekle, staviti naporedo sa slikom Jovana Skerlića. Ideje, temperament i borbeni duh slični su. Malo više intelektualizma i literature u Skerlića, malo više stvarne politike i skepticizma u Supila: u obojice ista tvrdoglava vera i isti napon životne energije. Krâj ovih dveju neodoljivih volja i snaga za život nije se mogao ni zamisliti drukčije nego brutalnim nenadnim prekraćenjem kakvima su podlegli i jedan i drugi.

I ako je imao stvarniji smisao za dnevnu politiku od Skerlića, Supilo u njoj metodama nije bio pozitivniji. U onome što je dao u svome Riječkom *Novom Listu* i u Riječkoj Rezoluciji (1905) — delu njegovom i njegovoga druga Trumbića — više je manifestacija

no doslednog programnog rada. Frano Supilo u opšte bio je više kritički no tvorački duh, više tribun no organizator. Moglo bi se reći da je bio više orač no sejač, a teško bi bio srećan žetelac i da je dočekao videti zrelo klasje narodne njive. I s najvišim optimizmom, na koji nas navode divne manifestacije narodne jednodušnosti, valja priznati da je u našoj narodnoj njivi ostalo još neuzoranih brazda i da će se i sutra o žetvi naći u njoj još korova. Nestrpeljivi radikalizam Supilov nije mogao uvek mirno podnositi mestimice sporo sazrevanje jugoslovenske misli, a još manje nerava imao bi za strpljiv i disciplinovan rad u okviru koje organizacije sutra. To bi bila, za nevolju, neka uteha jugoslovenskoj naciji koja u njemu žali gubitak apostola od uverenja i smelosti, ali to ne može biti uteha onima koji su znali patnje ove nespokojne duše. Jovan Skerlić umro je u ekstazi jugoslovenskog idealizma, Stojan Novaković i Mile Starčević umrli su u neizvesnosti o ratnoj sreći ali u nepomućenoj veri da se korača velikom cilju: bilo bi tragično da onaj koji je u svojoj dalekovidosti prvi od njih ugledao Obetovanu Zemlju umre otrovane duše i sa sumnjom da će njegov narod ikad njoj stići... Iskren pozdrav Frana Supila u julu 1917 tvorcima Jugoslovenske Deklaracije na Krku uspokojava. U svakom slučaju ovaj poslednji politički akt disidenta Jugoslovenskog Odbora pokazuje u Frana Supila visinu karaktera koju mnogi nisu pretpostavljali u ovom nepomirljivom sektašu, i koja otmeno završuje jednu burnu političku karijeru.

Treći u ovom redu hrvatskih pokojnika je Bogoslav Mažuranić. Slavnim imenom on se vrsta sa Milom Starčevićem, političkom delatnošću sa Supilom. I u toj delatnosti je jedna lepa evolucija. Bogoslav Mažuranić počinje kao Barčićev pravaš, a od Riječke Rezolucije kao član i jedan od vođa hrvatske ujedinjene samostalne stranke ulazi u hrvatsko-srpsku koaliciju. U Saboru je od 1897; za vreme hrvatske opstrukcije u Pešti 1908 bio je predsednik kluba hrvatske delegacije, a u nekim prilikama na čelu pojedinih parlamentarnih odbora i deputacija. To poverenje stekao je Mažuranić svojim naprednim isto toliko stvarnim i trezvenim shvatanjem pojava, koje je moglo doći samo zdravim nadahnućem jedne u isti mah bistre i tople pameti. U svom posmrtnom govoru Svetozar Pribičević ga uzdiže kao «najvećeg predstavnika narodnog jedinstva.» *Hrvatska Riječ* počinje svoj članak objavom da je «sa doktorom Dr. Bogoslavom Mažuranićem nestalo iz našeg javnog života jedne jake narodne slovenske ličnosti», a završuje uz-

nošenjem zasluga ovog «političara hladna razuma i čoveka nada sve topla slovenskoga srca.» I ime i karakter i delo potvrđuju dakle da je obaranjem ove «gore od čoveka» — kako ga fizički slikaju biografi — sasečen jedan od najplemenitijih izdanaka naše rase.

Najosetljiviji jugoslovenski gubitak u neposrednoj akciji je smrt slovenačkog vođe Janeza Kreka. Čovek i sredina ovde jedno su: ono što se na ovom mestu mora reći o Janezu Kreku, reći će se o svem malom slovenačkom narodu, poslednjem brojem, a prvom svešču, organizacijom i stvarnošću programa i taktike. Nije svakako slučajno da nastavljajući posmrtna slova od svetlih grobova u Nišu i Zagrebu, nad ovim u Ljubljani imamo da rečemo ovo. Ono čime je mali slovenački narod stekao veliko mesto u jugoslovenskoj zajednici — *prosvećenost* — ostaje kao prvi uslov i sutrašnjoj ujedinjenoj Jugoslaviji da u široj evropskoj zajednici stekne svoje prilično mesto.

U redu nacionalnih radnika koje smo nabrojali, Janez Krek je idejama i metodama najstvarniji i najsavremeniji. To je preteča zrele jugoslovenske misli sutrašnjice. Istorijska predanja u njoj znače samo u koliko današnjem pokolenju ukrepljuju veru u okušane sposobnosti rase za nov poziv što je pred njom. Da ta prirodna snaga dâ svoju pravu meru, treba je organizovati prema novim uslovima i novim zadacima života. Etničko jedinstvo jedanaest miliona Jugoslovena divna je podloga za stvaranje jedne jedinstvene i evropske nacije, ali je ono tek podloga. Ta velika i složena tvorevina zavisna je od mnogo uslova, materijalnih i moralnih. Treba hleba, zdravlja, prosvete, slobode i samostalnosti: treba organizovati sve snage i izvući iz njih sve koristi za blagostanje celine i pojedinca. Ta načela vodila su hrišćanskog demokratu Kreka u njegovom neumornom radu na ekonomskoj i kulturnoj organizaciji Slovenaca, u prvom redu slovenačke Pučke Stranke, i Krek ih je isto tako smatrao za osnovna u organizaciji široke jugoslovenske zajednice. U istini, najveći broj godina Krek je posvetio oportunističkoj i partijskoj politici u svojoj užoj domovini, a tek u poslednje doba prišao radikalnoj jugoslovenskoj struji. Tim preokretom jugoslovenska akcija u svojim najodsudnijim danima dobila je jednog od najjačih predstavnika i na parlamentarnoj tribuni u Beču i u unutarnjoj propagandi. U kolu knjiških ideologa, nacionalnih poeta, junaka jedne ideje ili jednog momenta, većinom političkih amatera, Krek se javlja kao profe-

sionalni političar u najboljem smislu te reči. Stvarniji demokrat od Skerlića i ako klerikal, savremeniji nacionalist od Novakovića i Starčevića, pozitivniji borac od Supila, poduzetniji i narodnim masama, bliži praktični političar od Mažuranića, Krek je uneo u jugoslovensku akciju jaku socijalnu notu i savremene metode propagande i borbe. Široka i silna mreža današnje nacionalne organizacija u Slovenačkoj, delo je tih ideja i metoda, i u isti mah najrečitija svedodžba o onome što su današnja i sutrašnja Jugoslavija izgubile smrću Janeza Kreka.

To osećanje stvarnih gubitaka za današnjicu i budućnost veća je pošta grobovima velikih Jugoslovena od svih uznošenja njihovih zasluga u prošlosti. Sve su to borci izbačeni iz stroja usred borbe, isto kao oni s puškom u ruci, kojih su stotine hiljada ostavile ovaj svet prerano, ne dočekavši dovršenje svojih dela.

*

Kao bezbrojne kosturnice bez humke i krsta što smo ih pokopali od Save i Dunava do Crne i Vojuše, po svima urvinama Albanije i svima dubinama Sredozemnog Mora, stotine hiljada palih ratnika ostaju danas još bez svog krsta i znaka. Skladne hvale onih koji su ih preživili nisu prava reč nad ovim grobovima. Njihov nadgrobni spomenik diže se sam svakog dana više i više, snagom ideja koje su oni osveštali svojim žrtvama, i za koje hiljade njihovih starih i novih drugova produžuju žrtvovati se.

Izmučen i tužan otišao je za njima sa ovog sveta i njihov stari vojvoda Putnik, bez pozdrava srpskih topova, jednog tmurog kišnog dana, u tuđem svetu, daleko od Kumanova, Bregalnice, Cera i Rudnika. Kao njegovi naoružani seljaci što su sa svojih njiva u gaćama i slamnim šeširima došli na Cer da tuku bogato opremljenu carsku vojsku, dugogodišnji mirni penzionar beogradski, pukovnik Putnik obukao je jednog dana ponova vojničku bluzu da u mladom srpskom đeneralštabu iza 1903 izrađuje planove odbrane protiv jednog od najpriznatijih đeneralštaba u svetu. Tajna uspeha ovog stratega od rođenja — isto kao Kara-Đorđe i Miloš — bila je u tom što je i on, i ako školovani đeneral, do najvišeg čina i u svom đeneralštabnom kabinetu, ostao prirodni vojskovođa Narodne Vojske. Nesrazmerni zadaci koji su stajali pred srpskom vojskom nisu mogli biti izvedeni nikojom snagom ni veštinom osim svesne i složne volje jednog oružanog naroda. Nikojom krutošću jedan vojskovođa ne bi uspeo zavesti onu mo-

ralnu disciplinu s kojom je srpski vojnik bosonog osvajao Bitolj, gladan s puškom u ruci strpljivo prelazio očajnu albansku pustoš, i sa zavojima na ranama vraćao se u bojni lanac. Nikoja vojna veština ne bi nadoknadila čudesnu utakmicu slobodne inicijative koja je taktiku nekoliko starešina zamenila taktikom stotine hiljada prirodnih taktičara iz kojih je bila sastavljena vojska Vojvode Putnika.

Ali kao ni velikog vojskovođe što ih je vodio, ni tih stotine hiljada nema više u bojnom lancu. Samo grobovi njihovi, za uvek nezvani i slavni, zaslugom mrtvih produžuju braniti prava živih.

*

Grobovi junaka bezbrojni su. Svi činovi vojni, sve generacije i svi redovi naroda od profesora Univerziteta do seljaka, žena i dece, dali su svoje žrtve obilno.

U toj slavnoj listi mrtvih sami oficiri dali su čitavu jednu legiju, od đenerala do potporučnika. Po prvom sećanju, tu se ređaju imena đenerala Aračića, Gojkovića; pukovnika Živojina Bacića, Milivoja Stojanovića, Vojislava Pavlovića, Ivana P. Pejovića, Jovana Ugrinovića, Dimitrija Milića, Dragutina Dulića, Vojislava Čolakovića, Milana J. Ristića, Radojčića; potpukovnika Dušana Jezdića, Milorada Matića, Vojina Popovića, Bogoljuba Molerovića, Milorada Lj. Mitrovića, Sime Simića, Dušana Purića, Antonija Miloševića, Andre Milivojevića, Dr. Todora Pavlovića, Dragoljuba Đjakovića, Antonija Živkovića, Vasilija Stojanovića, Živojina Nešića; majora Mihaila Gavrovića, Dragoljuba Milivojevića, Milutina P. Boškovića, Vase Lukovića, Pavla S. Vitasa, Koste Kr. Đorđevića, Triše Pavlovića, Radoja A. Pantića i koliko još drugih isto tako zaslužnih.*) Lekari dali su takođe svoju punu i odabranu četu.**)

*) Kapetani Aleksandar i Bora M. Naumović, Dimitrije Jezdić, Boško Dželebdžić, Ž. Zavišić, Rada Milošević, Joca N. Jovanović, Ljubomir Najdanović, Kosta Todorović, Mihailo J. Manojlović, Jordan Đorđević, Bora P. Bošković, Živorad Lazarević, poručnik Petar Vuksanović; potporučnik Velibor S. Petrović, Bora Sv. Milojević, Gruja Mil. Mišković, Vojislav Garašanin, Miloško Čarapić, i tako dalje i tako dalje.

***) Doktor Pavle Jevtić, Milan Radovanović, Mihel, Živojin Stojadinović, Bota, Svetislav Nikolajević, Mita Nikolić, Milutin Perišić, Šraga, Karakašević, Miloš Stefanović, Tomić, Voja Stojanović, Josim Marković, Svetozar Marković, Pomorišac, Gerasim Ive-

Dobrovoljne bolničarke — da potsetimo na tri poznata imena : đeneralicu Luković, slikarku Nadeždu Petrović, Kasiju Miletić — zasvedočile su isto tako smrću ozbiljnost rodoljubive akcije srpskih žena iz doba mira. S ravnom zaslugom ulaze u te slavne liste imena najškolovanijih javnih poslenika, koji su završili svoje živote na najskromnijim dužnostima na bojnem polju ili u pozadini, deleći rame uz rame sve opasnosti sa narodom. Njihov broj uvećan je velikim gubitecima od bolesti i iznemoglosti u ropstvu. Hiljade najkorisnijih ljudi, profesora, učitelja, sudija, advokata, inžinjera, činovnika svih struka, iskusnih trgovaca, vrednih privrednika i veštih zanatlija; stotine hiljada oceva, muževa, sinova i braće izgubljeno je za svoje i za zemlju.*)

U pozadini gubiteci su bezbrojni, iz doba prve godine rata, povlačenja, u emigraciji, kao i u ropstvu u posednutoj Srbiji i logorima interniranih i zarobljenih u Austro-Ugarskoj i Bugarskoj.

Prvih dana povlačenja sahranjen je u Vrnjačkoj Banji član Kraljevske Vlade Dr. Laza Paču, dugogodišnji ministar finansija i jedan od najumnijih srpskih političara. Kobni žrvanj naše sitne dnevne politike i našeg strančarstva istrošio je u negdašnjem radikalnom ideologu jednu dobru i trezvenu pamet, i ograničio jednu delatnost od koje je (na žalost, kao i od mnogih drugih) moglo biti širih i nespornijih koristi. Radi potpunosti pregleda ovde se mogu zabeležiti smrti nekih dostojanstvenika, starog đenerala Ante Bogićevića, episkopa Nikanora, mitropolita Nićifora, starog

zić, Toma Leko, Dragutin Veljković, Platon Papakostopulos, Petar Jovanović, Maksim Maksimović-Erdeljac, Milutin Maksimović, Lilić, Nikola Hadži Nikolić, Kolović, Premetarac, Dada, Kustudić, Stevan Ilić, Dobra Mitrović, veterinar Danilo Janković i tako dalje.

*) *Profesori*: Milan Dimitrijević, Dr. Aksentije Obradović, Ruvidić, Dimitrije Klidis, Milivoj Popović, Boško Savić, Stevan Trifunović, Živko Stefanović, Pera Despotović, Milan Vanlić, Jovan Šantrić, Rista Nikolić, Tasa Milušić, Viktor Pavlović, Vojislav Stanišić, Sreten Simić, Radovan Jovanović, Milun Ibrovac, Dimitrije Danić, Dr. Dragić, Josif Cvetanović, Borivoje Petrović, Dimitrije Andrejević, Vitković, Nikola Antula, Jovan Ivković, Sreten Nikolić, Milan Arandjelović, Radoslav Mitić; učitelji Uroš Blagojević, Bora Mladenović, Lazar Mišković, Milun Ivković, i tako dalje; *advokati*: Milan Lazarević, Života Đurković, Nikola Ostojić, Mirko Mičić, Bora Nikolić; činovnici svih struka: Dr. Jovan Lončarić, Dr. Jevtimije Đonlić, Dr. Hadži-Kostić, Bora Pelivanović, Boško Ljubišić, Dimitrije Pejović, Dr. Milivoje Kasidolac, Svetozar Mihajlović, i tako dalje.

radikalnog tribuna prote Milana Đurića. — Akademija Nauka izgubila je arheologa Valtrovića, pravnika Andru Đorđevića, slavistu Momčila Ivanića, u isto vreme kada Jugoslovenska Akademija u Zagrebu čuvenog istoričara Tadiju Smičiklasi. Mlada literatura u Srbiji izgubila je pesnika patnji od rođenja Velimira Rajića, pesnika borbe i protesta Nestora Žučnog (Proku Jovkića), pesnika legende i drame Milutina Bojića, i pesnika sumnje i slabosti Vladu Petkovića-Disa. Malodušni Milutin Uskoković završio je smrću junaka svojih romana. Oštromni kritičar i osetljivi estetičar Dr. Uroš Petrović sa svojim davno poremećenim zdravljem skrhao se kao trska u metežu povlačenja u novembru 1915. Umetnost je izgubila, u muzici: Stevana Mokranjca, istovremeno sa smrću Hacea u Zagrebu i Davorina Jenka u Ljubljani; u pozorištu: pedesetogodišnjeg factotuma Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu Antonija Hadžića, glumce Emiliju Popović (Beograd), Mihaila Markovića (Novi Sad), Štefanca (Zagreb), pored tridesetak drugih *); u slikarstvu: Ristu Vukanovića, Nadeždu Petrović, Mališu Glišića, Branka Jevtića i druge. U novinarstvu iz duge liste pomenućemo zaslužnog dopisnika *Ruskog Slova* Milana Bojovića, urednika *Politike* — braću Vladu i Darka Ribnikara, urednika *Republike* Slavka Krčevinca, urednika *Radničkih Novina* Dimitrija Tucovića, saradnika *Odjeka* Sinišu Buđevca, starog novinara i književnika Ljubinka Petrovića, zatim Vlastimira Jovanovića, dva mlada pesnika i novinara Milana Lukovića i Žarka Lazarevića, i t. d.

Ova slučajna nabranja — po sećanju i samo primera radi — teško mogu dati i približnu sliku grozne hekatombe kojom je Srbija u ljudstvu lišena mučne i spore tekovine čitavog jednog veka. Od onoga što bi ostalo kao zamena i nada budućnosti, kao prvi otkos mlade prolethne livade položeno je snoplje najboljeg školovanog podmlatka.**)

*) Slankamenac, Beković, Kosta Delini, Pera Jovanović, Topalović, Nemanja Ilić, Dušan Jovanović, i tako dalje.

***) Đaci narednici i potporučnici: Ban. Br. Nušić, Radovan S. Popović, Ljubomir Samokresović, Zoran J. Prodanović, Petar M. Radojlović, Dušan A. Nikolić, Milan Porobić, Milutin Čekerevac, Miodrag Davidović, Rada Jov. Đurić, Branko Sv. Popović, Luka V. Subotić, Boško L. Lazarević, Ljuba J. Milanović, Mihailo A. Petrović, Miloš D. Stefanović, Radivoj A. Ilić, Stevan Radaković, Aleksandar Prokić, Miloš P. Kostić, Jovan P. Nikolić, Ljubiša Pavlović, Đorđe K. Popović, Sondermajer, Bojović, sa stotinama svojih drugova.

bitaka svih starih dostojanstvenika i islužanih činovnika, platili smo pobjedu na Rudniku, odolevanje Mackenzenu i uspinjanje na Kajmačalan. Njoj je ravna samo žrtva onih hiljada nevinih mladih života sarađenih na obali Vojuše u novembru 1915.

A koliko je drugih, s dana u dan i na svima stranama, nevidljivih i nečujnih, ne zabeleženih i koje se možda nikad neće zabeležiti! Iz čitave jedne polovine Srbije porobljene od Bugara, odvedeno je sve školovano stanovništvo. Čitavi logori ispunjeni su srpskim profesorima, učiteljima, sveštenicima, činovnicima, uglednijim građanima, svima onima koji su preživeli nesrećni pogrom prvih dana da produže nesrećnije muke u dugom ropstvu. Odvojeni od svojih porodica, lišeni svake pomoći, oni su osuđeni na smrt od iznurenja, zaraznih bolesti i očajanja. Njihovi gubitci, isto kao njihovih sapatnika u logorima u Austro-Ugarskoj, računaju se na stotine svakoga dana. I u tom broju strada u prvom redu ono što je najbolje, najprosvećenije i najdragocenije. U posednutoj Srbiji isto tako smrtnost je strahovito velika, a naročito smrtnost dece u varošima. I sve to isto ili slično ponavlja se iz pokrajine u pokrajinu, u svima jugoslovenskim krajevima u Monarhiji, naročito Hercegovini, Crnoj Gori, Dalmaciji i Istri, gde narod umire od gladi.

Žrtve su tolike i neprestane da se imena u njima više ne vide i za plač suza više nema. U borbi i otimanju od današnjih nesreća, jučerašnje se zaboravljaju, ali se zato svakog dana više misli o tome kako da se obezbedi od sutrašnjih. Smučeni i malodušni bol prvih dana, postaje danas svestan, uman i smeo. U njemu je prekaljena velika narodna misao koja se danas budi. Prepadnuti, pribiraju se; pritisnuti, dižu se; očajni, dobijaju pouzdanja. I sve je svesno jednog:

Dani, čijoj veličini patnjama nikoja veličina naše burne istorije nije ravna, ne mogu se završiti ničim malim. Samo mera naših žrtava sme biti mera naših ideja o budućnosti.

U njoj ne smeju težiti sitni računi, prolazne političke spekulacije ni preživele plemenske tesnogradosti. Velikim žrtvama dostojno priznanje može biti samo veliko delo Ujedinjenja, opšteg i slobodnog, neograničenog nikojim i ničijim pravom prošlosti, odlučnog samo potrebama budućnosti i voljom naroda.

Samo ono može biti dostojan spomenik milionu grobova.

Milan Grol.

КОЧИЋ И РАДУЛОВИЋ.

Г. Владимир Ђоровић, чини ми се, причао је о једној седници бечке Зоре на којој је Петар Кочић први пут читао *Јазавца пред судом*. После неколико омладинских критика без разумевања, Ристо Радуловић узео Кочића одушевљено у одбрану. А Петар Кочић рашири руке однекле из угла, пређе салу великим корацама и завика: Ринда, непријатељи смо били, али ја се клањам твоме објективном духу; хајде да се помиримо!

И за време ђаковања и после, Кочић и Радуловић препирали су се без престанка. Али и кад би ове препирке прешле у безобзирну свађу, никад један другоме ниједно неваљалство нису могли да нађу. Обојица тврдоглави, обојица узвишени изнад личних веза и личних амбиција, живећи оскудно па и врло патно, борили су се против Аустрије на скрајњем левом крилу, и махали око себе осорно; махали у оној Босни која са свих страна почињаше да заудара од живих лешева; махали док најзад нису пали један за другим, у оним тешким часовима кад им из сатрвеног тела непобедни дух узалуд тражаше да иједну звезду догледа на поцрнелим небесима српским.

Али тако истоветни по основној идеји, они су иначе остављали готово опречан утисак: Кочић крупан и јак, велика ока, отпуштена брка; хајдучина јуче изашла из босанских шума, па му европско одело стоји затегнуто и ненамештено; а на равном високом челу, као на какву жалу, још се бели ваздушна плима белих пропланака. Кад проговори, као да за њим планина одговара. — Радуловић, напротив, и својим сломљеним челом, и сивим угластим ликом, и витким коштуњавим телом, подсећао је, испод укусног енглеског штофа, на родни, жупни део сиве и кршевите Херцеговине. И глас му беше тако оштрљат и рапав; а место мишића, при сваком покрету играла је по његову телу још само чудна мрежа сувих жила, као неких тетива — оних «дрндарских тетива» из песме, које су се толико увиле и усушиле да им ништа нахудити не може.

У Радуловићу се и стара бунтовничка жица показивала у једном каснијем степену, као да је он био за цело

колено млађи од Кочића. Кочић је сељак, искрај Бање Луке, а Радуловић син најизразитије градске средине коју имамо у Босни и Херцеговини. Као што је први оличавао у себи онај пас сељачки из Црних Потока крајишничких, тако је други остао веран оном «табијасуз»-типу вештог и непокорног Мостара; и док је први био заправо неки задоцнео хајдук који тражи дружину — само је други био прави модерни револуционар, са веома развијеним смислом за систем и опрезну организацију.

Кочића је волело више људи него је Радуловића и поштовало: јер је у Кочићеву деловању владао инстикат, једностран и неспретан, али песнички и наиван; док се поред Радуловића свако прибојавао, као поред каква незваног судије. Кочић је, у главном, у целој борби, мало монотонно истицао два зла босанска: туђинску владу и кметско питање. Радуловић, напротив, жигосао је осим тога и стотину других зала. Најјачи борац против туђина, он је у откривању унутрашњих зала босанских био још несравњивији и осамљенији.

Мислећи увек на далеко, и осећајући потребу домаће слоге против огромног непријатеља са стране, Радуловић је пристао да у ново-отвореном Сабору неколицина његових пријатеља, из тактичких разлога, приме место облигатног, факултативно откупљивање кметских поседа, само не би ли се одржали Муслимани уза српску опозицију. Кочић међутим, приставши такођер у принципу, после се тргао и стао да осуђује икакво попуштање. — Укратко, док је Кочић, више него ико други, био израз оне безобзирне борбености наше, која «све мисли» ама увек «на једно смисли» — дотле је Радуловић био прави духовни вођа Младе Босне, идеолог њеног целог покрета у новоме веку.

У акцији, Кочић је био осамљен, без правих јаких сарадника, док је Радуловић имао срећу да има око себе: два Грђића као организаторе, Стојановића и Васиљевића као тактичаре, Јеремића, Ат. Шолу, и друге, као мецене покрета, са неколико вредних млађих људи, који су радили у Просвети, Привреди, С. Ц. Библиотеци. У таком колу није било тешко бити коловођа. Али ваља истаћи да је Радуловић у извесном смислу ипак хотимице чувао ону оса-

мљеност коју је Кочић трпио од невоље. Ни у најтежим материјалним приликама његов лист није хтео да буде страначки орган његових пријатеља. Уредник *Народа* тражио је висину чистих идеја, док је уредник *Отаџбине* био и народни посланик и шеф своје странке, остављајући већином уредништво другима. Стога је Радуловићева реч бивала сложенија и меродавнија с године у годину, а Кочићев глас постајао је све неразговорнији, док се није изгубио у буци кулоара.

Отаџбину је Кочић почео да издаје у Бањој Луци, негде 1906. године, на повратку са школа, а Радуловић свој *Народ* у Мостару 1905. У борби с цензуром, обојица често допадаху тамнице, особито Кочић, који после чланка «*Барут Мирише*» остаде у затвору целу годину дана. Услед Анексије, оба органа престају, па се појављују опет 1910. године у Сарајеву, које постаде, услед Сабора, центром политичког живота босанског. Заузет посланичким дужностима, Кочић све више занемарује и *Отаџбину* и свој књижевни рад, док Радуловић, са стотину потешкоћа, одржава *Народ* све до Видова Дне 1914., уредивши поврх тога и неколико годишта друштвене ревије *Прегледа* и *Календара Просвете*.

Све три Радуловићеве публикације (ако се можда иззму последње године *Народа*, где је Радуловића саломила болест) сматрале су се најбољим српским публикацијама своје врсте. Међутим, Радуловић је био и одвише интелектуалац да би био прави журналиста. Основни тон који је дао својим органима био је и одвише критичан, а често и тежак, да би био популаран; стога су његови органи привлачили више угледних сарадника него ли добрих претплатника. Разапет између медитације и дневних чланака, између лектире и пропаганде за народ, између телесне слабости и потребе непрестаног рада — Радуловић није доспео да каже своју пуну реч. Журнализам, сарајевски бедни журнализам, паралисао му је снагу. И Радуловић, политички писац по рођењу а пропагатор од невоље, и Кочић, белетристички писац по рођењу а политичар од невоље, имали су стил снажан, морално солидан, без ђинђува. Кад би било истина да је стил само човек, онда би он, код њих обојице, био савршен; али је стил и стил а не само

човек, и он је код њих, поред свих моралних врлина, остао неисписан.

Што је Кочић приповедач доспео да напише, то је још спадало у лирику оног беспримерно патриотског деценија од 1903. до 1914., више него у праву приповетку. Ни једна Кочићева ствар није без патоса и тенденције. Кад запева севдалинку «Дојке расту, јелеци пуцају, Срце иште удати се хоће»; или кад прича о Мргуди која гине од младости: то он истиче силну анималну снагу народну. Кад се кроз босанске магле укажу погнуте силуете, то Кочић прети: у тој се магли кува, кува! Кад се у водопаду Пливе месечина претвори у страшан рујни жар, Кочић примећује да однекле мирише спарно месо. Кад Јаблан од народне пасмине надбоде утовљеног царског бака, па кад мали Лујо стане да се дега и да царевини грди «говедара и на струзи стругарицу», као да већ тада, кроз ту прву приповетку, пробија пригушена псовка пишчева, коју ћемо чути касније, подкрај живота, у једном другом, тужном тоналитету. Кад кукурузи стану да шуме, Кочић опет додаје неумесну примедбу: «уздишу за осветом и правдом». Кад се цела царска судница смеје Давидову јолпазу, и опет се чује прозаичан коментар пишчев: јазавац је Швабо, родио се кад су Шваби дошли у Босну, или је дошао с њима. Кад међава стигне у планини Рељу саморанца, отимљући му последњу узданицу, али њега не обарајући, и опет је то алегорија народне невоље и снаге народне. «Идеш ли рoде? — Идем, идем. — Ајде, ајде, рoде». — Међава скида неосетно узицу са старчеве руке, засипље снегом непродату кравицу и малог Вуја с прутом у руди; али стари иде, иде: «У њему се бијаше распламћела дивска снага, сви му се живци напрегли. Посрће, пада, устаје, заноси се и језиво осјећа како се бори с нечим страшним, невидљивим, што га дави, гуши, зауставља му пару и дисање. »Тај најлепши симбол Кочићев, то је онај негда честити и славни Реља, кога гони худа срећа, али чију су племенитост, на страшно учесталим погребима, благосивали кљасте и сакати: «Вала ти, куме Реља, бане наш и поносе наш! Вала ти на твојој чести и чествовању, краљевино славна».

Ниједан писац после Његуша није умео да, на махове, овако изрази древну ширину српског акцента и класичну

снагу српског језика. (Било је код Кочића неког историјског поноса расног, као што су и он и Радуловић с омадоважавањем говорили чак и о Србима испреко Уне и Саве.) Али ове скице Реље и Вуја, и богаља; и Мрачајског Проте, и Симеуна Ђака, и оног једва додирнутог типа критичара «иза каце», и Давида и његове кнегиње, остају неизрађене. Кочићева рука, остављајући перо по за дуго, постаје груба. Теме му се понављају досадно. По замисли, бујној и оригиналној, *Суданија* је могла да буде прави мајдан јунака за роман, и требала је да баци у засенак *Јазавца пред судом*. Опис те нове средине из босанских тамница започиње са замахом правих великих дела, са снагом руских романсијера; — али после првих страница, све се опет срозава тужно. Место да иде у ширину и да ваја, Кочић пада у чаршијски смех, у бедну босанску политику. Бадава! до колена у босанској мочвари, до рамена у борби с босанском «тмушом азијатском», он преко босанскога хоризонта не види ништа даље. Допустите да додамо, да чак ни Херцеговине добро не разбира.

*

Судбина је била тврда према два првоборца босанска: одмерила им је да само спремају борбу, али им није дала те среће да је воде у одсудном часу, ни да виде како ће да се реши.

Под зиму, после балканских ратова, после оног једва избегнутог сукоба аустро-српског и првих ванредних мера против босанских Срба, намесник генерал Потјорек отвараше Сабор с царским рескриптом, а српски посланици демонстративно остављаху салу. Поврати се само Васиљ Грђић, да довикне и запрети генералу, иза гласа: «Жари пали, удбински диздару, док и твојој кули реда дође!» — па оде и он. Ристо Радуловић не беше ни дошао на новинарску трибину, јер већ тада лежаше болан и преболан у постељи. Генерала слушаху само понизни «мекиши». — Али чија то крупна фигура стрши у сламном шеширу, с тешком батином, доле на лојалној десници, међу беговима погнутим смерно? Ко то прати царску поруку с дубоким басом неразговорна гунђања и грдних псовки? — То је Ко-

чић, полудели Петар Кочић, заостали хајдук, на ког више нико не окреће главе.

Риста се после придизао и борио још, докле, сјутри дан по атентату, царски агенти не провалише у његову собицу поред редакције, и не стадоше да га бију и да га вуку из кревета у тамницу; и докле га најзад, онако болна, не уморише на мукама у злогласном Араду, негде у марту 1916. А Кочо међутим падаше све дубље у трагичну таму духовну, и луташе огромним корацама од града до града: док не дочека да га тако Аустријанци нађу у сред Београда, и да умре као роб по други пут заробљен. Дуго после те худе смрти причало се да је Кочо прешао Албанију, да је оздравио у страшној кризи, као феникс, и да је здраво пребродио море.

Тако су преминула она два јунака који предвођаху целу Младу Босну, један мушким духом, а други царским грлом Милошевим.

Коме буде суђено да преко савског моста — куда се досад, као преко Ахеронта, прелазило у земљу невоље и туге — коме буде суђено да туда пређе у слободну Босну: нека скине капу и нека помисли побожно на њих двојицу. Опречни у много чему, они су опет били увек један поред другог: као две стране растворенé српске књиге цароставне, дивнé и страхотне, у царству још не дочеканом; — као два црквена довратника, која добри сељаци љубе пре него уђу у цркву.

Перо Слечевих.

ОМЛАДИНЦИ ИЗ АМЕРИКЕ.

Од оригиналних писаца, Срби у Америци имали су три омладинца: Чеду Павића, Проку Јовкића, и Петра Лубурића. Чеда Павић издао је у Београду једну књигу песама. После тога је скоро стално био новинарски уредник у Америци и издао: *Српске Установе у Америци* и *Од Сан Франциска до Скадра*, где је описао свој пут у добровољце. — Прока Јовкић издао је две књиге песама, добро познатих нашој публици (прву од њих под псеудонимом Нестор

Жучни). — Петар Лубурић издао је две књиге прича, *Из Земље Злата*, 1912, и *Јауци из Земље Злата*, 1916.

Ова тројица омладинаца, који су нам сва три погинули за време овог рата, били су као три бела цвета над једном нездравом водом, били су утеловљење онога што је најбоље у америчком друштву српских аргата луталица. Писали су невешто, разуме се, јер су били неуки; али чезнули су за културом, и читали журно, и жудели лудачки, док се сатрли нису. Имали су, у животу и раду, силни морални занос без резерве; организовали су и подучавали другове раднике неуморно. Све странке и сви појединци о њима имају једно мишљење: да су били чиста срца као апостоли. Иначе нека буде доста да споменемо само толико, да је Чеда Павић у главном био национални пропагатор; Прока Јовкић, песник рада и вере у будућност; док Лубурић описује типове америчких радника и њихове патње. —

Ој давори српска књига за морем: отворена си остала, са неколике само исписане стране, невештом руком благородних народних песника.

Из књиге: *Срби у Америци*.

У.

СЛОБОДАНИ — ВАТРЕНИЦИ.

— споменик —

По једном старом веровању неимара не може бити тврде и трајне грађевине док јој се не узиде у темељ двоје близнади једнака имена као символ највише љубави. Ако је у истину до тога, српски народ узидео је у темељ своје грађевине пола деце своје па најпосле и младе близанце, Гађиновића и Живановића, Видаковића и Мраса, Илића и многе друге.

Ово су били први весници нових позитивних елемената југословенске расне садржине. С њима и у њима почела је добивати облик и правац сирова и жилава расна маса неразабраних и неразрађених енергија. И баш зато што су представљали највећу вредност расе, морали су бити узидани у темељ југословенске грађевине.

На прагу тог новог доба појавио се у омладини вођа младе војске слободанâ, несуђени *социјални реформатор*

Владимир Гађиновић

..... Живот је мој сличио лету лабуда кроз магле далекој и опојној светлости..... (Из једног Гађиновићевог писма).

Када се после овог рата буде искупљала и пребрајала српска омладина у раскрвављеној и похараној отаџбини, на збору неће бити видовитог омладинског трибуна Владимира Гађиновића. Смрт је угасила и овај црвени светионик који с ону страну пучине чекаше лађу уклетог народа. Остави нас и он да се не замери елити младог нараштаја која изгибе на великој раскрсници историје у борби за југословенску културу.

Гађиновић је био овапуђени изданак оне наше бунтовне расне енергије и сирове вољне и моралне тврдине која сама себе прождире и сагорева у пламену благородних тежња. Ту је срж његових првих радова у «Зори» и календару «Просвјети».

Али, његова пророчка видовитост беше потребна човечанству за велики проблем слободе и једнакости. Полагано и неприметно озарила је његову душу црвена светлост откровења нове религије и цео његов живот слио се у један грчевити замах, парање и цепање кроз учмале слојеве друштвене. Тада је Гађиновић запевао металну песму оних садушених и зачађалих трудбеника чија се крв испарава на усијаном гвожђу те помешана с димом куља кроз гараве димњаке и кружи у змајоликим колутима кроз седмера небеса вапијући за правдом.

Без велике приче, његово срце било је врело свеопште љубави које се расплинуло низ предграђа живота у бурне потоке лековитих вода.

У колу младих прочелника новог стварања могаше се наслутити *уметник*

Милош Видаковић

Има у причама један мотив како седам суђаја проричу судбину новорођенчета. Најмудрија од њих, повереница мистериозних сила, открива да дете није од овога света него да је намењено смрти још у предисконско доба када су се стварали планови светова и кројиле судбине људи. Постанак овог мотива води порекло од једне загонетне појаве у животу. Хоћу да речем да се често нађе деце с неким вишим опредељењем изван материје и изгледа као да су се јавила на овај свет само зато да изврше неку поруку богова. Исус је у њима видео елиту праведника а Матерлинк их зове «деца смрти».

Кажу да је био од ове деце и Милош Видаковић.

И, доиста, његов живот остао је нерешена загонетка. Сва је прилика да је он становник неког другог света и да му је овај живот био само један ружан сан. Зато је и гледао у људе као у сенке и пролазио између њих разрогачених очи, пренеражен и уплахирен, срецајући и осврћући се. Страшан му се видео лом на разбоју људских страсти! И заплакао је горко овај бледи мученик. Тада дође смрт и донесе мир своме чеду.

Живот овај протекао је нагло и неосетно као у причи.

Пошавши у свет на науке заустави се у Бечу да студира литературу. Али се не може да обикне у овом граду германских оштрина него одлута за својим симпатијама у Париз и Фиренцу, школе стила и уметности, где је и провео своје последње године осим што за балканског рата оста неколика месеца у Сарајеву као сарадник «Народа». Умро је у Велесу с јесени 1915.

Песме су му штампане већином у «Босанској Вили», «Српском Књижевном Гласнику» и календару «Просвјети». Има, осим тога, у «Народу» неколико фељтона, једини споменици његове високе културе и финоће запажања. Да је остао жив, стекао би угледно место међу нашим књижевницима. И онако је писао с више стила и укуса него многи од признатих. Али — ах, ово пусто «али»!...

Истински смисао пробуђених енергија и стварну вредност расног полета имао је да осветли *мислилац*

Јован Живановић

Постоји негде једна чаробна путања која веруга и промиче преко вилинских гора и силази низ литице у мрачне и страшиве дубодолине где звижде ледени ветрови као да опомињу на час страшног суда. То је стаза где се упредају животворни зраци и на њој људи изгледају из даљина као стене и блеште у сјају запаљених гора. Они који туда прођу зову се ватреници. Али ретки су то људи и њих не може свак да види. Када они заблеште у горским кланцима као ватрени стубови, то је знак неке страшне опомене.

Тако причаше једне незаборавне вечери у кругу својих пријатеља покојни Владимир Гађиновић додајући да је на сну видео како том путањом прође у пламеном обличју његов мили другар Јован Живановић.

Живановић се родио оне ноћи кад Усуд просипље парице и чавле.

Веровао је у легенду да негде у великој пустари људских мисли има једна оаза-идеја и да је ту легло оних великих подвига који на прекрету временâ обележавају пут човечанске караване. И загази млади предводник нових и смелих енергија у пешчано море где је имао да скрши три гвоздена штапа и да раздере троје гвоздене опанке.

Нека грозна фаталност која гони нашу омладину за ових црних година мука и искушења достигла је своју кулминацију у трагичној судбини овог Јана Хуса Младе Босне. Живановић је био у оној чети што прва пређе у Босну близу Сребренице те је Аустријанци опколише и уништише. Тада њега ухватише тешко рањена и у осветничкој јарости спалише жива на ломачи као да су у њему слутили нову мисао опасне југословенске расе.

Тако је изгорео ватреник Јован Живановић као и други велики мученици његова кова кроз историју народа у борби за слободу.

Косовски завет прелазио је у аманет с паса на пас чекајући да се роди *национални борац*

Данило Илић

Илић је био онај динамитски тип Босанца што пршти и пали просипљући ватру и светлост у бару устајалих начела и начетих савести. Зато му је живот морао бити побуна и зато је морао бити обешен. Могао је да бежи у бели свет али он изабра вешала, небеско царство, ка' оно негда славни цар Лазаре.

Потребе сурове стварности смеле су полет његовог крилатог духа и место на велика западна појила науке морао је да оде на село за учитеља и да се ода ситном раду у народу као надничар босанско-херцеговачког културног и националног покрета.

Али он већ беше омирисао борбе великог замаха а догађаји га трзаху један од другога те зато немађаше покоја нити му на селу беше останка.

У тој кризи запаљења енергије дохвати га плам оног омладинског пожара из 1913 и 1914 године и понесе га у непрекидној грозници револта из Сарајева у Лозану код Гађиновића, из Лозане у Београд, из Београда поново у Сарајево.

Из ове раскаљене смесе смелих мисли и врелог осећања изашла су неколика одломка у радничком листу «Звону» коме је Илић био сарадник.

Када два Принципова пучња као две муње укрстише небо над Европом као предзнак громава и града и када народи занемеше у страви и црним слутњама, Данила Илића оковаше у гвожђе, бацише у тамницу, осудише и обесише.

И док се на нашем тамном небу отвараху плаветни друмови по којима се просипаше румѐн са истока, сан сневаше *песник*

Драгутин Мрас

То је онај чили и румени младић, лак и кристалан као кап росе, што смо га сретали по ливадама и гајевима

око Сарајева, са свиленастом плавом косом која је лепршала на ветру и са очима крупним и светлим као две звезде, пуним неких чудних суза које нису биле ни сузе туге ни сузе радости.

Било је то уочи његова рођења. Тога необичног дана муње су парале запањено небо; низ небеске лукове одјекиваше потмули тутањ грмљавине. Нешто се беше расрдио стари крвник и у свештеном бесу простризаше небо громовима. Скаменише се људи у страху и трепету а у природи се замрси поредак ствари те и он, у општем поремећају судбина, место да никне као бели крин у башти источне принцезе, роди се у кући неких незнатних и сиромашних људи из предграђа.

Ово цветно момче знало је немушти језик и ослушкирало мистериозне разговоре траве и тица. У «Босанској Вили» и «Гајрету» оставило је неколике песме у којима мирише његова душа меким и опојним мирисом белога крина.

О, да љуте туге! И њега прогута ово вучје време. Нађоше га на положају код Ђуприје где лежи као сломљен цвет, преко бледог му лица црвен млаз а угашене очи уперене к звездама.

*

Шуми пучина и урла, мрки простори прете а на мермерном престолу у Шари планини муком мучи увређени Перун. Народе мој, уморан си, је ли? Чуј! Јалове су борбе твоје јер ти судбину кроји бесомучни Стрибог. А овај сурови туђин Јехова нема милости за пасторче и не чује очајне молитве твоје.

О Перуне силни, боже отаца наших, покајничка деца пружају к теби уздрхтале руке своје. Прими их, о прими, громовниче! И ова скупочена жртва од пет бираних јуноша нека буде залог милости твоје а слободе наше.

Драгослав Љубибратић.

МЛАДА БОСНА.*

...После раскошног богатства и изобиља Славоније, кад возом осванете у Добојским гудурама, први утисак је осећање страха. Заплашени сте. Ужасно планинска, непроходна, дивља, Босна је гордо усамљена у једном дубоком историском болу. Од увек хајдучка, ускочка, бунтовничка, Босна носи на себи страховити и неишчилими печат насиља, у смрти угушене побуне и савладане борбе, једног крвавог разбојишта. Њихове занете, задубљене, замрачене физиономије имају сав ужас далеких покоља, мучно и крвничко сазнање да се не може ништа учинити, ни променити, и у исто време беспрекидну унутрашњу драму осећања и снаге, која нити умире, нити може да се одрекне себе и покори. Са њиховим црвеним широким шаловима, обвијеним око главе као чалме, имају изглед циновских и отровних планинских булки, и лице на велике капље крви просуте земљом. Њихове сељачке, монотоне и растегнуте немусикалне песме, бескрајно тешке и тужне, потсећају на вапијање, на урлик и ропац, на последњи очајнички крик који обезумљава, од кога се небо пролама и стропоштава, и као да се огромно камење котрља и сурвава на убијену душу.

Та Босна остала је незапажена и незабележена. Кочић ју је осећао и носио у себи, али њен пун књижевни тип није дао. Тек у последње време, Шантић види њене мученике, светитељске и пророчанске силуете, и ти стихови («Пред колибама», «Кириције», «Из окова») најбољи су му.

«Убоги друже дубрава и врела
ти који немаш љага да те грде,
пружи ми руку да жуљеве тврде
изљубим на њој ко знак часних дела».

Остали књижевници, а нарочито Ђоровић, сликали су Босну као што би је дали европски туристи, са безброј танких и високих минарета, која одсјајују на залазећем сунцу, са даирама, ферецама и шалварама, са серенадама

* Неколика места која вадимо из чланка објављеног у 4. броју «Забавника» 1917. — Ур.

под пенџерима и на капиџицима, пуну светог и опијајућег севдаха. То је та спољашња, варошка, увезена Босна, остала од Турака, лумпашка и убојичка, где се уздише, лупа по прсима и умире у дерту «све од туге и жалости». Чаршија, као и у Србији, имала је своју историју, и сељаци, који су у њој постајали грађанима, добијали су све њене особине. Тако, сликајући само њих, од ове криво трагичне земље добија се утисак једне расплинуте, сентименталне и ориенталске идиле.

Међутим, и грађани и сељаци били су велики националисти и патриоте, сваки на свој начин, и веровали лудо, фанатички и религиски у Србију, чиме су се, донекле, разликовали од осталих наших крајева у Аустрији. Нарочито сељаци. За њих Србија је појам нечег сигурног, апсолутног, непобедимог и великог, као и Русија.

*

Готово у исто доба (кад и Живановић) погинуо је на Закути мали гимназиста Омер Сефо, од кога је пушка била већа. Крио је да је муслиман, јер га је то болело; једнак са браћом пред смрћу, у садашњости и у будућности, у вечности, хтео је својим животом да искупи прошлост отаца. Исте године на Завлаци гине чувени Петар Петковић, «Бело», студент технике, Кочићев најоданији помоћник, бивши уредник мостарског «Рада» и наш комита за време балканских ратова. Био је са њима и рођак чувеног личког одметника Почуче, гимназист Никола Почуча, који учествује као добровољац у свима нашим ратовима још од 1912. Почетком ове године, болесног и упропашћеног ратовима, наместили су га за бициклиста у штабу једне наше дивизије. Али првога дана мајске офанзиве, његово хајдучко срце нагони га да баци свој точак и оде у пук, да погине у јуришу на Добром Пољу.

Најзад, два легендарна побратима, два мостарца и два јунака, Ристо Милићевић и Ристо Тохол. Вечити студенти, певачи, севдалије, дугогодишње комите, знало их пола Србије, где су одавно пребегли, јер им без њеног ваздуха није било живота. Увек нераздвојни, имали су нечег племенитог и отменог, херцеговачког, били ритерске, средњевековне

душе, и носили у себи сав понос своје камените земље. Милићевић је становао, једно време, у београдском предграђу на Дунаву са Гаврилом Принципом, и ако би Ристо око два часа запевао, околне фабрике нису могле започети рад, јер су радници, у пролазу, застајали и слушали га како пева. О њима се говорило и причало. 1914, њихов одред био је бачен форсирано, да брани варошицу Крупањ од навале Аустријанаца из Босне. Становништво их је дочекало као ослободиоце, ижљубило и искитило цвећем. Зар се могла напустити и оставити варош, кад је стигла наредба за повлачење? Зар се могла напустити света српска земља у почетку ослободилачког, крсташког рата против Аустрије? Ристо Милићевић је погинуо, на челу својих људи, бранећи варошицу. По протеривању Аустријанаца, после Цера, Тохол је пронашао међу мртвима свога побратима и саранио га свечано, у присуству свега становништва Крупања, официра и војника оближњих трупа. Али када су попови, спуштајући га у земљу, хтели отпочети «Вјечнаја памјат», Тохол их је зауставио и својим пуним баритоном запевао омиљену побратимову песму

« Платино, моја старино,
тобом сам често ходио,
хајдучке чете водио,
многе сам мајке цвелио,
највише Хасан-бегову ».

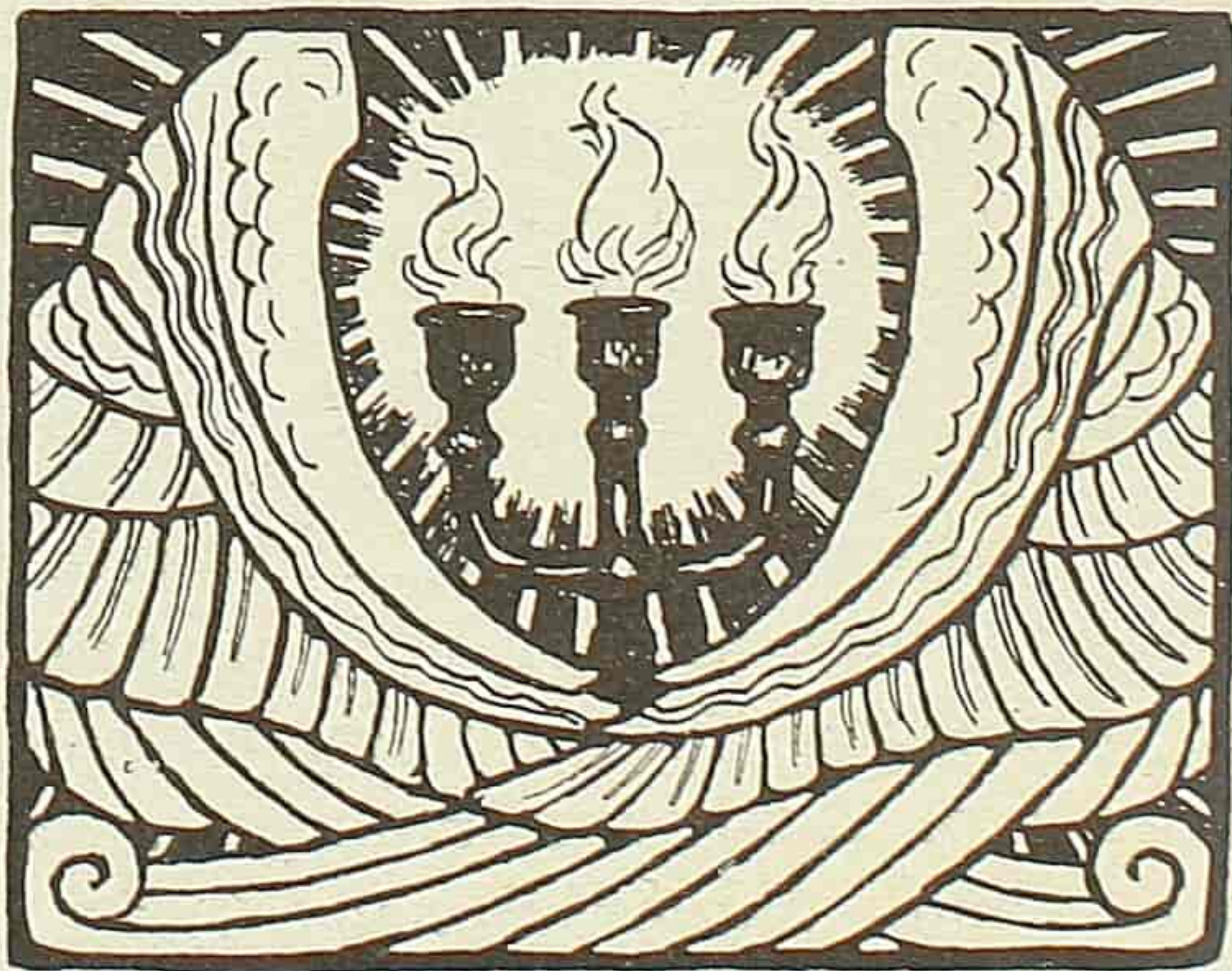
Само, после смрти Ристе Милићевића, потпоручник Тохол се променио, постао невесео, и ништа му се није милело, све до оснивања Српског Добровољачког Корпуса у Русији. У његовом 2. пуку постао је командиром чете, коју је лично саставио бирајући људе међу самим Босанцима и Херцеговцима. То је чувени 2. добровољачки пук, који је, првог дана борбе у Добруци, гонио Бугаре дванајест километара, узео осам топова, заробио архиву 36. бугарског пеш. пука. Чета Ристе Тохола отимала је заставу истом 36. буг. пуку, која је три пута била освајана и губљена. У тим јуришима око отимања заставе, Ристо Тохол је погинуо, певајући тада омиљену песму

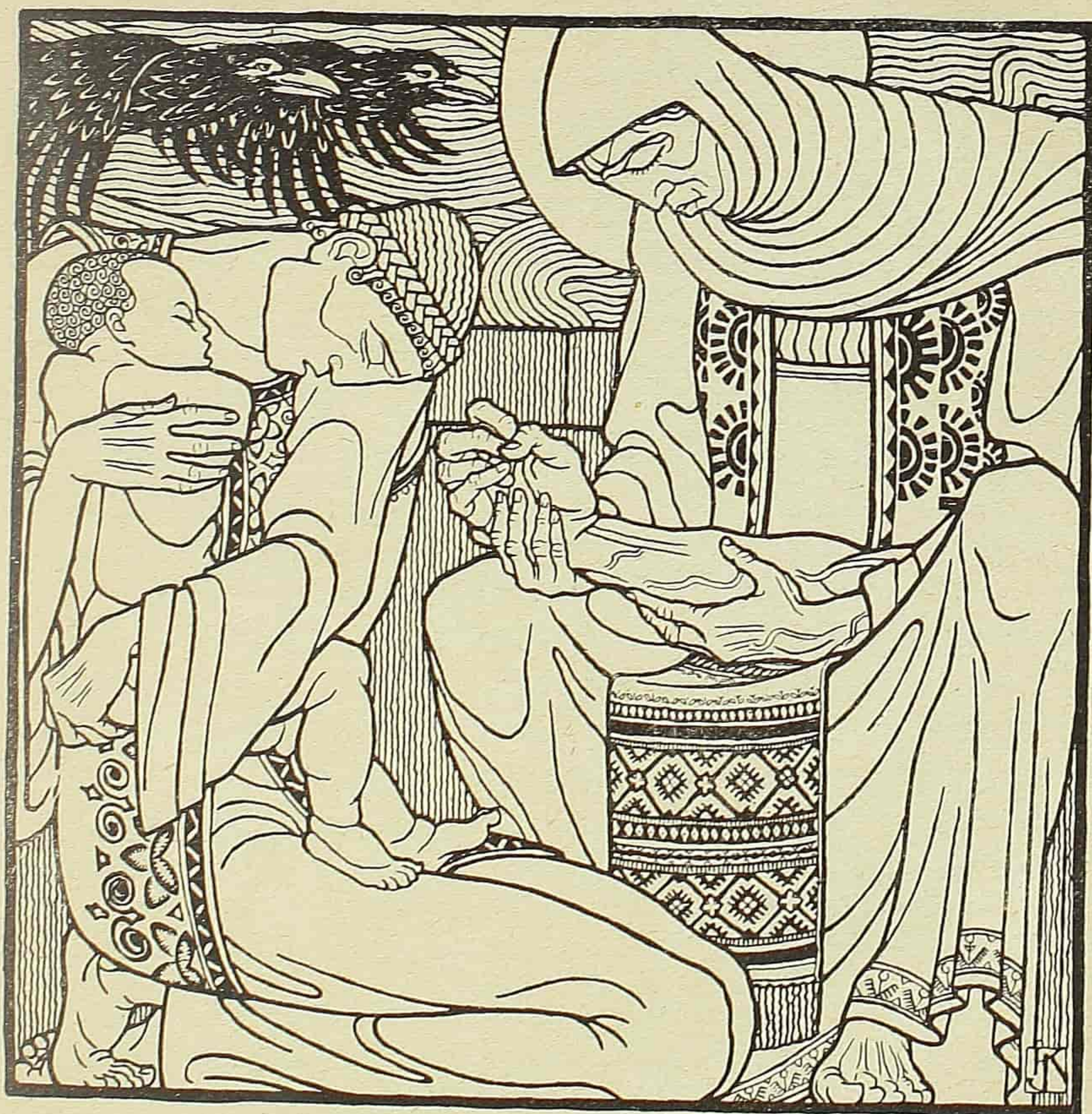
« Сунце јарко, високо си,
горо моја, далеко си,
да л' ћу стићи где сам наумио »?

*

Млада Босна испунила је сву своју дужност. Она је један високи морал и један светао пример. Били су велики, јер су имали једно велико осећање, али су отишли у бесмртност претварајући га у акцију. Код њих су речи биле дела, и фраза која би остала непотврђена покретом, сматрала се за издајство. Они су скоро сви изгинули, и што их је остало, то је болесно и измучено ратовима и тамницама. Они су наша велика етичка лепота и национална светлост, по којој ће се поколења управљати. Они су честитост и поштени образ своје земље.

Божидар Пурић.

НАША СТРАДАЊА

EKONOMSKE ŽRTVE SRBIJE

I NJENO USPOSTAVLJANJE.

Svi naši krajevi podneli su u toku ovog strašnog rata velike ekonomske žrtve, a najteže oni koji su bili poprište rata ili u ratnoj zoni. Od jugoslovenskih krajeva u Monarhiji, najtežu ekonomsku krizu podnela je i podnosi je neprestano Dalmacija, zatim Istra, Goriška (bojište na Soči), u nekoliko mahova delovi Srema, sirota Lika i Hercegovina. Ali najteže ekonomske žrtve podnose dve pokorene srpske kraljevine Srbija i Crna Gora. Ova poslednja i u redovno doba i u slobodi bila je u sirotinji, a danas kada je opustošena, izumire u gladi. Kakve je žrtve podnela Srbija koja je evo već šesta godina poprište rata, a treća u ropstvu tri nemilosrdna neprijatelja, Nemaca, Austro-Mađara i Bugara, može se misliti.

Ovom kratkom pregledu zadatak je da iznese ekonomske štete i uslove ekonomskog uspostavljanja Srbije.

Kao zemljoradnička i stočarska zemlja, Srbija je neprijateljskom najezdom opljačkana, opustošena, upropašćena potpuno, ona je ostala bez radne snage, bez stoke, bez poljoprivrednih sprava i alata, bez semena, saobraćajnih sredstava, kulturnih ustanova; jednom rečju bez igde ičega. — Ostala je samo plodna, ali gola, delom vojskom utabana, a delom granatama razrivena zemlja. Ostala je nejač, starci, žene i deca, da goli i bos, gladni i bolesni čuvaju pusta zgarišta; da ih čuvaju samo, ali ne i da ih rade, jer nemaju za to ni snage ni sredstava. Neprijatelj je sve, što je bilo snažnije i za rad sposobno odveo u tuđinu, da mu robuje i argatuje.

Za ekonomsko uspostavljanje Srbije u prvome redu pozvani su njeni saveznici. Ta pomoć potrebna je već i danas da bi se narod u Srbiji mogao održati u životu i dočekati svoje oslobođenje i ujedinjenje. Ali glavna pomoć ima da mu se ukaže tek posle oslobođenja, kada će mu trebati obezbediti uslove za novi život na boljoj, čvršćoj i savremenijoj osnovi. Pored naknada, pored restauracije onog što je upropašćeno njemu se moraju pružiti sva potrebna sredstva, kojima će moći izvršiti svoju privrednu evoluciju.

Da bi se saveznički i prijateljski raspoloženi narodi obavestili i zainteresovali srpskom nedaćom, u Ženevi je privatnom inicijativom osnovan *Srpski Centralni Komitet*, koga je srpska Kraljevska Vlada i ovlastila da može u svima savezničkim, prijateljskim i neutralnim zemljama organizovati odbore u celji prikupljanja

priloga u novcu i u materijalu, a naročito u poljoprivrednim spravama i alatima, u stoci, semenju i svem onom što će srpskom zemljoradniku biti potrebno za njegov život i privredni rad.

Komitet je slanjem svojih apela preko naših i savezničkih poslanstava i konzulata, privatnih viđenijih ličnosti, ustanova i banaka uspeo da svoj plemeniti zadatak i ostvari. Uspeo je da se u raznim mestima, a naročito u Južnoj Americi obrazuju odbori, koji će priređivanjem srpskih dana i prikupljanjem priloga u novcu i materijalu postepeno prikupiti toliko, da će se u trenutku zaključenja mira pa i posle moći sve to odmah dati oskudnom narodu. I ovo će mu biti prva pomoć koja će ga prihvatiti i omogućiti da otpočne svoj život i rad. Neki od ovih odbora poslali su već Komitetu izvesne omanje sume u novcu, obećavši da će glavnu pomoć i u novcu i u materijalu, a naročito u poljoprivrednim mašinama i spravama poslati tek posle zaključenja mira.

Pored toga što je u izgledu da će se poljoprivredne mašine i sprave dobiti kao poklon od savezničkih i prijateljskih naroda, i Država će sama biti pozvana da nabavi što je moguće veći broj poljoprivrednih mašina i sprava, koje pokreće mehanična snaga, da bi se na taj način koliko toliko zamenio i potpunio veliki gubitak u radnoj ljudskoj i stočnoj snazi. Komitet je u isti mah razmišljao i o tome, na koji bi se način mogli spremati i ljudi, koji će rukovati tim spravama i mašinama.

Radi ovoga Komitet se obratio srpskom poslanstvu u Vašingtonu s predlogom, da se tamo pri glavnom odboru američkom za kolonizaciju obrazuje privredno odeljenje, koje će se starati, da se od Srba, Hrvata i Slovenaca, koji se budu hteli vraćati u svoju domovinu, odabere što veći broj lica koja su se bavila sličnim zanatima, i upute u razna industrijska i zanatska veća preduzeća koja se bave izradom i opravkom poljoprivrednih mašina, sprava i alata, a naročito onih koje pokreću motori, te da se što bolje obuče i usavrše u izradi i opravci takvih mašina i sprava.

Ali, glavnu brigu to odeljenje ima da obrati svima granama poljoprivredne proizvodnje, kao: zemljoradnji, gradinarstvu, voćarstvu i vinogradarstvu, i onim granama koje se bave preradom i konservisanim poljoprivrednih produkata, kao povrćem, voćem, grožđem, vinom i t. d., zato se i za njihovo izučavanje ima da odabere i uputi u razna poljoprivredna dobra što je moguće veći broj lica. Radeći praktično oni će se izvežbati u upotrebi i ruko-

vanju poljoprivrednim mašinama i spravama koje pokreće mehanička snaga — motori. —

Od ne manje važnosti je za našu zemlju i stočarstvo i živinarstvo. Stoga i za njihovo izučavanje treba uputiti što veći broj lica u stočarske i živinarske ustanove, a naročito radi izučavanja prerade stočarskih i živinarskih proizvoda, kao predmete izvozne trgovine.

Za ostale grane zanata i industrije potrebno je isto tako spremi što više i što boljih radenika. Naročito se ima obratiti pažnja, da se spemi što veći broj spremnih ljudi za rukovanje saobraćajnim sredstvima, kao mašinovođa, mašinista, montera, bravara, kovača i t. d., jer od razvijenosti i savršenstva saobraćajnih sredstava u mnogome zavisi razvitak i napredak sve narodne privrede, trgovine i industrije.

U isto vreme Komitet je stavio sebi u dužnost da prikupi i sredi sav materijal koji se odnosi na štete pričinjene Srbiji u ovome ratu, smatrajući da će nastupiti potreba da se i to zna, i da se prema razmerama štete čine i potrebne naknade. A da bi mogao na osnovi prikupljenih podataka proceniti i vrednost šteta, potrebno je bilo prethodno utvrditi i proceniti sve ono čime je Srbija zajedno sa novim krajevima raspolagala pre stupanja u ovaj strašni evropski rat. Taj proračun daće nam sliku o materijalnim žrtvama Srbije u velikom ratu.

U zasebnom izveštaju *Bogatstvo ili Imovno stanje Srbije* pre stupanja u Evropski rat, Srpski Centralni Komitet proračunao je vrednost svega onoga čime je Srbija raspolagala krajem 1912-13 godine. Prema tome proračunu Imovina Srpskog Naroda tada predstavljala je vrednost od okruglo 12 milijardi dinara. i to:

1), <i>U Zemljištu</i>	Din. 7.500 miliona
2), <i>U zgradama</i>		
a) javnim zajedno sa materijalom i oružnom spremom	« 680 «
b) privatnim	« 1.815 «
3), <i>pokretnosti.</i>		
a) privatnoj	« 407 «
b) javnoj	« 106 «
4) stoci	« 693 «
5) ljudskoj i stočnoj hrani	« 650 «

Prenos Din. 11,851 milion

	Prenos	Din.	11.851 milion
6) trgovačkoj robi	«	330	«
7) saobraćajnim sredstvima	«	450	«
8) industrijskim preduzećima	«	154	«
9) u gotovu novcu i nakitu	«	340	«

Svega Din. 13.125 miliona

od čega, kad se odbije državni dug, koji je Srbija učinila pre ovoga rata u 900 miliona, dug privatnih na strani u 50 miliona i *izvoz* u 170 miliona, svega . Din. 1.120 miliona

izlazi da *Bogatstvo Srbije* čini čisto Din. 12.005 miliona ili okruglo 12 milijardi dinara.

U ovu sumu nisu uračunata rudna i druga narodna blaga, koja takođe predstavljaju neizmerno bogatstvo.

Kao svaka procena tako i ova neće biti sasvim tačna u toliko pre, što je Komitet sve to cenio daleko van otadžbine i bez dovoljno podataka. Nekoliko stotina hiljada dinara, pa i čitav milion ne igraju ovde nikakvu ulogu. Kao primer neka posluže procene bogatstva drugih zemalja.

Tako je bogatstvo *Francuske* procenjeno na 230, 235, 287 i 311 milijardi franaka; *Nemačke* na 250, 350 i 400 milijardi maraka; *Amerike* 500 i 535 milijardi dolara; *Švajcarske* na 15, 25 i 30 milijardi franaka i t. dalje. Ovo dolazi otuda, što je svaka procena više manje subjektivna i zavisi od vremena i prilika pod kojima se ceni. —

Važno je ovde napomenuti još i to, da se Srbija pre rata nalazila u veoma povoljnom ekonomsko-finansiskom položaju jer je njen ekonomski bilans bio pozitivan. Srpski narod, kao što se vidi iz sledeće tablice prihoda i rashoda — bilansa, krajem 1913/14 privredne godine, imao je 1 milijardu 579,4 miliona dinara prihoda a samo 1 milijardu 461,4 miliona dinara rashoda, a to će reći, preteklo mu je 118 miliona dinara, čime je povećao svoje imovno stanje — svoje bogatstvo u svima ekonomskim dobrima. A kad je Srbija 1913/14 godine pokazivala ovoliku uštedu i pored toga što je poljoprivreda bila primitivna i nerazvijena, trgovina u većem stilu slaba a industrije jedva da je i bilo, onda je jasno da će se intezivnijom, racionalnijom i savremenijom poljoprivrednom proizvodnjom, uvođenjem što većeg broja poljoprivrednih mašina, spr-

va i alata, jačanjem trgovine i podizanjem industrije ekonomski bilans poboljšati samo posle nekoliko godina (desetinu) ovakvog rada sa 5—10 pa i više puta. Posle balkanskog rata srpski narod nalazio se u napretku, stoga se može očekivati kao izvesno da će posle ovog evropskog rata, nagnan pretrpljenim ogromnim štetama i tegobama, uložiti sav svoj trud i kapital, da svoje ekonomsko stanje ne samo povrati i popravi, već da ga i uveća.

Ekonomski Bilans Srbije

krajem privredne 1913/14 godine.

Aktiva—Prihod

Pasiva—Rashod

Tek. br.	VRSTE PRIHODA, OD	Miliona dinara	Tek. br.	VRSTE RASHODA, ZA	Miliona dinara
	I. Stari krajevi			I. Stari krajevi	
1	<i>Zemljište</i> , (baštovane, njive, voćnjaci, vinogradi, duvan i kudelja, livade i pašnjaci, šume i ugljeni majdani, šumska paša i žiropada)	671 5	1	<i>Ishrana ljudi</i> (hleb — pšenica i kukuruz, meso, povrće, stočni i živin. proizvodi, grožđe i vino, voće i rakija)	445 4
2	<i>Stoka</i> (priplod i stočni proizvodi)	238 5	2	<i>Ishrana stoke</i> (seno, paša, zob itd.)	197 —
3	<i>Živina</i> (priplod i jaja)	34 4	3	<i>Odelo i obuća</i>	140 —
4	<i>Trgovina, Zanati i industrija, Banke, Kirija od imanja i kuća</i>	171 —	4	<i>Stanovi i kirije</i>	50 —
5	<i>Saobraćajna sredstva</i> (železnice, pošta i telegraf i brodarstvo) i <i>Carina</i>	48 —	5	<i>Ogrev i osvetljenje</i>	32 —
6	<i>Izvoz</i>	116 —	6	<i>Otplata dugova</i>	32 —
	Svega	1279 4	7	<i>Budžet državni i samoupravnih tela</i>	168 —
	II. Novi krajevi (1-6)	300 —	8	<i>Uvoz</i>	112 —
	Ukupno	1579 4		Svega	1176 4
				II. Novi krajevi (1-8)	285 —
				III. Ušteda (radi izravnjanja)	118 —
				Ukupno	1579 4

Izračunavši na ovaj način vrednost imovnog stanja Srbije, Komitet je dalje na osnovi prikupljenih podataka o nanetoj šteti, u zasebnom elaboratu «*Razne štete Srbije*», proračunao i vrednost nanetih šteta od stupanja u rat, pa do kraja 1917 godine, ne računajući i ratni zajam koji je dotle učinjen.

Po ovome vrednost šteta iznosi okruglo 5 milijardi i 300 miliona dinara predstavljena u šteti nanetoj i to :

A. *Privatnima.*

I) u zgradama, nameštaju, pokućstvu zajedno sa bakarnim posuđem, priboru za rad, podvoznim sredstvima i zaprežnoj opremi, propaloj zakupnini itd, kao i šteti nanetoj beogradskoj i ostalim opštinama	Din. 395,5 miliona
II) u odnetom prihodu sa zemljišta za dve godine okupacije, kao i onoga, što se nalazilo još neobrano prilikom odstupanja	» 854,5 »
III) u stoci i stočnoj i ljudskoj hrani po magacinima i ambarima	» 1.565,5 »
IV) u odnetoj i upropašćenoj trgovačkoj robi	» 220,0 »
V) u upropašćenim industrijskim preduzećima	» 177,5 »
VI) u odnetom gotovom novcu, naplaćenju porezi i upisu ratnog zajma nasilnom od strane neprijatelja, propalom interesu, gubitku usled pobijanja srpskih novčanica, pojedenoj gotovini, izgubljenoj zaradi itd.	» 906,5 »
<hr/> Svega Din. 4.119,5 miliona	

B. *Državi.*

I) u zgradama i nameštaju	Din. 180,5 miliona
II) u odnetom prihodu sa javnih dobara i upropašćenoj stoci i stočnoj i ljudskoj hrani	» 104,0 »
III) u odnetoj i upropašćenoj robi po državnim magacinima, monopolskim artiklima i vojnoj opremi	» 463,5 »
IV) u upropašćenim industrijskim preduzećima i odnetom materijalu (fabrika duvana i žičica, fabrika u Kragujevcu, barutana u Obilićevu)	» 10,0 »
V) u upropašćenim i iskvarenim saobraćajnim sredstvima (železnicama, drumovima, pošti, telegrafu i telefonu) i naknadi Brodarskom Društvu za štete	» 232,0 »
<hr/> Prenos Din. 990,0 miliona	

	Prenos	Din.	990,0	miliona
VI) u propaloj gotovini po kasama, depozitu, u naknadi osiguravajućim društvima, interesu za tri godine na sve zajmove itd.	»		193,0	»

Svega Din. 1.183,0 miliona

Ukupno šteta privatnima i Državi . . . Din. 5.302,5 miliona.

Izračunavši na ovaj način vrednost bogatstva Srbije i nanetih joj šteta, Komitet je bio u mogućnosti da predvidi i sve ono što će biti potrebno za obnovu njenog privatnog i kulturnog života i rada. On je izradio naročitu listu nabavaka potrebnih za život i rad po ulasku u zemlju po svima granama narodne privrede, a naročito za obnovu poljoprivredne proizvodnje. Jer, kad nije moguće nadoknaditi veliki gubitak u životima najboljih sinova, koji su pali kao žrtva oslobođenja i ujedinjenja, a koji su ujedno predstavljali i osnovu radne snage, onda preostalom narodu treba što pre i što više pružiti materijalna sredstva, kao prvi uslov za opšte isceljenje i obnovu.

U zasebnom elaboratu « *Restauracija Srbije* », Komitet je ukratko razradio i ovo pitanje, podelivši rad na ekonomskom uspostavljanju Srbije u dva perioda tako, da se ono izvrši za prvih deset godina po zaključenju mira i ulasku u zemlju.

Prvi period ima da obuhvati prvu ili najviše prvu godinu i po dana po zaključenju mira. U njemu ima da se pruže narodu najnužnija sredstva za život (namirnice i odelo) i rad (semenje, stoka za rad i priplod, poljoprivredne sprave i alati i t. d.), što se ima delom odmah pucti zajedno s vojskom, a delom naknadno uvesti.

Drugi period ima da obuhvati ostatak vremena do deset godina. U njemu ima da se izvede potpuna obnova redovnog stanja kakvo je bilo pre ovog rata.

Po ovome za prvi period Komitet predviđa sledeće:

A. *Potrebe Države:*

I) Za opravku svih državnih i javnih zgrada	Din.	29,6	miliona
II) Za nameštaj (dvora, skupštine, ministarstava i područnih nadležstava, škola i drugih javnih ustanova	»	150,5	»

Prenos Din. 180,1 miliona

	Prenos	Din. 180,1 miliona
III) Za uređenje i opravku saobraćaj- nih sredstava, i to :		
1) Pošta, telegrafa i telefona sa na- bavkom potrebnog materijala	Din. 13,3 m.	
2) Železnica (instalacija pruga, mostova, stanica, radio- nica, nabavka lokomotiva, va- gona i potrebnog materijala . . .	» 164,0 »	
3) Drumova (opravka drumova, mostova i propusta)	» 38,4 »	
4) Brodarstva (naknada Brodarskom Društvu) . . .	» 14,0 »	Din. 229,7 miliona
IV) Za uređenje fabričnih instalacija i radionica (fabrike duvana i žižica, fabrike u Kragujevcu, barutane u Obilićevu) i nabavku monopolisanih artikala (soli, petroleuma) . . .		
	» 32,2 »	
V) Za obnovu vojne sprema i opreme (profijantskih i obmundirovnih potreba, alata, materijala i prenosnih sredstava)		
	» 103,0 »	
VI) Za naknadu robe i popunu kasa (za robu odnetu iz državnih železničkih, ca- rinskih i poštanskih magacina, propalu goto- vinu po državnim kasama, upropašćenim depozitima, kao i za pomoć državnoj kasi da bi mogla funkcionisati)		
	» 217,0 »	
VII) Za ishranu naroda i pomoć u ode- lu, obući, nameštaju, pokućanstvu i drugim potrebnim predmetima		
	» 376,5 »	
	<hr/> Svega Din. 1.138,5 miliona	

B. Potrebe Privatnih:

I) Za opravku zgrada	Din. 85,0 miliona
II) Za obnovu instalacija industrijskih preduzeća i početak rada	» 78,0 »
III) Za obnovu opštine beogradske (2,5 miliona), ostalih opština (3,5 miliona) i samoupravnih tela (200.000) . . . svega	» 6,2 »
	<hr/> Prenos Din. 169,2 miliona

	Prenos	Din.	169,2 miliona
IV) Za obnovu osiguravajućih društava i omogućavanje da isplate polise osiguranika	»	18,0	»
V) Za restauraciju Narodne Banke i davanje mogućnosti da realizuje ranije date zajmove novčanim zavodima i privatnim licima (48 miliona), kao i za isplatu privatnih uloga (88 miliona) svega	»	136,0	»
VI) Za obnovu poljoprivredne proizvodnje i nabavku potrebne spreme za rad (semenja, sadnice voća, stoke za rad i priplod, živine, podvoznih sredstava i sprežnog pribora, poljoprivredne mašine, sprave, alati itd.)	»	522,5	»
	Svega	Din.	845,7 miliona

Prema tome za izvođenje prvog perioda restauracije trebaće ukupno Din. 1,984,2 miliona ili okruglo 2 milijarde dinara.

Pojedinosti drugog perioda restauracije nisu još konačno utvrđene, ali su u glavnome obuhvaćene u Ekspoze-u «O Privrednom Programu», s kojim bi se imao istovremeno da izvodi.

Smatrajući da nije dovoljno da se Srbija samo restaurira i vrati na stanje kakvo je imala pre rata, već da se obnovljena, uvećana i ujedinjena sa ostalim jugoslovenskim oblastima ima da postavi na kulturnu osnovu, Komitet je u zasebnom elaboratu: «*Privredni program Srbije*» izradio pregledno ceo rad programa, koji se ima izvesti zajedno sa restauracijom, dakle, za prvih deset godina po zaključenju mira i ulasku u zemlju, a na ime:

1. Za Poljsku Privredu.

1. Za zemljoradnju:

a) uvođenje mehanične snage u što većoj meri, gde god je to moguće i što više iskorišćavati mašine i motore za obdelavanje zemlje, za šta predviđa sumu od Din. 28,0 miliona

b) uvoz semenja podvrći što strožijoj kontroli od strane naročito za to osnovanog laboratorijuma pri poljoprivrednom fakultetu na univerzitetu, i preko privatnih poljoprivrednih udruženja i zemljoradničkih zadruga

Prenos Din. 28,0 miliona

	Prenos	Din.	28,0 miliona
uticati na pravilno obdelavanje i zasejavanje zemlje, podizanje voćnjaka; kao i priređivanjem izložaba i davanjem nagrada podsticati sve više na rad, za šta se predviđa	»	12,5	»
v) za podizanje vinogradarstva i preradu grožđa i vina stvaranjem loznih rasadnika i priređivanje izložaba i davanje nagrada	»	12,0	»
g) za uvođenje stručnih instruktora i učitelja, koji bi na licu mesta davali uputstva i pouke za rad i istovremeno vodili nadzor; za podizanje gradinarstva i cvečarstva	»	18,5	»
d) za izradu katastra, premer i komasaciju zemljišta	»	70,0	»
đ) za podsticaj privatne inicijative, čija je saradnja u poljskoj privredi od mnogo veće vrednosti no državna, i za pomaganje ustanova, kao Zemljoradničkog Saveza i drugih, davanjem subvencije u novcu i pomoći u mašinama i spravama	»	32,0	»

2. Za stočarstvo i živinarstvo :

a) za nabavku boljih rasa priplodnih grla svih vrsti stoke i živine	Din.	502,0 miliona
b) za podstrek gajenja stoke i živine priređivanjem izložaba i davanjem nagrada, s tim da se kontrola odgajivanja i podela stoke nabavljene za priplod poveri naročitom odboru.	»	10,0 »

3. Za hidrotehničke radove :

Za isušivanje ritova, bara i podvodnih mesta; regulaciju potoka i reka; podizanje zaštitnih nasipa i t. d.	Din.	80,0 miliona
--	------	--------------

II. Za Trgovinu i Industriju.

Za razvijanje trgovine i industrije i njihovo podsticanje davanjem koncesija, pomaganjem uvoznom i zaštitnom carinom, pa i

Prenos Din. 765,0 miliona

	Prenos	Din. 765,0 miliona
subvencijom u novcu, dok se ne omogući opstanak, za tim osnivanje trgovačkih i industrijskih udruženja, podizanje stručnih nižih i viših škola i t. d.	Din.	10,0 miliona

III. Za Saobraćaj.

1., <i>Drumski</i> . Za podizanje što većeg broja dobrih i solidnih drumova I, II i III klase (najmanje 10.000 km) i za izradu betonskih i gvozdениh mostova i propusta, kao i održavanje drumova	Din.	341,0 miliona
---	------	---------------

2., <i>Željeznički</i> . Za dovršenje započetih pruga, proširenje stanica, podizanje novih pruga u najmanje 6000 km., od kojih minimum 1000 km. duplog koloseka; za povećanje voznog parka; podizanje stanica, signala i rampi; za podizanje železničkih radionica i jedne fabrike za izradu vagona i t. d. . . .	Din.	840,0 miliona
---	------	---------------

3., <i>Vodom</i> . Za podizanje i uređenje rečnog brodarstva i podizanje morskih pristaništa i elevatora, za uređenje morskog brodarstva i subvenciju brodarskim društvima i t. d.	Din.	60,0 miliona
--	------	--------------

4., *Poštansko-telegrafsko telefonskog*.

Za razviće, umnožavanje i usavršavanje odnosnih stanica i instalacija i nabavku materijala i t. d.	Din.	25,0 miliona
--	------	--------------

IV. Za Kulturne radove.

1., Podizanje zgrada za prosvetne ustanove i škole; osnivanje potpunog univerziteta i politehnike, zanatskih, trgovačkih i industrijskih škola, državne štamparije, saborne crkve i bogoslovije, slikarske akademije i galerije slika i skulptura, muzeja, pozorišta, koncertnih sala i t. d.	Din.	90,5 miliona
---	------	--------------

2., Nabavka nameštaja za sve prosvetne ustanove i škole, i slanje pitomaca radi školovanja na stranu po svima strukama . . .	Din.	73,0 miliona
--	------	--------------

Prenos Din. 2.204,5 miliona

Prenos Din. 2,204,5 miliona

3., Podizanje javnih zgrada za nadleštva, bolnice, kasarne, sudove i načelstva, vojnih komanada, zgrada za sva ministarstva (12), Justic Palast za kasaciju i apelaciju, za direkcije pošta i telëgrafa, poresku i carinsku upravu, upravu voda, šuma i ruda, invalidski dom, berzu, sokolski dom, spomenik ujedinjenja i t. dalje. Din. 185,0 miliona

4., Nabavka nameštaja i instalacija za sve javne zgrade i nadleštva Din. 66,5 miliona

Svega Din. 2.456,0 miliona

ili okruglo 2,5 milijarde, za izvršenje privrednog programa, i ostatka neizvršene restauracije drugog perioda.

Izlažući ovako radove restauracije i privrednog programa sa običnim troškovima, Komitet je izradio i elaborat «o finansiranju restauracije i programa», da bi izneo što jasniju sliku o mogućnosti izvođenja i jednog i drugog istovremeno, jer dok restauracija ima za zadatak samo obnovu stanja, kakvo je bilo pre rata, to program ima da uveća i modernizira. I polazeći sa gledišta, da se Srbiji ratom nanete štete u 5 milijardi i 300 miliona neće moći sve od jednom da naknade, već da će to trajati jednu, a možda i više decenija, na šta Srbija zbog hitnosti svog obnobljenja neće moći da čeka, Komitet nalazi, da bi Saveznici trebali, svi zajedno, da naprave jedan opšti zajam, iz koga bi se svima Savezničkim državama dale potrebne sume za podmirenje prvih i najprečih potreba.

Srbiji za njene prve potrebe i najnužnije obnobljenje stanja potrebno je okruglo 2 milijarde (1.984,142.000), što bi se po mišljenju Komiteta imalo dati Srbiji odmah po zaključenju mira i to polovina u materijalu i robi, kao: životnim namirnicama, stoci, semenju, poljoprivrednim mašinama, spravama i alatima itd. — i to po naročito izrađenoj listi potreba i nabavaka, a polovina u gotovu novcu, koji je takođe potrebno dati narodu sa život i rad.

Ostatak od 3 milijarde i 300 miliona mogao bi se potom isplaćivati u godišnjim ratama i on bi poslužio za izvođenje drugog perioda restauracije, dok bi se za izvođenje programa imao zaključiti naročiti zajam. Pa i ovaj ostatak mogli bi saveznici dati pola u naturi a pola u novcu, na šta će i oni radije pristati, jer će

imati veće garancije da će se stvarno i upotrebiti za obnovu stanja pre rata.

Prva pomoć i naknada ima se dati narodu u materijalu i robi potrebnoj za život i rad, pošto on neće biti u stanju sam to da nabavi i donese, ali šteta naneta mu ratom time se ne može sva izmiriti. Njemu se dakle mora dati naknada u novcu. I polazeći sa ove pretpostavke, Komitet se pozabavio i pitanjem o organizacijama i načinu kojima se ima izvršiti procena i naknada pričinjenih šteta, pošto je i to jedan od većih problema, koji se imaju rešiti, kao i pitanjem o organizaciji i načinu, kojima se imaju izvesti restauracija i privredni program.

U zasebnim elaboratima «*Organizacija naknade šteta oštećenima*» i «*Izvođenje restauracije i programa*», Komitet je izložio načine i organizacije kojima se ova dva tako važna posla imaju privesti u delo tako, da i oštećeni budu zadovoljeni, a Država da ne bude oštećena, već da se, na principu pravde i pravičnosti, svakome naknadi samo ono čime je stvarno oštećen.

Sem iznetih pitanja, Komitet je nameravao da prouči i obradi i druga važnija privredno-ekonomska-finansijska pitanja, koja stoje u tesnoj vezi sa restauracijom. od kojih da pomenemo samo: Proučavanje vodene snage i njene upotrebe u industriji u vezi sa pitanjem o uvođenju i podizanju industrije, i koje, po vrsti i važnosti; pitanje o jačanju rudarske industrije; o likvidaciji privatnog dugovanja — pitanje o moratorijumu; o porezu; o uvoznoj i izvoznoj carini itd. Između ovih upliću se i mnoga druga socijalna pitanja, koja bi takođe trebalo još sada proučiti, između kojih da pomenemo samo pitanje o invalidima, i njihovom zaposlavanju, o izdržavanju invalidskih porodica i vaspitavanju invalidske dece i tako dalje.

Da bi Komitet što bolje i detaljnije mogao proučiti i razraditi pitanje o restauraciji Srbije, kao glavno, i sva ostala koja s njime stoje u vezi, Komitet se obratio Srpskoj Vladi preko Ministarstva Narodne Privrede tražeći :

1) Ovlašćenje za izvršenje ovog važnog posla, jer je ono potrebno da bi se Komitet mogao punovažno i zvanično obraćati stranim i našim vlastima za potrebne mu izdatke i obaveštenja;

2) ovlašćenje da može tražiti i primati po prethodnom odobrenju Vlade sposobna i stručna lica iz reda državnih činovnika i slobodne profesije, koja se nalaze u inostranstvu i van vojne obaveze, i

3) da Komitet kao centrala za ovaj posao ostane u Ženevi u Švajcarskoj, gde se lako može nabaviti i strana literatura i listovi, u kojima je dosta stvari i o Srbiji.

Komitet ni do danas nije dobio nikakva odgovora po ovom svom traženju. Nu poznavajući dosadanji rad Komiteta, kao i energiju i čvrstu volju njegovih članova i ranije poznatih javnih radnika na privredno-ekonomskom polju, a naročito Dr. Milića Radovanovića, profesora Narodne Ekonomije i biv. ministra finansija, i Miloša Savčića inženjera i biv. ministra građevina, poznatog iskusnog praktičara i finansijera, mi smo uvereni, da će ovaj Komitet — delo vredne privatne inicijative — jedino i biti u mogućnosti da napred izložena velika i važna pitanja prouči i razradi onako kako treba. Predsednik Komiteta g. Sima Lozanić, profesor hemije i poznati ljubitelj poljske privrede i ostala dva člana g.g. Aca Popović, industrijalac iz Beograda i Ljubomir Srećković, direktor beogradske klanice, sprečeni su bili da neposredno sudeluju u radu Komiteta, ali će svakako i njihova saradnja u daljem toku poslova doprineti uspešnom rezultatu.

Ženeva 1918.

Dr. Gj. St. Jovanović.

PREGLED NAŠIH STRADANJA.

— IZVOD —

Pre nego što bi se zaputio opštim drumom čovečanstva, kulture i civilizacije, naš narod imao je tu hudu sudbinu da na tom drumu još ni danas nije izvojevao svoje mesto u prostoru. Pre nego što bi se rascvetao, on je morao da se otrese svih prepona koje mu to preče; da bi se pokazala sva njegova sveža lepota i rosna vedrina duše treba — usled nabrekle snage što kvrca, vri, struji i kipi — da prsne kora-oljupina, okovi.

Mi smo kao napupeo cvet, ali samo jedan deo naš nalazio se do sada u svojoj čašici.

Podeljeni u glavnom na dva dela: na one u slobodi i one u ropstvu, mi smo u ovaj strašni rat naroda i ideja ušli nespremni i nepribrani, i nama su događaji i stranci-zavojevači vitlali po volji, dok smo se mi povijali, lomili, kršili, odupirali...

I, kao sve što je mlado i zdravo, mi smo pokazali mnogo gipkosti i jačine, i više nego potvrdili svoju sposobnost za život.

Ovim ratom Austro-Ugarska je htela, pored ostalog i u glavnom, da se jednom za svagda oprosti dveju stvari: 1) privlačnu tačku Jugoslovena, dve nezavisne države, Srbiju i Crnu Goru, da zbriše s lica zemlje, — da bi se oprostila opasnosti spolja (treću slobodnu jugoslovensku državu, Bugarsku, u toku rata uspela je da uvuče i uplete u svoje namere), i 2) da prečisti i sa svojim sopstvenim podanicima Jugoslovenima, koji su lagano i stalno podgrizali njeno i onako trošno i crvotočno stablo. Htelo se udarcima, fizičkim i moralnim, spolja i iznutra, zdrobiti i uništiti kod Jugoslovena svaku ma i najmanju pomisao i nadu na slobodu i ujedinjenje. Da bi se to postiglo, ceo jugoslovenski narod, s jedne i s druge strane Drine, Save i Dunava, od Jadranskog do Crnoga Mora, trebao je da strada i zaglavi. Taj svoj plan Austro-Ugarska sprovodi još od srednjeg veka, nemilosrdno i sistematski, no znak za bezobzirnu i divlju borbu i hajku do istrage i pogibije naše nacije dat je praskom sarajevskog atentata. na Vidov-Dan, 1914 godine.

«Bes gomile — piše «Pesti Naplo». 28. VI. 1916 — kipeo je toga dana užasnom snagom. Uz pratnju Gott erhalte (austrijska himna) postadoše prosjaci svi oni u čijim je žilama tekla nemirna srpska krv.» I, od tada, «More suza i krvi poplavilo je našu jugoslovensku domovinu», reče predsednik Jugoslovenskog Kluba u bečkom parlamentu Dr. Anton Korošec, 26. VI. 1917 («Slovenec», 28. VI. 1917). «Za vreme rata s Jugoslovenima se postupalo na takav način da to prevazilazi i ono što je najgore u istoriji čovečanstva», reče Dr. Vjekoslav Spinčić u spomenutom parlamentu, 3. XII. 1917, («Neues Wiener Tagblatt», 4. XII. 1917), a «Grozote rata — nastavlja Dr. Otokar Rybarž na istom mestu, 28. VI. 1917, na trogodišnjicu atentata! — nisu nikoga teže pogodile no nas Jugoslovene. ...Idite na Balkan, u Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, i videćete kako su od nekad cvetajućih naseobina ostala sela i gradovi u samim ruševinama.

Od Kosova naš narod nije doživeo sličnu katastrofu.» («Slovenec» i «Slovenski Narod», 30. VI. 1917).

Na dan popisa stanovništva (kojom «prilikom — popisivanje poreskih obveznika — se primetilo da se posao jako otežava baš time. što se kod mnogih kuća ne nalazi apsolutno niko ko bi mo-

gao dati ma kakvo obaveštenje, a u mnogim kućama su samo nekakva deca ili sasvim prestarele osobe», «Beogradske Novine» 14. II. 1917.) u krajevima Srbije pod austro-ugarskom vlašću bilo je 1,373.511 duša, i to: 575.643 muškarca i 797.868 žena, od čega u starim krajevima Srbije, od pre 1912 god., 1,218.027 — 498.715 muškaraca i 719.312 žena — («Budapesti Hirlap», 8. X. 1916), umesto, po procentu prirasta (od 1905—1910, 8·30 od sto) i srazmerno toj teritoriji, okruglo 1,700.000. (Milorad Zébitch. «La Serbie agricole et sa démocratie», p. 29, 30). Manjak je dakle od okruglo 480.000. Muško stanovništvo smanjilo se za 38·3 od sto, a žensko za 5·3 od sto (srazmer pre rata 100 muškaraca: 94 žene, sada 100 žena: 64 muškarca; ibidem), ili prosečno 21·8 od sto. Za krajeve pod bugarskom vlašću nesumnjivo vredi isti razmer, a, posle tog datuma, u proleće 1917 godine, posle ustanka u Prokuplju i okolini, «20.000 Srba otprilike je ubijeno» (Un Appel des Socialistes Serbes au monde civilisé. Upsala 1917, p. 34). — Od toga «Samo na teritoriji okupiranoj od Austro-Ugarske internirano je više od 150.000 srpskih građana, među kojima više hiljada staraca sa preko 60 godina, više hiljada žena, čak dece od 8—15 godina» (ibidem, p. 23). Posle ustanka u Prokuplju «Bugari su samo iz okoline Niša odveli 30.000 naših ljudi u maloazijske pustinje» (Dr. Otokar Rybarž u bečkom parlamentu. 28. VI. 1917. «Slovenec» i «Slovenski Narod» 30. VI. 1917.). «30 od sto otprilike od ovih nesretnika umrli su do danas» (Un Appel des Socialistes Serbes au monde civilisé, p. 24, govoreći o onima interniranim u Austro-Ugarskoj). To vredi sigurno i za one što su internirani od bugarskih vlasti, i to, nesumnjivo, tako ide iz dana u dan.

«U austro-srpskom ratu, po jednoj poluslužbenoj statistici, gubiteci (Srbije) se cene na 150.000 ljudi, do 1 juna 1915» (Nikola Stoyanovitch, La Serbie d'hier et de demain, p. 121, beleška). Uzmimo da su gubiteci od tada do danas (Albanija, i dalje!) još toliki; ukupno dakle 300.000. Recimo da je mobilisano — obični procenat 10 od sto — 470.000 (broj stanovništva posle balkanskih ratova bio je okruglo 4,700.000), a po jednoj vesti, — izgleda zvaničnoj («Vossische Zeitung», 11. V. 1917), — broj zarobljenih Srba iznosi 154.630 (od čega u Nemačkoj 25.879, u Austro-Ugarskoj 97.072, u Bugarskoj 31.679; osim toga broj zarobljenih Crnogoraca 5607, od čega 12 u Bugarskoj), onda znači da je izginulo i pomrlo okruglo 150.000. Uz to treba uzeti na um da oni u rop-

stvu umiru sigurno i u najmanju ruku 30 od sto, kao i oni što su internirani.

U Hrvatskoj i Slavoniji, gde postoji neka senka ustavnog života i sabor, i gde je po popisu od 1910 godine bilo 2.298.995 stanovnika, (mi govorimo samo o onim krajevima za koje imamo autentične vesti i podatke), «Ekonomska i finansijska beda oterala je još pre rata gotovo preko pola miliona hrvatskog naroda (preko mora). Gotovo jednak broj pao je na bojnopolju ili je inače u ove tri godine užasnog rata propao», veli se u Adresi Starčevićeve stranka prava («Agrarmer Tagblatt», 1. III. 1917). U Hercegovini «kad bi čovek skupio svo preostalo muško stanovništvo, ne bi dobio jednu četvrtinu» («Obzor», 11. XI. 1917), a «U Bosni gubitci su dostigli ogromnu visinu od 500.000», bez vojnih gubitaka, veli Dr. Anton Korosec u bečkom parlamentu 2 jula 1917 («Hrvatski Dnevnik», 24. VII. 1917). Bosna i Hercegovina imale su po popisu od 1910 godine 1.879.701 stanovnika. — «Grofovija (Gorica i Gradiška, zvaničan popis) ima danas 163.000 stanovnika, dok je pre rata brojila 270.381 stanovnika» («Sarajevoer Tagblatt», 29. III. 1918). — Takav razmer važiće bez sumnje i za druge naše krajeve: Crnu Goru i one ostale pod Austro-Ugarskom. — Vojni gubitci naši u austro-ugarskoj vojsci biće svakako približno procentualno jednaki onima u Srbiji i Crnoj Gori. Hrišćanski socijalistički poslanik Jerzabek reče u bečkom parlamentu, 3. XII. 1917, da su gubitci celokupne austrijske zajedničke vojske 33 od sto («Neues Wiener Tagblatt», 4. XII. 1917). Taj procenat mora se za naše trupe bar za pola još povisiti, zna se naime da su one uvek isturane u prve borbene redove i da su njima zajažavane sve potrebe.

Ma kako se rat brzo svršio, mi moramo računati s jednim strahovitim i poraznim faktom, da je naš ukupni broj pao za 25 od sto, — 43 od sto muškaraca i 7 od sto žena, — što će reći okruglo oko 3.000.000 (na otprilike 12.000.000, bez Bugara. S tim delom naše nacije broj, razume se, još se više diže, ma da procentualno nešto malo pada). «Srpsko-hrvatska nacija (oni ne uzimaju u obzir Slovence i Bugare), čiji je broj bio više od 10.000.000 duša i čiji je godišnji priraštaj oko 100.000, toliko je izgubila u ovom «oslobodilačkom ratu», — da taj broj neće moći dostići ni za 30 godina posle rata» (Un Appel des Socialistes Serbes au monde civilisé, p. 8), a jedan bugarski diplomata, svakako nešto preterujući i ne uzimajući u obzir civilno stanovništvo, reče: «Naši gu-

bitci mnogo su veći od gubitaka koje su pretrpeli Srbi, Grci i Rumuni» («Kambana», 26. XII. 1917).

«U delovima Srbije pod austro-ugarskom vlašću u nekim okruzima a u sravnjenju sa brojkama prošlih popisa nije ostalo više od 5—10 od sto konja, i 45—75 od sto goveda i ovaca. Manjak se kreće prema okruzima između 30 i 60 od sto» («Beogradske Novine», 24. IV. 1916); pored svega toga, kako piše poznati mađarski sociolog i profesor univerziteta u Budimpešti Oszkar Jaszy, samo «od avgusta 1916 do avgusta 1917 vojna vlast je predvidela izvoz iz Srbije preko 100.000 krupne stoke i preko 60.000 ovaca» («Pester Lloyd, 18. II. 1917). — «Statistikom je ustanovljeno da Bosna danas nema ni toliko stoke koliko njoj samoj treba za prehranu i obradu zemlje» («Hrvatska Država», 18. II. 1918), a po rečima Dr. Ivana Tavčara, poslanika na saboru Kranjske, predsednika ljubljanske opštine i predsednika Slovenačke napredne stranke na zboru poverenika te stranke u Ljubljani, 2. II. 1918, u Kranjskoj «ima još oko 210.000 goveda... Ministar vojni traži za 1918 godinu ukupno 81.000 grla» («Slovenski Narod», 4. II. 1918). — Takvo isto stanje biće i u drugim krajevima, no mi zbog veće objektivnosti usled nedostatka autentičnih vesti nećemo o svakoj pokrajini zasebno govoriti.

Materijalna šteta Srbije, privatna i državna, ceni se — po mišljenju merodavnih za to ličnosti — na blizu 5 i po milijardi franaka (vidi o tome članak pred ovim: Dr. Đ. Jovanović, Ekonomske žrtve Srbije). Uzmimo da je još približno tolika za sve ostale krajeve: Crnu Goru, krajeve pod Austro-Ugarskom i Bugarsku; znači, preko 10 milijardi narodnog imanja strto je u prah. — Samo ratni dugovi, u Austro-Ugarskoj, «iznose više od polovine narodnog imanja» (Dr. Vladimir Ravnihar u bečkom parlamentu 2. X. 1917, — «Slovenski Narod», 3. X. 1917; o čem mi moramo voditi računa, jer će srazmeran deo po svršetku rata pasti na nas), a po rečima jednog od sekcijskih šefova u austrijskom ministarstvu poljoprivrede, Dr. Grimma, na jednoj sednici o aprovizaciji u Beču, 11. I. 1918, «U Austriji pre rata padalo je na jednu osobu 445 kruna državnog duga; sad, 30 juna 1918, taj iznos biće povišen na 2475 kruna» («Hrvatski Dnevnik», 19. I. 1918; s pretpostavkom da je broj stanovništva ostao isti kao pre rata). — Biće još dobro ako Bugarska iz ovoga rata izađe sa 7

milijardi državnog duga (taj je posle balkanskih ratova iznosio nešto preko milijarde leva), ovim otprilike rečima u Söbranju se izražava jedan od boljih finansijera T. Todorov, potpredsednik narodne Gešovljeve stranke («Mir», 10. XII. 1917). — Nesumnjivo slično takvo stanje biće i sa Srbijom i Crnom Gorom.

Da je ovakvim prilikama i stanjem kod nas svaki prosvetno-kulturni i privredno-ekonomski život podsečen i zamro, suvišno je govoriti. — U našem razvitku ne samo da je posvemašnji zastoј, mi smo čak bačeni daleko unazad.*)

Moralna snaga i jačina naroda, na koju se mi danas jedino oslanjamo i na koju se uvek i sa sigurnošću možemo osloniti, i na kojoj zidamo svoju budućnost, a na koju su se neprijatelji — poznavajući njenu presudnu važnost kod nas — naročito i okomili, ne samo da nije slomljena i pokolebana, ona je čak pojačana :

«U ovome ratu naš troimeni narod (Jugosloveni: Srbi, Hrvati i Slovenci) najviše je nastradao i izgubio na bojnom polju i iza fronta, pa više gotovo i nemamo šta da izgubimo. Političku,

*) Nije svejedno, na koje se načine došlo do ovog užasnog i očajnog rezultata. Pored posle ovoga članka navedenih govora naših poslanika u bečkom parlamentu, «koje bi bilo vrlo interesantno doneti u celini, onako kako su izgovoreni» (Arbeiter Zeitung, 20. X. 1917), vojni cenzori naime sede u parlamentu i prema njihovoj dozvoli daju se listovima izveštaji sa sednica parlamenta, koje opet sakati cenzura pri štampi i na granici, — a mi, kako se vidi, samo po onome što je do nas došlo pišemo ovaj prikaz; tako n. pr.: Interpelacija Jugoslovenskog Kluba u bečkom parlamentu o stradanjima našega sveta u Koruškoj, gde nas ima nešto preko 80.000, «iznosi 86 stranica kancelarijskog formata» (Slovenec, 7. VII. 1917); sam taj Jugoslovenski Klub kaže za svoje interpelacije: «Ovo su samo najpovršnije konture faktičnih prilika na jugu Monarhije» (Slovenski Narod, 20. VI. 1917), a očevdci i saučesnici svih tih patnja nazivaju ih «vernóm iako nepotpunóm slikóm pravog stanja» (Zagrebačke Novine, 9. IX. 1917, preštam-pavajući iz sarajevskog Hrvatskog Dnevniĳa), i da široj javnosti nije poznat «ni stoti deo onoga što se dogodilo» (Hrvatska Država, 14. XI. 1917); «ono što se zna vrlo je površno i nepotpuno» (Un Appel des Socialites Serbes au monde civilisé, p. 6); jedan hrvatski političar veli: «Zverstva... su samo delimično otkrivena» (Slovenski Narod, 10. XI. 1917); i, piše jedan dopisnik u Obzoru, 11. XI. 1917, kad «smo mi mi jednog dana saopštili ove detalje (progona i stradanja) jednom poslaniku iz bečkog parlamenta, on nam je odgovorio: «To ne spada u kompetenciju bečkog parlamenta, to

ekonomsku ili finansijsku slobodu zar da nam otmete? Ta to je davno bilo, tako davno da više i ne pamtimo kad smo mi to sve imali. Zar za ličnu slobodu i sigurnost da strahujemo? Ali — zašto? Zar nas je malo streljano, zar je malo zatvarano, osuđeno, internirano, konfinirano i obešeno? Zar su malo cele naše pokrajine opljačkane, popaljene, isisane, osušene, opustošene? Pa odgovarajući ako je malo, veli: «Izvolite nastaviti. Ima nas još milionima, i to milionima proređenih i očeličenih, i aradskim kazamatima, i hercegovačkim kratkim procesima, i sremskim istrebljenjima, i mariborskim tamnicama, i dalmatinskim progonima, i sarajevskim «drvo-derima», i opštenarodnim taočenjem. Ima nas još milionima, kojima su vaše pretnje tek — plašila za decu!» («Novosti», 11 i 12 IX. 1917).

Na podnožju albanskih klanaca i gudura gde Večna Armija zamače u magle, mećave i bure, da traži proleće i sunce za svoje u jesen posejano, ozimo seme, jedan vojnik, ostali u zaštitnici, bio je uhvaćen i osuđen. «On ide sa onim koji će učiniti kraj njegovom životu, ide pognuto, ali stupa odlučnim korakom.

spada pred krivični sud Evrope»; — da, sve ovo spada pred krivični sud Evrope i danas opito-uspavane i pri-gušene ljudske savesti! — — — mi ipak zbog stvaranja barem približne predstave o tome upućujemo čitaoce na ove knjige:

R. A. Reiss: *Austro-Hungarian Atrocities. Report.* London, 1916; — *Deuxième livre bleu serbe.* Paris, 1916; — Dr. Victor Kuhne: *Les Bulgares peints par eux-mêmes.* Lausanne-Paris, 1917; — *Un Appel des Socialistes Serbes au monde civilisé.* Upsala, 1917; — M. T.: *Austro-Ugarska protiv svojih podanike.* Niš, 1915; — Dr. Victor Kuhne: *Ceux dont on ignore le martyre (Les Yougoslaves et la guerre).* Genève, 1917; — *Naše borbe i naše patnje.* Ženeva, 1917; — Memorandum delegata hrvatsko-slavonske i bosansko-hercegovačke socijalne demokratije, Dr. Mija Radoševića i Frana Markića, holandsko-skandinavskom komitetu (prema dnevnoj štampi); Memorandum Jugoslovenskog Kluba u Beču delegacijama za mir u Brest-Litovsku (prema dnevnoj štampi); i moj materijal u rukopisu (o stradanjima Jugoslovena iz Monarhije).

Dalje, još jednu bih stvar spomenuo: Ja sam malo više kazao okruglu cifru naših gubitaka; spomenuo sam i kako se to procentualno deli na muške i ženske; ali, — a to treba naročito naglasiti, — muškog stanovništva nestaje onog između 15—50 godine, — ono što čini srž i snagu naroda. Ono što ostaje, ili je prestarelo, ili ludo-nedoraslo, ili sakato-bogaljasto i kržljivo-učmalo, a pored toga razne zarazne bolesti, naročito venerične — prirodna

Njegovo urlikanje pretvara se u pevanje, u melanholično otegnuto slovensko pevanje. On peva sebi samrtnu pesmu. Stupa sve oholije, sve uspravnije... On još uvek peva...» (Članak Oskara Maurus Fontana u mesečnom časopisu «Die Schaubühne», Charlottenburg, sveska za januar 1917, preštampan u «Berner Tagwacht»-u, 22. II. 1917.)

To pevanje-zapevanje oteže se još i danas.

*

Kod naših muslimana postoji priča da negde oko Sretenija puca u zemlji «đemre»; to se hrve zlo i dobro, natmureno i vedro, namrgođeno i veselo, studeno i toplo, crno i belo, zima i proleće, i t. d., i pobeđuje ovo poslednje.

Izgleda da je to đemre, najzad i jedva jednom, puklo i za nas, da je pretutnjelo i pregrmeloo natušteno mračno vreme, i da su počeli da se krave i da se tope stoletni ledovi, da pucaju zarđali obručevi.

Sretenije!

posledica ovakvih događaja kao današnji — i glad haraju i kose i jedan i drugi preostali spol, čime se (porast mortaliteta i padanje rađanja) ne samo apsolutno, nego i relativno — dakle apsolutno-relativno — smanjuje iz dana u dan naš broj.

Nas izbeglih, zajedno s vojskom i iseljenicima u Americi i drugde, može da bude danas u najboljem slučaju na 7—800.000. O zarobljenicima u Rusiji, kojih je bilo prilično, danas ne može biti reči, jer se između Austrije i Rusije vrši već razmena u tom pogledu (u koliko nisu u našoj vojsci), i oni su u glavnom izgubljeni.

Najzad, pored potpunog i brižnog prebiranja zadnjih preostataka muškog stanovništva za međusobnu borbu Jugoslovena kao podanika raznih država (Austro-Ugarska, Bugarska, Crna Gora, Srbija), regrutovanjem zaostalo-preostalog muškog stanovništva u Pomoravlju i Mačedoniji od strane bugarskih vlasti (Balkanska Pošta, 20. II. 1917., i dr.) došlo je i do međusobne borbe saplemenika podanika jedne te iste države.

Uopšte, među Slovenima koji su ovome ratu žrtva drugih i samih sebe, mi imamo najgore, gotovo u celoj istoriji čovečanstva besprimerno mesto, izuzev donekle Poljake i Jermene — ali i oni u mnogo blažoj meri i obliku.

Želeti je da mi Sloveni, sa svojom širokom čovečanskom koncepcijom, pomognemo sami sebi, da se iskobeljamo iz ovog međusobnog i svetskog gušanja, i nastavimo blago i mirno delo čovečnosti: kulture i civilizacije, idealizma. —

Duga, preduga, strašna zima naše nacije na izmaku je.

Istina, usovi i lavine krhali su i razdirali, zatrpavali. Šume nacije naše srubljene su gotovo potpuno — ni jedan zabran ne osta pošteđen — i sve ledine potrte su redom. Padalo se na ot-kose. Ali, panjevi i žile stoje tu još, duboko uvreženi i prkoseći svima nepogodama, i uskoro, pod prvim suncem, iskljajali izdanci i mladice osuće se cvatom. — Te po verovanju našega naroda najplodnije njive - krčevine mi smo rovovima izbrazdali, telesima nađubрили, kostima zasadili, mozgovima zasejali i krvlju i suzama natopili.

Iz toga iznicaće blagorodno cveće u čašici svojoj, i jedri zametaće se plodovi.

Na zajedničkom i opštem sagu čovečanstva u bezbrojnom raznolikom šarenilu boja talasasto će se leluhati i zlatiti naše jaro žito, i u šumu i brujanju simfonijskog koncerta sveta osećaće se naš blagi meki ton.

I jednoga dana, pjani od sunca i topline i presićeni nabreklosti i nabujale snage, mi ćemo u nesvestici vrtoglavoj i snenoj uz mirisno plivanje naših vrelih duša rastvoriti i pokazati vetrovima svoje lepe šarolike krunice, i sa rosnom suzom, koja će prštati od preljeva sunca i boja i radosti, spustićemo svoje srce-
seme u zemlju. I večeri neke mlake i nejasne u sumračje prvo proći će nas jeza, strešćemo se lako i poviti glave.

Ne mari, naša srca su u zemlji!

Milos Pjanić.

JUGOSLOVENSKI POSLANICI

O NASILJIMA AUSTRO-UGARSKIM.

Nekoliko citata iz govora i interpelacija u Bečkom Parlamentu.

Dr. Korošec, (interpelacija upućena 16. VI. 1917 u ime Jugoslovenskog kluba o proganjanju slovenačkog naroda za vreme rata):

...«Nebrojena su dela samovolje vlasti protiv nas za vreme rata. Samo malo od toga je objavljeno, za malo slučajeva su se mogle podneti tužbe, koje pokriva arhivska prašina, ali narod ta nasilja oseća na duši i nikad ih ne može zaboraviti. Na svakom koraku sretamo žrtve ove samovolje. Sa prkosom u očima i ogorčenjem u srcu mnogi još udaraju na memlu tamnica i ćute, ćute dok moraju. — Tražili su po našim zemljama veleizdajnike i špijune, koji

su im bili potrebni da dokažu, da je potrebno u našim krajevima postupati kao u neprijateljskoj zemlji. Pošto na slovenačkom tlu nije bilo moguće pronaći istinite državne neprijatelje, žandarmenarija i policija ispunila je crne liste sa takozvanim politički nepozdanim elementima... Hajka je bila uperena protiv obrazovanih ljudi, sveštenika i t. d... U Mariboru i drugim gradovima osnovale su se nekakve organizacije za lažna potkazivanja, koje su vlasti rado slušale.

Sa sažaljenjem moramo da utvrdimo, da su i vojne vlasti imale u ovome nasilju udela... Sve slojeve slovenačkog naroda obuzelo je bezgranično ogorčenje protiv vlastodržaca i prouzrokovača ovih neprilika, negodovanje protiv tog trpljenja na generacije će se prenositi, jer nadmašuje i najveće nasilje nad slovenačkim narodom za vreme turskog rata i francuskih vremena, po lukavstvu, bezobzirnosti i nečovečnosti... Na bojištima je proteklo mnogo jugoslovenske krvi. Mi imamo samo jednu želju: Neka bi se iz te krvi rodilo jedinstvo i sloboda našega jugoslovenskog naroda.»

Dr. *Korošec*, prof. *Spinčić* i Dr. *Baljak*. (Interpelacija o prilikama u Bosni i Hercegovini), 5. VII. 1917 :

...«Došao je rat. Tadašnji, zloglasni zemaljski poglavar ukinuo je sva građanska i čovečanska prava. Potpuno nevine ljude zatvarali su i vukli u aradske kazamate. Ogromno veliki broj ljudi uzeli su za taoce i mnogo njih bez ikakova razloga su streljali. Potiorek je osnovao takozvanu zaštitnu četvu, u koju su primali najsumnjivije ljude te ih naoružali. Nekoji od njih bili su već više puta kažnjeni zbog krađe, prevare i pljačke. Jedva je moguće da se opiše šta je patilo stanovništvo bez svake odbrane pod terorom ovih horda. Tamo gde su se pojavile bila su na dnevnom redu nasilja, ubistva, pljačke, krađe i paljevine... Posledice ovakvih prilika bez kontrole bile su: zloupotrebe, pronevere i prevare različitih organa. Sad je priličan broj viših činovnika pod istragom zbog gore spomenutih zločina... Zbog pogrešnih odredaba i zbog nedostatka potrebne obazrivosti, desilo se da su morali u Bosni i Hercegovini celi okruzi da gladuju i da je na hiljade ljudi pomrlo od gladi. Još i danas uzimaju rekvizicijom jadnom seljaku i ono malo što još ima... Bosna i Hercegovina danas su jedine zemlje na zemaljskoj kugli gde nije narodu dozvoljeno učešće u zemaljskim stvarima»...

Don Juraj Bianchini, poslanik dalmatinski, 21. VI. 1917 :

...«S Bosnom i Hercegovinom ne bi se smelo postupati kao s jednom kolonijom koju treba kazniti»...

Dr. *Otokar Ribar*, 28. VII. 1917 :

...«Grozote rata nisu nikoga teže pogodile no nas Jugoslovane. Poljski i ukrajinski gradovi još stoje, u njima se razvija još življi život no pre rata. Ali idite na Balkan, Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, i videćete kako su od nekad cvetajućih naseobina ostala cela sela i gradovi u samim ruševinama. Ovo se nije radilo što bi to zahtevale potrebe rata ! Šta više kod nas su pustošile naše vlasti svojevotjno, one su besnile protiv svega što nosi slovensko ime, i to na način kakvog Evropa još nije videla od bitke na Kosovu.

Od Kosova naš narod nije video i doživeo sličnu katastrofu. Naš jadan narod je rasteran ; iz pojedinih pokrajina terali su decu i žene i starce u ropstvo, kao nekad stari Rimljani i Grci stanovništvo podjarmljenih zemalja.

Samo iz okoline Niša, Bugari su odveli 30.000 naših ljudi u maloazijske pustinje. Borba koja ide za našim uništenjem i istrebljenjem vodi se protiv nas. Zbog toga se obraćamo na našu vladu i takođe na vlade Sporazuma, da u interesu sačuvanja Jugoslovenstva učine kraj ovom besnilu i prolivanju krvi. Sporazum veli da se bori za to da spase Srbiju. Srbiju će možda da spase, ali Srba i Jugoslovena neće, jer neće biti nikoga više koji bi mogao da se raduje blagoslovu mira»...

Dr. *Tresić-Pavičić*, 19. X. 1917 :

...«Naš narod je bio i u ovom ratu, kao i uvek, bačen u prvi bojni red, izložen tući vrućeg železa do potpunog iskrvarenja, sa rođene grude sustavno iskorenjivan ličinom, olovom, bajonetom, tamnicom, deportacijom, konfiskacijom, evakuacijom, prekim sudom, glađu, baračnim logorima i namerno prouzrokovanim bolestima. Njegovo je ugnjetavanje počelo još pre rata i to posle sarajevskog atentata. Tada se pod zaštitom vlasti otpočela i organizovala hajka na Srbe, čiji dućani behu svuda razoreni i opljačkani. Već je tada bilo pogubljeno mnogo Srba.

Zastupnik Ivan Frank reče u hrvatskom Saboru, da ga je šef zagrebačke policije potsticao da da pobiti od pobunjene svetine vođe Srba.

Nefom je buknuo rat, poče i oluja iskorenjivanja svih jugoslovenskih rodoljuba. Nastade u celoj zemlji takav jauk i lelek, takva grozota, kao kad bukne kuga...

Kada sam ja, posle tromesečnog tamnovanja u Mariboru, bio prvi put saslušan od nekog auditora, reče mi on : «Ja ne znam čime vas okrivljuju, a to ćete lako razumeti ako pomislite,

da smo samo u Dalmaciji, Istri i Kranjskoj uhapsili preko 5000 ljudi.» Sada pomislite, koliko ih je bilo uhapšeno u Bosni, Hercegovini, Slavoniji i Južnoj Ugarskoj!

Kada nas ukrcaše u Splitu na parobrod, na stotine, pomešane s razbojnicima najgore vrste; kada nas iskrcaše na Rijeku i povedoše železničkoj stanici po takvoj kiši, da ni najmanje parče platna ne ostade na nama suvo; kada moradosmo tri dana i četiri noći putovati preko Zagreba i Budima do Maribora u gnusnim kolima, bez hleba, bez spavanja, izvrgnuti psovka mađarske fukare, kao srpski robovi; izloženi udarcima kundaka i psovka mađarskih obesnih vojnika — tada mnogi od užasa poludiše, i ja videh svojim očima jednog nesretnika gde skoči kroz prozor voza, koji je najvećom brzinom jurio, u tamu noći i smrti. Posle te četiri besane noći zatvoriše nas u neku konjušnicu, iz koje su tek posle nekoliko dana izbacili preko 100 kola konjskog đubreta. Na tom đubretu smo mi morali spavati, skoro ugušeni od smrada konjske urine. Mi moradosmo gledati gde se vojnici ishrkavaju u kotao u kojem su nam donosili jelo.

U Mostaru spavahu bednici u nekoj podzemnoj prostoriji na golom tlu, gomilicê, pomešani sa lupežima, razbojnicima i ciganima. Glasoviti čabar je bio uvek prepun, te je natapao tlo, na kojemu je trebalo kretati se, spavati i jesti.

Ali najužasniji u ovom pešteru bio je njegov čuvar, zloglasni stražmeštar Gašpar Šolier. Taj čovo, naoružan kukastim železnim štapom, što ga je nazivao «Kronprinc», posećivaše nesretnike mnogo češće nego što oni željahu, da mlati ćoravo svojim «Kronprincom» po glavama i ramenima. Mlazevi krvi šikahu jadnicima niz obraze. Suvišno je i spominjati njegove bestijalne psovke i grdnje i njegovu sotonsku dreku i nabrecivanje. Samo novcem se je mogao za čas umiriti bes ovoga Kerbera i zapušiti mu usta. Među ovim bednicima bio je i Rinda Radulović, urednik «Naroda», i pravoslavni sveštenik Tihi, koji docnije podlegoše u Aradu zlostavljanjima ovoga zvera. Pošto je Tihi iz milosrđa otkidao gladnima što god od svoje hrane, to razljuti Šoliera i on ga izmlati svojim «Kronprincom» tako nemilo, da se je onesvešten srušio. Pod udarcima tekla je krv niz njegova ramena i niz prsa, sa kojih mu «Kronprincova» kvaka otrgnu dobar komad kože. On poginu kao pravi mučenik.

Docnije su ovi jadnici bili promaknuti na gornje bojeve, gde behu zatvoreni oni koji behu određeni za taoce. Taoc i veleizdaj-

nik behu sinonimi. Obični razbojnici i potajni umornici behu mnogo bolje viđeni. Za taoce odabirahu samo najotmenije i najnaobražanije. Retki odigraše ovu ulogu iznevši iz nje živu glavu. Na zapovest nekog oficira doveli bi ih sa gornjeg poda u dvor, te predali dvojici do zuba naoružanih muslimana. Oficir bi ove po sata poučavao, nabrajajući im sve slučajeve u kojima moraju taoce ubiti. Čuje li se najmanji šušanj, zabodi mu bajonet u srce. Čuje li se gde u šumi pucnjava, prosviraj mu lobanju tanetom. Krene li levo, ubij ga; makne li desno, raskasapi ga! Muslimanskoj pratnji nije ni malo trebalo takova osokoljivanja.

Taoci se birahu po noći. Grozovita obrazina stražmeštra Šoliera, praćena bajonetima, kao mrtvačkim duplerima, ušuljala bi se mučki, da tigarskim pogledima traži i izbire žrtve... Mnogi u jednoj samoj noći od užasa posediše; juče cvetni mladići, danas gronuli starci. Ko je hteo da za nekoliko dana produži ovaj tužan život, morao je kretnjama ruku pokazati koliko je banki spreman žrtvovati. Izbor za taoce bio je skoro istovetan sa smrtnom osudom. Na stotine ih tako poginu.

Iz Mostara odvedoše preostale bednike u Arad, gde je već bilo na tisuće i tisuće živih pokopanih iz Bosne, Hercegovine i Srema. Na putovanju ih je mađarska svetina proklinjala, pljuvala, grozila se i kamenjem udarala. Gladne, gole, neispavane, doteraše ih udarcima kundaka i ubodima bajoneta, kao nemu stoku u kazamate ove tvrđave, gde stenice i vaši vrvljahu na milione. Čim bi nesretnici zaspali, probudila bi ih navala ovoga gada, koji bi im pokrio i kožu i odelo.

U dugim podzemnim hodnicima nije bilo studeno, jer su ljudi bili uvek u takvoj teskobi, da je vazduh bio napunjen nekom toplom parom, kao u parnom kupatilu, kroz koji su škiljile električne lampe, kao kroz maglu. A pošto su morali spavati u redovima na obe strane onih tunela, koji su bili uski, to nisu mogli leći, a da se nogama ne dodiruju. Brzo se pojavi pegavi tif. Iz početka je umiralo po dva po tri dnevno, a docnije u gomilama. A pošto je nastalo hladnije vreme, to su svlačili mrtvace, i davali odela ogolelima. Često ležahu mrtvi i živi po celu noć jedan do drugoga. Često bi bolesnici, onesvešćeni vrućicom, odmileli gde god u kut, te se zabili u slamu, gde bi ih posle četiri dana mrtvački smrad odao. Telesa bacahu kao snopove u kola. Neki ciganin postavio bi se na čelo sprovoda, sa krstom u ruci, s ogavnim ciničkim podsmehom na usnicama, dok bi mađarski vojnici drečali

oko kola i vriskali, kao da su zarobili četu neprijatelja. Pravi sabbat veštica, koji bi ispunjavao srca gledaoca gnušanjem i groženjem.

Hrana bejaše tako hrđava, da su mnogi gladovali više dana, jer im želudac nije mogao primati to odvratno jelo. Vode nije u opšte bilo, ali alkohola dosta, jer je stražmeštar Rozner terao njim unosan posao. Jadnici pijahu, da se smetu, da zaborave život, da iz ovog kužnog vazduha i iz trule slame, zaražene bakterijama pegava tifa, što pre dođu u hladnu zemlju.

Mrtvi Arada računaju se na tri do četiri tisuće. Mnogi umreše i nakon što behu otpušteni iz Arada, usled pretrpljenih nevolja.

U *Doboju* je bilo i groznije. Njegova je okolina najveća nekropola nevinih žrtava ovog užasnog vremena. Tu stiže 28 decembra 1915 transport srpskih i crnogorskih zarobljenika, sa kojima je došlo mnogo Bosanaca i Hercegovaca, što morahu ostaviti svoj zavičaj na granici. Svi, žene, starci, deca, moradoše putovati u otvorenim stočnim kolima, izloženi hladnoći, kiši, vetrovima, gladi, žeđi, nesanici. Pa ipak sve su te muke bila šala prema nuždi što su morali u istim kolima obavljati sve svoje telesne potrebe; gospođe pred očima muškaraca, i obratno.

Zatvoriše ih u barake, koje su pre služile za konjsku bolnicu, zaražene svim konjskim bolestima, nikad ne dezinfikovane, ni očišćene, a pune đubreta. Brzo stadoše harati griža, pegavi tifus, crne kozice i kolera. Sve je vrvilo svim mogućim vrstama gamadi. Tada se čuvari smilovaše, narediše da se ženske svuku gole do kože, te se zabavljahu striženjem njihovih kosa i dlaka na spolovima uz neopisanu žensku vrisku. Najzad im stadoše vlastoručno mazati spolove nekom mašću i to vrlo radikalno: tolika je bila njihova skrb za čistoću ovih bednica.

Kao najzgodnije i najunosnije sredstvo odabraše glad. Ženama sa četvoro petoro dece davao se jedan vojnički hleb za pet dana. Kad je lekar Dr. Göber video njihovu čorbu, dade prosuti dve tri kutije, da vidi kakva je to tekućina i reče, da on ne bi u takvoj vodurini ni svoje čizme oprao. Deca kukahu i tražahu od matera hleba, a majke nuđahu samo suze. Često se je događalo, da je majka bila već mrtva, a dete je trzalo da je probudi i plačući je tražilo hleba.

Ispočetka je umiralo po 15 do 20 dnevno. 5 aprila 1916 umreše 92. Leševe provažahu na gomile, po belu danu, u kolima

kroz ulice Doboja, na užas njegovog stanovništva. Po proceni verodostojnih ljudi tu je izgubilo život preko 8000 nedužnih žrtava.

Samodržac Bosne, general Potiorek, naredio je da se svi Srbi Bosne i Hercegovine proteraju preko granice. Njegova se naredba savesno ispunjavala, a ko joj se opirao bio je ubijen. Stanovnici sela Sirče behu svi odvedeni, mladi i stari. Kada dođoše u planinu Rudo, tu je vojnička pratnja naredila da se stane, zapovedila nesretnicima da sami svoje grobove kopaju, pa da u njih mirno legnu. Mnoga majka legnu sa svojim detetom na grugima u grob. Ali ih vojnici ne postreljaše sve na jedan mah, nego po redu. Živi su morali mrtve pokopati, dok na njih dođe red da budu pokopani od vojnika, kojima su tako trud prištedeli.

Kod Samirovca ubiše vojnici u novembru g. 1914 na zapovest svoga oficira 16 najuglednijih težaka i popa Trifka Maksimovića, i to u nadi «naknadnog odobrenja smrtne osude.»

U Čelebiću, fočanskog kotara, iskasapilo je vojništvo sve muško stanovništvo od 14 do 60 godina, bez ikakva procesa. Njihov sveštenik Vladimir Popović bio je obešen kao talac.

Po mišljenju narodnog zastupnika Koste Majkića, prošlo je kroz sarajevske garnizonske tamnice desetak tisuća ljudi, a mnogi su bili i obešeni.

U selu Golubinci oteraše vojnici bajonetima stanovnike u dvorište mesne škole i tu ih, kao zečeve, pri tako zvanom teranju u kotlinu (Kesseltreiben) sve postreljaše, dok se uz pucnjavu mešao užasan vrisak, jauk i lelek.

Nikakva ljudska mašta ne bi mogla opisati sve načine na koje ih ubijahu. Streljali su ih iz mašinskih pušaka, utapali su ih u Savu, vezivali su ih oko plastova sena, koje bi zapalili. Mnogi ležahu čitave sedmice nezakopani, dok su im vrane oči ispijale.

U okolini Zubaca bila su obešena u početku rata 82 čoveka, bez ikakva procesa, u Trebinju u sve 103, od kojih 39 sa temeljitog razloga što su bili ugledni ljudi. S istoga razloga obesise u Foči 71. Ne mogu da navedem broj onih koji su bili obešeni u Sarajevu, Bijeljini, Srebrnici, Zvorniku, Avtovcu, Višegradu, Bileći itd., jer ne vodih anketu, no znam sigurno, da se ni tu nije štedilo sa ličinom, jer je jedan samo ugarski bataljon poneo sa sobom 1000 metara konopca, kada ga poslaše iz Sarajeva na granicu. U Donjoj Tuzli je viselo na granama preko 300 srpskih leševa. Sva srpsko-crnogorska granica bila je skoro potpuno lišena stanovništva, i kao Palatinat za Ludviga XIV pretvorena u pu-

stoš. Vele da je sam general Potiorek potpisao vlastoručno 3500 smrtnih osuda.

Lekara Dr. Vranjicana s Hvara uapsiše pod sumnjom da je preveć savesno lečio bolesne Srbe, koji su dolazili na Hvar na lečenje. da je dakle prijatelj Srba. Zatvoriše ga u sarajevsku tvrđavu. Njegov martirij u toj tvrđavi mora da je bio neopisiv; jer kada se je njegova nedužnost ustanovila, te ga pustiše na slobodu. on se ubio u jednom hotelu u Sarajevu, u stanju potpunog poremećenja uma. On je bio jak, prekrasan čovek i karakter; nije dao nikada ni najmanjeg znaka umne slaboće; ali mu u tamnici tako duboko ucepiše u srce ogavnost prema životu, da je, zaboravivši mladu suprugu i nežnu dečicu, počinio dvostruko samoubistvo, popivši jaku dozu otrova i ustrelivši se iz revolvera.

Evakuirci iz Istre umirahu od gladi, zime, pegavog tifusa i drugih bolesti, kao muhe, u Leibnizu, Gmündu, Mölersdorfu, itd. Istarski sveštenik Ljubomir Nikolić obelodanio je izjavu u hrvatskim novinama, da je on sam u Gmündu i Mölesdorfu blagoslovio preko 2000 lešina iz Istre ispražnjenih Hrvata. Jedan svedok mi je pripovedao, da je on jednog samog dana video u jednoj samoj baraci u Leibnizu 41 mrtvo hrvatsko dete. Medicinar Niko B. Martinović, Crnogorac, pripoveda, da je video u Štajerskoj pogibiju preko 8000 hrvatskih evakuiraca iz Istre...»

O TERORU U SRBIJI.

IZ «APELA SRPSKIH SOCIJALISTA CIVILIZOVANOM SVETU.»

...«Po selima žandarmi imaju vlast koja je neograničena i ona je gospodar svega... Dostave, denuncijacije, podvale svake vrste, krađe, pa čak i ubistva — to su načini postupanja seoske žandarmerije.

Po varošima takva prava uživaju oficiri i podoficiri. U Beogradu, jedan poručnik, po imenu Widmann, činovnik policijske prefektore, ima pravo da raspolaže životom i smrću stanovnika... Ceo Beograd često je prolazio kroz ruke ovog žandarma — i to u najpotpunijem smislu reči — počev od ministra u penziji pa do poslednjeg nadničara... Sudovi su tu samo za to da uviju u zakonsku formu rešenja tih individua...

...Na teritoriji okupiranoj od Austro-Ugarske više od 150.000 srpskih građana, među kojima više hiljada staraca od preko

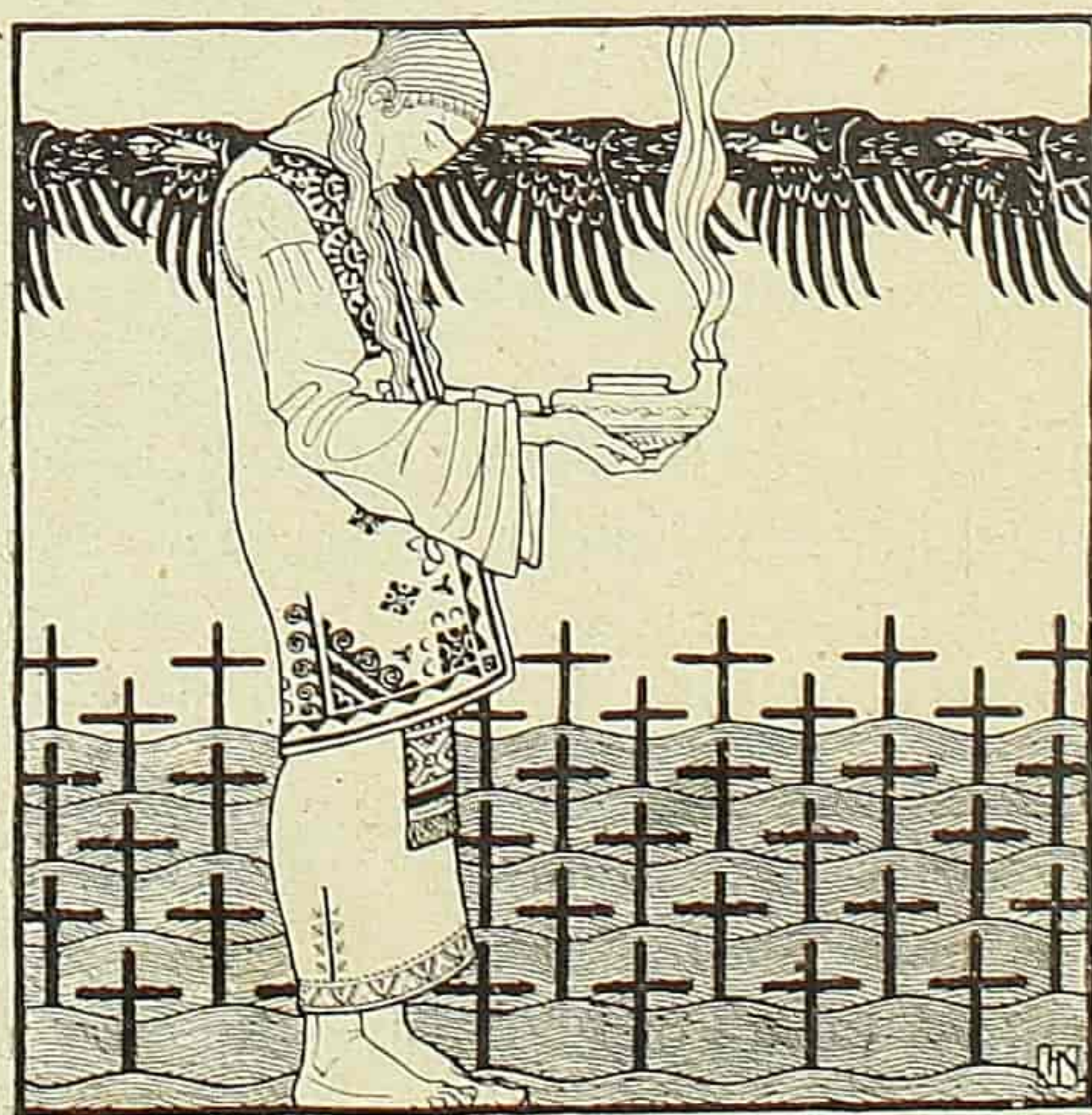
60 godina, kao više hiljada žena, pa čak i dece od 8—15 godina internirani su. Taj ogromni broj ne sadrži 150.000 srpskih ratnih zarobljenika, koji dele sudbinu svoje internirane braće u Austro-Ugarskoj. Ima koncentracionih logora u kojima je polovina interniranih pomrlo do sad. I ovde nije reč o epidemiji, koja kosi bezbrojne žrtve, nego je ovde reč o smrti od gladi i zime. Čak i oni, koji još žive, imaju se smatrati kao mrtvi: ti nesrećnici su osuđeni na smrt...

Sve što je rečeno o austro-ugarskoj administraciji odnosi se i na *bugarsku*, s tom razlikom što je ovde još mnogo gore. Prešav Moravu, počinje Azija.

Bugarski deo okupirane Srbije ne zna šta su to sudovi! Tek ta skoro otvoren je u Nišu jedan sud, koji treba da bude dovoljan za svu okupiranu teritoriju Srbije! Policija, koja se uzima iz taloga stanovništva, vrši tamo neograničenu vlast... Šibanja ljudi, žena, dece i staraca, još su mnogobrojnija nego na teritoriji austro-ugarskoj. Starci od preko 60 godina (i to ne samo po selima nego i po varošima) dobijaju po 75 udara štapom, ako ne pozdrave žandarma!

Pobuna koja je bila u mesecu martu ove godine (1917) na jugu i istoku Srbije — naročito na teritoriji koju su okupirali Bugari — pribavila je bugarskim vlastima jednu jedinstvenu priliku da pokažu svo životinjsko divljaštvo za koje su sposobni...

Otprilike 20.000 Srba pobijeno je pod tim izgovorom, i u tom broju najviše 3000 koji su zaista učestvovali u pobuni...»

ЈУГОСЛОВЕНСКА
АКЦИЈА

ДЕЛО СРПСКЕ ВОЈСКЕ

У ОЧИМА ЕВРОПЕ.

(*Стварање српске војске.*) «Кад Аустрија дефинитивно анектира Босну и Херцеговину, Срби не бејаху никако расположени да ђутке пристану на оно што се не могаше спречити. Они протестоваше, и навукоше на се гнев Аустрије, и за више недеља рат изгледаше вероватан. Војска се нагло припремаше за најгоре, муниција се нагомилаваше, и цела нација спремаше за ону борбу која би била, да се деси, борба на живот и смрт. У тај час опасности створила се модерна српска војска... Од те кризе Срби почеше да упоређују сами себе с Пијемонтом. Како ова мала краљевина беше победила Аустрију и постала заметком уједињене Италије, млађа генерација, верујући да ће се историја поновити, отворено се називаше пијемонтешком партијом. Прва и главна ствар била је створити војску, и проба од 1912 године показа како су ти млади људи жилаво радили»...

(*Балкански ратови.*) ...«Права проба дошла је тек, у великој мери, у кобном другом рату... Главна борба састојала се у једној дугој битци за посед широке висоравни овчеполске, која је кључ северне Мађедоније. Ова т. зв. Брегалничка Битка морала је бити једна од најупорнијих у ратној историји. Српски губитци у борби против Турака наводе 5000 мртвих и 18.000 рањених, а 7.000 мртвих и 30.000 рањених у много краћој и збијенијој борби против Бугара»...

...«Не би било лако покушати да се озбиљно оцени дело Српског Генералног Штаба за време два Балканска Рата. Турска војска, деморалисана од самог почетка борбе, тешко да је показала сву своју способност. Једина српска велика битка против Бугара, на Брегалници, била је у главном победа војника. Па ипак неки закључци даду се сигурно повући. Мобилизација је извршена брзо и лепо. Само-стално деловање више дивизија у Мађедонији било је добро смишљено и временски одмерено, тако да су се плодови победа, добивених на раздалеким крајевима мађедонског бојишта, брзо и исцрпно побрали. Српски Штаб одговорио је вешто и духовито на изненадни препад бугарски, припремио је своје повлачење са неоспорним даром за импровизацију, и најзад се показао и као спремнији и као обавештенији од нападача. Ко би познавао тајне овог братоубилачког рата боље него је то било допуштено иједном странцу, открио би можда високи стратегијски таленат Срба... Ми знамо само резултат, а тај резултат, па ма како се он тумачио, била је победа над једним врло страшним непријатељем»... (The Times, History of War, Part 21.)

(*Почетак европског рата.*) ...«Не прође ни месец дана по потпису Букурешког-Мира, а албанске руље, под водством Аустријанаца и Бугара, поновише своје упаде против оне земље чије увеличање Беч и Софија не могаху да поднесу. Бугарска не беше способна да се одрекне својих амбиција; Аустро-Угарска не шћаше да допусти, да један слободан народ, у који гледаху њени Југословени, остане између ње и Истока и запречи јој пут на Солун. Аустријанце и Бугаре, у заједничком непријатељству против Србије, зближили су њихови једнаки циљеви, па се ујединише да јој метну око врата «онај конопац који ће је задавити», како то скоро рече једна званична личност берлинска у свом целатском говору. — После својих крвавих ратова, Србија немаде до неколика месеца одмора. 28 јуна 1914, аустро-угарски топови започеше да бомбардују Београд... Срби који су једини међу балканским народима издржали кроз векове борбу без милости и без мира, против Турака, још су једном сами да бране полуоток од туђе власти. Турци, Бугари — ти слави-зирани Монголи — и Немци, налазе пред собом тај јуначки мали народ који високо држи заставу слободе, не презајући од бројне надмоћи непријатељске»... (Le Temps, 28. IX. 15.)

(*Прва аустријска офанзива.*) 15 авг. 1914, пет аустријских корова нападе кроз Босну ову словенску краљевину, коју двоглава Монархија беше прегла да уништи. Срби, волећи да погину него да попусте, бацише се на силног непријатеља, и претрчавши 150 км. за три дана, по жаркој жези, дадоше му битку на Церу и бацише га у Босну.... (Le Temps, 1. XII. 15.)

«Не само да је казнени поход («Strafexpedition») задао страховит ударац војничком угледу Монархије, него се показало да је био један од најскупљих казнених похода који су се икад подузели... Мртвих код њих није било мање од шест до осам хиљада, а рањених од 30.000. Срби су заробили 4000 војника, 46 топова, 30 митраљеза, 140 кола за муницију, са мноштвом пушака, болница, преносних и пионирских одељења, стоваришта и другог материјала. Српски губитци били су мањи, премда ипак тешки. Победа на Јадру стала их је 3000 мртвих и 15.000 рањених, али је задржала бујицу нападача за три драгоцена месеца, и проузроковала да на јужном бојишту остане стално концентрисано пет корова војске, које би иначе Теутони жељно пребацили на фронтове у Француској или Галицији.» (The Times, *ibid.*)

(*Друга аустријска офанзива.*) «Дванаест дана после јадарске битке владало је релативно затишје... Међутим руске операције у Галицији напредоваху с готово неочекиваном брзином... и Срби, окусивши слатке плодове победе, бејаху жељни да наставе битку на непријатељском земљишту. У овој жељи потицао их је бар један од њиних моћних Савез-

ника. Све те околности донеше да се генерал Путник реши да продре у Срем, — једна операција која беше смишљена да буде прва и потребна фаза за општи прелаз у Босну... У то критично време, у развоју ове експедиције, Аустријанци започеше своју другу инвазију преко Дрине, у великом броју, и Српска Команда нађе за потребно да напусти сремску офанзиву... Пажња обадве војске сконцентриса се сада на доминантни положај Мачков Камен... који ће због ужасних борби око њега — узиман је и губљен не мање од 8 пута — и страховитих губитака, остати урезан у српској војној историји... Губитци на обе стране били су огромни и не ћемо претерати ако српске губитке оценимо... на 30.000 бачених из строја.» (The Times, Hist. of War, Part 36.) — Тако «нови покушај аустро-угарски, где учествоваше 6 корова војске, прође још горе. Српски замах би таки да их донесе до под Сарајево.»

(*Трећа аустријска офанзива.*) «Најзад, да би осветио ове поразе, аустро-угарски штаб започе борбу на новој основи. Пет корова војске, са силном тешком артиљеријом, нападе са три стране, и Срби се повукоше до Рудничког склопа, оставивши Београд. Муниција коју српска војска брижно ишчекиваше, немајући више до неколико метака, дође срећом из Француске пре него бугарске комите разрушише вардарски мост код Струмице. Стари Краљ Петар — негдањи борац у нашој војсци на Лоари — дође да се бори у првој линији уза своје војнике, и са страховитом навалом Срби пребацише нападача преко Дунава.» (Le Temps, 1. XII. 15.)

«Тако се срамно заврши трећа инвазија Србије. Од 300.000 људи који беху провалили преко Саве и Дрине, сигурно их се не врати више од 200.000. За последње 13 дана борбе, Срби заробише 41.538 заробљеника (од тога 323 официра) и огроман плен од 133 топа, 71 митраљез, 29 топовских кола, 386 кола за муницију, 45 пољских пећи, 3350 транспортних вагона, 2243 коња и 1078 волова, Аустријских мртвих и рањених било је не мање од 60.000. Премда је било већих успеха, сумњамо да је и један имао више утицаја на ток великог рата. Куманово, Битољ и Јадар доста су допринели за војнички углед Србије; али победа на Суворору сачињава једно од најлепших дела у војној историји, и јединствена је као пример како је једна војска, рђаво опремљена, и без резерве, успркос несташнице материјала и умора од непрестаног посла у рову: била у стању да скочи, да се изложи готово очигледном поразу, и да однесе сјајну и одлучну победу из једне опасне и погибелне ситуације. Присутност Краља у бојној линији, стратегија Штаба, долазак топовске муниције, и водство Мишићево, све је то допринело да се велика битка славно сврши; али прво место треба дати јуначком српском сељаку, који се — изнурен

дугогодишњим ратовањем, сатрвен тешкоћама за друге војске непознатим, а деморалисан недељама ненавиклог повлачења: подигао с обновљеном снагом на позив домовине, и са ненадмашном силом и прегалаштвом претерао добро опремљене и дисциплиноване армије хабзбуршке преко границе у скрајњем поразу.» (The Times, *ibidem*.)

«Аустро-Угарска мораде пет месеци да држи против мале Србије три до четири стотине хиљада људи, и не може да их отпреми у Лорен како беше предвидео аустро-немачки план. Она напусти операције на овом фронту где нађе само најсрамнијих пораза, па управи своју војску на Русе, рачунајући да исцрпени Срби не ће моћи да нападну Угарску. Али повлачећи се, непријатељ остављаше за собом тифусну заразу, која покоси српско становништво горе него сва три непрестана рата. На једва четири милијуна становника, Краљевина изгуби од болести 241.000 жртава. Уз помоћ француске лекарске мисије, зло се у доброј мери заустави, и Србија, увек дивна у својој моралној снази, пожури се да опет попуни своју војску, сазивајући нове класе.

(*Четврта офанзива.*) У тај час Четворни Споразум тражи од Ниша велике територијалне уступке за Бугарску. Не беше заборављена у Србији издаја од 1913; знађаше се да влада Г. Радославова пропушта сваки дан преко своје земље храну и муницију за Турке, с којима, уосталом, преговараше о савезу. Савезници тврдоглаво не хтедоше да чују никаквих опомена. Из поштовања према силама, које, бранећи њу, брањаху на крају крајева сами своју егзистенцију, Србија пристаде да је оробе у корист непријатеља, па чак пристаде да не напада Бугаре пре него би ови могли да изврше мобилизацију против ње. Све те жртве она учини, али Фердинанд показа своје карте, и издајник и перфидан по други пут напада своје суседе и оне силе које му беху дале опстанак.» (Le Temps, *ibid*.)

«Нема жртве која би за њу била тежа. Па ипак она је пристала да је допринесе у корист опште ствари од које она не ће да дели своју. Остаће част за Г. Пашића да је то препоручио Скупштини, као и за њу да је примила. Дневни ред који је она гласовала 24 августа са 103 гласа против 22 овако гласи: «После извештаја који је дала Влада у тајној седници, Скупштина, одајући почаст палим јунацима и потврђујући своју решеност да издржи уза Савезнике борбу за ослобођење и уједињење српско-хрватско-словеначко, под цену жртава које буду неизбежне да би се обезбедили животни интереси, одобрава политику Владе, и прелази на дневни ред.» (Revue des Deux Mondes, 1. IX. 1915.)

...«Немци су прешли Саву и Дунав, на више места, с предстражама које су Срби жилаво одбили или деломично уништили. Велика је преша да се иде Србима у помоћ. Ср-

бија је овај час пут за Цариград,.. ако Срби буду тучени, Савезничке трупе на Галипољу у великој су опасности да то буду и оне, и требаће да изгубимо сваку наду на везу с нашим руским савезницима»... (Le Temps, 10. X. 15). ...«Херојски отпор Срба меће овај вредни мали народ у ред највећих и најславнијих, оних који су својом крвљу писали најлепше епопеје. После два узастопна рата, Србија по други пут брани своје земљиште од инвазије, и за ову нову најезду Немци су се везали с Аустријанцима, а Бугари и Турци дошли су да им помогну. Ево две недеље дана цели свет са страхом у души прати ову борбу једног народа који се решио на највеће жртве, и нема културног народа који не жели да успе српски отпор против удараца са пет страна и против непријатеља три пута многобројнијега»... (Le Temps, 24. X. 15.) ...«Веза српске и франко-британске војске под Скопљем није се могла да изврши. Скрајњи напор који је учинила војска војводе Путника на Качанику није могао да има успеха без помоћи Савезника који би продрли уз долину Вардара. Српско уздање расплинуло се опет. Отезање у операцијама генерала Сараја и генерала Монро надовезује се по немилосној логици на отезања с којима се вршило искрцавање.» (Le Temps, 1. XII, 15). ...«Војска принца Александра којој Савезници не могу да притекну у помоћ на време, одупрла се инвазији херојски. Тражило се од ње да издржи три недеље; она издржа 54 дана, чинећи чуда од јунаштва. Али непријатељ беше три пута бројнији, имаћаше страховиту тешку артиљерију, и опште новлачење би неизбежно. То значаше слом!»... (Le Temps, 7. IX. 16.)

(Повлачење кроз Албанију.) ...«Оборена на тле, Србија данас тражи само да спасе војску... Дирљив је и благотворан пример што га даје свету тај мали народ, величанствен по енергији и јунаштву. Са Белгијом, Србија је спасла част малих народа и дигла се на висину највећих, оних чија је слава остала за све векове ненадмашна.» (Le Temps, 22. XI. 15.) ...«Српска војска силази низ тврде планине албанске према Јадранском Мору, остављајући домовину под притиском троструке поплаве... Кад с једне стране Аустро-Немци, а с друге Бугари, притеснише Србе у кланце албанске, Берлин им предложи мир. Да се врате кући, ови истрошени војници, уморени глађу и студени, могли су само да пусте Немце да кроз њихову земљу успоставе гвоздени пут цариградски. Смирили би се после три ужасна рата, само да су допустили непријатељу да кроз Стару Србију путује без бојазни од изненађења. Виљем II. обећаваше да не ће пустити Бугарима више но оно што су Срби сами били пристали да им одступе кад но Савезници вероваху у шимеру балканског савеза... Од свих погрешала које су се осветиле Споразуму, положај на Балкану, негда тако повољан, са закашњењима и одгађањима, терети више него ишта друго данашњу ситуацију»... (Le Temps, 1. XII. 16.)

(Немачко мишљење.) «Мало се војника борило тако као Срби. ...Србијански војник умирао је где му је било наређено да држи. Није чак било потребно ни да му се каже да треба да издржи... Остаће загонетка како су остаци српске војске, који су се спасли пред Макензенем, могли икад да се окрепе за нову борбу. Најмање што се може рећи, то је да је српски војник доказао да припада најжилавијим ратницима које је видео овај светски пожар.» (Kölnische Zeitung, 27. I. 18.)

(Нова борба на солунском фронту.) На горским ланцима који се око Солуна савијају као лепеза, Енглези узеше источни део фронта, Французи и Руси, западни; а Срби, идући средином на Битољ, имађаху пред собом планину Моглен с највишим висом Кајмакчаланом (2265 м.), Док се нова српска војска још не беше добро ни сместила, Бугари ударише преко Флорине и Струме 17 августа 1916. У Савезничком противнападу, Срби извршише главни део, освојивши с великим жртвама страховити положај Кајмакчалан, 18. IX, после чега наши сађоше на другу страну водомеђе, на Црну Реку, а Бугари испразнише Битољ. Званични коминикè јави 4 окт.: «Ослобођена Србија мери 230 кв. км. са 7 села и 45 км. границе». А «Le Temps», 18. септ. пропрати победу овим речима: «Сигурни смо да верно тумачимо једнодушно мишљење Француске и њених Савезника, кад кажемо да је за нас јуче јављена српска победа једна од највећих радости има две године... Србија се опет појављује у нашем Савезу, и појављује се величанствено»...

«Живеће Србија! Савезничке Силе потврдиле су да ће успостављање Србије и Белгије бити један од циљева рата. И није само успостављање њине територијалне целине чему се Срби могу поуздано надати од свршетка рата, него потпуном ослобођењу југословенске нације. Услуге које је Србија учинила Савезничкој ствари својом сјајном смелошћу, својом верношћу и вољним жртвама, осигурали су јој и захвалност Савезника и поштовање целог света. Погрешке балканске политике Споразума, мане солунског похода, намеђу Савезницима дужности које су уосталом, од њихова непосредног интереса... Ако се буде радило брзо и сложено, ако сви Савезници буду послали појачања, стање на Балкану могло би се окренути у нашу корист. Само ако остану при половичним мерама, Савезници ће натоварити на се највећу одговорност, и сами према себи и према Србима, који су скупо платили своје право да рачунају на све нас да им помогнемо и да их ослободимо». (Le Temps, 8. XII. 15.)

ПРИВАТНА ПОМОЋ ВЕЛ. БРИТАНИЈЕ.

Dr. Elsie Inglis

— Један прилог са српске стране. —

Бачени у националну катастрофу већу од Косовске, и у материјалну беду беспримерну у историји света, Срби који преосташе теше се у овоме рату једном ствари: њихов национални живот и јунаштво признало се код западних народа, и стекло је много добрих пријатеља, особито међу Британцима. Акција коју за Србију учинише неке британске жене, на пример, остаће као једна од најславнијих страница овог рата; а кад прође ова светска напаст, њима ће се приписати у великој мери једно велико дело: обарање преграда између велике Британије и Балкана. Ја добро водим рачуна о чињеницама, и добро мерим своје речи кад кажем да међу стотинама тих племенитих радника нико није више урадио за Србију од једне Шкоткиње — Др. Елси Инглис.

Готово је непојмљиво како је једно чељаде — једна жена још — могла да за тако кратко време учини толико, и то руководећи се чисто идеалним мотивима, а ипак постижући потпуни практични успех.

Она изађе пред своје другарице, које су се бориле за женско право гласа, баш у почетку рата, и предложи им да своје политичко деловање за право гласа одгоде и да своју организацију ставе у службу болничке акције, која је много преча. На тај начин она је допринела да женско питање победи у овој земљи после рата. То беше велика и срећна мисао једне далековиде и вредне патриоткиње, која је сама конципирала своје ратно дело.

Одбијена код куће, и обуставивши рад у Француској, она брзо нађе за своју јединицу право поље деловања, онде где је потреба била преча него игде, и где се тражило и највише пожртвовање и сјајна вештина. Тако јој се даде прилика да докаже, под најтежим условима, моралну и физичку снагу британске жене, и њену способност да делује и одолева једнако као мушкарац, quod erat

demonstrandum. А затим, привучена делатношћу већом нојој се надала, и Др. Инглис стаде да се дубље посвећује проблемима балканским. —

Њена неустрашива смелост, спојена с даром за организовање и са оданости за рад, помогоше јој да изврши у Србији врло тешку задаћу, и то не само уз помоћ, него често и против, српских лекарских власти. За време повлачења српске војске, она дође пред Врховну Команду и изјави да и она и њен штаб хоће да остану са својим српским рањеницима, па било шта било. Вратавши се затим из Србије, након четверомесечног боравка међу непријатељима, она својим земљацима говораше, отвореније него ико други, не само оно што мишљаше да су требали да знају о Србији, него и оно што треба да се ради у у будуће. Успех «Косовског Дана», слављеног прошле године у Великој Британији, а приређеног за шест недеља под њеним председништвом, треба захвалити у великој мери њеној подузетној иницијативи и прелажењу преко свих тешкоћа. Стотине предавања приредише се по земљи за кратко време, и у ствари, нико не одби да учествује у послу, коме год дође позив. У првом јеку те акције, она је већ радила на потребним припремама за једно веће подузеће: да иде у Русију, на челу једног великог женског оделења, и да делује за српске добровољце у Савезничким армијама.

Довољно упућена у један део српског проблема, т. ј. у србијански, она беше чула да се у Русији пружа најбоља прилика да му ту проучи и другу половину — т. ј. ону о Србима испод Аустрије, Југословенима.

У то време, тамо лекарска и болничка помоћ беше преко потребна, пошто ти аустријски Срби — у ствари руски заробљеници који се предадоше да би могли да и они учествују у борби свог народа против својих пређашњих господара — немађаху никога да се брине за њих, а већ бејаху бачени у бојну линију у Добручи без икакве болничке припреме у позадини. За шест недеља, Др. Инглис успе да опреми једну болничку јединицу и преносну секцију, са осамдесет јуначких жена из Шкотске Женске Болнице, и да пође с њоме на врло опасно подузеће: преко Архангелска, кроз Русију, до Одесе и до

Добруче. Др. Инглис умеде такође да савлада понајвећу од свих потешкоћа, да од британских власти добије дозволу за пут. Очевидци — официри и војници — рећи ће данас свакоме како су те жене, непосредно сашавши са воза, после 40 дана пута, одмах стале уз рањеничка носила, да превијају ране онима који су бранили средину, па и једно крило армије у повлачењу. Четрнаест месеци она остаде уз те људе, чија улога још није довршена али која ће остати сигурно једна од најдивнијих и најзначајнијих чињеница у конфликту народа.

Ту Гђа Инглис стече преглед целог српског питања, и прими ствар својих штићеника као своју. «Српска Дивизија дивна је (курзив је њен), и ми се поносимо што смо њој додељени». Тако она писаше у последњем писму из Одесе, датираном 22 јуна. У једном ранијем, одговарајући на наш позив да дође кући, да се одмори и да организује један други «Косовски Дан», она пише: «Ми смо овамо дошле да будемо спремне за Србе, па остајемо и даље спремне за њих; и због тога бојим се да не ћу моћи доћи за «Косовски Дан.»»

Једина слаба страна те сјајне организаторке и мудре водитељке беше ово: увек је ишла да и сама чини што је тражила да чине други, прецењујући физичку снагу своју и људску уопште. Било је немогуће издржати с таким начином деловања, и ма да беше јака и отврдла, она најзад паде од умора и умре на обалама своје домовине, у часу кад беше завршила једно дело које крунисаше њен труд, и о коме још није могуће даље писати. —

Она оставља многе који тугују за њом: на првоме месту, жене ове земље, и цео српски народ. И једни и други губе у њој једну централну личност која је била први покретач у свим смеровима организовања и извршења њених оправданих тежња. Али и после смрти, она Србима оставља више но једну свету успомену: живо врело наде и уверења да ће се у Енглеској, а особито у њеној шкотској домовини, њина ствар чути, а њина будућност разумети и помоћи. И тако, она ће остати — како рече Др Валас Виљамсон у Сент Ђајлсовој цркви, пред њеним мртвим телом и многобројним њеним пријатељима — «карика између Србије и Шкотске, и симбол оне високе храбрости

која ће да нас држи», док се, и пошто се, поражена земља не подигне, а наша несретна нација не ослободи и не уједини.

М. Ђурчин.

Из *The Englishman*, јан. 1918, бр. 109).

Dr. Seton Watson

(Scotus Viator.)

Има људи који воде, и има их који воде оне што воде. О вођама је лако писати, — њих свако зна, и о њима свако понешто зна; материјал за њихову биографију лежи разрађен по новинама, из којих не избивају њихова имена и у којима се нижу њихове фотографије напоредо и наизменце са сликама познатих глумаца и певача. Ако се случајно десило да је нешто из њихове прошлости или из њихова детињства остало незапажено или незабележено, немојте се плашити, они ће се повратити на време, пре него што се сиђу са светске позорнице, да ни то не буде тајна за Потомство. Много је теже покупити податке о животу и раду сарадника и саветника вођа, оних који у ствари све крећу и дејствују под земљом као елементи. Ти се нерадо фотографишу, и наканиће се да вам даду своју слику можда тек пошто је њихов лик објављен на све стране без њихова одобрења у облику да се чак и њихова дубоко затрпана лична сујета најзад усколеба. Тако сам ја, на пример, дошао до оне добре фотографије Ситона-Ватсона, у часу када се он заситио гледајући шта све иде под његовим именом па се решио да покаже свету свој прави лик. (В. Слике — У.)

О овом човеку, чије вас очи из ове слике тако паметно гледају, и који је глава и душа толиким покретима и потхватима а да нико не зна, требало је посред Лондона тражити и наћи биографске податке у некој чешкој књизи. Ни он није, наравно, пророк у свом завичају, иако се у Енглеској заслуге праведније цене него на континенту. Додуше, Енглеска и није његов завичај, и то се не може доста рано истаћи кад се поведе разговор о њему. Ситон-Ватсон је Шкот. Ми, којима је криво што Енглези не знају боље наше прилике и што не схватају да су Срби и Хрвати један народ — иако чинимо све што до нас стоји да их

спречимо да то схвате, — ми ћемо учинити право човеку који је толико прегео да Западној Европу обавести о нама и нашем питању, ако и сами поведемо рачуна о народном питању Велике Британије, и разаберемо ко су управо Шкоти. Обавештење које добијемо садржаће уједно добар део карактеристике Ситона-Ватсона, Шкотског Путника, и тумачење његове политичке неустрашивости и иницијативе посред конзервативне Енглеске. Само је Шкот у Великој Британији био у стању да тако брзо разуме све ниансе нашег Проблема и да се толико одушеви за нашу праведну ствар насупрот свим тешкоћама. И да је брани шкотском упорношћу.

У заблуди су они који поређују одношај између Енглеца и Шкота као сличан са нашим српско-хрватским приликама. Код нас је једна и иста раса и маса народна расцепкана на делове које још нико досад није успео ујединити, било због навале споља било због несугласица и отсућности кохезије изнутра. Супротно томе, Шкоти су помогли данашњим Енглецима, сасвим разнороднима по раси и крви и сасвим других погледа на свет, да створе најкултурнију целину на свету, од државе која у доба пред Косовску Битку није била већа од Србије и није имала изглед на светлију будућност него тадашња Србија. И ипак, крај све благодети која потиче из Уједињености Краљевства Британског, Шкоти нису ни за часак престали бити свесни своје народне индивидуалности, и они сматрају данас — више него икад — једном од највећих неправди која им се чини од стране Континента, што их не разликују обично од Енглеца. Кад је Српски Посланик у Лондону једном приликом, у Шкотској рекао на француском «енглески» место «британски», устао је прво старешина скупа да врло уљудно али врло одлучно протестује, а неколико дана затим стигла је Посланству дуга посланица на званичној хартији једног великог Шкотског Друштва у којој међу осталим стоји: «Употреба овог проту-законог имена (енглески место британски) напуњује Шкоте и код куће и на страни осећањем да им се чини неправда, и у њихове душе уноси највећу меру огорчења. — Као Срби, и ми Шкоти смо мали народ, али баш као Срби и ми смо столећима жилаво бранили наше народно право, и били необично суревњиви на наше народно

име. Стога морамо осећати као неправду сваки покушај да се наша народна индивидуалност покопа под пароксијалним именом Енглеске, и сматрамо као увреду кад се наша земља назива Енглеском а ми сами Енглезима. Ми смо Шкоти и Британци, а Енглези — никад!»

Историја Шкота је историја малих народа, и у њој лежи кључ за њихово лакше улажење у наше прилике и за њихово велико интересовање за нашу борбу са великима овога света. Поред тога, мешавина келтске крви, сродније у главном са словенском него германска крв, и сличност тла са крајевима наше народне територије, која изазива сличне прилике и обичаје, објашњују даље нарочите симпатије Шкота за наш народ, кад су једном, — хвала буди Светском Поремећају и Ситону-Ватсону — сазнали за њ. Разгледајућа радове Мештровићеве и Росандићеве, и слике Рачкога, на изложби у Лондону, један од највећих уметника шкотских рекао ми је: «Имају и снаге и добру технику. Али, право да вам кажем, није техника што ме овде толико привлачи, и што чини ову изложбу значајним догађајем у овој земљи. Имају и Енглези добру технику, и имају пуно извежбаности и вредноће, и домишљатости; али чега Енглези немају, то је ово — и ту упре прстом на чело, — немају главе, мисли, маште, обиље мисли којима се прелива свака соба овде. Ми Шкоти, међутим, ми их имамо, и зато ми вас разумемо, и волимо, како Енглези никад нису у стању.» У истини, Мештровића је открио за Енглезе један Шкот; а прихватили су га у Лондону, опет Шкоти. У једном малом одбору, који се састао недавно да већа о откупу једног дела Мештровићева за Народну Галерију у Лондону, кад сам случајно пребројао чланове по народности, од осморице присутних шест су били Шкоти. Уосталом, Шкоти заузимају многа најважнија места у јавном животу Велике Британије, и у Управи Народној и по средиштима рада и трговине, те није лоше измишљена она анекдота што се тако радо прича по Шкотској, како су питали шкотског брђанина, на повратку из Лондона, како му се чине Енглези, а он одговорио: «Не знам: Ја сам ишао важним послом и обилазио само главне канцеларије, а у њима су све Шкоти». Поуздано је, да су Шкоти најпокретљивији и најпредузимљивији, и да међу Британцима, који су сви далеки

путници, Шкоти највише путују. Међу не мање од хиљаду британских жена које су дошле биле у Србију пре повлачења Српске Војске, да помогну лечити и неговати рањенике и сузбијати заразу, скоро половина биле су Шкоткиње, иако Шкоти не износе ни једну петину становништва Велике Британије. Није дакле сасвим случај што је Ситон-Ватсон узео био псеудоним «Шкотски Путник». Он је најбољи тип Шкота и шкотског путника. Он је наш Шкот. У новије доба, од почетка овога Рата, изгледало је као да ће од једног нашег Шкота постати два, један Шкот и једна Шкоткиња: као да ће Др. Ватсон добити друга у Др. Е. Инглисовој каквог би само могао пожелети. На жалост, она се одвише одушевила идејом и радом, те се претргла радећи и умрла пре времена. Шкотски Путник остао је сам, опет сам, неустрашив и прегалац, — најбољи Шкот међу толиким добрим Шкотима, и најбољи пријатељ нашега народа у Великој Британији међу сада многобројним добрим пријатељима. Он ће и даље остати наш најбољи пријатељ, ма шта се догодило с нама, јер његова је мисао већ нераздвојна од наше. Он познаје наше врлине исто тако добро колико и наше мане, јер он није постао нашим пријатељем на пречац, већ после дуге еволуције. Шкотски Путник, кад је први пут чуо за нас, био је пријатељ наших противника, или је бар имао намеру да им постане пријатељем. Студирајући проблем Аустро-Угарске, по немачким и мађарским изворима, природно је да је на почетку покушао пратити предмет са симпатијом за Аустро-Мађаре; али предавши се послу својски, као прави Шкот, и студирајући свестрано и независно од икога — јер су му од оца остале не само добре стране шкотске расе већ и пространа поља и ливаде око Перта у Шкотској, — он се све више приближавао ономе што се непосредно нас тиче, и са новим обавештењима на лицу места прелазио је све више на нашу страну, на страну природних закона и права против званичног незакоња и насилне тираније. Тако је мало помало постао најстрашнијим и неумољивим противником Мађара, угњетача малих народа, и рушилац вештачких метода бечке политике и њених експонената.

Др. Ситон-Ватсон, који се родио у Лондону године 1879, од шкотских родитеља — мајка му води порекло од

Шкотског Краља Роберта Бруса — дошао је први пут у Беч 1905 године, пошто је свршио школе у Вестминстер-Колеџу и 1912 добио енглеску сведочбу средности у Оксфорду. Пре него што је дошао у Беч, провео је по један зимски семестар у Берлину и Паризу. После Беча, кад се вратио кући, одао се проучавању историје и прилика Аустро-Угарских и провео је десет дугих месеца над књигом на том послу (1906—7). Тада је написао први чланак о «Будућности Аустро-Угарске», који је угледао света у «Спектатору» пред зиму 1906. Пут по Словачкој у 1907 отворио му је очи за разумевање народносног проблема у Угарској. Што није сазнао међу Словацима, допунио је доцније у Пешти, где су се у то доба одигравали процеси против Хлинке и Јуриге, и где је 1907 осуђен на затвор словачки уредник Хурбан. Ову увертуру и своја познанства са родољубима и првацима угарских народа Ватсон описује у уводу своје познате књиге о «Расним Проблемима угарских народа», која је угледала света године 1909, а која је ударила основ солидном проучавању народносних питања Аустро-Угарске у Европи. Колико пре неки дан, «Франкфуртске Новине», доносећи серију чланака о решавању питања народа у Аустро-Угарској, признају да још увек нема боље студије по овом предмету од књиге Ситона-Ватсона. — Године 1910 долазио је Ватсон понова у Угарску, да присуствује изборима за Пештански Сабор; та своја путешствија по угарским окрузима овековечио је у чланцима и књигама, којима је више него ико икад нашкодио угледу Мађара пред Западном Европом. Сви могући мађарски државници и ауторитети дали су се били на оповргавање оног што је Ватсон доказивао подацима и чињеницама; али су у срдитој немоћи падали одвише у ватру и давали прилике за нове расправе Скотуса Виатора о «Корупцији и Реформама у Угарској», које су превођене на немачки и на језике угарских народа, и које су шириле његову главну мисао да «Будућност Угарске као државе и земље, као у осталом и целе Аустро-Угарске Монархије, зависи од тога да ли ће се завести Опште Право Гласа.

Међутим је Ватсон ширио своја познанства и своје студије на лицу места, и после Словака упознао се са Ру-

мунима па онда са Србима и Хрватима. Још 1908 био је први пут у Загребу и у Београду, а 1909 у Дубровнику, откуда је узлетео уз Црну Гору. У Дубровнику почео је учити хрватски. Велеиздајнички Процес у Загребу, и Фридјунгова Парница у Бечу, задржали су га најдуже на проучавању наших прилика, и дали су му најбољу згоду да се лично упозна са свима главним учесницима у нашој политици у Аустрији, и на нашој и на противничкој страни. Са самим Фридјунгом познавао се случајно из раније, и био је с њиме у добрим односима; али се ни за часак није поколебао коме ће се приволети. Године 1910 изашла је његова књига о «Јужнословенском Питању» које се тад најбоље дало разумети са гледишта прилика у Хрватској, тако да је набрзо затим објавио нову студију о «Апсолитизму у Хрватској» (1912). Пре тога се дуже времена бавио у Хрватској, пошто је обишао Босну и Херцеговину и провео неко време у Сплету, где се спријатељио са Јосипом Смодлаком и упознао са Мештровићем. На Ријечи бивао је са Франом Супилом, с којим се дружио до недавне смрти Супилове. Велеиздајнички процеси зближили су га и са многим другим главним људима Српско-Хрватске Коалиције, затим поглавито са Масариком, које пријатељство носи сада велике последице.

Са књигом о «Расном Проблему Угарских Народа», добио је Ситон-Ватсон докторат Оксфордски 1910. Она је била откровење за Западну Европу, за коју су прилике у Монархији биле познате само колико се о њима могло сазнати из немачких или аустро-немачких новина. Закључци пишчеви који су постављали ова питања на широку основу и бацили нову светлост на главне правце којима ће морати ударити Европска Политика у скорој будућности, скочили су у вредности са догађајима за време анексије Босне и Херцеговине. Још исте године, 1908, написао је био Ватсон чланак о «Британској Политици и Кризи на Балкану», у којем је можда први пут ударио гласом па потребу интензивнијег интереса у Великој Британији за питања блиског Истока, којим је правцем после наставио све до данашњег дана.

Али све студије, и чланци, и књиге, Ситона-Ватсона из доба пре ратова, из доба «Скотуса Виатора», могу се

сматрати само као увод у његово право дело, у његову замисао о стварању једне «Нове Европе». Тек Балкански Ратови отворили су му видик на цело Источно Питање, заокружили су његова опажања и дали широку позадину његову посматрању и проучавању одношаја раса и народа, нарочито сукоба и антагонистичких покрета подјармљених народа Аустро-Угарске против доминирајућих елемената Германско-Мађара и њихове тежње за освајањем према Истоку. Његов интерес и обим његових студија проширени су, у њихов оквир ушли су сада поред Аустро-Угарске на једној страни Немачка Царевина предвођена од пруских империалиста, и на другој страни остали Словени, на северо-истоку, Руси, Малоруси и Пољаци, као и на југо-истоку, балканске расе и њихови интерни одношаји у свима правцима. Најважнији моменат у том новом ширем оријентисању у погледу Источног Питања био је у значају саме Србије, која је сад у његовим посматрањима добила место које јој припада, то јест постала средишњом тачком целог питања. Положај Србије као бедема између Истока и Запада, и врата кроз која навала Запада може пробити на Исток, као што је раније обратно Исток пробио на Запад, није било тешко уочити и раније. Али су тек Балкански Ратови уклонили једним махом оно неповерење у културну снагу Србије, које је подржавано у душама наших западних пријатеља и њиховом и нашој кривици. Држање Српске Војске у сваком погледу отворило је очи Европи, и Шкотском Путнику није требало дуго да први увиди своју заблуду и да дође до правог уверења: Да је Пијемонт српско-хрватског народа у Србији а не у Монархији, како је судио раније познавајући Србију поглавито по злу гласу у Европи и по несимпатичним интерним трзавицама и расправама политичких странака у Београду.

О раду којег се Ситон-Ватсон прихватио тада, и који врши отада па кроз све ове године Великога Рата, дала би се написати дебела књига. Самим тим што је био неисцрпно и тако рећи једино живо врело за обавештења и податке сваке врсте, он је нашој ствари користио више него икоји човек на свету. Уз то је задржао свој дух иницијативе, и пуном паром продужио активно остваривање својих мисли, будући у годинама најбоље снаге и добивши неоче-

кивану помоћ и сарадњу од ново створеног стања ствари у Европи. Оријентисање Британске политике у правцу и у смислу континенталном, како ју је проповедао пре Рата, постављено је Ратом на снажну основу, и гледиште које се чинило у повоју и пројектовано за нека далека покољења, појавило се изненадно на домаку остварења. Ситон-Ватсон, наравно, размахнуо је први из све снаге, да га гурне унапред или бар да га подржи да се не би суновратило пре времена. Градећи на једној страни нове мостове, рушио је на другој старе. Могућно је да се неће никад тачно сазнати колико је његова личност имала учешћа у паду Аскитове и Грејове Владе, такозване политике принципа «Чекај па види», који је пад у ствари значио револуцију за Енглеску; али је поуздано и познато, да нико није тако отворено и јасно указао на погрешке старе политике, и да нико није тако дрско напао ту политику као Ситон-Ватсон. Он је добро знао шта ради, и познавајући своју земљу он је унапред рекао да ће му пребацити да није довољно озбиљан и да није довољно «политичар», или у бољем случају да је «анфан терибле» у политици; али је уједно знао да неко мора иступити из резерве, да ново време и моменат то захтевају да неко гласно повикне у Енглеској, где су људи навикли да шапућу кад говоре и да моле кад имају право да захтевају. Изгледало је неко време, да ће лично скупо платити своју дрскост за народну ствар, јер су га хтели насилно ућуткати. Али, «Нова Европа» осванула је била и у Енглеској, и Ситон-Ватсон наставио је свој посао крај свих тешкоћа и насупрот свима моћним остацима старога режима по државним канцеларијама и новинарским редакцијама. Да је његова амбиција била више личне природе, ништа га не би могло спасти; можда би његов принцип остао, али би он лично био избачен из борбе услед снажних удараца противничких. Али се он борио за ствар, и то за добру ствар, без жеље за славом, и његова није потонула јер је била боља.

Сасвим конкретан израз добила је његова мисао у виду новог политичког и социјалног покрета који се организовао и који се и званично назвао «Новом Европом». Орган који је покренут, под истим именом, његов је и по замисли и по извођењу; његова је и боја корица, ватрено

црвена, карактеристична за његов темперамент и за дух целог покрета. Уз сарадњу многих добрих и паметних пријатеља, којима увек радо указује место испред себе, ствар је на брзо постала позната по Енглеској и на континенту, и многи пре Рата конзервативни Британци ишчекују сад често с нестрпљивошћу уторак, дан изласка нове свеске «Нове Европе», да с интересовањем читају обавештења која се тако много разликују од оног што се обично пише по енглеским листовима и часописима, и који и по садржини и по тону проповедају данас као своје прво начело «Pour la Victoire Integrale». Ове свеске доносе редовно извештаје и нове чланке о континенталним и светским питањима, често из континенталних извора и из пера најпознатијих неенглеских писаца и политичара. По тону, «Нова Европа» говори све што јој је на срцу; не скривајући и не завијајући, не презајући ни од чега, чак ни од бунтовничких и болшевичких испада, — све у духу Ватсонова чланка против Сер Едварда Греја, који се може сматрати као први чланак «Нове Европе» иако је угледао света у другом листу и на више месеца пре оснивања покрета. Ватсон сам и није више уредник и издавач самога листа, чија је управа прешла у руке нарочитог Одбора, који сад ствара организације на све стране; ипак зато, не вара се ко мисли, да је све и даље остало у његовим рукама, да је све «његова кујна», и да је он душа «Нове Европе» као што је остао стално, за све време од оснивања, средиште «Српског Потпорног Фонда», «Српског Друштва у Великој Британији» и других удружења, иако су га други заменили у разним функцијама. Он је остао веза и спона између свих оних који сарађују на остварењу разних послова и проблема који се односе на Балкан и Источно Питање, а у којима Срби и Јужни Словени заузимају најугледније место; и кад се замисли цео комплекс питања и њихови узајамни односи, и колико је потребна у томе централизација и координација, онда ће се можда најлакше доћи до правог појма о важности и величини улоге коју има Ситон-Ватсон пред собом. Никад није један човек био тако идеална копча између читавог низа људи и организација на истом или сличном послу, или деловима посла, и тако згодан посредник за развијање посла и проширивање круга људи који на њему раде и који су

најпогоднији и најбоље одабрани да на њему сарађују. Треба ући у ма које доба дана, или боље ноћи — јер Ватсон ради понајвише ноћу —, у његову собу за рад. Ко уме да гледа, видеће одмах ко је Ситон-Ватсон: Све најновије књиге, новине и листови, исечци из последњих чланака, из свих словенских и осталих земаља, савезничких и неутралних и непријатељских, ту су се стекли у идеалном нeredу, по столовима и столицама, и разбацани по земљи; док, у одличном реду и сложени и сређени по датумима и алфавету, почивају испод њих у фијокама и кутијама подаци и фише, извори и грађа за све могуће расправе о народносном питању и што је с тим у свези, за шефове пропаганде и њихове сараднике и прирепке. О свему што је српско-хрватско, о свему што је руско, што је чешко, пољско, румунско, мађарско, немачко, — на оригиналном језику или у преводу француском или немачком, — свако долази да тражи обавештење од Ватсона. И свако га добије. Како тај човек стигне да види све који долазе к њему, да се обавести и разговори о свему, и да при свем том напише и уради цео свој посао, тешко је замислити, док се не види. За два сата после вечере, ви ћете с њиме свршити пет шест конкретних послова, крај свег тог што ће се разговор сваки час удаљивати од самог предмета, и крај свег тог што ће вас телефон прекидати једно три четир пута. Слушајући га како јасно разлаже на телефону што мисли и како и ту свршава послове један за другим, ви ћете полако разумети откуд му та експедитивност и откуд толики резултати. Онда ће свакако доћи неко од пријатеља, док сте још ви тамо: или, ако не дође нико други, имаћете прилике да видите бар највреднијег сарадника Ситона-Ватсона, Госпођу Ситон-Ватсон.

Ситон-Ватсон се оженио непосредно пред Балканске Ратове, и медени месец провео је путујући по нашем војишту у Македонији и по Бугарској. Ова реформа у приватном животу коинцидира дакле са великом променом у правцу његове политике и његових уверења. Госпођа Ватсон је најбољи и најпаметнији помагач свога мужа, док је у исто доба одлична домаћица и мајка свога малог сина, као и мајка наших многобројних војних заробљеника по Немачкој и Аустро-Угарској, будући глава и душа Пододбора за

српске заробљенике Лондонског «Сербиен Релиф Фонда». Њоме се тумачи добар део самога Ситона-Ватсона у отаљавању толиких послова.

При свем том, много још остаје да се објасни и протумачи код овог човека ретке интелигенције, оригиналне умешности, неприкосновеног поштења и карактера, и недогледне вредноће и марљивости. Погрешка би била и покушати ово чланком као што је овај, и једна од првих наших дужности по свршеном Рату биће да изнесемо опширно, у књизи, резултате рада и податке о животу човека који је у Европи највише учинио да се пронесе добар глас о нашем народу широм целог света, да се сазна о њему ко је и какав је, и да се утре пут његову коначном ослобођењу и уједињењу.

Милан Ђурчин.

The Serbian Relief Fund

(Српски Потпорни Фонд)

Никад ваљда није приватна корпорација учинила толико за српски народ колико овај британски фонд чини данас. То ће се видети и из следећих података које, на најкраћи могући начин, вадимо из службеног извештаја Фонда, издатог прошле године.

Одбор Српског Релиф Фонда образовао се у септембру 1914. Његова се акција састојаше најпре у слању болничких мисија у Србију, јер су, због заразних болести, оне биле куд и камо најпотребније. Прву мисију од 56 чланова предводила је Леди Пеџет, жена британског посланика у Београду. Она се смести у Скопљу, где остаде и после бугарске провале, све до фебруара 1917. Неописане су њене заслуге за време тифуса, где по једна болничарка покатад неговаше 300 болесника, и где се разболе и сама Гђа Пеџет. За последње време, под Бугарима, она је — осим болничког неговања — поделила одећа и хране на неко 7200 особа. — Друга мисија, под Леди Вимборн поче да ради у фебруару 1915, такођер у Скопљу. У априлу 1915, треће одељење, под Госпођом Стобарт, смести се код Крагујевца, помажући особито сељане. Оно после издржа тешко повлачење преко Албаније. У лето исте

године, још два одељења т. зв. «Фармерских Болница» до-
ђоше у Београд и Пожаревац.

За време повлачења, у Солуну вођаше Фондову ак-
цију Сер Едвард Бојл са Госпођом, излазећи у сусрет бе-
гунцима. Друга одељења деловаху у Скадру и Драчу. Фонд
храњаше у то време преко 10.000 цивила. — Кад је ева-
куација извршена, Фонд постави своја одељења у Валони,
на Крфу (Проф. Бозанкет), на Корзици, у Марсељу, и Би-
зерти. Само на Крфу, Српски Релиф Фонд растурио је од
новембра 1915 до марта 1916: 14.500 покривача, 21.900 пр-
слука, 27.500 капута, 36.600 зимских капута, 7.270 пари-
ципела, 52.700 п. чарапа, 18.200 кошуља, 14.100 фланела,
7800 сукања, 1200 шалова, 30 тона сочива и граха, 60 то-
на риже, 10 тона шећера, 5 тона датуља, 5 тона шурупа,
8000 дузина супа у коцкама, 2000 дузина лончића марме-
ладе, око 40 тона консервираног млека.

Кад се реорганизова српски фронт на Солуну, одмах
и Фонд тамо, уз највеће опасности, дајући животе на жр-
тву, настави своју делатност, особито за цивиле (Др. Хеиг
у Битољу), јер војна управа преузе бригу за војнике. Осим
болесничке неге у две главне болнице, у разним амбулан-
цама и лекарницама, и осим једног сиротишта, евакуисаном
становништву дели се храна у неких 10 центара око Би-
тоља. Велик материјал пропаде за време солунског пожара.

И у другим местима, где год је наших избеглица,
Фонд и даље делује: на Крфу (Г. Дел), у Марсељу (Г. Ко-
вентри), у Бизерти (Г. Вилсон), а особито на Корзици
(Сер Е. Бојл). Осим снабдевања храном и оделом, у Би-
зерти за 11.000 српских војника, а на Корзици за већину
избеглица — Фонд оснива и радничке школе за инвалиде,
затим хотеле за реконвалесценте, цркве, клубове, забави-
шта за малу децу.

Једна је од најважнијих грана Фондове акције, међу-
тим, помоћ нашим заробљеницима по Немачкој, Аустро-
Угарској и Бугарској. Посредништвом «Помоћног Бироа»
(Bureau de Secours) и једне тамошње секције Фондове
(Г. Блонеј), Фонд је, од неко 154.000 српских заробљеника,
добрио везу са неко 65.000, па им шаље од маја 1916 сва-
коме по кило хлеба недељно. Како сви извештају кажу,
он им тиме спасава живот. И другог материјала слало се,

особито за оне заробљеничке логоре где су наши гинули у масама.

Фонд је примио да васпита и издржава 328 српских ђака у Енглеској, и то: 33 на универзитетима, 100 у средњим школама, — од којих је 1917. положило матуру 29 — 28 у трговачким, 30 на агрикултурним, и остатак на основним. Сви ови ђаци смештени су по посебним заводима, и шеф је целе акције Г. Ђ. Е. Белоус; са српске стране, надзорници су ГГ. Н. Велимировић и П. Поповић. Српским студентима у Швајцарској, Фонд, преко ГГ. Цвијића и Јовичића, шаље око 2000 фунта годишње. — За српску сирочад, британска деца купе прилоге који су у јуну прошле године прешли 9600 фунта (1 фунта = 24 франка.) — Од тога, већ је основано једно сиротиште у Мађедонији, а предвиђено их је још много у новој држави.

Прошле године друштвене (од 30 априла 1916 до 30 априла 1917) Фонд је издао укупно 249.375 фунти, 10 шилинга и 8 пени. Његово имање састоји се из добровољних прилога, забава, колекција и т. д. Акција је разграната до најдаљих крајева британског царства, од Малајских држава и Аустралије до јужне Америке. Цео покрет стоји под покровитељством енглеске краљице.

Југословенски Народ, који је имао да прогута и горких пилула од стране Савезничких кабинета, остаће довека захвалан приватној иницијативи Савезничких народа, који су му похитали у помоћ, и брзо и издашно, са насušним хлебом. Сербиеи Релиф Фонд најзамашнији је пример те помоћи и те племенитости. У.

НАШИ ФРАНЦУСКИ ПРИЈАТЕЉИ.

(Писмо из Париза.)

Тражите ми, Господине Уредниче, на брзу руку, чланак о нашим француским пријатељима. Како да вам одговорим? Где да почнем, и где да се зауставим? Цео овај племенити народ наш је пријатељ. Цела Француска, сви слојеви друштва, сви фактори, учинили су за нас оно што ми никада нисмо очекивали. Њихова неисцрпна великодушност надмашила је чак и велике традиције њихове славне Отаџбине.

Ма да и сами имају пуно својих невоља, Французи су предузели све да својим српским савезницима ублаже горчину изгнаничког живота. Сви су наши збринути: ђаци по школама, чиновници по разним службама, радници по својим пословима. Тешко је обухватити једним погледом ово велико дело, и немогућно побројати безбројне, често анонимне, пријатеље. То ће бити дужност будућег историка нашег изгнанства ових црних и дугих, недогледних дана које проводимо, отргнути од свога стабла као лишће развејано буром. Будући нараштаји застаће задивљени пред овим чином, који је јединствен приказ у историји, и вечно признање нашега мученичког народа пратиће француско име.

Место имена која ми тражите, ја бих вам радије послао неколико ситних примера који иду «од срца срцу» и откривају велику француску душу. Јер оно што је свакога од нас највише гануло, то је пријатељство француског народа, који нам је, од својих највећих до својих најскромнијих синова, отворио своје срце. У том погледу, сваки о своме кругу, могао би написати читаву књигу. Често једна суза, један топао стисак руке, казују више него многи велики гестови и речите похвале.

Колико дирљивих примера једнодушног дивљења према српској војсци!... Једна стара, отмена госпођа зауставља свој аутомобил, силази, и обраћајући се нашем официру реконвалесценту: «За мене је највећа част да вам стегнем руку»... Другом официру, чим је ступио ногом у Париз, прилази један угледни Француз, упознаје се, позива га на вечеру у своју породицу, помаже му да се нађе у овом великом граду... На новом американском пристаништу код Бордоа забрањен је приступ свакоме без разлике. Један наш официр, необавештен наилази, и бива враћен. Али кад дежурни сазна да је то Србин, пропушта га с поздравом, додавши просто: «Србин не може бити шпијун.»

Колико саосећања према српској деци!... Једна анонимна Францускиња шаље нашим ђацима у лицеју Лаканалу двадесет и пет франака «да би сваки од њих добио по један мали поклон о српском Божићу», а један адвокат

из Алжира шаље им корпу мандарина, са писмом пуним дивљења за српски народ и српског краља... Другови једнога нашег одличног ученика у лицеју Хош у Версаљу скупљају између себе шездесет франака потребне таксе, да би се и он могао јавити к њима на конкурс у Централну Школу...

Да ипак одговорим вашој жељи, ја ћу покушати само да вас подсетим на неколико најкрупнијих дела и имена. Унапред знам да ћу се огрешити, да ћу пропустити да поменем можда најоданије пријатеље, и да ћу навући прекоре ваших читалаца...

Пре свега, *званична Француска*, преко свију својих органа, учинила нам је толико да ће њено тело оставити дубоког трага у нашој народној души. Још пре нашег повлачења, француски министар просвете, Г. Албер Саро, садашњи гувернер Индо-Кине, упознаје француску омладину са историском улогом нашег народа: истога дана, 12/26 марта 1915, у свима француским школама, којих је преко сто хиљада, говори се о нашој борби као примеру пожртвовања за слободу. Тај српски школски дан у Француској, јединствена појава признања једнога великог народа, спада међу најсветлије дане у аналима Србије. После наше катастрофе, Француска је била понудила српској Влади гостопримство, извршила превоз наших трупа на Крф, прихватила и снабдела нашу изнурену војску, сместила нашу омладину у своје школе, и одредила нарочити *српски дан* за скупљање прилога у корист Срба по целој Француској.

Шта да се каже о француској војсци, почев од њених шефова, као што је адмирал Лаказ, чија је историска заслуга што су наши уморни јунаци превезени на Крф где су васкрсли, па до обичних *poilus*, који су нам увек указивали своје симпатије? Где је српско јунаштво могло наћи већег признања него у овој земљи хероизма? На гостољубивој афричкој обали, у Бизерти, наши рањени и болесни војници, малаксали телом и духом, нашли су братску потпору и утеху. Неколико француских пријатеља помогли су тамо оснивање једне српске штампарије, чија је благотворна улога добро позната. Ваш дописник са со-

лунског фронта говориће нарочито о француско-српском братству у заједничкој борби против наших угњетача.

Спасавајући српску војску, Француска је спасла у исти мах и нашу будућност, нашу омладину. Преко три хиљаде наше деце смештено је у француске школе: колеже, лицеје, Университете, разне стручне школе. У споразуму са нашим Просветним Одељењем у Паризу, француско Министарство Просвете и његови шефови: Г. Г. Лисјен Поенкаре, садашњи вице-ректор Париске Академије, Ковил, Етјен Пор, Лапи, Мулен, воде очинску бригу о нашим ученицима. По целој земљи, француске мајке примиле су нашу децу у своје куће. Међу многобројним стараоцима («кореспондентима») наших ђака налазе се имена као што су: Рене Базен, члан Француске Академије (писац *Породице Оберле*), Луи Хаве, професор на Сорбони, Др. Брока, чувени хирург, професор Медицинског Факултета... По свима школама где има наших, Свети Сава се прославља, сво већ трећи пут, као у Србији. Ове године, у Фонтенблоу, поред прославе у школи, давана је свечана представа у позоришту, где је, француском иницијативом, игран на српском језику *Кнез Иво од Семберије*. Оставши без Домовине, наша деца су овде нашла другу домовину; отргнута од својих родитеља, нашла су нову породицу; и она се данас спремају да сутра буду нараштај достојан жртва својих отаца.*

Француско Министарство Унутрашњих Послова, под руковођењем директора Г. Ожјеа и инспектора Г. Г. Ембера и Мосеа стара се о нашим избеглицама, помажући у свему нашег Главног Комесара. Неспособни се упућују у српске колоније, болесни у болнице и одморишта. Министарство у томе помажу представници разних власти, префекти, наши почасни конзули, као Г. Де ла Ри у Бордоу

* Према извештајима «Српских Новина» (од 1917, бр. 150 и 155) у почетку садање школске године било је у Француској преко 3000 српских ђака. Студенти су распоређени у 14 универзитетских места, и има их 1116 (84 студенткиње), осим тога је 31 на специјалним курсевима. Изузев последњу годину, ни Београдски Универзитет није никад имао већи број студената. Средњешколаца има 1151 (306 женских), и распоређени су у 19 лицеја, 25 колежа, 3 спец. курса, 2 учитељске, 10 грађанских и 2 приватне школе. Шеф Просветног Одељења је Г. Сава Урошевић у Паризу. — У.

и Г. Баратен у Лиону, и многобројна добротворна друштва. Државне железнице, захваљујући нашем великом пријатељу Г. инжењеру Пишону, орлеанске железнице, Р. Л. М. дале су посла великом броју наших чиновника и радника.

Наши болесни земљаци братски су неговани по француским болницама. Наши инвалиди примљени су у школе за «реедукацију», где изучавају корисне занате, како би доцније имали достојан живот. За наше слепе стара се друштво «Валантен Хауи», чијом је иницијативом израђена српска азбука за слепе.

Да би окупило све симпатије и организовало помоћ Србима, основано је, почетком 1916, друштво «Српски Народ у Француској», чији су стубови Г. Г. Виктор Берар, Жан Брин, Емил Оман, Гастон Бунјолс, Навил, Пендр, и чије име казује цео програм: задатак му је да избеглим српским пријатељима омогући материјалне и моралне услове за живот, да упути свакога на свој посао, како би, по повратку у разорену отаџбину, био спреман да ради на великом делу обнове које нас очекује. Друштво се нарочито стара о стручном образовању наше омладине, о школовању инжењера (група у Аркеју), агронома, трговаца. Међу прилозима, има их дирљивих, као што је прилог «сталног особља и евакуисаних на станици Сен-Дидје» (200 фр.), сталан месечни прилог једног поштара из Птит Дал, прилог «урођеничких поглавица и пастора са острва Бора-Бора и Мантипи» (200 фр.) којим су се ови добри Полинезијанци, «под благим зрацима свога океанског неба», како сами кажу, сетили да «олакшају мало јадним мученицима варвара»... Најактивнији су одбори у унутрашњости: одбор у Нанту, под председништвом Г. Линјера, и у Версаљу, којим управља Гђа Милеран.

По целој Француској образовани су одбори за помоћ Србима, *comités de patronage* за наше ђаке, одбори госпођа за помоћ српским заробљеницима, (у Греноблу, Рошфору, Бордоу, Орлеану, Нанту, Клермону, Монпељеу..). Наш велики лионски пријатељ Г. Адриен Жили стара се о читавој једној колонији, у Фронтоне, а сада отвара курс српског језика у Лиону.

Нарочито је неисцрпна активност племенитих француских жена, од којих можемо поменути само неколико,

из Париза: Госпође Оман, Берар, Леже, Макс Леклер, бароница Д'Анж д'Астр, Лежандр, Милеран, графицица Ј. Мира, Ди Тартр, Амели Мезирер, Де Рије (потпредседница Друштва Француских Жена), Фенвик... па велики број уметница, као: Гђе Силвен и Шарбонел, Гђица Анкје... Тешко је зауставити се.

Још у јануару 1915, један круг Францускиња, иницијативом Гђа Оман и Берар, оснивају «Француско-српски комитет», који се са неограниченом оданошћу стара о српским избеглицама, Ко не зна чаробну улицу *де Птиш-з-Екири*, број 27, где се улазило у ритама а излазило одевено од главе до пете?... Само до марта 1917, комитет је утрошио 887.658 фр. и раздао 67.000 преобука, 15.900 пари одела, 45.000 марамица, 13.000 пари чарапа... Поред тога, одевено је преко 2000 наших ђака и послато нашим колонијама преко 180.000 разних ствари. И све то личним старањем Гђе Оман и Гђе Берар, које су постигле јединствени резултат да одбор није имао ни пет пара расхода на особље и преписку!

Легендарна оданост и активност Гђе Едуар Леже позната је свима. Њено је име једно од најпопуларнијих међу нама.

Остаје ми да вам споменем француске политичаре, књижевнике и новинаре који су нас задужили својим пријатељством.

Од политичара, то су нарочито: Г. Г. Клемансо, председник министарства, Пишон, министар спољних послова, Дешанел, председник Скупштине; пређашњи председници министарства: Бријан, Барту, Пенлеве; пређашњи министри: Милран, социјалистички првак Албер Тома, сенатор и председник лионске општине Ерио, Франклен-Бујон, посланик Андре Онора, који је први предложио пријем наше деце у француске школе; сенатор Луи Мартен, посланик Луи Марен... Не заборавимо пређашњег француског посланика у Србији Г. Огиста Боба, и садашњег, Г. викаонта де Фонтне.

Међу професорима и књижевницима, то су наши стари и драги пријатељи: Г. Г. Ернест Дени, професор на Сорбони и уредник *Словенског Света*; Емил Оман, профе-

сор на Сорбони, председник старе париске *Зоре*; Виктор Берар, директор Школе Високих Наука, један од најречитијих говорника савремене Француске; Габриел Мије, учени археолог, чије је сјајно дело о српским црквама сад изашло из штампе; Жан Брин, професор Француског Колежа. Међу члановима Француске Академије: Г. Г. Емил Бутру, чувени филозоф, Рене Думик, уредник *Revue des Deux Mondes*, Габриел Аното, Морис Барес, и песници: Анри де Рењие, писац предговора француском преводу *Горског Вијенца*, Жан Ришпен, Едмон Ростан. Међу члановима Института: Едмонд Перје, Лакур-Гаје, Видал Ла Блаш, Лион Кан. Међу професорима университета: Г. Г. Гистав Лансон, Луи Ајзенман, са Сорбоне; историк Фонк-Брентано, антрополог Деникер, правник Бартелеми; Алфонс Магру, професор у Нансиу, Моријо и Шабер у Греноблу, и толики други, по свима универзитетима и лицелима, који су задужили наше ђаке.

Сорбона је отворила своја врата нашим универзитетским професорима. Г. Луи Леже тумачи наше народне песме у Француском Колежу. Наш језик предаје се у Друштву за ширење страних језика и у Школи Ориенталних Језика. Г. Г. Огист Доршен, Едуар Шире, Лео д'Орфер, Пјер де Ланикс, Филеас Лебег, Гђа Клапје, многи други приказују и преводе нашу народну и уметничку поезију.

Од новинара и публициста, помињемо на првом месту највећег борца за ослобођење поништених народа, дакле и за југословенско јединство, Г. Огиста Говена, чије снажне чланке у *Журналу де Деба* читамо сви са узбуђењем; затим Г. Г. Андреа Шерадама, Пола Лабера, Рене Анриа, Шервена, Рене Пишона, Жила Шопена, Пјера де Кириела, Фурнола, Олноа, Пола Луи. Наши су пријатељи: из *Тана*: Г. Андре Тардје, посланик, сада владин комесар у Америци, један од најдаровитијих млађих новинара, Г. Ролс и Г. Жан Ербет; из *Фигара*: Г. Г. Жозеф Ренак (Полиб) и Ернест Доде; уредник из *Пти Паризјена* Г. Жак Дипи, бивши министар; уредник *Голоа* Г. Артир Мејер; Сен-Брис из *Журнала*; генерал Малтер...

Поменимо пријатеље нашега народа који су прошле године умрли: просветног организатора, вице-ректора Париске Академије, Луја Лиара, правника Луја Реноа, педа-

гога Едуара Пти, и књижевницу Жилисту Адам. Сетимо са са пијететом наша два велика пријатеља које је овај рат покосио: историка Албера Малеа, који је пао као добровољац одмах у почетку рата, запечативши својом смрћу убеђења целог свога живота, и младог научника Гастона Гравјеа, лектора београдског Университета.

*

Наш народ преживљује најтеже дане целе своје историје. Најлакше их ипак преживљују они који се данас налазе у Француској, древној земљи слободе и хуманости, окружени пријатељима који им уливају наду у будућност, у наше уједињење, за које смо поднели жртве какве историја до сада није забележила.

Миодраг Ибровац.

ПОГЛЕД НА РАД НЕОСЛОБОЂЕНИХ ЈУГОСЛОВЕНА.

Смело је покушати дати на неколико страна преглед свих врста прилога југословенском покрету нашег народа из Хабсбуршке Монархије у току европског рата. Једна је извина потреба, друга извина је што «Библиотека Просвете» почиње опширно излагати тај предмет.

*

Почетак рата зове се страдање, страдање југословенско и словенско у рову и код куће. Брзина мобилизације искључила је сваку акцију против ње, војна дисциплина и распоред трупа сваку активну улогу против државних организација. Остало је само пасивно радити за националну ствар — предавати се с надом да ће тако нагомилана енергија моћи једном почети активно деловати у националном смислу. Масе Срба, Хрвата и Словенаца предају се што више могу на руском и српском фронту. На дому се трпи, ђути и чека. Непријатеља почињу мрзити у свим крајевима више него икада. Руси су на Карпатима, Срби у Босни и Херцеговини, неко време и у Срему, једни и други су победници. Један босански сељак добро рече: «Лако нам је у

злу добра чекати». Патња и чекање, то је карактеристика оног времена из чега је никла данашња југословенска акција у Аустро-Угарској.

Руси су избачени из Галиције и Пољске, Србија је прегажена. Аустрија мисли да је згодан моменат да се са Словенима разрачуна, нарочито на југу. Оно главних људи што није још страдало без процеса ставља се сад под процесе — да им мука дуже траје. Татарство замењује се инквизицијом. Мрачни типови политички јављају се на површину да још убију дух у народу. Нико од правих народних људи не сме говорити где год Аустрија влада. Угарска жели да изиграва слободоумну државу и допушта да хрватски Сабор држи своје седнице, да прича старе државоправне приче, да се свађа и цепа народну снагу. Загребачки Сабор је у положају да јуначким гестом поведе цео словенски Југ. Он пропушта то време и упропаштава своју улогу. У њему је једина Старчевићева Странка Права која је енергична и доследна, која разуме време. С њоме се везују главни репрезентанти словеначки, нарочито Крек који својим доцнијим радом показује необичну ширину концепције, способност организовања, величину акције. У тој периоди лутања он постаје кристалizaciona тачка за један ужи програм југословенски, из ког ће доцније да никне шири и најпосле широки, најједноставнији и најпрактичнији.

Руска револуција је дала маха свим инстинктима демократских народа. И Чеси и Хрвати и Словенци, које је до сад царизам збуњивао да постану потпуно једно са словенским покретом који је Русија водила, сад без страха пливају у великом словенском мору. Њима се нарочито свиђа основна и велика идеје руска «Сваки народ има право да располаже својом судбином.» Древна Хабсбуршка Монархија дрхти од вала који је том идејом створен. Отварају се врата Бечком Парламенту. Камарила се нада да ће то бити само добар димњак за словенски дим.

Чеси и Југословени дају 30. маја 1917. скоро јединствену декларацију која и за једне и друге значи почетак нове ере. Сентименталност, организациона снага и борбеност чешка у тој новој борби, велики су подстицај и путоказ Југословенима. Јединство троименог варода, апсолутна потреба самосталне и једне југословенске државе то је

главни њен садржај. Хабсбуршко жезло у њој је само гро-
мобран. Тако је бар схваћају главни творци, тако цео на-
род. По једној резолуцији главног града вечно борбене Дал-
мације, то је само почетак акције «која иде за постигнућем
државне самосталности Јужних Словена.» Јестто је минимални
или, како «Хрв. Држава» наглашава, привремени програм.
Из њега ће доцније да се роди у Загребу Југословенско На-
родно Веће које, на запрепашћење слуга Хабсбуршких, има
само овај кратак и јасан програм: «Траже своју, народну, не-
зависну, на демократским темељима уређену државу Сло-
венаца, Хрвата и Срба». Никад Југословени нису били кра-
ћи и јаснији. Та јасност збуњује противнике али оријентише
народне масе који једним необичним и скоро општим плебис-
цитом у свима нашим крајевима, особито где живе Словенци
и Хрвати, дају плодну базу рада националним радницима за
југословенску идеју. Мало је Срба који учествују у овом по-
кретугласања. Зашто они ћуте? Генерал Шаркотић гувернер
Босне и Херцеговине, рече: «Ја бих волио да Срби прого-
воре». Њихово је ћутање за њега и за све одвише јасан
говор. Крфска декларација која је унела одушевљење међу
Хрвате и Словенце Србима је изгледала природна после-
дица националног развитка. Они за њу не могу отворено
да говоре и мисле да је њихово ћутање најречетије одо-
бравање. Да би ипак показало знак свог схватања они про-
говорише узбунама у Херцеговини, у Боки, у Северној
Далмацији, у Хрватској. Имао је право Шаркотић што се
бојао њиховог ћутања.

Оно што нису Југословени у Аустро-Угарској могли
чинити онако како су хтели чинили су њихови саплеме-
ници који су се у току рата нашли ван домашаја аустро-
маџарских власти — како су могли. Две југословенске диви-
зије у Русији, неколико пукова добровољаца на српско-
црногорском и солунском фронту најречитији су доказ шта
би и остали на дому чинили да су могли. Велики матери-
јални прилози наших исељеника из Северне и Јужне Аме-
рике за јединствену националну борбу, други су доказ за
нас. Трећи доказ је политички и организаторски рад југо-
словенског одбора у Лондону. Кад се буде једном писала
права историја југословенског покрета, несумњиво ће се
морати констатовати да је данашњи покрет био и најшири

и најдубљи. Спонтаност свих изјава и акција биће најре-
читија потврда велике националне свести која је постојала
пре рата али која је у рату сазрела. Очигледна настава
имала је на масу народа више утицаја него све досадање
теорије.

Југословенско питање, које је у садањој форми мало
било познато у свету пре рата, постављено је. Сви ти фак-
тори, знани и незнани, имају у том свој део заслуге. Пи-
тање је постављено значи жито је посејано. Али њега треба
пожњети. Сви ти сејачи морају постати организовани же-
теоци. Устабаша је Србија. Никад као сад она није требала
јачих и вештијих рука. Од Србије, од моралне Србије, о-
венчане славом и мучеништвом зависи данас, у првом
реду, та организација. Нема виђеног Србина, Хрвата и Сло-
венца који није рад да данас у ту заједничку акцију до-
несе све што може.

Добру вољу и вештину треба тражити на све стране.
Женева, марта 1918.

Никола Стојановић.

ДОБРОВОЉЦИ.

Национална солидарност и прегнуће Југословена пока-
зало се боље него игде у добровољачкој акцији. Дело на-
ших Добровољаца у данашњем рату спада, по свсјој морал-
ној вредности, међу највећа дела што их је наш народ
икада показао. Да би се оно праведно схватило и оценило,
треба заћи далеко у историју, и наћи му дубоке коренове
у наслеђу наше расе, јер је његова енергија и одвећ велика
да би могла бити од јуче.

У ствари, данашње дело добровољаца значи пред исто-
ричарем последње изданке онога кроз векове непрекидног
ланца ускочког и хајдучког. Кад је пламен српске државе,
узмичући од Марице и од Косова, преко Смедерева и Јајца,
дошао у онај планински склоп између Црне Горе и Херце-
говине, на обали морској, да се тамо угаси — већ од тада,
и са тога истог места, започиње ватрена линија ускоч-
ког четовања и не прекида се до данас. После Баја Пивља-
нина, који гине више Цетиња у години бечке опсаде, Мле-

чићи морају да тој ускочкој формацији откажу зимско гостопримство у Рисну, и она прелази у Морачу. Ако се може тврдити да је после иједна стопа српске земље остала суверена и слободна, то је било ускочко скровиште у Морачи. Кад би гора зазеленила, одатле су чете кретале низ онај ланац разводног горја босанског, све до Крајине, скрећући низ Херцеговину и низ Романију. На лево, надовезују се ланци удбинских ускока, а на десно, хајдуци шумадијски. А кад је у 19 веку дошло време ослобађања, те чете биле су прави квасац народног покрета. Године 1875, од оне исте Мораче, до Црних Потока у Крајини, ускоци су дизали народ на оружје. Стојан Ковачевић покушао је први 1882 да поквари одлуке Берлинског Конгреса о Босни и Херцеговини, а ускоци из године 1908, њихову анексију.

У тим четама које су се образовале без икакве државне дужности, из чистог јунаштва и из личне иницијативе, лежи традиција данашњих Добровољаца и једини кључ да се разуме њихово неизмерно прегалаштво. Ако наши мученици ускачу данас преко аустријских граница и фронтова, ако прелазе континенте и океане, ако дају последњи залог за Народну Одбрану, ако подносе највеће напоре без роптања: све је то наслеђено од оних пасова Старине Новака и Вујадина који остављаху и жену и децу за идеју слободе. Малолетни сарајевски атентатор, који ћути стиснутих зуба док му инквизитори ударају клинце под нокте, наследио је ту снагу од оног певаног Радојице, и није је само стекао из данашњих књига. Одиста, ништа не показује у толикој мери као наши данашњи Добровољци, колико наш ослободилачки напор потиче из самих срца народних, а не из државних политика; ништа као они не сведочи колико се очувала у нашем народу силна морална снага да својевољно жртвује све своје добро, па и сам живот, за добро опште.

Добровољачка акција није дакле само од војничког интереса, него од општег националног. Нажалост, подаци су о њој, бар данас, још врло оскудни. О Добровољцима се водило мало рачуна иако они још од почетка балканског рата, заједно са српском и црногорском војском, својим те-

лесима ударају темељ новој Југославији. Можда је то и због тога што они све до повлачења на Крф делују као мала одељења и потпуно се губе у великеј српској армији коју сачињава целокупно становништво слободних Краљевина.

Добровољачко војевање у ослободилачким ратовима може се поделити на три главне периоде 1) Рат за ослобођење Старе Србије и Мађедоније 2) Одбрана Југословенског Пијемонта до аустро-бугарске инвазије, и напоследку 3) Рат за слободу и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, од инвазије до данас.

За време прве две периоде њихово деловање било је, у главном, сведено на сузбијање великих непријатељских навала чиме су давали времена да се наша главна војска спреми и среди за одбрану, или, на хитро и неуморно прогоњење разбијеног непријатеља, довршујући тако победу српских армија. Ради тога су се добровољачке јединице зато читаво време кретале и премештале с једнога краја фронта на други и делиле се каткада у врло мала одељења. Оперисале су онде где је било најпотребније замењујући и помажући друге јединице редовне војске.

Вероватно је да број Добровољаца за време балканских ратова не зна ни наша Врховна Команда тачно. Он варира, отприлике, између десет и петнаест хиљада људи који се налазе у добровољачким одредима пуковника Алимпија Марјановића, «војводе» Вука, мајора Воје Танкосића, мајора Душана Секулића, капетана Раше Пантића, итд., а множина их је по пуковима и у позадинској служби. Они учинише великих услуга српској војсци познавајући одлично мађедонски терен куда су још за време мира пролазили спуштајући се често — баш као стари хајдуци — све до Солуна, а вођени тамошњим усташама и помагани од становништва. Они једини и сузбијаху грчки и бугарски утицај и сав њихов тридесетогодишњи рад оборише за врло кратко време знајући да је Мађедонија само део Југославије и да то мора и у будуће остати. Ти храбри мађедонски борци, од којих тешко да је данас ико претекао, били су најчеститији и најпожртвованији родољуби чије ће дело остати увек славно и велико. Добровољачки губитци за време ове периоде сразмерно су куд и камо већи него код редовне војске зато

што су ти људи, одушевљени и свесни, просто срљали у смрт, и што су били поверени неодговорним, а често пута и невештим, вођама. Не може се рећи да су меродавни свуда водило довољни рачуна о њима.

Већ је мало друкчије било за време друге периоде коју треба, ради промене начина ратовања, поделити на две половине, и то: од почетка овог рата до последње аустријске офанзиве, и после ње. Врховна Команда, присиљена ради неравне борбе да више рачуна на добровољачку помоћ, зна њихов број и одређује им кретање. Сад они улазе често у састав пукова као батаљони и чете, а бивало је случајева да су се образовали и чисто добровољачки пукови. У главном сматрани су као засебне јединице, и као такве у свима борбама у ово време и учествују. Једна од најбројнијих јединица била је «Вукова чета». Образована је у Београду, Нишу и Скопљу настојањем мајора Војина Поповића и његових старих четника који с њиме некад крстарише по Мађедонији. Бројила је одмах у почетку око седам стотина људи и била додељена трећој армији са задатком да чува прелазе на Дрини и одбија непријатеља. Затим долази «Танкосићева чета» са пет стотина добровољаца, највећим делом Босанаца и Херцеговаца, који се задесише у Србији почетком овога рата. Чим су чули да им стари шеф купи добровољце похиташе к њему на Торлак. Задаћа им је била првих десетак дана да чувају престоницу док се не евакуише и док се не доврши мобилизација; а по свршетку мобилизације они одоше у састав прве армије где врше исту службу као и прва чета. У непосредној близини њиховој оперисао је «Горњачки одред» који сузбијаше непријатеља на фронту Љубовија—Рогачица прелазећи често смелим налетима дубље у Босну, непријатељу за леђа. Изложен таким опасностима, он изгуби и саме команданте за непуна два месеца ратовања. Бројаше око пет стотина људи. «Златиборски одред», у јачини од две стотине и педесет момчади, одликовао се приликом наше офанзиве према Сарајеву у чије улице његови лаки ускоци утрчаваху беспримерном храброшћу. Избегли Сремци образоваше за време затишја, после Пољорекова слома, «Сремски одред» са задатком да брани Београд. У љутим борбама против Макензенових Немаца изгибоше листом,

заједно са Маћедонцима, борећи се по градским улицама. Хтели су показати свету да ову варош сви Југословени подједнако воле и бране. «Вемићева чета» настрада горе него и једна од поменутих јер од њих триста не оста ни цигли да прича о њиховој јуначкој погибији.

На црногорском фронту, Херцеговци образују три а Бокељи два и по своја батаљона, и оперишу са црногорском војском делујући већином у малим оделењима од десет до двадесет људи, свако према своме родном месту. Учествовали су у свима борбама и вршили разне дужности, нарочито извиђања. Боси и голи, гладни и жедни, напатише се по оним високим и каменитим положајима можда још више него они на србијанском фронту. Неки на тај начин падоше шакâ Аустријанцима и завршише на најгрознијим мукама. Могло их је бити, отприлике, три хиљаде у ове две бригаде од којих се једва половина избави на Крф или у Италију. Једни одоше на фронт. Због погрешака једних вођа и због немара других неколико стотина од њих остаде интернирано те се и данас још пате на Корзици.

Добровољци најзад постају редовна војска. То су Добровољци из Русије и нарочито из Америке (одакле још пре уласка Америке у рат по прилици сваки шести Србин долази да се одужи отаџбини). Са остацима дотадањих чета и одреда они образоваше «Власински одред» и попунише неке проређене пукове, као четрнаести и осамнаести. Овај је одред сачињавао за време последњег бугарског напада на доста великом фронту главну отпорну снагу и био као такав врло важна оперативна јединица. Састављен од свесних и прекаљених људи који на руским фронту у првој ватри окусише челична зрна и од снажних радника који преровише америчке дубоке руднике, овај је одред био у сваком погледу одлична јединица. Делио се на четири батаљона и бројао преко четири хиљаде војника. Малобројни према Бугарима а осуђени да чаме у рововима по више дана без смене, њима додија зима више него куршум. Ипак су издржали све, само да би заштитили одступање српске војске. Опкољене од Бугара код Лесковца ослободи их војвода Степа са својом другом армијом која одступаше у томе правцу. Разбивши непријатеља заједно се повукоше према Приштини где «Власински одред», као заштитница, укрсти

пушке и с Немцима који надираху од Рашке и последњи се повуче у албанске кланце. Овде га дочека хладна горска клима и арнаутске разбојничке руље. Довде огорчена борба а одавде студен, глад и умор упропастише и овај одред те од четири хиљаде људи само пет стотина изби на сиње море огледавши се последњи пут с непријатељем на Бојани.

Нарочиту улогу играли су «одреди жандара». То су били аустријски заробљеници наше крви који се предадоше српској војсци да заједно с њоме изврше дело ослобођења. Они примише на се све војне и грађанске дужности и од њих се образоваше нарочите јединице за позадинску службу. По покрајинама, они су били већином Личани и Војвођани, затим Босанци и Херцеговци. Чували су границу према Бугарској и Албанији и одржавали ред по новим крајевима. Учествоваше и у борбама за време последње бугарске навале, нарочито око Скопља, Бабуне и Битоља, где се прославише, као и код Валандова, терајући бугарске комите. Било их је око десет хиљада а размештени су били по пограничним варошима Старе Србије и Македоније.

Революционарни покрет за ослобођење захватио је и масе наших војника у Русији који се предадоше на галицијском фронту с намером да се придруже српској војсци. Почеше се скупљати по градовима југозападне Русије тражећи од Србије да их организује и спреми за борбу. Ценећи њихову патриотску иницијативу српска влада шаље им неколико одабраних официра са једним ђенералом на челу.

Од ових југословенских одељења, т. зв. «Прва Српска Дивизија» би упућена у Добруцу да брани Румунију. Робови своје националне савести, а без довољне опрезности од стране наших одговорних кругова, они срљаху у очевидну смрт и после лавовске борбе од педесет дана били преполовљени. Поред надчовечанских подвига српске војске, херојство југословенских Добровољаца у Добруци опште је признато као једно од најславнијих војничких дела овога рата. Међутим образовала се и друга дивизија, и започела трећа. Руска револуција омела је њихову даљу акцију на тој страни. Њихово је место и требало да буде,

у добру и у злу, поред хероја српских те зато и бише премештени, после дугога припремања, на солунски фронт. Како се северно море заледи, једна трећина од њих, по прилици, удари преко Сибира и Јапана.

Трећа је периода добровољачке акције најважнија. По своме великом замаху она има у толико већи значај што се овде јављају у много већем броју Хрвати и Словенци. С дана на дан нови југословенски борци пристижу у Солун и на остале савезничке фронтове да би подигли углед старе српске армије. Од овога момента боље их је звати Југословенском Армијом него Добровољцима, јер су тако многобројни и измешани да се готово не зна да ли је више њих или редовне српске војске. У најновије време, где је наша акција добила још више југословенски облик, и југословенски добровољци постају редовна војска.

Све ово показује да у борби за народно уједињење једнако учествују сви Југословени и да је победа у Добруци наша заједничка, као и она на Кајмакчалану.

Кажу да ратове Србије оглашује стари топ «Св. Илија» с нишкога града. Пре него је он пукао 1912 године, Петар Кочић, дубоко сејући у Босни бунтовну мисао, прорекао је пет година раније, да «барут мирише» и бачен стога у тамницу. Па и 1914 «Св. Илију» украса сарајевски револвер једног хајдучког потомка из Грахова, старог легла босанских хајдука. Традиције бојовне и ускочке живе данас у пуној мери, и потомци су већи од дедова. И било шта било, једно остаје сигурно: Наше црне њиве, куда данас машу ти џиновски сејачи «чојства и јунаштва», не могу остати без жетелца и без даљих наследника. Осетити сву моралну вредност добровољачке крви, онако слободно и драговољно проливане за опште избављење, то је осетити необориву веру у нашу народну будућност. Јер као што се физичке енергије настављају, тако се настављају и моралне.

Вид Ђурђевић.

ШВАЈЦАРСКА ПОМОЋ СРБИЈИ.

Швајцарска, класична земља филантропије, није могла остати само ожалошћеним сведоком крваве трагедије која јој се још одиграва пред кућом. Њој је било у традицији да учини све што јој је могуће за ублажење бескрајне ратне невоље.

У самом почетку, Г. Гистав Адор, председник *Међународног Одбора Црвенога Крста* у Женеви, основа скроман извештајни биро, од кога се после разви она опште позната и призната *Међународна Агенција Ратних Заробљеника*, и где има и једно српско одељење. Друге акције развише према потребама. Дарежљивост нашег народа изгледаше неисцрпна према свим пострадалим без разлике. Разумљиво је да је Швајцарска најпре мислила о томе како ће помоћи својим суседима, посредним и непосредним, и да је далека и још слабо позната Србија добила мање пажње наших филантропа него ли Белгија и Француска.

Како да се помогне тој вредној Србији, према којој су наше симпатије расле с дана у дан? Мобилисавши своју војску већ 1 августа 1914, Швајцарска није могла пустити своје лекаре да иду у иноземство. Писац ових редака ипак доби пасош и оде у Србију, у септембру 1914, с једном санитетском мисијом швајцарском, састављеном од девет лекара и једне добровољне болничарке. У исто време кад и он, пође и познати пријатељ српски Г. професор Е. Х. Рајс, из Лозане. Пође и других лекара, као Др. Жанере Мникин из Лозане, писац једног дела о тифусу у Србији, и још два наша лекара које покоси ужасна епидемија. Из Швајцарске мисије погибе такођер Докторица Ева Митницка и Др. Жозеф Штемпелберг. Гђца Ц. Штурценегер, одана болничарка и журналискиња, чије је вредно деловање познато из руско-јапанског као и из два прва балканска рата, оде да опет дели своју негу српским рањеницима и болесницима.

Повративши се у Швајцарску, све ове личности наставише своје добротворно деловање, свак према својим способностима. Још у опорављању од једне болести, добивене у неговању српских рањеника, Гђа Берта Расин-Кин основа са сестром Гђом Жермен Расин прву организацију швајцарску у корист Срба, једну скромну радионицу. С прилозима које прикупи њен муж или који падоше на њеним и његовим конференцијама, отпреми се више бала руба за српске војнике на фронту и за болнице у Београду. Уз то Гђа Берта Расин, као уметница, даје своју помоћ у

облику више концерата у корист српских фондова. Са три стране, три стара пријатеља српске ствари, Гђца Штурценегер. Г. професор Рајс и писац ових редака, преузеше троструку акцију за Србе: конференције, публикације дела и новинарских чланака, и стварање филантропских друштава, која *Швајцарски Одбор за Помоћ Србима* — најновији по датуму — уједини сва заједно за заједнички рад.

Гђци Штурценегер, која је деловала особито у немачкој Швајцарској, отежавале су задаћу и интриге аустро-угарског конзулата у Цириху, и слаба наклоност према Србима у источној Швајцарској, недовољно и злурадо обавештеној. Четири публикована дела Гђе Штурценегер о Србији јесу: *Serbisches Rotes Kreuz und internationale Liebestaetigkeit waehrend des Balkankrieges 1912—13*; *Serbien im europaeischen Kriege 1914—15*, *Serbien am Jahresende 1915* (два последња преведена су на француски и сједињена под насловом *La Serbie en guerre 1914—16*), и *Licht in die Wirren des Balkans*.

Г. Рајс, као криминалист, објавио је важан мемоар о насиљима аустро-угарским у Србији и излагао га такођер у конференцијама по Швајцарској и у Паризу. Њему дугујемо и лепу акцију за српску сирочад. Г. Рајса помагале су у овој новој задаћи две вредне Швајцаркиње: Гђа Комб и и кћерка јој Гђца Клара Комб, које су доводиле децу из Солуна, па се опет вратиле у Мађедонију на позив грчке владе, да се брину једном амбуланцом. Најзад, Г. Рајс провео је ево преко годину дана на српском фронту, где је наставио своје истраге, често уз опасност живота, и одакле је слао занимљивих чланака у *Gazette de Lausanne* и у *La Serbie*.

Женевски инжињер Г. Шмит, који живи у Србији већ око двадесет година, саставио је с нашим пријатељем, холандским лекаром Тиенхофеном Извештај неутралне комисије о злочинствима аустро-угарске солдатеске за време прве провале у Мачву.

Услед непријатељске окупације земљишта, реквизиција и пљачка, организована или допуштена од власти, проузрокова тамо велику беду. Неколико Женевљана, дирнуто српском невољом, реши се да им помогне. Тако се створи, у новембру 1915, *Швајцарски Одоор за Помоћ Србима*. Познати женевски филантроп Г. Е. А. Навил би изабран као председник, и захваљујући његовом истрајном раду, овај одбор, који има своја одељења по свим већим местима Швајцарске, могао је да изврши једну онако дивну акцију. Швајцарски народ и Црвени Крст женевски показали су многобројним прилозима своје симпатије према напаће-

ном српском народу. Швајцарски Одбор за Помоћ Србима послао је више пута возове намирница и одела у крајеве које је окупирао Аустро-Угарска; он допреми у Београд 600 тона румунског кукуруза и посредова да се уруче 22 вагона рубља и намирница које беше послао Амерички Црвени Крст. Г. Навил основа такођер за српске заробљенике једну «акцију кума» («oeuvre des maigraies») помоћу којих се успело да се пошаље хране извесном броју тих несрећника. Колективну помоћ за српске заробљенике у Централним Силама дугујемо иницијативи Г. де Блонеја, председника «Бернског Одбора за Помоћ Србима». Ова се помоћ састоји у двонедељном слању велике количине хлеба. Пошиљке «Швајц. Одбора за Помоћ Србима» пратили су два швајцарска официра, док је Г. Г. Кристиану Фегели, швајцарском конзулу у Београду, и Др. Карлу Егер, првом секретару швајцарског посланства у Бечу, стављено у дужност да на лицу места разделе пошиљке.

«Швајцарски Одбор за Помоћ Србима» посебно је задужио његов потпредседник Г. Албер Натирал, шеф велике куће за међународни транспорт Natural Le Coultre et Cie. Његова трговачка компетенција једнако нам је помогла као и његова дарожљива предусретљивост којом је Одбору ставио на расположење лепе канцеларије, дактилографкињу и магацине за пакете. Ова фирма има једно посебно одељење за отпремање пакета Савезничким ратним заробљеницима.

Да још споменемо једну акцију искључиво моралне важности: готовост многих швајцарских личности да протестују против насилног регрутовања српских поданика од стране Бугара, као и против терористичног уништавања српског народа у крајевима које заузеше Бугари и Аустро-Мађари. У ту помоћ спада интервенција наше Црквене Конзисторије Протестантске у Женеви, код аустро-угарске владе, за помиловање бањалучких осуђеника. Г. Шерер Филман, као председник швајцарског одељења Интерпарламентарне Уније, интервенисао је за исту ствар, а такођер и Гџца Штурценегер у име Швајцарских Жена.

Така је укратко акција коју предузеше Швајцарци, у жељи да помогну српском народу, који нам је сродан по својој историји, по жарком патриотизму и по демократској традицији. Ми смо хтели да учинимо више, али нашу дарожљиву жељу пречиле су околности независне од наше воље. Све наше симпатије стоје уза Србију, Србију невину жртву германизма, Србију која у овом ужасном хаосу пати више него ико други. Ми смо једнако забринути и за несрећну неослобођену браћу Срба из Краљевине; ми почињемо да разумевамо племенитост њихове националне идеје; древна величина српске трагедије показује се пред

нама, и српски идеализам, јунаштво, верност за нас су једно тројство којему се дивимо.

Женева, 30 марта 1918.

Др. Виктор Кин.

Горњем чланку додајемо неколико појединости које Г. Кин, из скромности није истакао. Виктор Кин је познати пријатељ нашега народа. У лето 1913 год., Кин је био као лекар у Смедереву, у Београду, у Нишу. Кад се појавила колера код нас, он се понудио добровољно да се бори против тог опасног зла. — У септембру 1914 понова је отишао у Србију са још девет лекара. Његова жена, уметница на клавиру, Берта Расин пошла је с њима као добровољна болничарка. Мисија је била поглавито у Ваљеву, а после повлачења у новембру 1914, радила је у Нишу, Зајечару, Пироту, Скопљу и Ћуприји. На једном великом концерту који Гђа Расин-Кин приреди у Женеви 10 нов. 1915 у корист српских невољника, Г. Кин објави да је отворио упис прилога за Србе. Предлог је прихваћен и тако је створен нешто доцније «Швајцарски Комитет за Помоћ Србима.»

Још при првом путу у Србију, Г. Кин је слао швајцарским листовима чланке и расправе у којима је говорио топло о нашем народу. Бранио га је од неправедних напада, полемисао је са Бугарима, и подвлачио је нужност нашег уједињења. Написао је преко 80 чланака (у: *Journal de Genève*, *Tribune de Genève*, *Genevois*, *Gazette de Lausanne*, *La Serbie*, *Patrie Suisse* etc.), Предавши се проучавању нашег националног питања, Г. Кин је објавио врло много докумената у нашу корист (*Ceux dont on ignore le martyre: Les Bulgares peints par eux-mêmes*). У колико је наше национално питање примљено симпатично у Швајцарској, у главном је његова заслуга. У романској као у алеманској Швајцарској постоје велике симпатије за наш напаћени народ. Међутим кад је реч о нашем уједињењу, и о оцепљењу нашег народа од Аустро-Угарске Монархије, из разлога чисто швајцарских и ко зна још каквих, — често и због необавештености — многи Швајцарци сматрају да им је боље да буду резервисани, ако нису потпуно на страни наших непријатеља. У толико је напор доктора Кина похвалнији, јер он, као добар Швајцарац, искрено и неуморно ради да у јавност швајцарску унесе светлости, да разбије заблуде и предрасуде и да питање нашега уједињења представи као питање правде, права, и будућег мира и спокојства на Балкану. Кин, и болестан, не заборавља наш народ који је заволео.

М. Ч.

ОБАВЕШТАЈНИ БИРО

СРПСКОГ ДРУШТВА ЦРВЕНОГ КРСТА У ЖЕНЕВИ.

После напуштања отаџбине и претрпљених мука кроз Албанију, после опорављања на Крфу и Бизерти наше војске која се спрема да на солунском фронту понова ступи у борбу, после смештања наших избеглица: настале су душевне муке, настало је велико питање, како да се дође у везу са породицама осталим у Србији, како да се материјално помогне и њима и нашим заробљеним војницима и интернираним грађанима, чији је број у Аустро-Угарској, Бугарској и Немачкој био преко 150.000. Гласови који су долазили о стању у окупираној Србији и о стању наших заробљеника и интернираних били су ужасни. Иницијативом Министра Грађевина г. М. Драшковића а у споразуму са два члана Главног Одбора Српског Друштва Црвеног Крста Г. Г. Др. Јевремом Жујевићем и Ђорђевићем П. Радојловићем, установљен је у Женеви, почетком марта 1916 год. а на основу § 14 Хашке Конвенције, *Обавештајни Биро Друштва Српског Црвеног Крста*, уз благонаклону помоћ оvd. Интернационалног Комитета за Ратне Заробљенике и његовог одличног председника г. Г. Адор-а. Биро је требао, поред дужности које предвиђа сам § 14 Хашке Конвенције, да пронађе пут и начин да се дође што скорије до везе између Србије и Швајцарске, а преко исте и са нашим у Солуну и на Крфу. (Сматрам да је потребно да напоменем да су Г. Г. Др. Ј. Жујовић и Ђ. П. Радојловић са својим вредним сарадницима Г. Г. Митковићем и Леон де Леоном, пренели заставу Српског Друштва Црвеног Крста кроз целу Албанију, организујући болнице и народне кујне и указујући помоћ где је била најпотребнија).

Тешки посао Биро-а остао је у почетку без великог успеха, јер су се аустријске а нарочито бугарске војне власти, од којих је цео успех рада у Биро-у зависио, показивале врло ренитентне према свима његовим захтевима. Овај недовољан успех у почетку био је узрок нерасположења многих наших људи, који су у превеликој бризи и нервози били склони да га припишу недовољном раду у Биро-у.

Објавивши једним циркуларом своје оснивање, Обавештајни Биро Срп. Црв. Крста — кога ћемо од сад звати само Биро — затражио је преко оvd. Интернационалног Комитета од Аустро-Угарског, Немачког и Бугарског Црвеног Крста: да нам, на основу Хашке Конвенције од 1907, пошљу спискове заробљених војника и интернираних грађана; да се дозволи преписка из Швајцарске са заробљеницима и са Србијом и слање новчане помоћи. Немачка је одговорила да узима на знање оснивање Биро-а у Женеви; Аустрија није

одговорила ништа, а Бугарска је одговорила писмом од 27 априла 1916 год, упућеним Интернационалном Комитету следеће: «Молимо Вас да саопштите господи која потписују за Српски Црвени Крст, да ми не можемо да ступимо ни у какву преписку са њима или да им дајемо ма какве информације о становницима *бивше* Србије, јер су ти становници постали бугарски поданици и са њима се поступа по бугарским законима». Ваља напоменути да су Г. Г. Др. Жујевић и Радојловић, као чланови Главног Одбора Српског Друштва Црвеног Крста, још пре оснивања Биро-а били упутили једно препоручено писмо бугарском Црвеном Крсту, које је писмо бугарска цензура вратила натраг са напоменом «забрањено». (Оригиналан коверат овог писма предат је на молбу Интернационалног Комитета истоме за његову архиву, а фотографију истог чува Г. Радојловић).

На многе протесте успело се у мају 1916 г. да немачки Црвени Крст пошаље нашем Биро-у спискове свију српских заробљеника у Немачкој, и да аустријска пошта извести швајцарску пошту 10 маја, да је дозвољена проста кореспонденција између аустријског дела Србије и Швајцарске. Бугарски Црвени Крст јавио је понова, да војне власти не дозвољавају никакву везу са српским избеглицама, јер их сматра као ратујућу страну. На поновне захтеве да нам се пошљу спискови заробљених и интернираних, аустријски Црвени Крст одговара да листе не може да пошље, јер је у Београду основан Црвени Крст Ц. и К. Генералног Гувернемана за Србију коме су ти спискови послати. Даље каже, да поред Црвеног Крста у Београду он не може да признаје «разне Српске Црвене Крстове који ничу по Европи», но ипак пристаје да одговара на питања о појединим интернираним и заробљеним, упућеним преко Интернационалног Комитета. Бугарска не пристаје ни на ово.

И ако је, као што напред рекосмо, кореспонденција са Србијом окупираном од аустро-угарске војске била формално дозвољена, ипак је аустријска цензура ништила велики део карата уопште, а нарочито оних које су биле адресоване на Срп. Црв. Крст. Београдске власти су чак објавиле у «Београдским Новинама» (13 дец. 1916) да нико не сме адресовати своје карте на њ. На наш протест преко Интернац. Комитета, ова забрана није званично опозвана, али се прећутно трпело да људи упућују своју кореспонденцију на Срп. Црв. Крст. Овако је Црвени Крст добивао и експедовао хиљадама карата. У последње време власти у Србији понова бране да се пише преко Срп. Црв. Крста, ваљда зато да би наш свет душевно намучиле и деморалисале.

У времену кад је било забрањено писати преко Биро-а, аустријске власти пуштале су све карте адресоване преко овд. Интернац. Комитета, преко Циришког Биро-а за изна-

лажење несталих, преко Феминистичког Биро-а у Лозани, и разних других сличних хуманих установа. Биро је одмах ступио у везу са овим установама, и уговорио да кореспонденцију из Србије предају Биро-у, који ће се старати да је достави. Осим сваком познате предусретљивости Интернац. Комитета морам нарочито да истакнем рад Циришког Биро-а. Директор Биро-а г. Е. де Мајенбург-Секретан, чијом је иницијативом створено српско одељење у томе Биро-у с вредном Гђцом Катицом Јовановићевом на челу, одликован је од стране Срп. Црв. Крста највећим одличјем које Друштво може да да. Ваља споменути и Феминистички Савез у Лозани, који нам је, са својом председницом Гђом Жирардет увек помагао у истраживању несталих у Србији.

Због незнања и с једне и с друге стране где се ко налази, још пре дозвољене преписке са Србијом, па и после почеле су «Београдске Новине» доносити врло многобројне огласе у којима се траже нестали или избегли чланови породица, па и одговоре на њих. Београдске власти ово нису браниле, по свој прилици за то, што је ово био леп извор доходака за «Београдске Новине», званични орган Гувернемана у Београду. Сам наш Биро платио је за огласе, који су слати преко њега више од 14.000 шв. франка. У слању ових огласа учинио је Биро-у велике услуге г. Јов. Премовић.

Које дописним картама, које огласима у «Београдским Новинама», које уз помоћ споменутих установа у Швајцарској, успоставила се веза са готово свима осталим породицама у Србији окупираној од Аустријанаца. Ово је постигнуто чак и са селима, јер је Биро слао колективно огласе, извештавајући поједина села о њиховим избеглим сељанима, а села су истим путем одговарала о себи.

У целом овом послу помогла је много приватна иницијатива чланова из Бироа, који су, преко часова посла, тражили везе са Србијом. Тако су чинили и други наши у Швајцарској. Да споменемо само Г. Г. Ст. Ађимовића, К. Спасојевића, Јов. Премовића и Ацу Динића.

Као посреднице на кореспонденцији врло су много урадиле Гђа Ружа А. Поповића и гђа пуковника Влајића, које узимају врло агилна удела у свима установама где нашим треба помоћи.

Са крајевима Србије окупираним од Бугара није се ни до данас могло доћи до правилне везе, јер Бугари фактички ни данас не дозвољавају кореспонденцију, и ако су и они још у 1916 год. јавили да је кореспонденција са Швајцарском дозвољена. Преговори вођени између делегата Српског и Бугарског Црвеног Крста 1917 год, уз посредовање Интернац. Комитета, остали су без резултата поред свих обећања.

Успело се ипак да се са много породица осталих у крајевима под Бугарском дође у везу преко личности осталих у Србији окупираној од стране Аустро-Угарске.

Све вести које су долазиле из Србије сводиле су се, сем извештаја о живим и несталим, на тражење новаца и описивање бедног стања и скупоће, која у Србији влада. Помоћ у новцу била је неопходно потребна, и Биро је сматрао као једну од својих највећих брига, да покуша да нашем свету што брже и са што мање трошкова, дотури новац. И у овом послу имао је Биро доста добра успеха са крајевима под Аустро-Угарском, јер је био у могућности да преко неких банака шаље новац за те крајеве доста повољно у погледу провизије, а и доста брзо. Новац тако послат у Београд стизао је за 10—15 дана, а послат поштом за 4—6 недеља. Новац се овако редовно слао и признанице о исплаћеном новцу уредно су стизале, све до октобра 1916 год., када се применио застој у исплати, коме се дуго није могао наћи узрок. Трагањем код наших бечких кореспондентата, протестима код Интернац. Комитета, с молбама код Управе Швајцарских Пошта, утврдило се да су све пошиљке новаца т. ј. сви бордеро-и уопште са којима се новац спроводи, задржати у Фелдкирху, од стране цензуре. На ургирање Управе Швајцарских Пошта, све ове пошиљке од нека 3 месеца, послате су од једном из Фелдкирха у Беч нашем кореспонденту а одатле у Београд. У Београд стиже тако на један мах око 14.000 пошиљака нашег Биро-а, тако да Банка у Београду није имала физичке могућности да новац брзо исплати, што је понова изазвало извештан застој.

Многи су из необавештености а неки на жалост и злонамерно ширили гласове, како је кривица и за овај застој до самог Биро-а. Ови гласови шкодили су само нашем необавештеном свету, јер је он онда тражио другог пута сем Биро-а, да својима помогне и тако, плаћајући велику провизију и губећи доста велику разлику на курсу, није ништа постигао, пошто је застој вредио за свакога. Слање новца у крајеве Србије под Аустријом врши се сада правилно и ако је у новембру 1917 дошло понова до застоја од 30—40 дана коме се узрок позитивно не зна.

Са слањем новца у крајеве под Бугарима ишло је још много теже, или готово никако. Кореспонденти нашег Биро-а у Бечу и Пешти а исто тако и Прашка Банка у Прагу преко своје филијале у Ђуприји (Прашка Банка примила се да овај посао ради сасвим бесплатно), пристали су били да примају новац за поједина места и тврдили су, да су у стању да новац фактички исплате и ако нам о томе нису могли дати стварна доказа, не могавши набавити признанице, јер су бугарске власти ништиле ове признанице, сматрајући их као преписку са непријатељем. Немајући другог

пута, Биро се морао задовољити и са овим простим тврђењем банака, као и доказима из приватне кореспонденције да су неке суме фактички исплаћене. Но и овако несигурно и нередовно слање новца у крајеве Србије под Бугарском било је кратког века, јер су нам, још у новембру 1916 год., банке са којима смо радили јавиле да обуставимо даље слање новца, пошто им власти забрањују исплату. На протесте Биро-а, код Интернац. Комитета као и на протесте Краљевске Српске Владе код влада пријатељских и неутралних држава, бугарски посланик у Берну извештава Интернац. Комитет писмом од 7 марта 1917 год., «да бугарска влада никад ни у којој форми није бранила слање новца у крајеве Србије окупиране од бугарске војске.» И ако је Биро поднео Интернац. Комитету писмене доказе да ово тврђење бугарског посланика не одговара истини, ипак, у интересу посла, није хтео да ту неистину јавно жигоше. Интернац. Комитет беше добио у исто време т. ј. 14 марта 1917 год. писмо од Бугарског Црвеног Крста, којим му јавља, да се новац за Србију може слати преко кореспондента Бугарске Генералне Банке у Софији и да ће бити редовно исплаћиван. Чим је Биро овакав извештај добио, и ако је имао довољно разлога да сумња, почео је слати новац горе означеним путем и то таквим усиљеним темпом, да је за непуних 15 дана експедовао преко 3000 пошиљака у суми од преко 1,200.000 лева. Већ 28 марта 1917 год. долази опет извештај да Бугарска Генерална Банка моли да јој се више новац не шаље, јер из техничких разлога није у могућности да исплате изврши. На поновне протесте Биро-а код Интерн. Комитета и на личну интервенцију чланова истог, који су се баш у то време налазили у Софији, а нарочито на интервенцију нашег великог пријатеља председника Комитета Др. Феријер-а (чији је син као швајцарски лекар био у Србији за време српско-турског рата), дозволиле су бугарске власти понова да се новац може слати, али сада преко бугарског посланства у Берну или преко Интернац. Комитета у Женеви. У исто време дозвољено је и Бугарској Ген. Банци, да исплати раније послате пошиљке. Биро се из техничких разлога реши да новац не шаље преко бугарског посланства, већ преко Интернац. Комитета, и тај се посао сада врши и ако исплата новца, као и добијање признаница наилази на свакодневне тешкоће.

Сем огромног посла око кореспонденције, слања новца и др., Биро је имао да се брине, у колико је то у његовој снази било, и о нашим заробљеним војницима и интернираним грађанима. Ради тога Биро је установио у Женеви пакетно одељење, преко кога су слати нашим заробљеницима и интернираним индивидуално животне намирнице. У прво време могло се из Швајцарске слати све, и у нео-

граниченим количинама. Од јануара 1917 год. почеле су швајцарске федералне власти ограничавати не само контингент робе већ и саму робу. У слању пакета, нарочито од времена када је то слање из Женеви ограничено, учинили су велике услуге Одбори Српских Госпођа у Паризу и Ници, који су у договору са Биро-ом радили да се што више пакета пошље из Француске нашим гладним заробљеницима. Биро је ступио у везу и са разним хуманим установама које су се бавиле слањем пакета заробљеницима из француске, па су и оне помогле.

Ступило се у везу и са Српским Фондом за Помоћ у Лондону, и са Одборима у Женеви и Берну. Координирајући тако све снаге успело се да се већина наших заробљеника снабде храном и оделом. На слању колективних пошиљака радио је готово искључиво Биро за помоћ српским ратним заробљеницима у Берну, под председништвом енергичног г. А. де Блонеј-а. У слању индивидуалних пакета има највећих заслуга г. Е. Навиљ, председник Биро-а за помоћ српским заробљеницима у Женеви, скупивши у Швајцарској преко 1000 «кума», које су редовно слале пакете нашим заробљеницима. Г. Навиљ је много урадио и на помоћи нашем становништву у Србији. У последње време престало је се готово са свим са слањем индивид. пакета али се за то умногостручило слање колективних пошиљака по логорима нарочито хлеба, из брашна које се добија из Америке.

Кад се дознало да у Аустро-Угарској има и интерниране деце (око 1700 дечака и девојчица од 8—17 година), Срп. Црв. Крст постарао се да им шаље хране и одела. — За заробљенике и интерниране у Бугарској није се могло досад ништа учинити.

Из разних разлога, немогуће је за сада изложити у детаљима и цифрама целокупан рад Биро-а. Да би се тек имала приближна слика о томе хоћу да напоменем само да је до краја 1916 год. послато у Србију 207.056 новчаних пошиљака, да је кроз Биро прошло са фронта за Србију око 1,200.000 карата и писама, да је из Србије под Аустро-Угарском дошло Биро-у 518.400 карата и писама, а из Србије под Бугарском 2.500 карата; да је Биро дао «Београдским Новинама» 2630 огласа; да сређени адресни фишеви Биро-а износе око 700.000 имена: да је Биро послао нашим заробљеницима и интерниранима у Аустро-Угарској и Немачкој 135.375 индивидуалних пакета и т. д. и т. д.

Чланови Главног Одбора Српског Друштва Црвеног Крста Г. Г. Др. Жујевић и Радојловић послали су у Србију из срестава која су са разних страна, њима лично, стављена на расположење 2322 новчане пошиљке као помоћ бедним породицама, а износ пошиљака је преко 700.000 круна.

Из свега укратко изложеног о раду и тешкоћама при раду Биро-а, може се закључити да је Биро радио колико је могао радити и учинио колико се могло учинити, да што више помогне нашем измученом свету.

Ђ. Паунковић.

ЈУГОСЛОВЕНИ

У ДРУГИМ КОНТИНЕНТИМА.

Покрет за одбрану Домовине и за наше ослобођење ширио се и међу сиромашним нашим исељеницима за морем, једнако као и у нашој земљи. Међу Србима у Америци организације за народну одбрану почињу већ уочи Анексије, т. ј. чим су се радници унеколико обезбедили у својим радничким друштвима. Откако се у Сан-Франциску основао 1907 Српски Народни Фонд, нанизао се за њим, од тада до данас, цео низ сличних организација, као: Српске Народне Одбране у Гери, Бјути, Дитроиту; Отаџбина у Њујорку, Српски Потпорни Фонд у Окланду, Српски Црвени Крст у Лос Анђелосу, Друштво Српске Сирочади у Ђикагу, Српске Народне Одбране по Канади (н. пр. у Хамилтону, Веланду, Торонту, Фолсу), Соколски Ратни Фонд и т. д. Међу овим организацијама, које све имају под разним именима исти циљ: помоћ за српску војску и за ратом пострадале — најважнија је она Српска Народна Одбрана којој је средиште у Њујорку, у средишту Савеза Слоге, а огранци готово свуда где има друштава овог Савеза, по разним местима Сједињених Држава. Основана 1912, у почетку Балканског Рата, и обновљена у почетку данашњег, она је само од овог другог датума послала у Домовину преко милијун франака ратне помоћи. Не ћемо много погрешити ако остале српске прилоге споменутих организација, са оним које је прикупљао Савез Србобран, обележимо са друго милијун франака.

Од пута делегата Владе и Југословенског Одбора, многи Срби прилажу за националну одбрану заједно с Хрватима и Словенцима, у Југословенским Народним Одбранама (у Фрезну, Бизби, Лос Анђелосу, Беркрику и т. д.), Југословенским Политичким и Забавним Клубовима (н. пр. у Сиатлу), Југословенском Јединству (у Тредвелу), Југословен. Црвеним Крстовима (Ђуно), и т. д. То исто чине на скупљањима за Божићни, и Видовдански Дарак, па на Зрињско-Франкопански Дан, на даненебројених забава и зборована. Сва разлика између ових прилога по «југословенским» друштвима од оних по «српским» само је та што они више иду за

Југословенски Одбор и његов рад, а они први више за ратну помоћ.

Од Балканских Ратова па до уласка Америке у рат, ми рачунамо да су српске колоније из Америке дале око 13 хиљада добровољаца, то јест по прилици сваког шестог становника. Од Другог Југословенског Конгреса у Питсбургу, ова претежно српска иницијатива (српска друштва, Г. Г. Сеферовић и Пупин, конзули) шири се такођер у општу југословенску. Савез Српских Сокола, претворио се већ 1915 у Југословенски, а на споменутом збору у Питсбургу он је реорганизован, тако да буде средиште за скупљање добровољаца (Г. Г. Прибићевић и Марјановић). Неколико већих југословенских одељења дошло је од тада на солунски фронт.

Како рекосмо, овај цели рад за нашу народну одбрану везан је за осигуравајуће радничке организације. Код Срба, оне су спојене у Савезу Слози у Њујорку (око 12.000 чл.), Савезу Србобрану у Питсбургу (око 7.000 чл. — Председ. Г. П. Радосављевић); С. Ц. Л. и Д. Друштву у Сан Франциску (преко 600 чланова), и неколико појединачних друштава. Убројивши 2—3000 Срба у хрватским радничким организацијама, организованих Срба у Америци биће близу 22.000. Хрватски раднички Савези су ови: Хрватска Нар. Заједница (око 35.000 чланова), Хрватска Заједница Илинојс (око 10.000) и Хрватска Свеза на Пацифику (са 10 друштава). Међу Словенцима је најактивнија Словенска Лига (са неко 40 друштава). Социјалистичка организација међу Југословенима у Сједињеним Државама има неких 245 друштава и 2400 чланова. Ма да стоји на становишту југословенског јединства, она се ипак губи у програме републиканске и балканско-федеративне, и не схватајући најпрече потребе далеко заостаје за нашим социјализмом у Домовини. — Главни листови за пропаганду националног покрета јесу међу Србима: *Србобран* и *Амерички Србобран*, органи двају Савеза; *Српски Гласник*, орган Срп. Нар. Фонда у Сан Франциску. Код Хрвата: *Хрватски Свијет*, *Хрв. Застава*, *Ново Вријеме*, *Заједница*. Код Словенаца: *Кливлендска Америка* и *Глас Слободе*. О покрету *Просвете*, биће реч на другоме месту.

За време овог рата, југословенски покрет у Сједињеним Државама има као главне датуме два Југословенска Конгреса: први у Ћикагу, у марту 1915, и други у Питсбургу, у новембру 1917. На првом, око Г. Поточњака, делегата Југословенског Одбора, 563 изасланика југословенских организација потврдише својом једнодушном резолуцијом идеју самосталне југословенске државе Срба, Хрвата и Словенаца, као и правоваљаност Југословенског Одбора

у Лондону. Основа се и једно одељење Југословен. Одбора за Америку, са Г. А. Бианкинијем као председником. На другом конгресу, (око Г. Прибићевића делегата Срп. Владе, Г. Марјановића делегата Југосл. Одбора у Лондону, и неколицине представника јужно-америчких организација) утврђује се већ програм стварнијег рада: за слање добровољаца и новчаних прилога, за организаторску и публицистичку акцију; и ствара се једно експедитивније «Југословенско Народно Вијеће». Осим ових главних конгреса, било је и више других (н. пр. словеначки, у Кливланду 1916, са неко 500 делегата.)

Потребно је посебно истаћи иницијативу Г. Пупина као српског конзула у Њујорку, и Гђе Грујић, за рад међу Американцима, одакле је дошла не мала помоћ за нашу војску. Као изасланици Владе и Југословенског Одбора, у Сједињеним Државама радили су осим споменутих О. Николај Велимировић, Гђца Лозанић, Г. Чеда Мијатовић, Г. Нико Жупанчић, Гађиновић и Слеччевић, и данас Војна Мисија.

Док целокупни број наших исељеника у Северној Америци можемо означити са округло пола милијуна, у *Јужној Америци* нема их ни десети део од тога броја: па ипак они су дали више материјалних прилога за југословенску акцију, и показали више организаторске уједињености. Томе је разлог богатство ових колонија и њихова још свежа чистоћа од северо-америчке неслоге међу друштвима, оне неслоге која особито међу Србима долази често до правога раздора. Половина јужно-америчких наших насеља налази се у држави Аргентини, а остатак је у Чили, Уругвају, Парагвају, Перу и Боливији, где често наши исељеници имају у рукама или главне делове електричне и рудне индустрије, и пловидбе, или су највреднији земљорадници. На конгресима у Антофагасту и Пунта Аренас 1915, прима се исти програм југословенски као неколика месеца пре тога у Ђикагу, и ствара се Југословенска Народна Одбрана, куд и камо најзамашнија наша организација те врсте у Америци, са седиштем у Валпараизу. Она издаје цео низ својих органа, од којих је најважнија *Југословенска Држава*. Она располаже са три фонда: «Фонд за организацију» троши на пропаганду у самој Јужној Америци око 3000 долара месечно; «Фонд за Југословенски Одбор у Лондону», издржава овај Одбор; «Национални Фонд» покрива евентуалне дефиците двају првих, и добивајући око 10.000 долара месечно, има резерву која прелази пола милијуна долара. Осим на споменуте стране, Југословенска Народна Одбрана шаље велике прилоге за србијански и црногорски Црвени Крст, па и за омладински покрет у Швајцарској. Она уједињује све наше колоније у Јужној Америци, потиснувши негдањи аустријски утицај, и изигравши аустријске претње,

и њени одсеци имају данас улогу наших Конзулата. Председник јој је Г. Бабурица, а главни организатори били су Г. Љубо Леонтић и изасланик Југослов. Одбора Г. Мичић. У више наврата, организација је измењала поздраве са нашом Владом, а попут северно-америчких колонија, раскинула у име свог народа «за навек и за све случајеве» сваку везу с бечким двором. Успостављена је веза и заједница са акцијом у Северној Америци.

Изгнанство је дотерало целе масе нашег народа и у Африку. Сунчане обале француске Бизерте са околином постале су местом за одмор и опорављање српских инвалида, за прехрану српских избеглица, за вежбу и организацију југословенских добровољаца из Америке. Незаборавно француско гостопримство, уз суделовање Српског Потпорног Фонда из Енглеске, не само да тамо чува драгоцене хиљаде живота за нашу домовину, него настоји и да их осоколи и просветли. У августу прошле године, Г. Албер Офор основао је тамо, добровољним прилозима француским и енглеским, Штампарију Српских Инвалида, која, под управом Дра В. Чајкановића, издаје српски дневник *Напред*, и *Библиотеку* истог имена. Отварају се и школе и једно Позориште.

Ни у далекој Аустралији наше колоније нису остале неактивне. Осим политичких југословенских изјава за Југословенски Одбор у Лондону, да споменемо само видно учествовање тамошњих наших добровољаца у бојевима на Галипољу и другде.

Ако ћете да и Азију наведемо у овом бизарном набрајању континената, можемо споменути скорашњи брзојав из Мугдена, да је једно велико одељење наших добровољаца прошло туда, да преко Јапана нађе наш фронт.

Простор нам не допушта да ишта више рекнемо о овом овако солидарном и свесном суделовању наших исељеника по разним континентима на великом делу Ослобођења. Али већ и из овога се види да имају право наши песници кад певају: где год смо ми да и Домовину носимо с нама. Исељеници које је растерала беда као плеву, носе њене идеале у души једнако као икад и делују вредно за њу као да је ни оставили нису. У.

НЕКОЛИКО ДОДАТАКА.*

Југословенски Одбор у Лондону.

У новембру 1914. састало се у Италији неколико представника југословенског народа из Хабсбуршке Монархије

* Не добивши жељене радове на време, доносимо место њих ове белешке, да би, ма и тако, испунили празнину у садржају. — У.

и решило да започне припреме за оснивање јединственог југословенског одбора са седиштем у Лондону. У мају 1915. формално су се конституисали у Паризу, и први њихов акт био је предаја једног мемоара француској влади о југословенском питању. Преписи истог мемоара, који се сматра као програм одбора, упућени су и осталим владама савезничких држава или лично предати по представницима одбора. Непосредно иза тога издат је апел на британски парламент и народ. То су били почетци акције пропагандистичке међу страним народима. Она се доцније јавља у облику усмених и писмених личних обавештавања јавних, предавања брошура, чланака и јавних публикација самог Југосл. Одбора — «Југосл. Библиотеке» и два «Билтена», који излазе на енглеском и француском језику. Колика је и каква је била врста његова рада може се деломично видети по библиографији коју публикујемо у Алманаху.

У децембру 1914. решили су чланови Југосл. Одбора да организују наше исељенике у Америци. При оснивању свом Одбор је могао слободно рећи да њих, који су остали једино слободни да кажу своје жеље, у свему заступа. У Сев. Амер. Државама основано је «Југосл. Народно Веће» а у Јужној Америци «Југосл. Нар. Одбрана». У Русији се водила брига о југосл. заробљеницима и њиховом добровољачком корпусу.

Својим даљим радом Југослов. Одбор је успео да га сви званични кругови у Европи и Америци сматрају представником оних Југословена који су били потчињени Аустро-Мађарима пре европског рата. Крфском декларацијом (у јулу 1917) «Југосл. Одбор» са владом Краљ. Србије поставио је основе будућег националног рада и устава будуће државе. У марту 1918. створена је база за заједнички рад са представницима талијанског народа за заједничку акцију.

У успесима политичким главни део заслуге има председник одбора г. Трумбић. За финансијску базу рада главна заслуга припада г. Бабурици, члану одбора у Антофагасти.

Н.

Југословенска Социјална Демократија.

Код балканске социјалне демократије, као и код свих другде, постоји један мали расцеп тактичне природе. Једни, већи део, класном проблему пролетаријата подређују сва друга питања, па и национално, — други, мањина, решење националног питања сматрају као један корак ближе ка остварењу свог класног циља.

Прву струју заступају: у Бугарској т. зв. «тесни» социјалисти са органом «Работнически Вестник», бос. херц. социјалисти са органом «Глас Слободе», социјалисти у Сло-

венији око листа «Напреј», као и делегати српске (Душан Поповић и Триша Кацлеровић), хрватске (Др. Мијо Радошевић) и босанске (Фрања Маркић) социјалне демократије на штокхолмској соц. конференцији за мир прошле године, у својим апелима.

Другу струју — која понекад прелази у племенски шовинизам (у Бугарској!) — чине: у Бугарској т. зв. «широки» социјалисти са органом «Народ», у Хрватској-Славонији социјалисти око «Правде», и у Словенији око «Демократије».

Они из Аустро-Угарске, из ове друге струје, послали су своје представнике на Југ. Народни Збор у Загребу, 2-4. III. о. г., на коме је донесена позната резолуција, у којој «на основу права самоопредељења народа траже стварање једне националне, независне и на демократској подлози засноване државе Словенаца, Хрвата и Срба». — С овом резолуцијом слаже се и по потреби помаже и прва струја. Иначе, она остаје при резолуцији југ. соц. демократије у Љубљани 1909, која тражи стварање федеративне југословенске државе, која ће ући у састав Балканске Републике.

У изгнанству, у Француској, постоји организација српске социјалне демократије са листом «Будућност». Група је на прелому између једне и друге струје. — Југ. соц. демократија у северној Америци (јака организација на федералистичкој подлози: Срби-Хрвати-Словенци, (својим готово искључивим истицањем класног принципа прилично занемарује и губи из вида национални проблем.

Принцип потпуног народног самоопредељења у свим питањима, који соц. демократија једне и друге струје сматра својом основном догмом, јасно опредељује држање наших социјалиста у националном питању.

М. П.

Публицистичка Акција.

За прикупљање вести из штампе непријатељске и из наших листова у Домовини средиште је наш Новинарски Биро у Женеви, који издаје — као рукопис — три Билтена: српско-хрватски, француски, и од недавна енглески. Канцеларије Југословенског Одбора, у Лондону и Паризу, издају своје Билтене, у главном месечно. Један посебан енглески Билтен уређивао је Г. П. Поповић у Лондону. Црногорски Одбор за Народно Уједињење издаје *Bulletin Monténégrin* у Женеви. Код српског Посланства у Риму, један Билтен доноси преглед италијанске штампе. У Сједињеним државама, у Вашингтону, уређује Билтен Г. В. Јовановић. Осим тих мање више званичних Билтена, за странце је намењена и полуванична *La Serbie* у Женеви, коју уређује Г. Л. Марковић. — Међутим, треба нагласити да ширење југословенске идеје међу странце стоји више на личној иници-

јативи појединаца, који нашу ствар пропагују личним везама, конференцијама, чланцима и књигама. Имена тих људи, почевши од посланика па до најмлађих, и одвише су бројна да би смо их овде набрајали. Као серије брошура да споменемо: *Савремене Проблеме* у Нишу, Информативне књиге Југословенског Одбора (ур. Т. Поповић), *Живу Цркву* Г. Н. Велимировића, Серију брошура Г. Марјановића, *Библиотеку Ослобођења* «Југослов. Државе», *Књиге Страдања* М. Топлице, и *Библиотеку Просвете*. Од ових колекција, неке су на српско-хрватском, а неке на другим језицима.

За наш свет, издаје се на страни — да не говоримо о Америци — више листова, које овде не ћемо набрајати, упућујући читаоца на нашу Библиографију. Али ни због ратних потешкоћа у саобраћају, ни због свог квалитета, ниједан од тих листова није могао стећи неког изразитог првенства за већу публику, изван локалне, (осим крфског «Забавника» на литерарном пољу). — Спољашња журналистика, која је претежно званична, а још више унутрашња, која је и одвећ локална, плитка и разасута, показале су се доста недовољне. Приватна иницијатива није довољно организована. Томе је свему, наравно, у доброј мери криво наше опште, разбивено стање у изгнанству.

Омладинска Акција.

Омладинску акцију за време овог рата веже са оном пре њега «Манифест Уједињене Омладине Југословенске», који израђују, у Женеви 1915, Љ. Леонтић, В. Фабијанчић и П. Слеччевић. С предговором Г. Масарика, Манифест је изашао у Паризу на француском, и у Антофагасти на нашем језику. Строго демократски и националистичан, он је по своме програмском делу више намењен за страну публику, и стоји на становишту да интерно уређење Југославије не треба да је предмет европске бриге, јер ће га Југословени сами решити мирно, осећајући се једним народом. Први од споменутих аутора отишао је после у Јужну Америку, радио на организовању Југослов. Нар. Одбране, уређивао *Југословенску Државу* (где га је наследио Г. М. Бартулица), и данас делује у Северној Америци; други је писао и предавао о Словенцима; трећи, с пок. В. Гафиновићем, пропагирао је југословенство у Сједињеним Државама, купио фонд за Бос. Херц. Велеиздајнике, и основао тамо нову Просвету, која данас издаје у Женеви своју Библиотеку и држи недељна предавања. Од истакнутог становништа Манифеста разликује се касније расположење Омладине у Швајцарској. Под утиском нових догађаја, особито Руске Револуције, оно је заузето полемикама баш о унутрашњем облику будуће југословенске државе.

Од студентских друштава, 1915. обнавља се у Женеви стара замрла *Вила*, као «српско-хрватско-словеначко» акад. друштво са једном секцијом «за помагање интернираних и заробљених студената», која ове године постаје самосталним друштвом и ради врло вредно. У Лозани се оснива друштво, *Скерлић*, у Берну *Уједињење*, у Цириху ничу *Херојска Србија*, *Уједињење*, и данашње друштво *Штросмајер*. *Херојска Србија* престала је, не оставивши видних резултата. Друштво *Штросмајер* представља скрајњу «левицу» омладинску (с листом *La Yougoslavie* у Женеви), док друга друштва гравитирају око Лозане, као центра «деснице». У опозиционарском духу изашле су неколике брошуре Г. Стојадиновића. Ова два схватања, показала су се као непомирљива на два конгреса у Лозани, 1917. У ствари, права разлика почива на менталитетима, с једне стране одвише опортуним и пасивним, а с друге, одвише негативним и разорним. «Десница» је најзад успела да изврши неку централизацију. Уз помоћ гђе Грујић, основан је у Женеви Бачки Дом.

Међу споменута два екстрема, омладинска акција остала је досад у политици скучена на неколико поздрава упућених на предетавнике Руске Револуције, Вилсона, Лојда Борфа, Савезничку Конференцију у Версаљу.

Омладина у *Француској* има неколико потпорних секција за заробљене и интерниране другове. У Паризу се прошле године основало друштво *Југославија*, које има потпорну кухињу и приређује предавања на француском језику. Ово друштво није само омладинско (председник најпре Г. Х. Хинковић, онда Г. К. Кумануди). У *Енглеској*, недавно се образовало једно *Српско Друштво за Литературу и Дискусију*, на универзитету у Оксфорду.

На фронту, Омладинци су свуда показали примерно пожртвовање, и гинули су у масама, једнако у србијанској «Ђачкој чети» као и у добровољачким јединицама, једнако од Јенка на Церу до Давидовића ту скоро на Битољу. Но овде нам је немогуће улазити у ту светлу тему. Једну листу изгинулих саставили су Г. Г. Лазаревић и Пурић у *Забавнику* од 15 септ. 1917.

Омладина која је остала у Монархији показује, у политичком држању, више и енергије и ширине него ова на страни. Кад се читају њезини апели на све странке да се сложе у заједничком раду за Југославију, и њезине изјаве о карактеру ове државе, апсолутно независне: изгледа као да ти људи не живе и не делују под аустро-угарским терором.

Акција Уметника.

Приређене су ове изложбе: Мештровићева, у Саут Кензингтону у Лондону, 1915; затим изложба у Лиону у почетку 1917, где су учествовали, вајари: Ђ. Јовановић, И. Мештровић, Т. Росандић, Б. Дешковић; сликари: М. Рачки, Над. Петровић, Р. Вукановић и Гђа Б. Вукановић, А. Радовани, Ј. Кљаковић, Јеремић, Б. Петровић, В. Форетић, П. Почек. Изложба је имала и етнографски део. — Недавно се одржала у Лондонској Графтон-Галерији изложба радова Мештровића, Рачког и Росандића. Једна изложба спрема се ових дана у Женеви. Све те изложбе имале су великог успеха.

Г. С. Бинички давао је са својим оркестром успешне концерте у Паризу.

Превођене су српске народне песме (Leo d'Orffer); у Енглеској, то је било у вези с уметнички опремљеним Видовданским Данима.

У ширењу и коментарисању наше уметности уопште и опет су нас странци задужили (Watson, Schuré, Millet, Dayot, и т. д.)

Lady Harley.

Госпођа Харлеи, сестра енглеског маршала Френћа, заволела је одавно наш народ, и погинула жртвујући се за њ, у марту 1917, на битољском фронту. Тамо је дошла најпре с једном преносном мисијом Шкотских Жена, са 6 аутомобила и једном кухињом, године 1916. За време крваве битке на Кајмакчалану, она је превијала рањенике у самој ватри, и брзом помоћи многога спасила. И после тога, она је показивала исту неустрашивост, пожртвовање и издржљивост. За време бугарског бомбардовања Битоља, она је делила помоћ евакуисаном становништву, и у том вршењу своје благотворне помоћи била смртно рањена. Српски народ сачуваће успомену на њу као на једну од најдивнијих и најсветијих мученица за његову ствар. У часу њене смрти, њена кћерка Гђца Харлеи рекла је једноставно: «Ја остајем!», и наставила је с истим одушевљењем и јунаштвом њен рад, у који је већ отпре била уведена.

Надали смо се да ћемо о Гђи Харлеи добити на време чланак, с фотографијом, и сажаљевамо што је остало овако на белешци.

Наше Госпође у Америци.

Да Гђа Мабел Грујић (в. Сlike) толико осећа и ради за наш народ, не тумачи се само тиме што је удата за једног од наших посланика, него нада све оном истом келтском крви шкотског порекла коју смо срели код толико наших пријатеља. По брђанском заносу, издржљивости, и неуморном раду за нашу ствар, она потсећа на Гђу Инглис и

Гђу Харлеи. Родом из Виргиније у Сједињеним Државама, она је највише и деловала за нас тамо у Америци. Године 1911 она тамо, на позив Друштва Српских Жена, купи прилоге за једну девојачку школу, у којој би се прикупила деца мученика из Босне, Херцеговине и Мађедоније. Следеће године купи за Српски Црвени Крст. У угледним круговима америчким, она основа више фондова, који су нам послали више милијуна франака. У Европи, она је у управним одборима више угледних фондава. Швајц.-амер. Комисија за помоћ заробљеницима послала је недавно опет у Америку. И као говорница, деловала је много за југословенску ствар.

Осим те врсте рада, Гђа Мабел Грујић деловала је и као болничарка, на нашем фронту. Као прва, дошла је тамо у августу 1914, с десет болничарки из Лондона. У Нишу је имала своју болницу снабдевену америчким особљем и материјалом. За време последње офанзиве, остала је у Београду до пред сами улазак непријатеља, а онда даље деловала неко време у армији генерала Живковића.

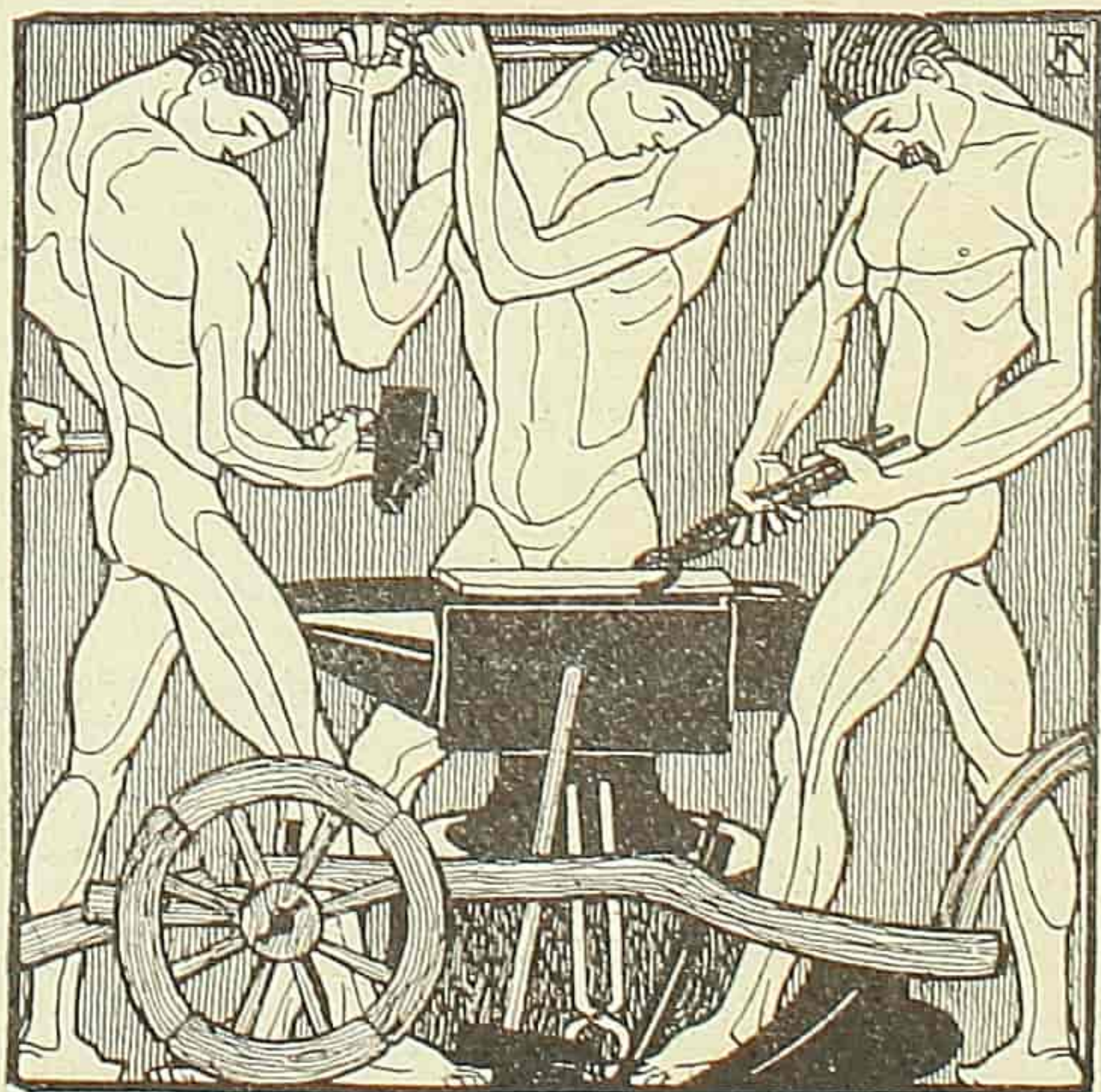
На неуморном путовању између Србије и Америке, с гђом Мабел Грујић може да се упореди још само *Гђица Лозанић*, којој наша ствар такође дугује и много прилога и много пријатеља из Америке.

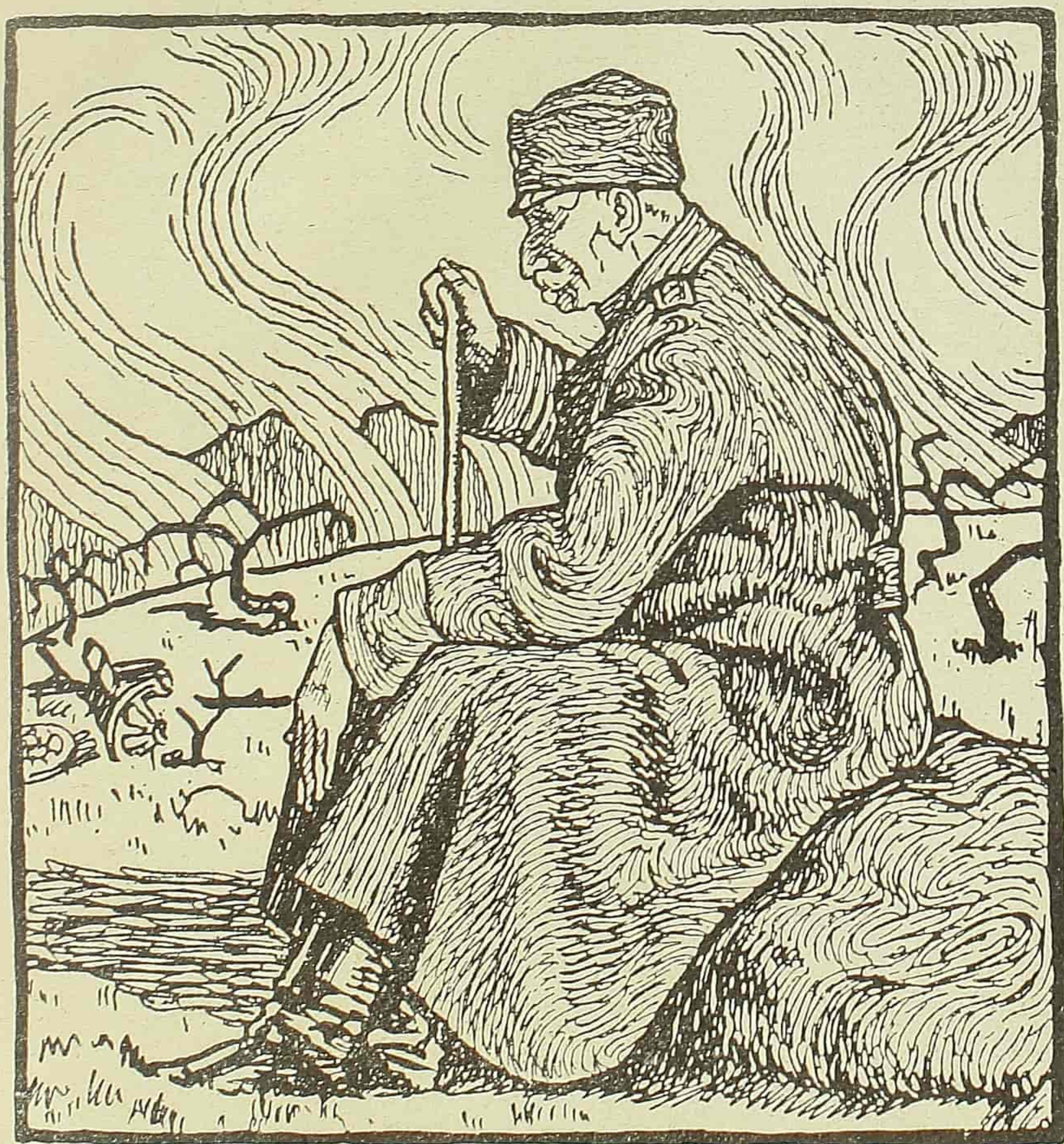
Неописана је преданост са којом ради цео низ жена и из самих наших фамилија по Америци. Њихов рад и њихова друштва престижу рад мушкараца. О томе сам нешто опширније говорио у књизи *Срби у Америци*, и простор ове белешке нагони ме да се задовољим с толиком напоменом.

У.

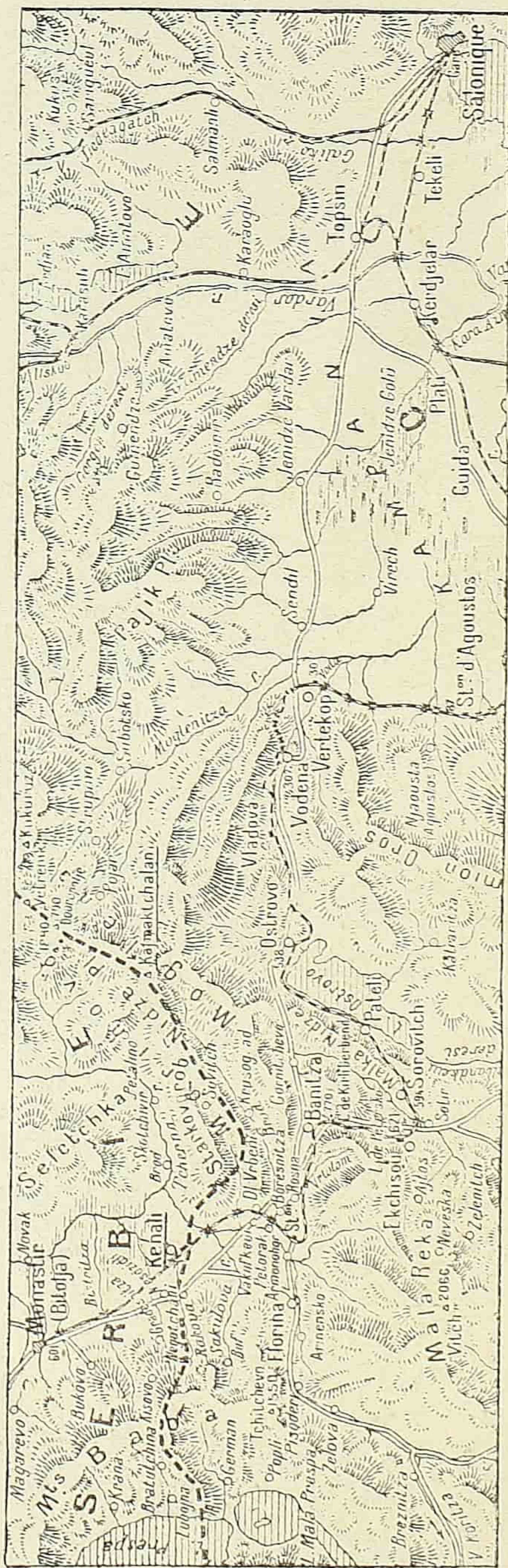
Наши Француски Пријатељи.

Услед хитње, у горњем чланку испали су при слагању наши угледни пријатељи: међу члановима Академије, Г. Пјер Лоти, а међу новинарима, ГГ. Анри Барби и Валеф. —

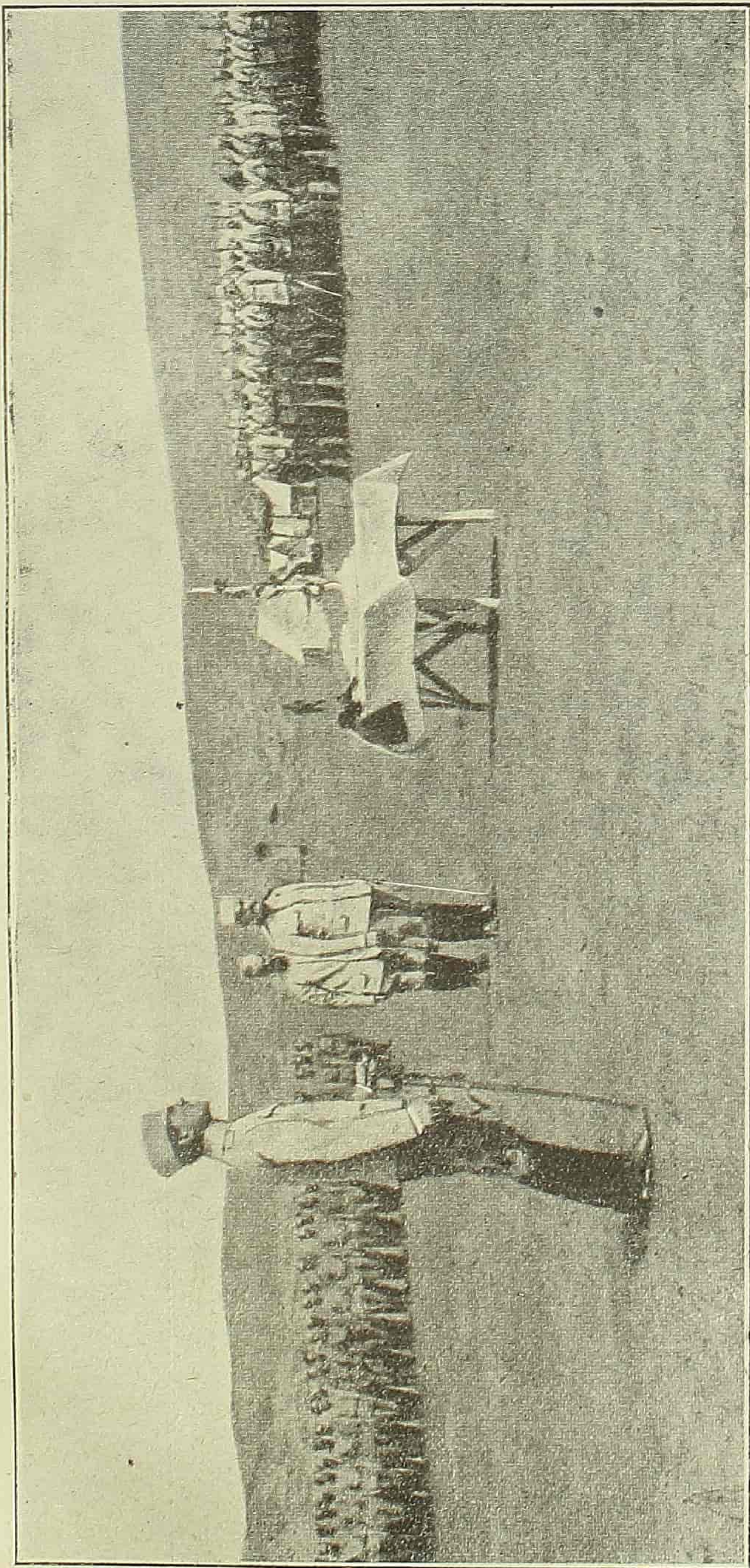

Краљ Петар
на Бојишту.

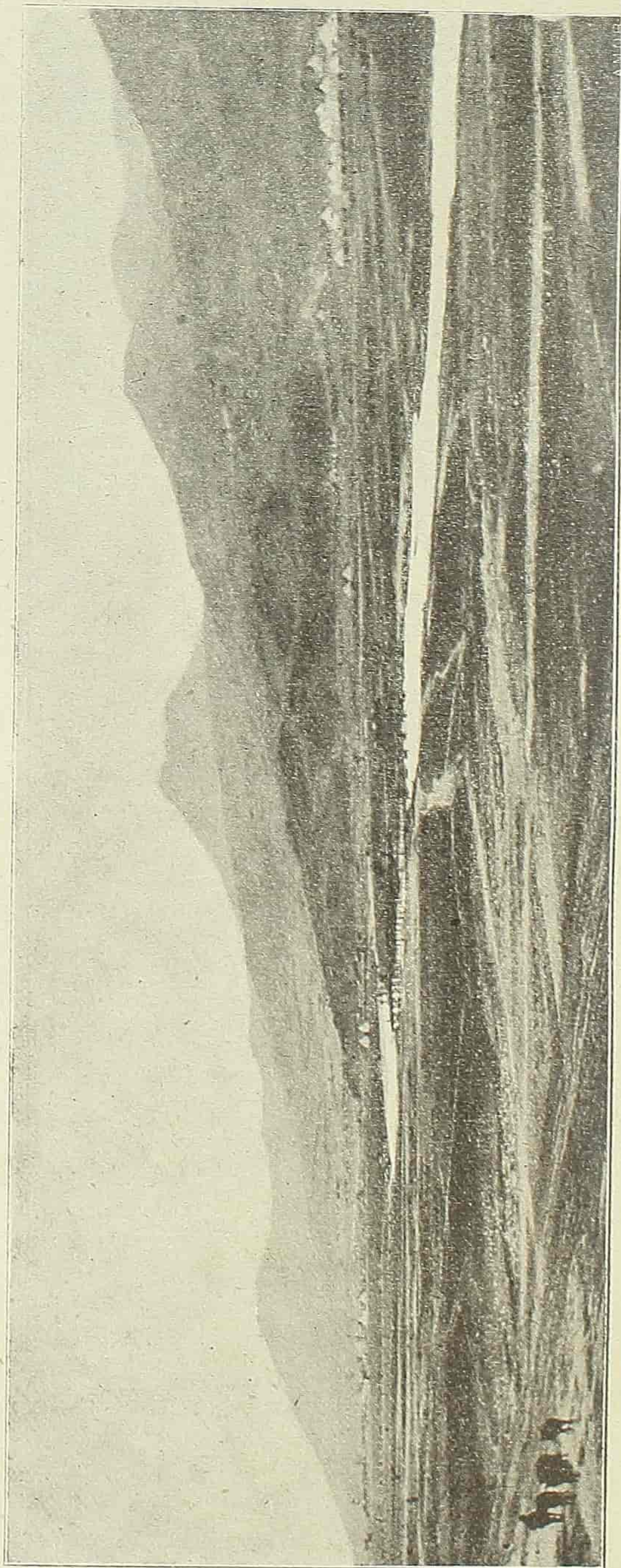
Мала нашег данашњег бојишта.

(За мерило: 11 милиметара = 10 км. у природи.)

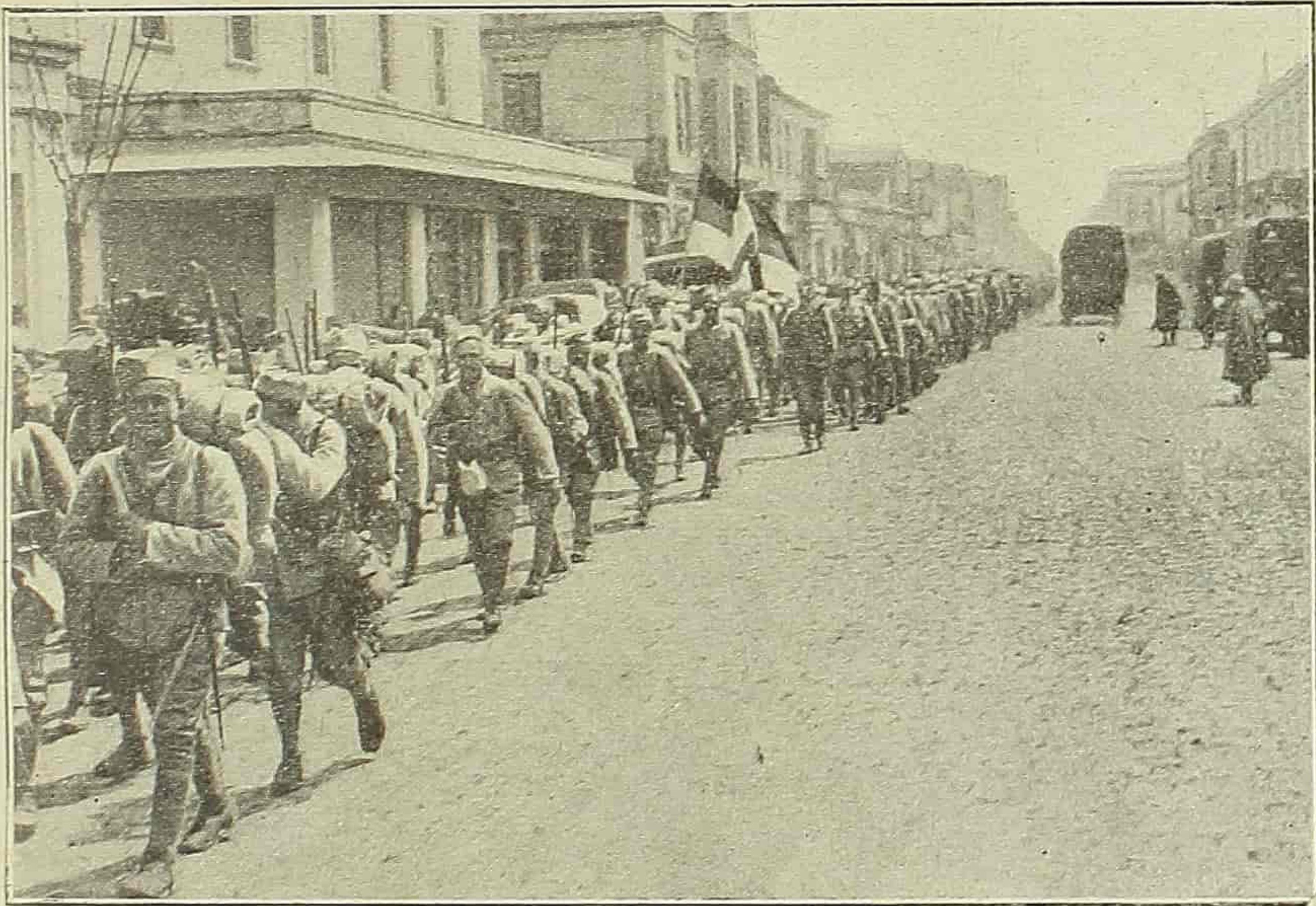

Престолонаследник Александар

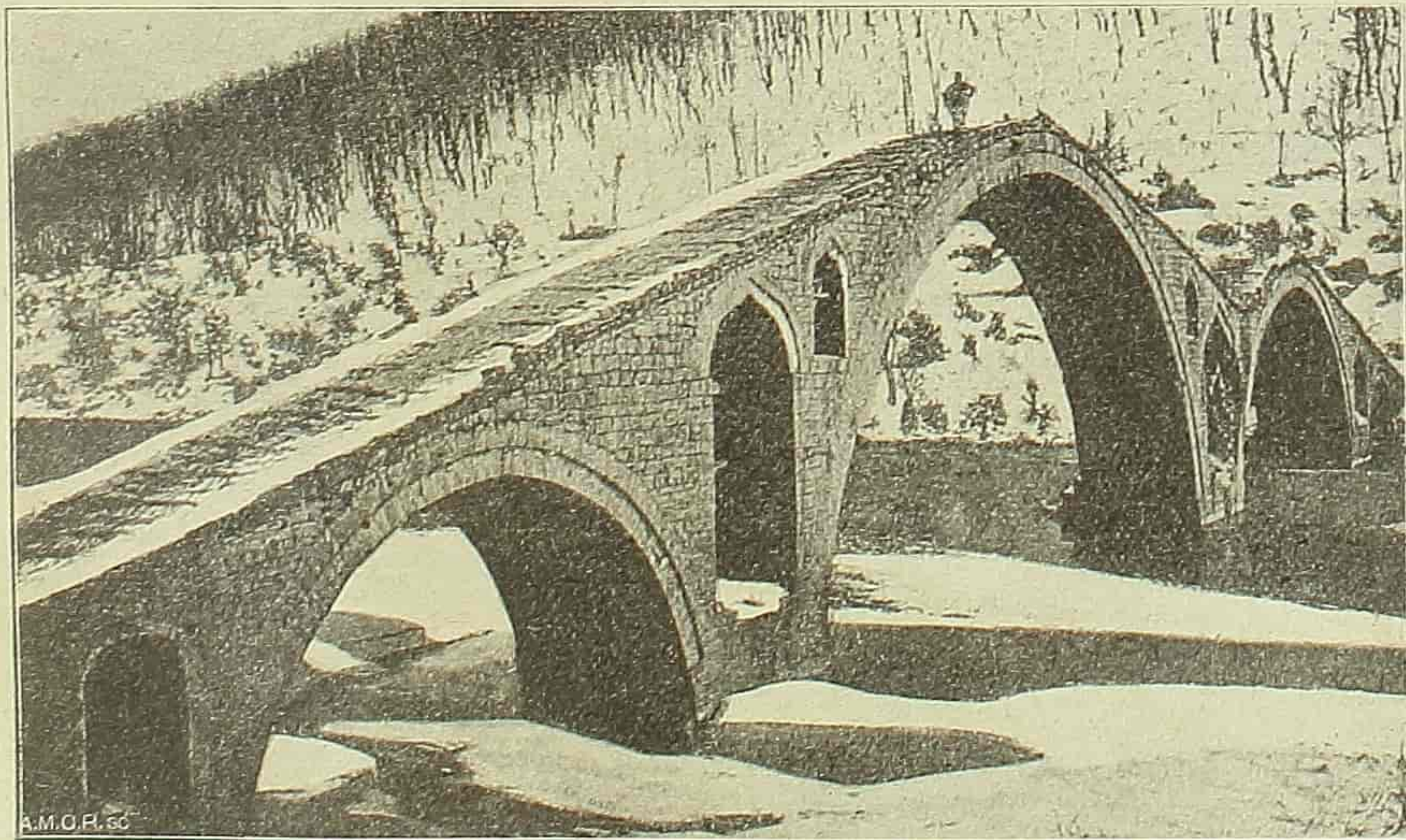
говори нашој војсци која полази на Кајмакчалан.

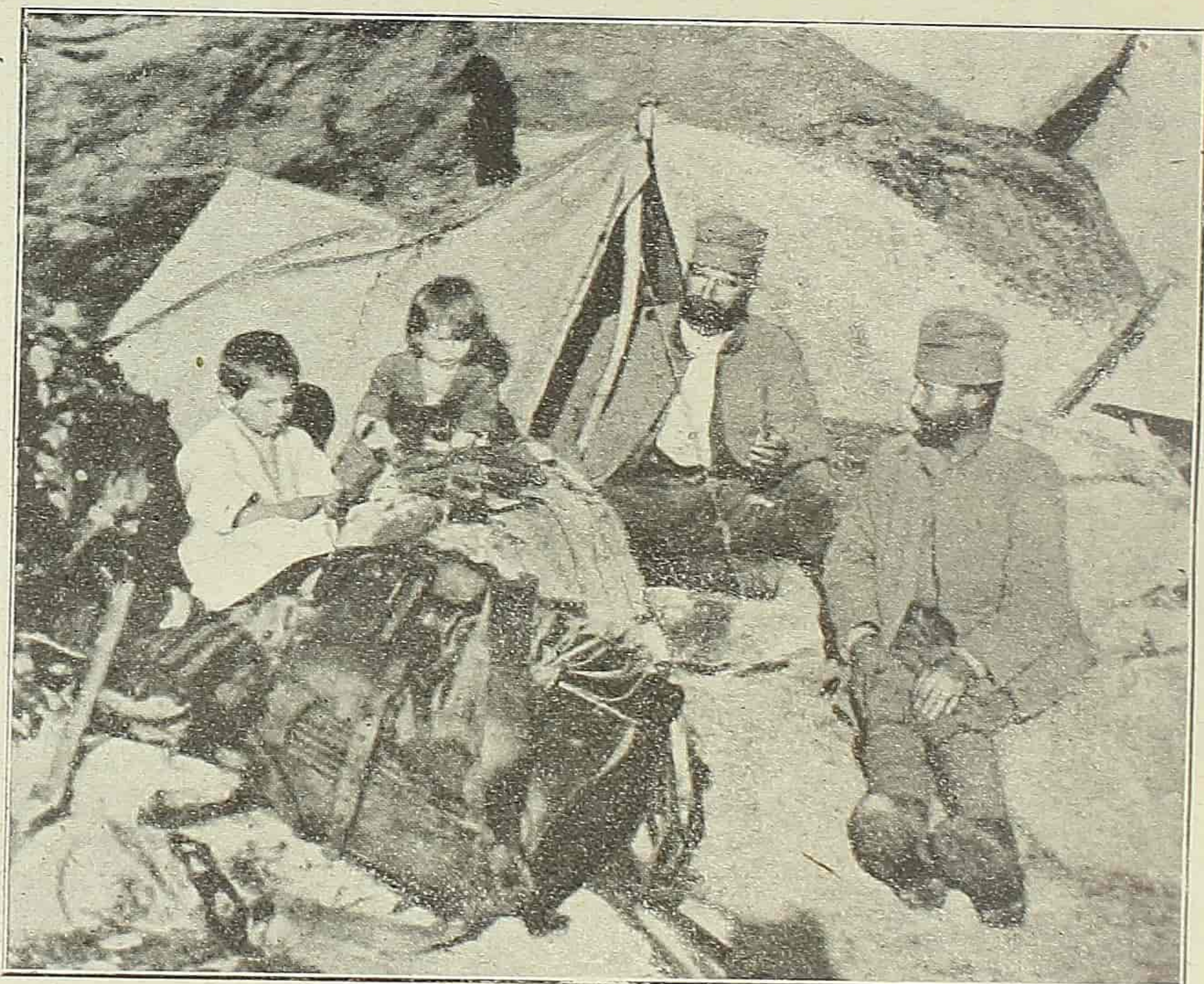
Наше Бојиште.

Долазак наше нове војске у Солун.

Из наших Страдања : Мост на Црном Дрину,
злогласни праг Албаније.

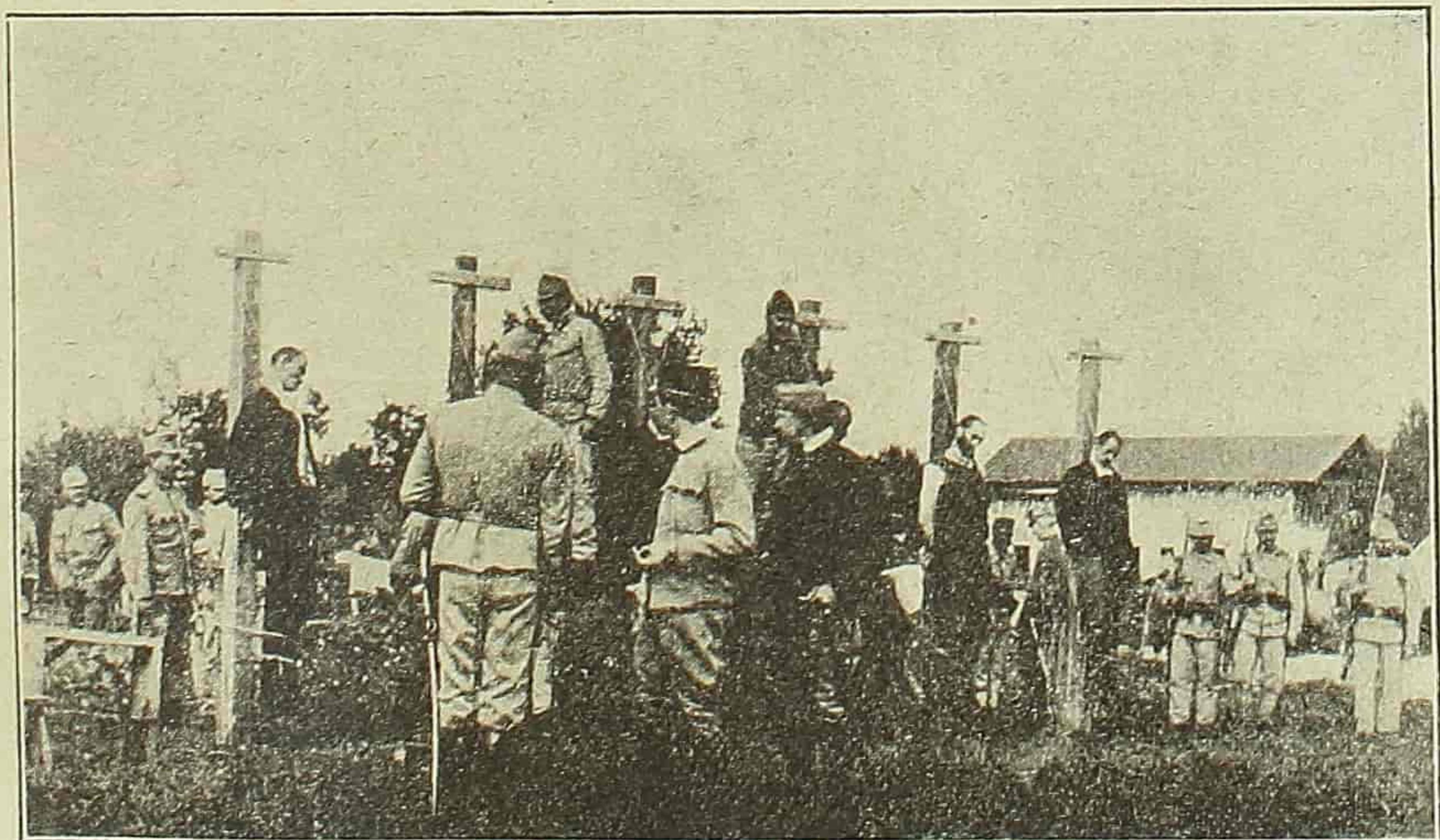
Српски војници, с децом коју су нашли по путу.

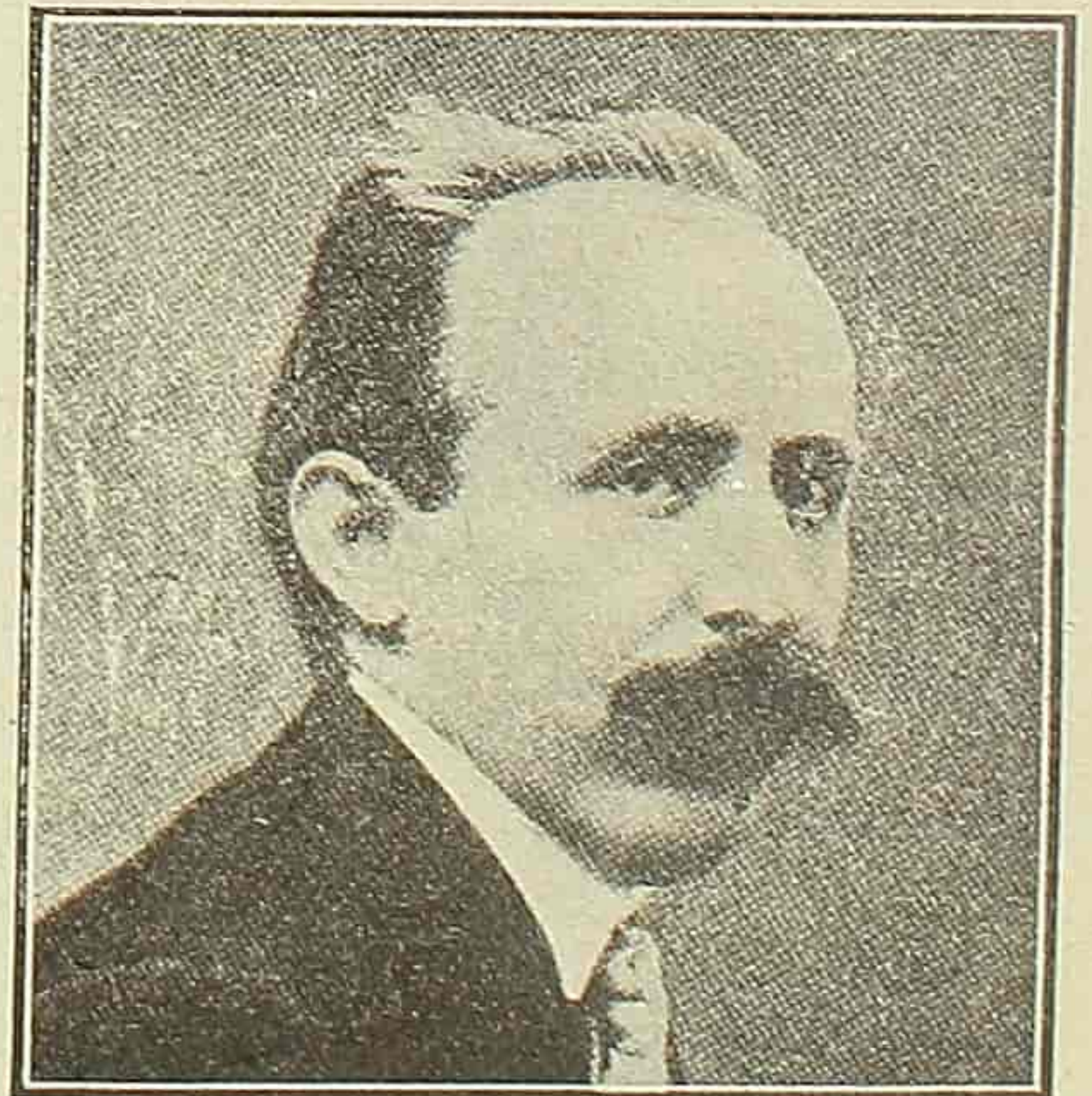
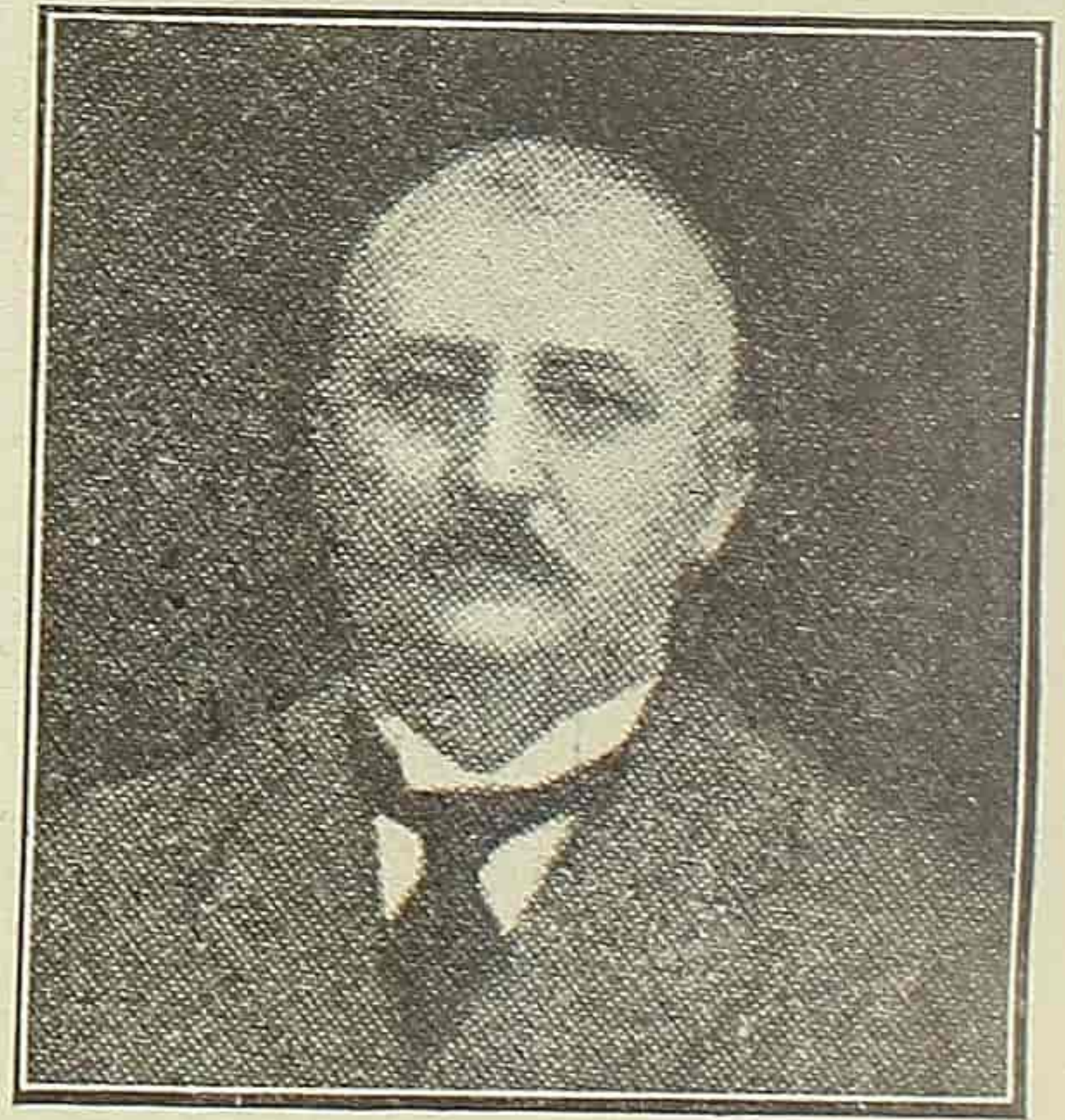
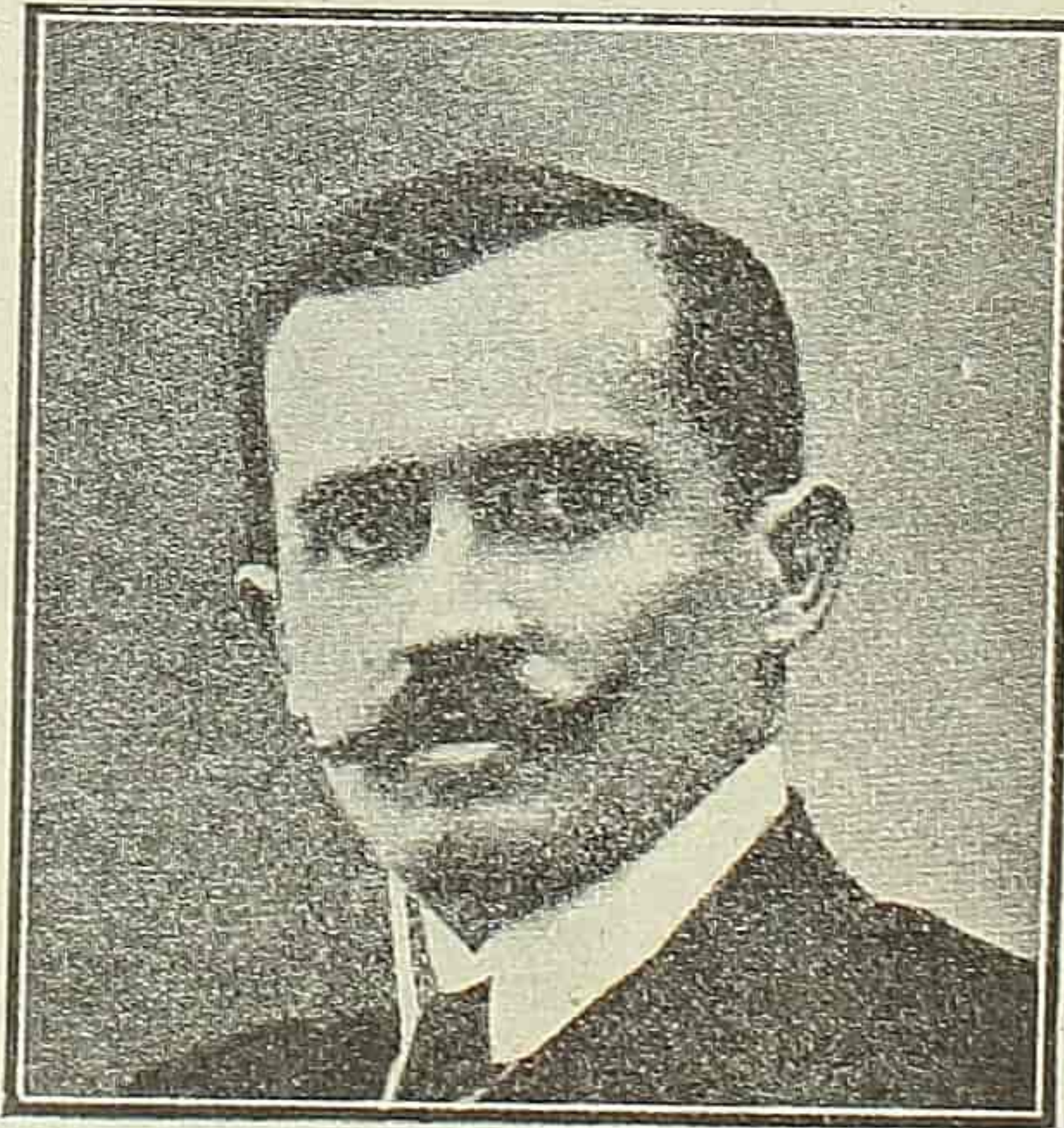
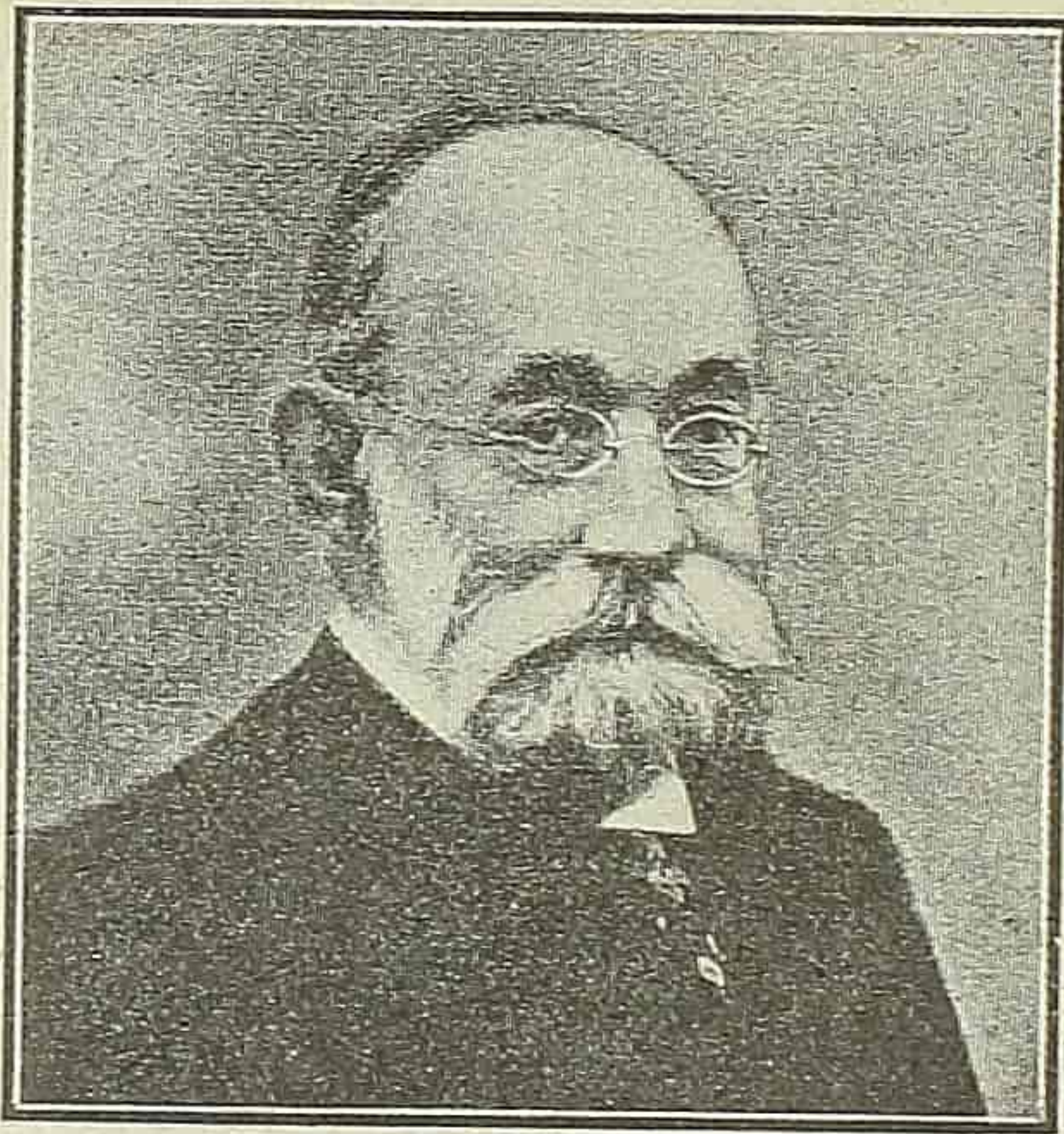
Бегство становника битољске области пред Бугарима.

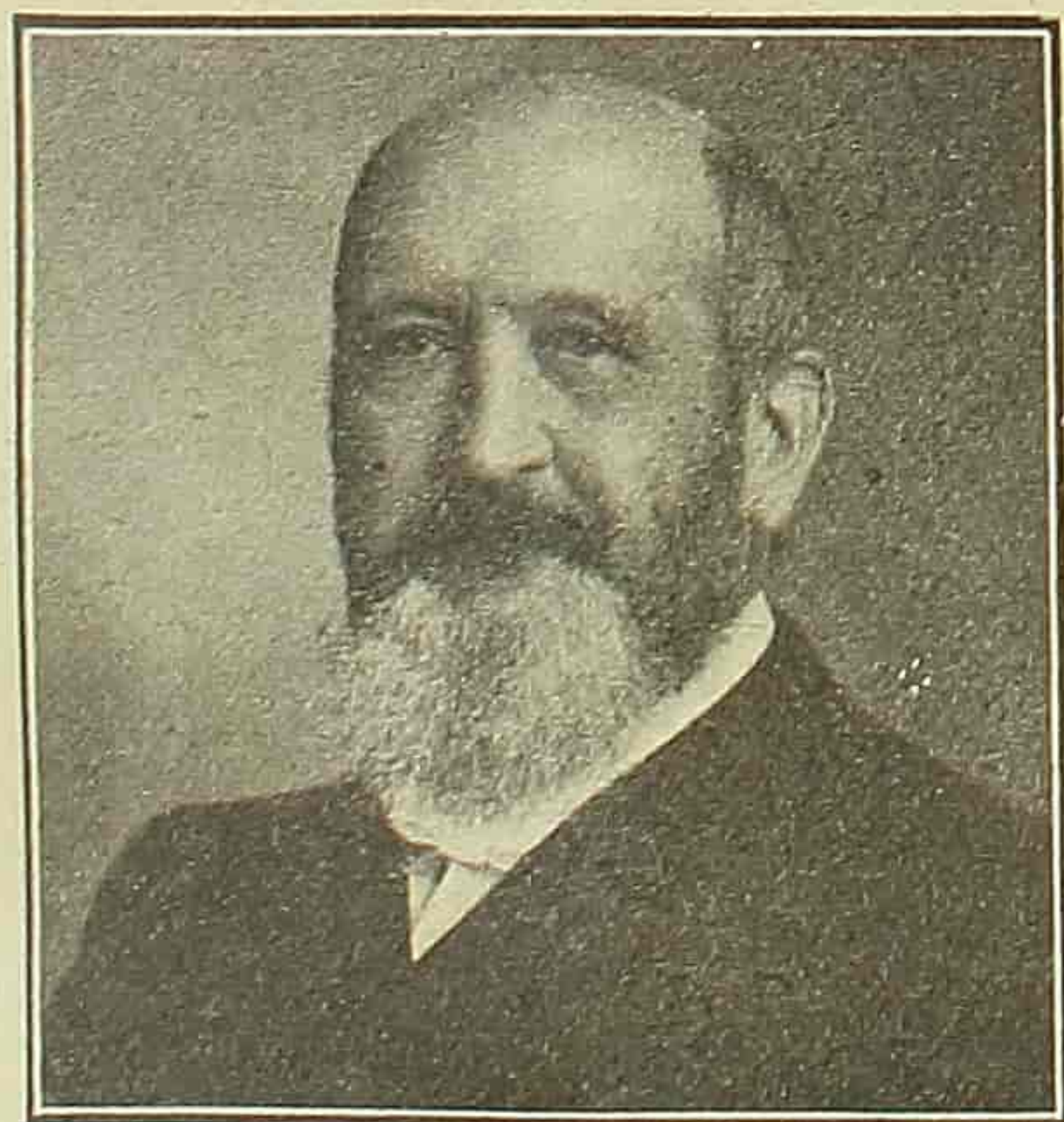
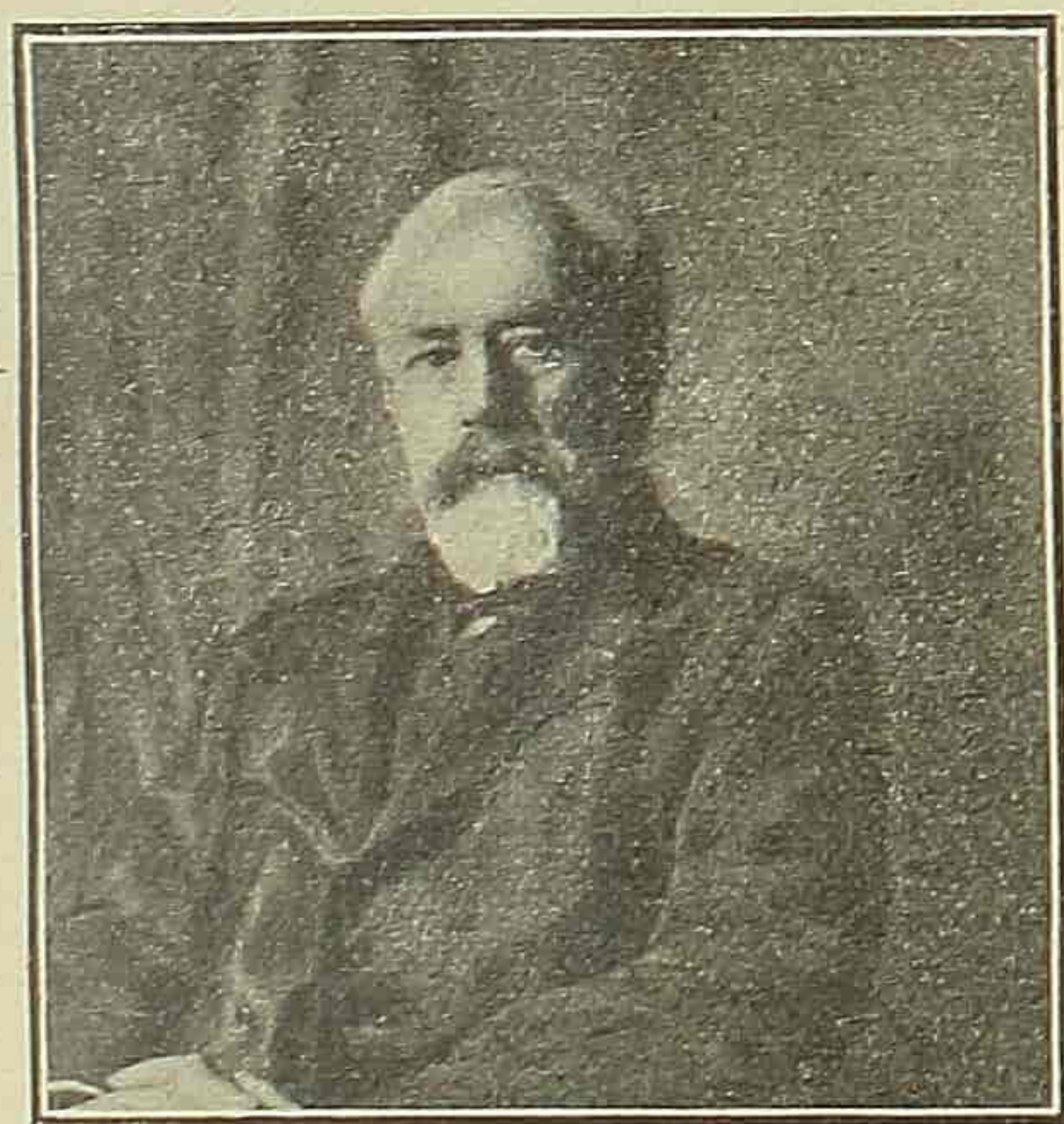
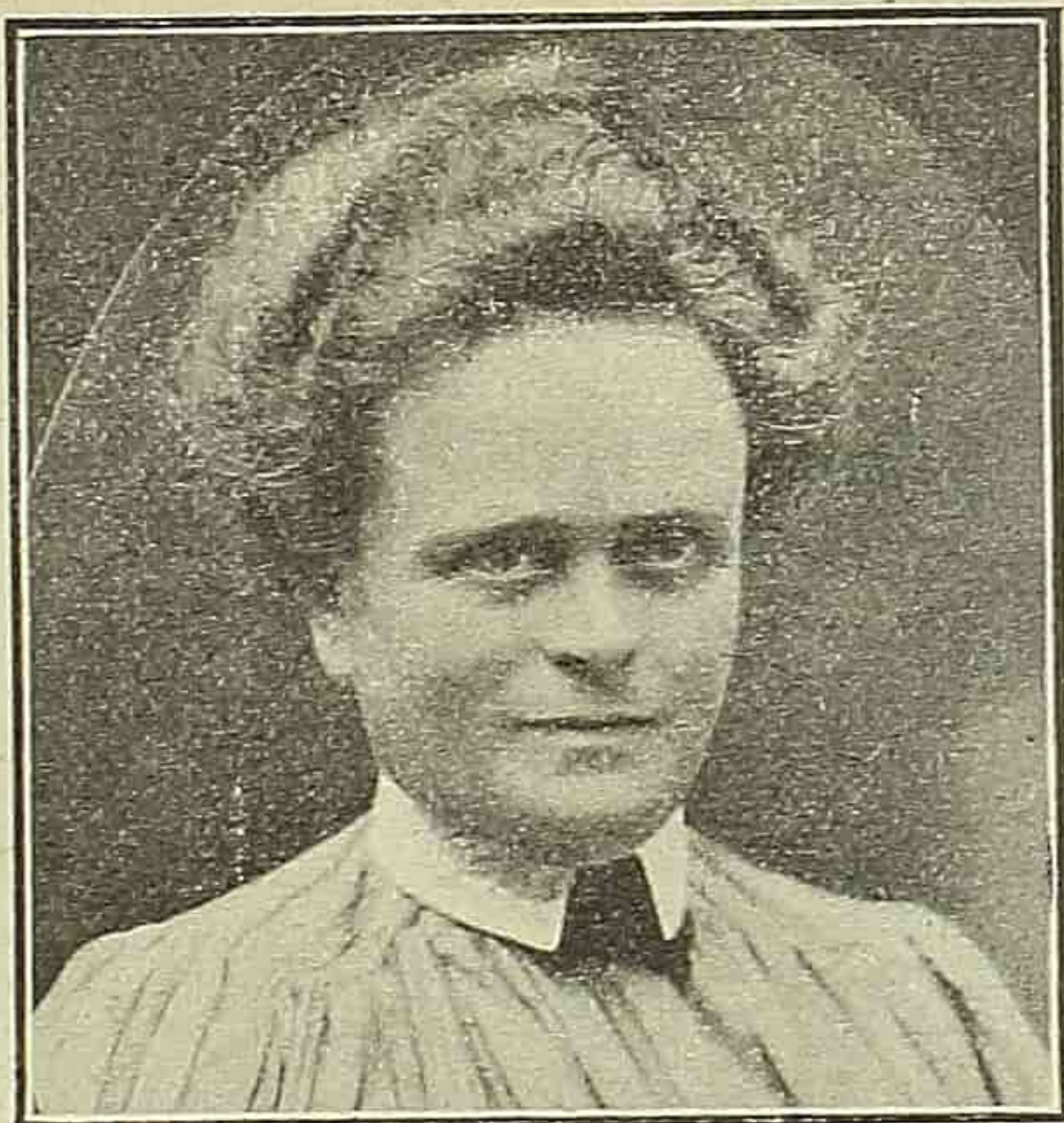
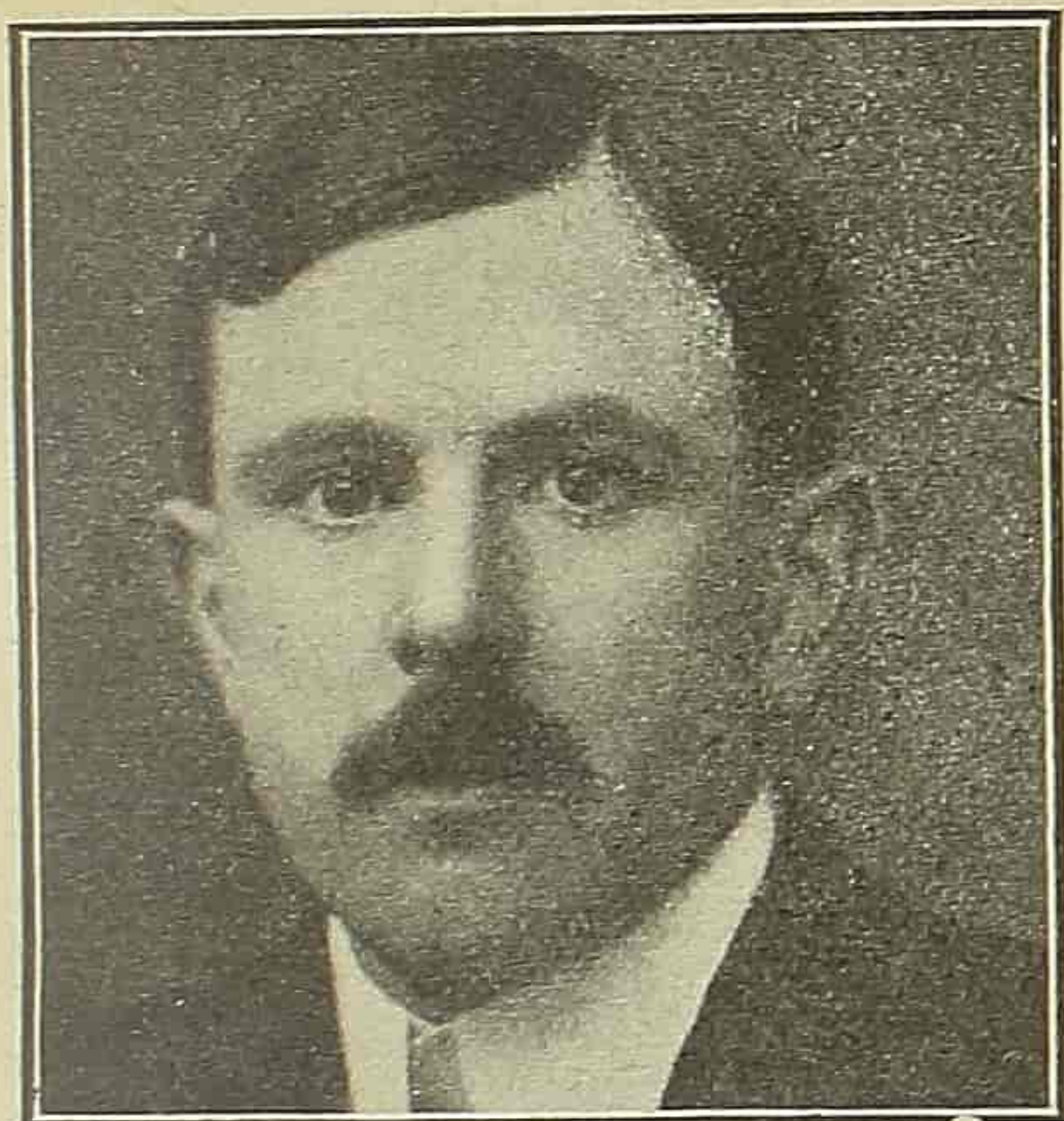
Гомила поклане деце
у првој аустријској најезди.

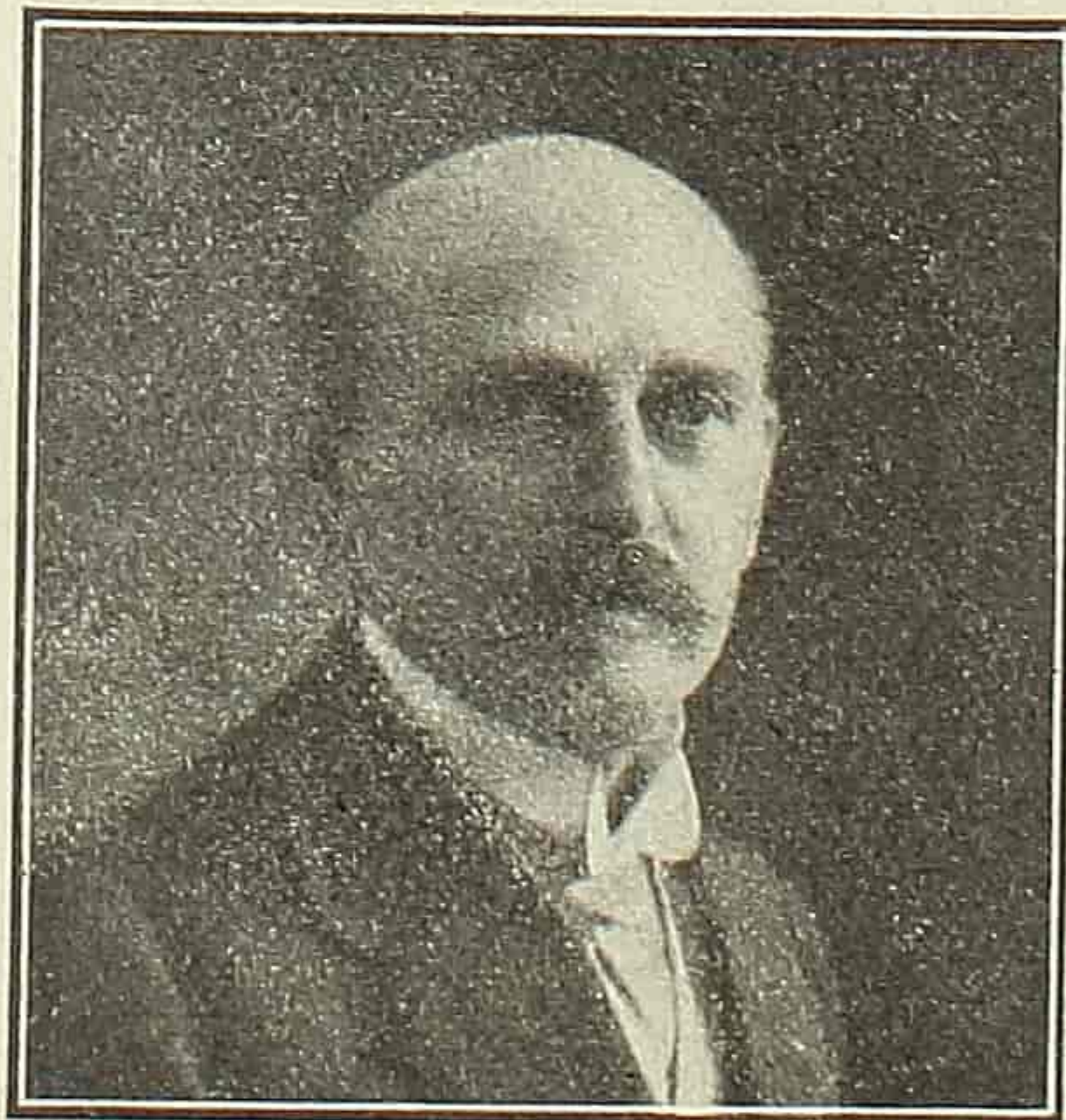
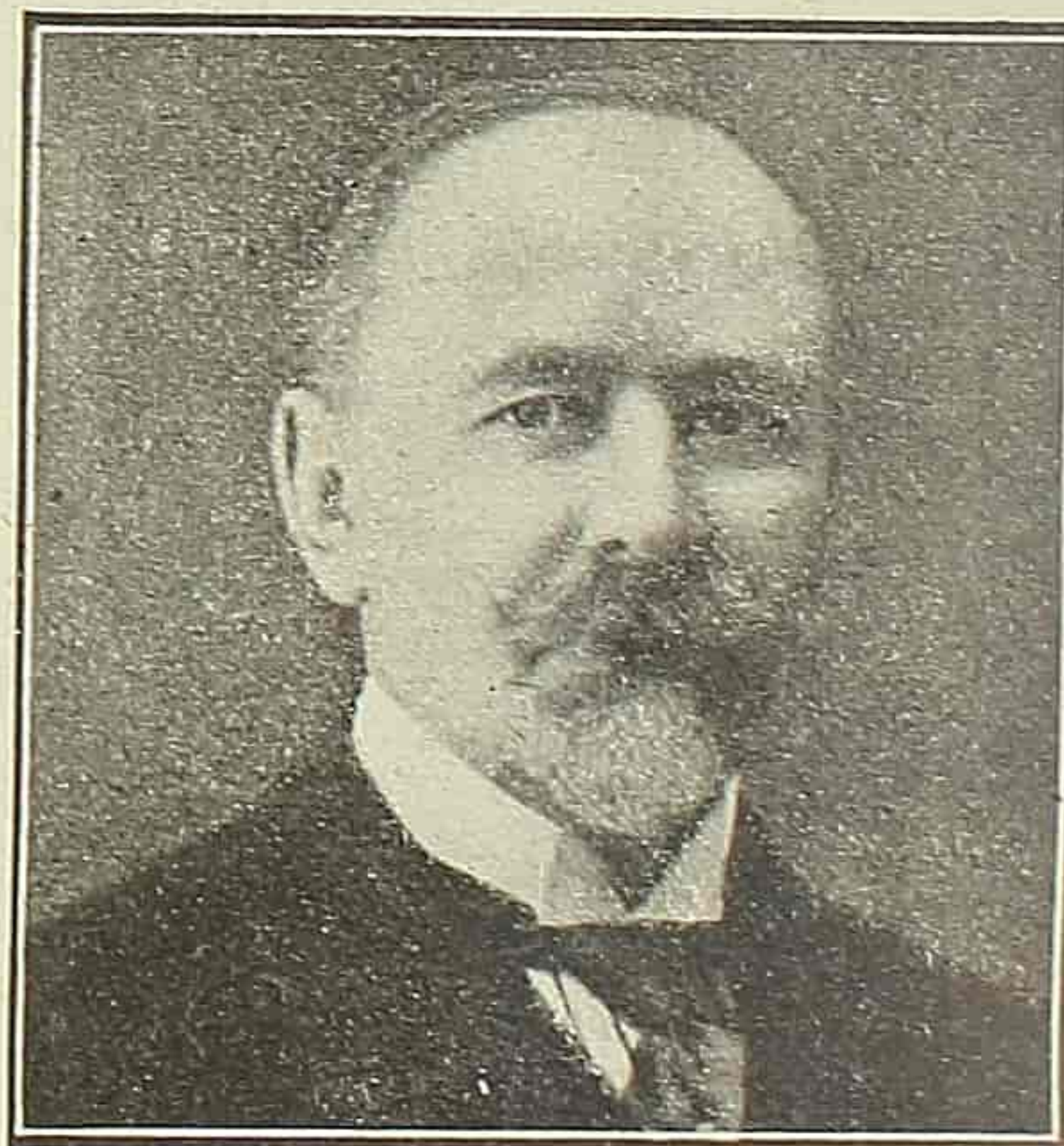
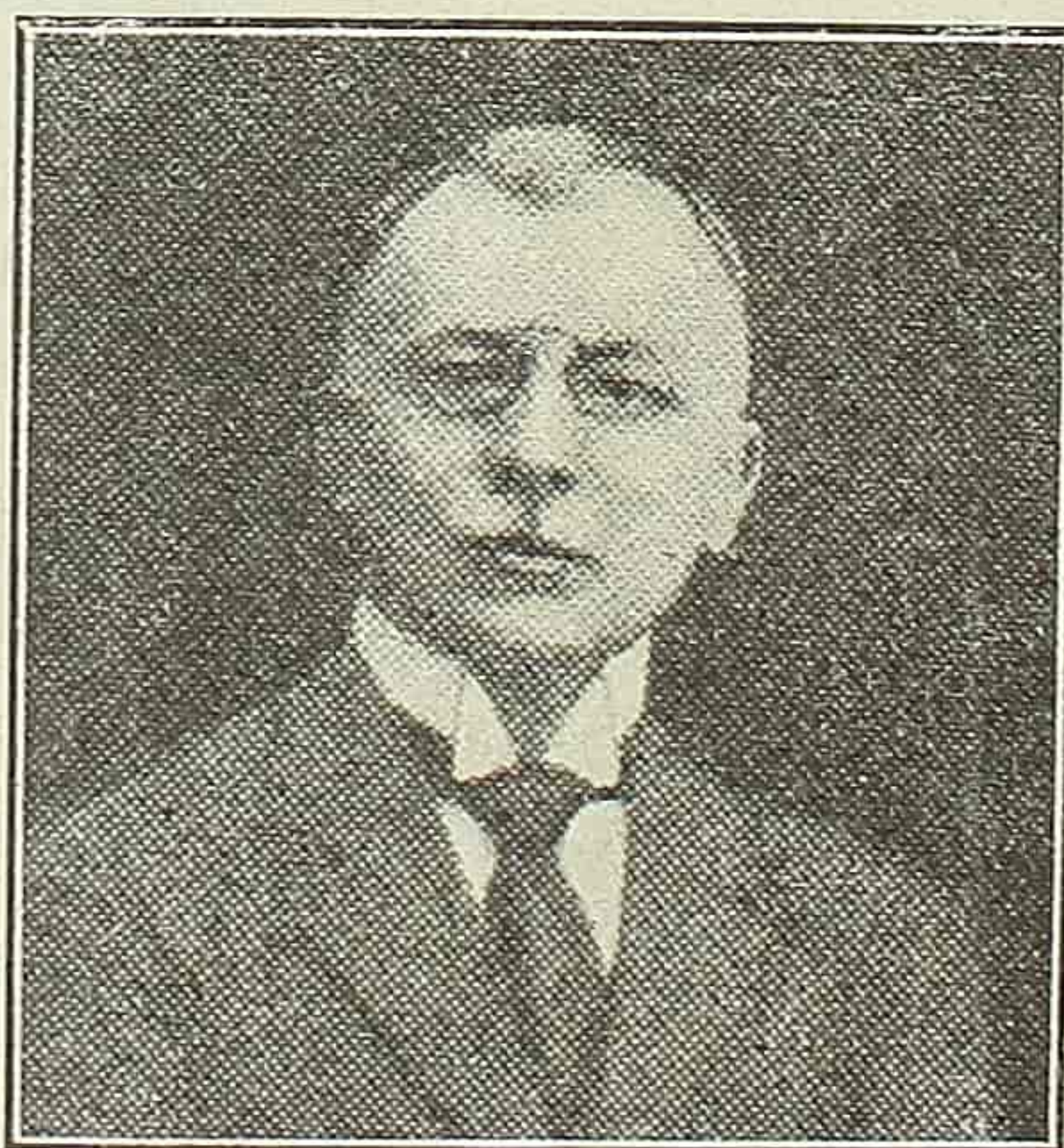
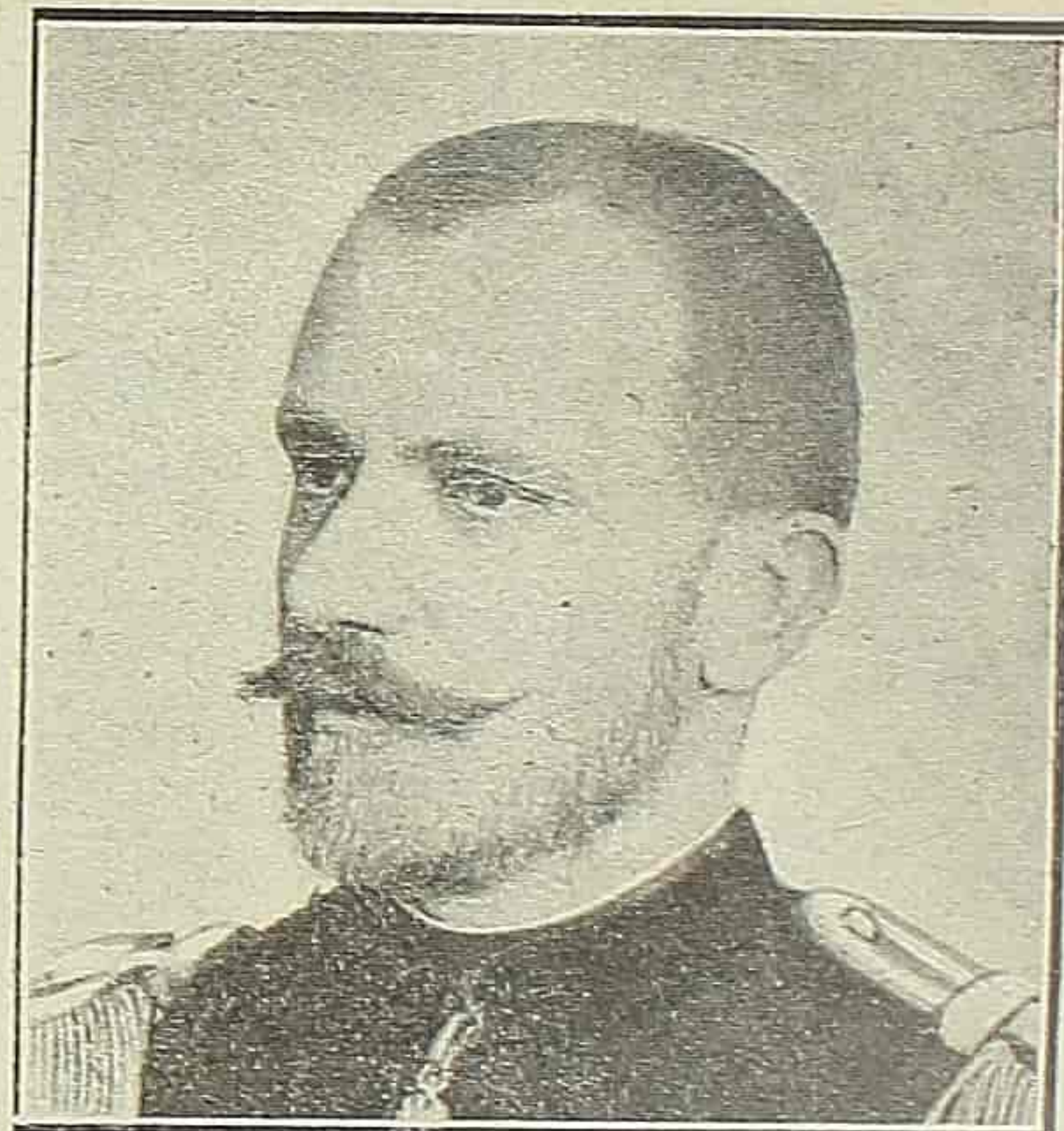
Скорашња вешања у Крушевцу.

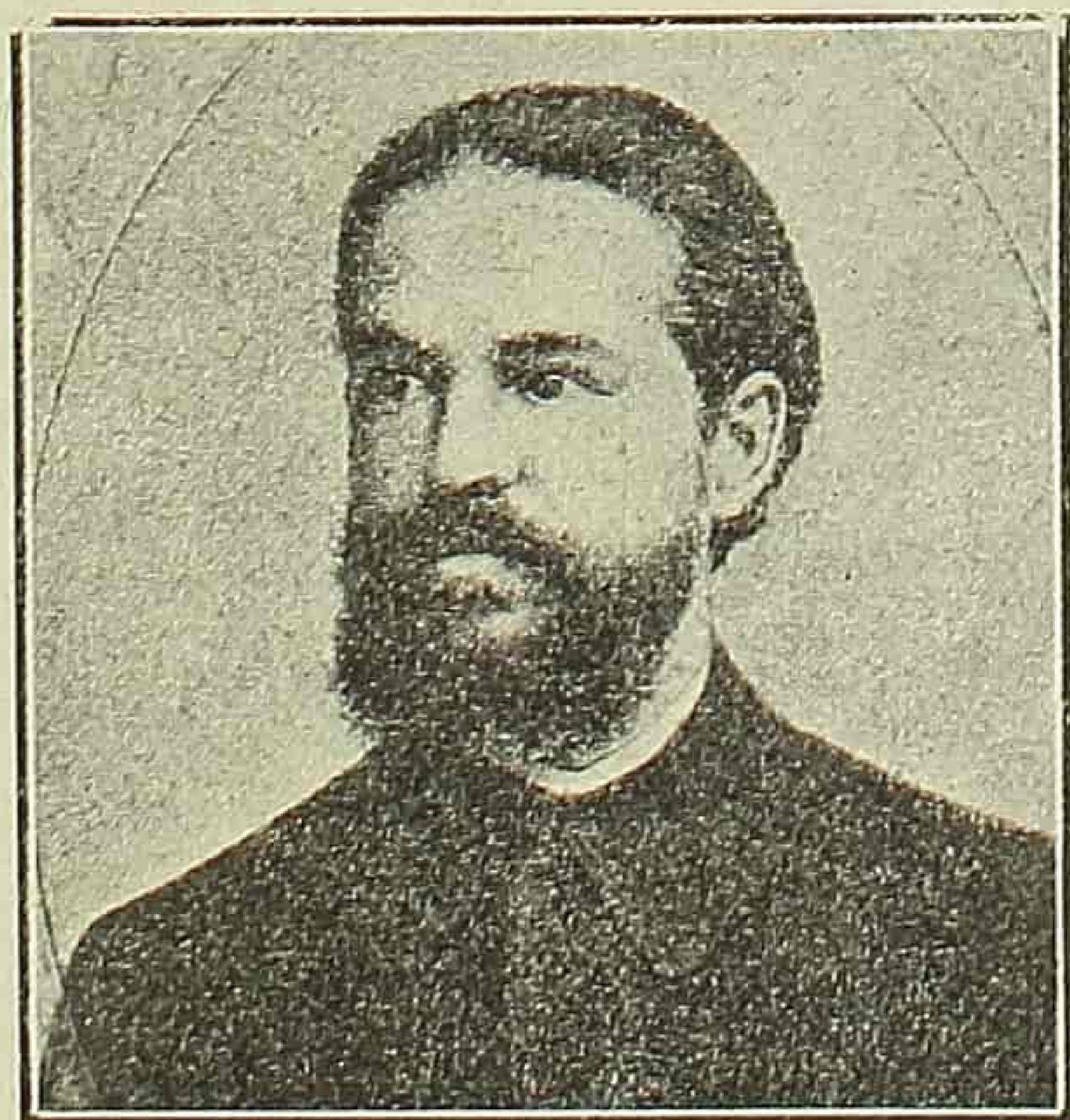
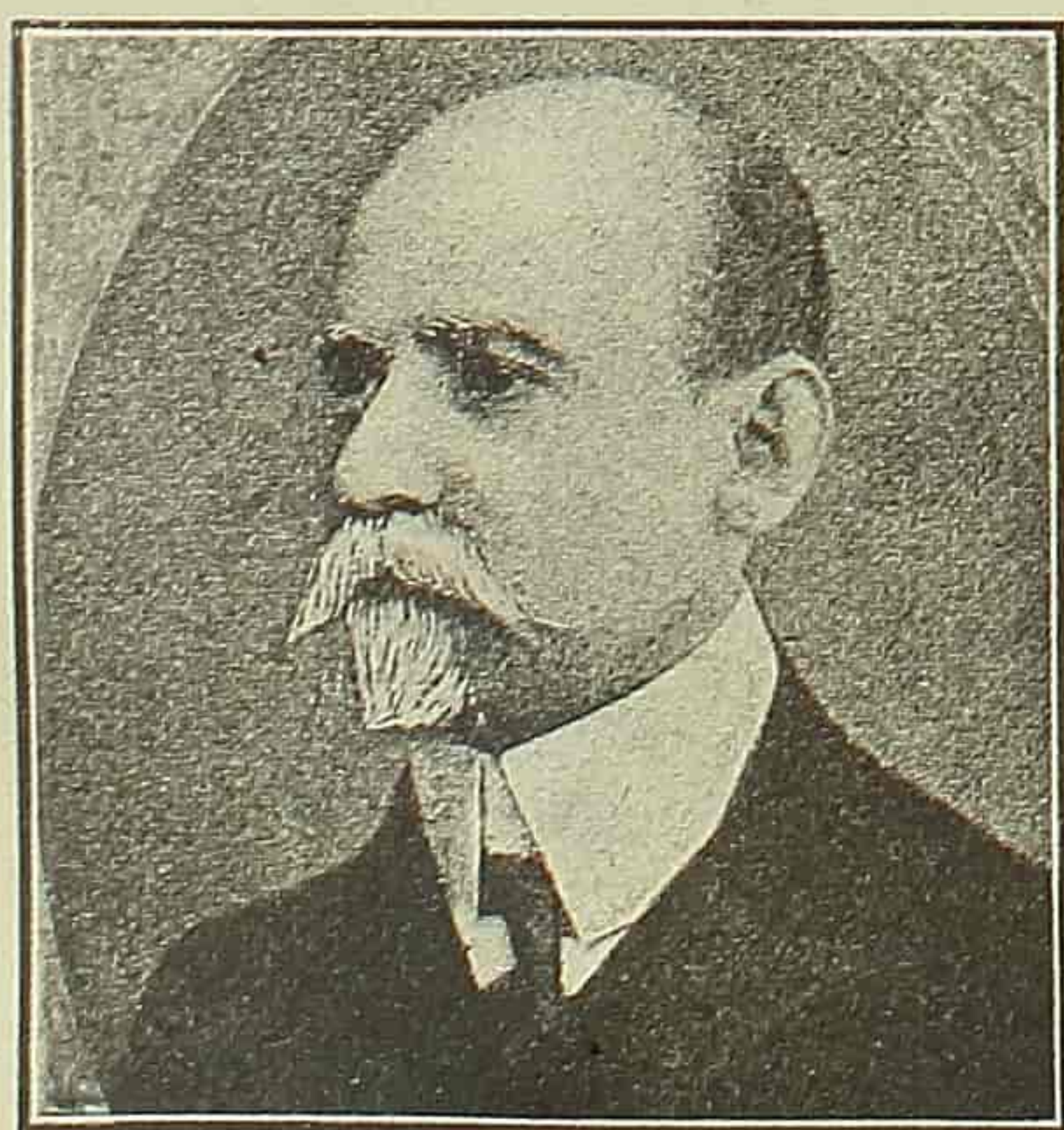
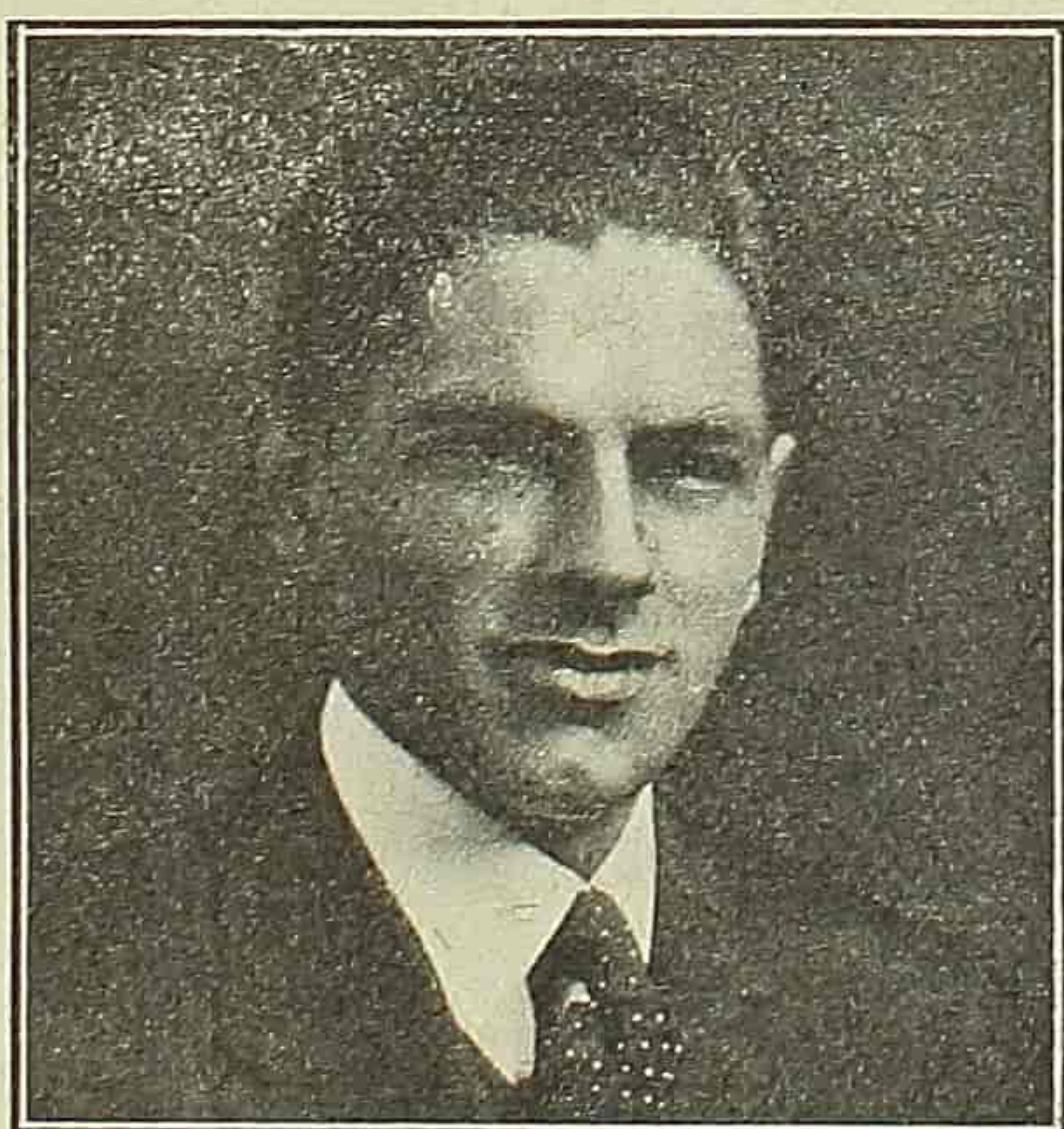
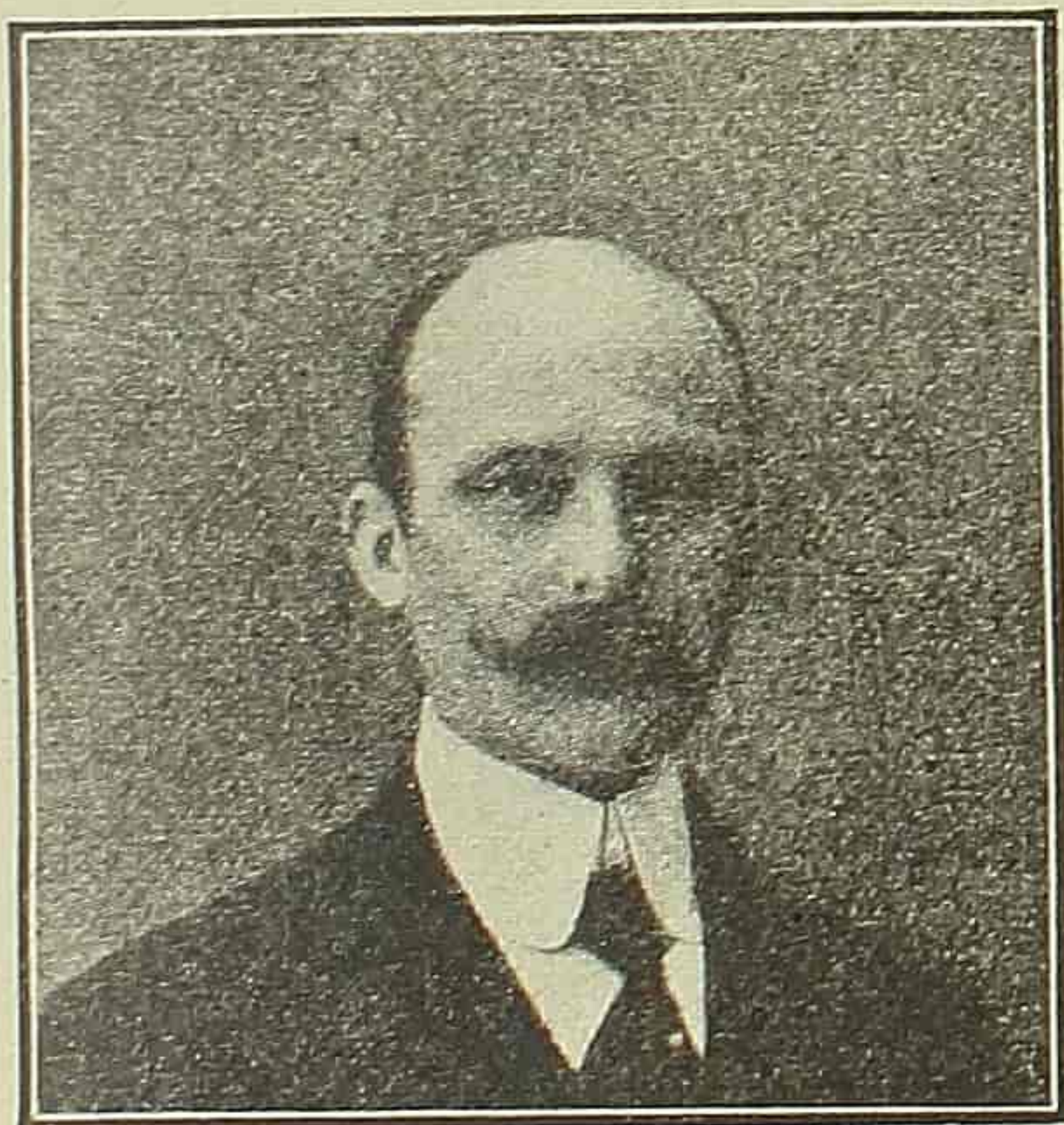
За Светле Гробове: Стојан Новаковић, Војвода Путник, Јован Скерлић, Франо Супило, Ристо Радуловић, Петар Кочић.

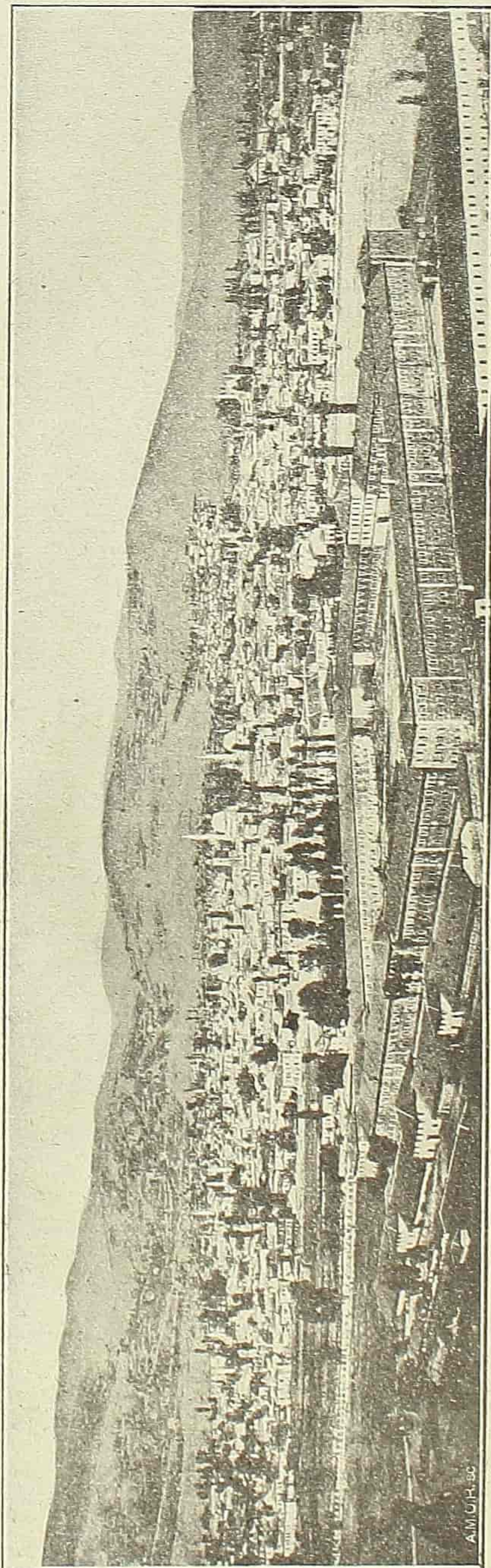
За Наше Пријатеље: Г. Ситон Ватсон, † Елси Инглис, ГГ. В. Берар,
Е. Дени, Е. Навил, Гђца Штурценегер.

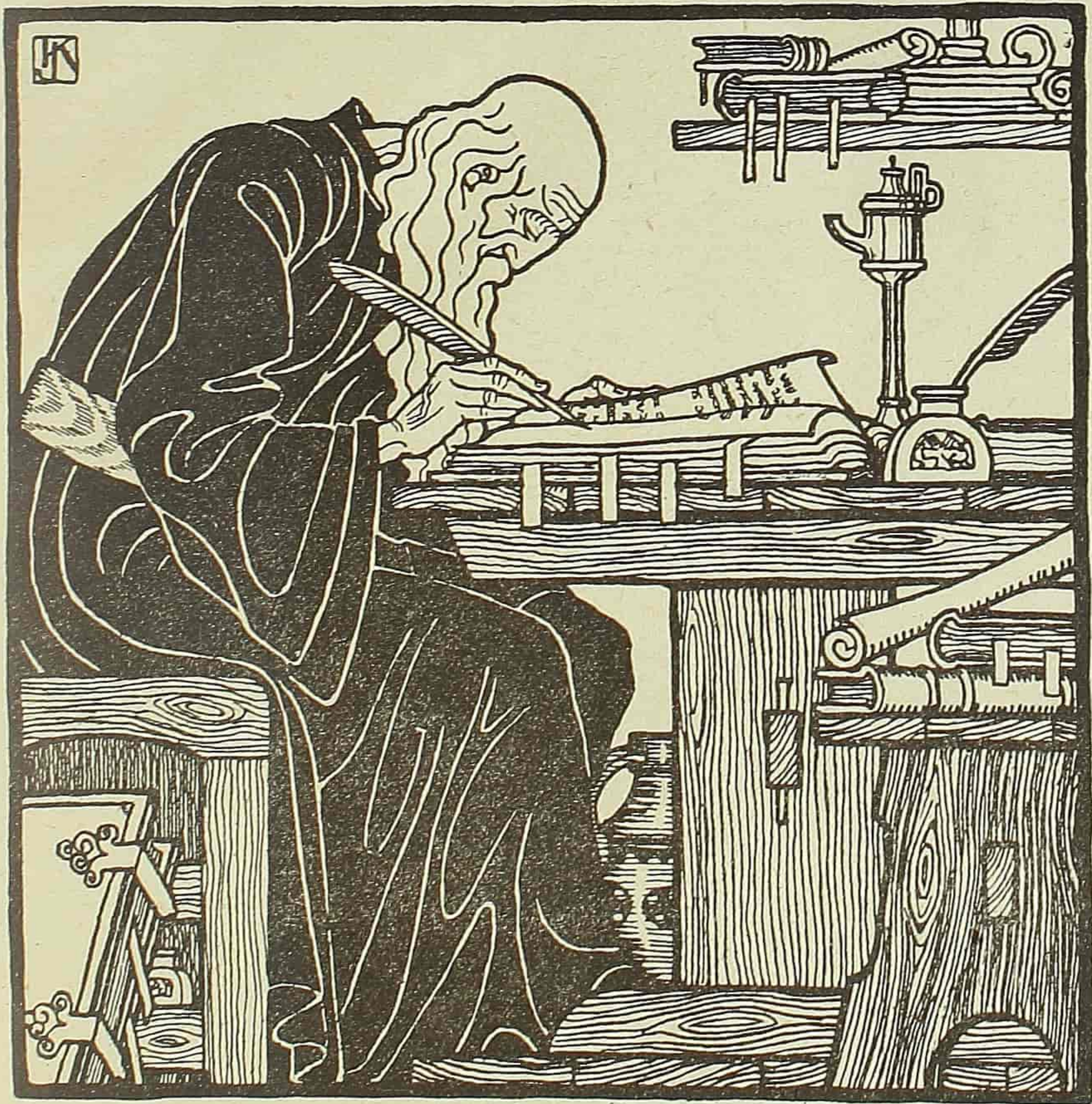
За Југословенску Акцију: Војводе Степа Степановић и Живојин Мишић,
ГГ. А. Трумбић, М. Веснић, Х. Хинковић, А. Радовић.

За Госпође у Америци: Гђа Мабел Грујић и Гђца Лозанић. За Југосл.
Народ. Одбрану: Г. Т. Бабурица. За Просвету: † В. Гаћиновић.
За Бањалучке Осуђенике: Г. В. Грђић и Прото М. Поповић.

Битолъ.
Средиште ослобођеног дела Србије.

КЊИГЕ

ПРИЛОЗИ ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ БИБЛИОГРАФИЈИ.

Средио Урош Џонић.

Првобитна намера «Просвете» била је да објави потпуну библиографију књига, расправа, часописа, новина, чланака и других издања која се односе на југословенски покрет и наш национални рад, па било да су те ствари објављене у Србији или ван ње, на нашем језику, или на ком другом. Међутим, још првих дана се увидело да се тај посао не може изградити потпуно по том плану у садањим приликама и без шире сарадње. Отуда се прво одустало од библиографије радова објављених у Србији, а затим од библиографије чланака по листовима и зауставило се на бележењу само посебних књига. Наравно, тиме се није дошло до могућности да се побележе све књиге и да се добију сви потребни библиографски подаци. У накнаду за то, посао је нешто проширен бележењем свих ствари које су објављене ван Србије у току садањег рата, па и ако у више случајева и немају директне везе са југословенским питањем. На тај начин, ово су прилози како за историју југословенског покрета, тако и целокупног духовног живота у овим данима, и прилози за све гране општег рада ван домовине.

Г. Др. Тихомир Р. Ђорђевић, доцент Универзитета, послао нам је из Лондона свој материјал, који је био обилан нарочито за књиге на страним језицима. Захваљујући искрено Г. Ђорђевићу на сарадњи морамо са жаљењем поменути да нам ни с које друге стране није указана никаква помоћ, и ако смо се обраћали.

Због материјалних немогућности и ограниченог простора употребљене су извесне скраћенице за које се дају објашњења на крају библиографије.

І. Књиге на нашем језику.

Авала, народ. календар за претупну годину 1916, која има 366 дана. Рим. Шт. Карла де Лујџи. 1916, 12°, с. 32.

Авала, народни календар за обичну годину 1917. Рим. 8°, с. 31.

Алкалај Д.: Практични уџбеник француске конверзације у вези са граматиком. Удешен и за самоуке, Genève, Im. du «Courrier Serbe» 1917. С. VIII. 183. Ц. 1 ф.

Антологија српске поезије. Ница. 1917. Издање у рукопису. Литографија.

Антологија срп. прозе. Ница. 1917. Литографија. (Рукопис).

Д'Анунцио Габриеле. Ода Народу Српском. — Едмонд Ро-стан. Краљ Петрова четири вола. Рим. [1917] 8°, с. 27.

Атанацковић Богобој. Буњевка. (3 св. — Мала Библиотека). У Солуну, 1917. Шт. Влад. М. Анђелковића. С. 3—31. Ц. 40 л.

Bartulica Milostislav. Raspece Srbije. Antofagasta 1916, 8°, с. 274.

Бележник за 1918 год. (Инвалидска Библиотека. II св.) Крф. Држ. Шт. Краљевине Србије, 1917. с. 3—72.

Белић А. Тко је измислио Југославију? написао професор — —. Бр. 11 Југословенска Библиотека. Издаје М. Марјановић. Тиском књи-жаре Јосипа Марехлића. Питсбург, Па; с. 47. Ц. 15 сан.

Библиотека «Напред» св. 1—10. Бизерта, 1917—1918.

Библиотека «Напред» 5. Српство у Африци. Споменица листа «Напред». Бизерта. Шт. Српских Инвалида. 1918. Ц. 50 сант. с. I—XIII—160.

Библиотека «Напред» 6. Српска читанка за почетнике, Бизерта, Шт. Српских Инвалида — 15, 1918. с. VII са 128.

Библиотека «Напред» 7. М. Ј Мајски. Меглинка приповетка у стиховима по народном предању испод Беласице. Бизерта. Шт. Српских Инвалида, 1918. с. 10—60.

Библиотека Просвете. Св. 1 в. Слеччевић П., Приватна иницијатива у националном раду.

Св. 2 в. Гмајнер И., Савремени хрватски покрет.

Св. 3 в. Марковић Бож. Др., Наше народно уједињење.

Библиотека «Српског Курира» св. 1 в. Сјенкијевић Х., Хања.

Св. 2 в. Стојковић С., Лазарица.

» 3 в. Мопасан Г., Наше Срце.

» 4 в. Маргерит П., Забушант.

Богдановић С. Како је Црна Гора заведена за Голеш Планину. Њу-Јорк, 1917, с. 96.

Бојић М. Песме бола и поноса. Солун 1917, 8°, с. 70.

Брђанин Б. Програм за уједињење Србије и Црне Горе. Издао и поговор написао Б. Брђанин. Крф. Шт. Словенског Југа, 1917. С. 3-37. Ц. 50 п.

Бублић Драгутин, Како сам имао постати аустријски шпијун. Сензациона открића — —, друга Луке Лукића, бр. 2. Југословенска Библиотека издаје М. Марјановић, с. 48. Ц. 15 с.

Валић Љубиша ратни сликар. Доживљаји Наредника Миладина. Ц. 3 ф. Изд. и штампа Југосл. Културе. С. 6—96.

Vékovíc Divna. Srpsko-Francuski Razgovori, Paris, 1916.

Vékovitch Divna. Francuska Gramatika. Paris, 1916.

Гаџиновић В. и Слеччевић П. Видовданска Споменица — Посебни број «Отаџбине» — Чист приход за Бос.-Херц. Сиротињу — Њу-јорк 1916. Шт. «Дневн. Гласника», с. 16. Ц. 40.

Гиздавић Недељко. Символ победе 3 књижице за војнике. Бизерта. Шт. «Сен-Пола» 1916 С. 4-15.

Гиздавић Недељко. Дивно место. Патриотски спев. Бизерта. Шт. «Сен Пола» 1916. С. 4—7.

Гиздавић Недељко. Дани прегнућа. Патриотске песме. Бизерта. Шт. «Сен-Пола» 1916. С. 4—15.

Г. Н. (Гиздавић Недељко) Quo vadis Kaiser? или Трагедија европског рата. Посвећено најстаријем српском војнику пуковнику Сави Петковићу као и осталим нашим и савезничким палим и умрлим борцима на бранику отаџбине и цивилизације. Написао: Н. Г. Бизерта. Шт. «Сен Пола» 1917. С. 10—72.

Гиздавић Н. In hoc signo vinces. Патриотски изливи. Бизерта. Шт. и књиж. «Сен Пола. 1916. С. 4-8.

Гмајнер Иван Др. Хрватска и Славонија. Женева 1917. 8^о, с. 44. II Издање: Женева 1918.

Гмајнер Иван Др. Савремени хрватски покрет за народно уједињење. Предавање држано, 28. фебруара, Женева 1918. 8^о

Граховац Будимир. Србија у последњим борбама. Кратки историјски-критички преглед. Издање Напредне Омладине. У Њу-Јорку, 1916, с. 30.

D a n i s a. Koledar Hrvatskog Svijeta. 1917. Izdalo uredništvo «Hrvatskog Svijeta». II izdanje. Codina IX, Izdanje Hrv. Novinarske Udruge, 72 Pine Street New-York, N. Y., 8^о, 1-167 sa 12 listi oglasa.

Дероко Ј. Д. Најпотребнији разговори и речник за Србе на италијанском језику са тачним изговором италијанских речи. Израдио проф. Ј. Д. Рим. 1916, Ц, 1.25 лира, 8^о, с. 1—43 [1898-Roma, 3/1916. Casa Editrice Italiana (2000)].

Димитријевић Д. И. Савез Бугарске са Германијом пред судом слободне Русије, Петроград, 1917, Ц. 1 р, С, III—XIV, 1-195

Домовина, Илустровани календар за годину 1918 која је проста, (Издање Министарства Просв. и Црквен. Послова), У Крфу, Шт. у Држав. Шт. Краљевине Србије. (Уредник Јеремија Живановић), Календарски део са 3-192, Ц. 1 д, -ф,

Борђевић Милан, Физика, Ница 1917 (као рукопис, литограф),

Борђевић Др. Тих. Р. «Око Македоније», научне авантуре једног бугарског дипломате. Оштампано из листа «Напред». Бизерта 1917, 12^о с, 12,

Борђевић Тих. Р. Др. О Македонији, Лондон 1918

Женидба Максима Црнојевића, српска народна песма с коментаром, Бизерта 1917

Живановић М. Шта да се ради. За наше храбре војнике, Св, 8, Ново Коло, Издање Ратног Пресбириа Врхорне Команде, Солун 1917, 8^о, с, 12

Ž u r a n i ć N i k o, O Slovincima, Sa uvodom Ivana Meštrovića, New-York, 1916, 8^о, с, 16

Ž u r a č i ć N i k o Dr. Slovenija vstani! Cleveland, Ohio 1906, 8^о, s. XXIX—68

Здравковић Ар. Ј. Словенска душа. Перун, народни Гуслар. Моравка ђевојка и Свети Ђорђе. За наше храбре војнике, св. 7. Ново Коло. Издање Ратног Пресбириа Врховне Команде. Солун 1917, с. 12

З о р а, календар за просту 1917. Крф. Држ. Шт. Краљевине Србије 1916, 12^о, с. 80

И з в е ш т а ј о раду удружења српских трговаца у Швајцарској. Од 18 јуна (1 јула) 1917 г. до 7/20 фебруара 1918 г. 8^о 1-16

И з в е ш т а ј о српскоме болничкоме фонду и осталим специјалним ратним прилозима за помоћ Србији. Raport of the Serbian Hospitals Fund and Other Special War Relief Contributiont for Serbia. (Прештампано из «Српских Новина») Крф. Држ. Шт. Краљевине Србије 1917. с. 2-33

И з в е ш т а ј Централног Одбора Српске Народне Одбране у Америци о скупљеним прилозима за Црвени Крст у Србији и Црној Гори, од 22 јула 1914 до 30 септембра 1917 год. (Издао Централни Одбор Српске Народне Одбране у Америци). Шт. Душана Поповића, 384 Second Avenue. New-York. 1917, 3 до 96

И з с т а р и х р и з н и ц а. Недељни додатак листа «Напред». Бизерта шт. и књижара «Сен Пола» 1917, Ц. 20 с. с. 1-8

Јанковић Велизар С. Др. Снабдевање и привредна обнова Србије после рата. Крф. Држ. Шт. Краљевине Србије 1917, с. 3-59

Јевтић М. Мала Србија. Српско исељеништво у Америци. Њу-Јорк 1916, 8^о, с. 48

Јевтић М. Српски народни календар в. Царевина

Јелић Мило с а в. Србијански Венац. Солун 1917. Шт. Влад. М, Анђелковића, с. 5-64. Ц. 2 д.

Јевтовић-Полимац Д. М. Војиште. На рекама Македонски

Ц. 1·50 ф. Изд. српске књижаре М. Ристивојевића. Солун 1917, с. 7-48.

Јовановић Јован - Змај: Видосава Бранковићева. I св. «М. библиотека». Солун 1917. Шт. «Велика Србија», с. 3-24, ц. 40 л.

Јовас Косова. У царству вечитога мира. За наше храбре војнике. Св. 9. Издање Ратног Прес-бироа Врх. Команде. Солун 1917, с. 16

Jugoslovenska Biblioteka: Св. 1. Геније Југословенства Ив. Мештровић и његов храм. св. 1. Југословенска библиотека. Издаје Мил. Марјановић, Њујорк 1915. Тисак тискаре «Хрватског Свијета», Њујорк, с. 48, ц. 25 с.

св. 2. в. Бублић Драгутин

св. 3. Како је и domovini?

св. 4. Југословенски Одбор у Лондону. Његов програм и његов рад

св. 5. Југославија. Наша народна држава. Како се ствара и каква има бити заједничка слободна држава Хрвата, Срба и Словенаца

св. 6. в. Жупанић, О Словенцима

св. 7. Да ли је Русија побједила Бугарство или Југословенство

св. 8. в. Почочњак Фр.

св. 9. Велика Хрватска. Мисли народних препородитеља, наука Анте Старчевића и поуке бројева. Тисак тискаре «Хрватског Свијета» с. 32, ц. 15 с.

св. 10 в. Марјановић М.

св. 11. в. Белић А.

Jugoslovensko Jedinstvo. Manifest jugoslovenske ujedinjene omladine. Napisali: Pera Slepčerić, Dr. Ljubo Leontić, Vladislav Fabjančić, članovi centralnog odbora jugoslovenske ujedinjene omladine. Sa predgovorom profesora g. T. G. Masaryka. Jugoslovenska biblioteka «Oslobodjenje». Valparaiso. Imprim, Skarnić. - Prati 635, - Antofagasta 1916, ц. 50 цент, 8°, с. 3-51

Камички. За спомен Мишарске победе. Слава Кара Ђорђу. Солун 1917, с. 8.

Караџић Вук Ст. Шаљиве народне приче. (2 св. «Мала библиотека»). Солун 1917, Шт. В. М. Анђелковића, с. 1-32, ц. 40 л.

Карчевићева Љубица и Василија Кочандоновићева. Ружа. Солун 1917, с. 73

Карчевићева Љубица и Василија Кочандоновићева. Цвеће. Солун 1917, с. 35

Kolin M. Jugoslovenska čitanka. Antofagasta 1916, 8°, с. XXV — 65 — 8.

Костић Дим. Практична Телеграфија и Телефонија у 2 дела за српске држ. телеграфске школе са 120 сл. у тексту по туђим изворима. Израдио — — поштар, обвез, чин. реда I телегр. одељења. Сва права задржавају се. Солун 1917. Картограф. рад. топ, одељења Врховне Команде, с. I-IV са 122

Крулеј Ернест. Привреда у Словеначкој. Женева 1917. Тргов. шт. (Посвета Др. Креку) 8°, с. 5-116 (садржај).

Лазаревић Лаза К. На бунару. (5 св. «Мала библиотека») Солун 1917, шт. «Велика Србија», с. 1-29, ц. 40 л.

Лазаревић Лаза К. Први пут с оцем на јутрење. «Народна библиотека» св. 1 Издавачи: Ј. Лазаревић и М. Илкић. Женева 1918, шт. «Уједињења», 8°, с. 1-32, ц. 50 с.

Лазаревић Ђ. Са српског фронта, из мојих бележака. Солун, шт. «Аквароне», 1916, ц. 0.50д.

Leontić Ljubo Dr. Jedinstvena organizacija u Sjevernoj i Južnoj Americi. Buenos Aires, 1916, 12° с. 71.

Лубурић Петар М. Јауци из земље злата. Слике из живота срп. народа у Америци. Њујорк. 1916. «Soko» Printing House, с. 5-159.

Мајски М. Ј. Мегланка, в. библиотека «Напред» 7.

Мажуранић Иван. Смрт Смаил аге Ченгића. Виривил, 1916. Литографија (рукопис).

Мажуранић Иван. Смрт Смаил Аге Ченгића. (Са предговором Др. Љ. Перковића). 8°, Женева, 1918

Мала библиотека. Женева, 1917. Поједине св. в. по писцима.

Мала библиотека. Солун, 1917 и 1918. Поједине св. в. по писцима.

Марјановић Милан. Ми мали у великом времену. Тисак «Хрватског Свијета». Њујорк, с. 22.

Марковић Бож. Др. Наше народно уједињење. Предавање држано 1/14 марта у Женеви. Женева, шт. «Уједињења» 1918. 8°, с. 3-38. ц. 50 сант.

Миладиновић Мих. Општа Историја. Ница, 1917 (као рукопис литографија).

Милојевић Милоје. Лигургија Св. Јов. Златоустог. За муш. хор.

Министарство Просвете и Црквених Послова. Преглед рада у 1916 и 1917 години. Крф. Држ. Шт. Краљевине Србије, 1918. с. 3-87.

Мокрањац Ст. Српска Литургија. За енглеско богослужење уде-сио Францис Борџис проф. музике и Др. Воја Јанић. Лондон, 1917.

Montenegrinus. Уједињење Црне Горе са Србијом. Женева 1917, 8^о. с. 82.

Мопасан Гиде. Библиотека «Српског Курира» књ. III. Наше Срце. Прево с франц. Ст. Аничич. Женева, шт. «Срп. Курира». 1917, 8^о, 1-218, ц. 4 фр.

Мопасан Гиде. Мала Библиотека, књ. I. 1. У шуми. 2. Ролетна, Piège Louys. С франц. прево Л. Митић. Genève, Impr. du «Courrier Serbe», 1917, с. 4-15. ц. 25 сант.

Наше патње и наше борбе. (Југословени у светском рату). Женева, шт. «Уједињења» 1917, с. III-XVI; 1-140 (садржај) 8^о. ц. 1.50 фр.

Нова Отаџбина. Велики народни илустр. календар за просту годину 1917. Година прва. Власник и издавач Шпиро Хуталаровић, Welland, Ont., Canada. 8^о, 1-112 са 8 листи огласа.

Ораовац Тома II. Писмо Њ. Величан. Краљу Николи I. Њу-Јорк, срп. шт. Душана Поповића, 1917, с. 3-63.

Отаџбина, календар за 1916. Изд. штамп. «Сокола». Њу-Јорк, с. 204

Отковић Видак «Боли Нада» једне српске душе. — Солун, шт. «Млада Србија» 1917, с. 32, ц. 1 д.

Офор Албер. Шта ћемо после рата. Савети срп. инвалидима. Написао капетан — Бизерта, шт. и књ. Сен Пола. 1917, с. 4-14

Павићевић Мићун М. Апотеоза бесмртницима. Welland, Ont., Canada 1916, 8^о.

Павићевић Мићун М. Размишљања о Божићу. Welland, Ont., Canada 1916, с. 17

Павићевић Мићун М. Србија и Црна Гора — Политичко-национална расправа — Welland, Ont., Canada 1917. 8^о, с. 108

Павловић Миливоје. Кратак преглед Историје Српско-Хрватске Књижевности. Париз 1916, 8^о, с. 85

Петровић Борђе А. Учитељ енглеског језика. Друго попуњено и поправљено издање. Солун, шт. Аквароне 1917, с. II са 5 са 116, ц. 3.50 д.

Петровић Ј. Зоологија. Ница 1917 (као рукопис, литографија).

Петровић Петар Његош. Горски Вијенац. Виривил, 1916. Литографија

Петровић Петар-Његош. Горски Вијенац владике црногорскога. Женева 1917. Изд. библиотеке Југословенске Књижевности. Са сликом песниковом. - Предговор од Уроша Џонића. Ц. 2.50 фр. 8^о, с. 3-155

Пизани Фера, ратни дописник: Српска драма (октобра 1915 - март - 1916). Прево с француског Никола II. Петровић. Изд. Чета Мирковић. (библиотека «Српског Гласника»). Солун 1917, шт. Вл. М. Анђелковића, с. 6-119, ц. 4 д.

Плец К. Др. Француске речи распоређ. логичким редом и француско-српски разговори. Женева. издано по београдском издању, с. 3-84, ц. 2.50 фр.

Помен Владимиру Гаџиновићу. Говорио Перо Слепчевић. Опремио Јозо Кљаковић. Издали Хрвати из Јужне Америке. Женева 1917, шт. Југословенске Културе, 8^о, с. 9-28

Поповић Богдан. О васпитању укуса. Књижевна Студија. Женева. Изд. Југословенског Академског Удружења «Вила» 1918. Impr. «Courrier Serbe» Genève. 8^о, с. 5-47, ц. 1 ф. швајц.

Поповић Влада А. Са Голготе пред Васкрс. Српске ратне песме из Европскога и Светскога Рата, књ. III. Солун 1917, шт. «Аквароне» с. 5-31, ц. 1 др.

Popović Pavle. Jugoslovenska književnost. Cambridge: Printed at the University Press 1918, 8^о. (Reč u napred. - Sadržaj) 1-159. (2 f. nett. J. V. Peace M. A.)

Поточњак Франо Др. Југословенско питање у великом исто-

ријском часу. Прештампано из «Хрватског Свјета», с. 16. (Југословенска библиотека, бр. 8)

Правила «Југословенског Академског Удружења за помагање српских интернираних и заробљених студената» - у Швајцарској - Женева, шт. «Уједињења» 1918, 8^о, с. 2-8

Правила Српског Друштва Црвеног Крста од 16 априла 1890 године и Закон о правима и привилегијама датим Српском Друштву Црвеног Крста од 12 јануара 1896 године. Крф, Др. Шт. Краљевине Србије, 1918, с. 3-21

Преглед рада Мин. Просвете в. Министавство

Радовић Андрија. Србија и Црна Гора. Црногорски одбор за народно уједињење. Женева 1917, 12^о, с. 40

Разговори са инвалидима, (Инвалидска библиотека, св. 1). Држ. Шт. Краљевине Србије 1917, с. 3-40

Рајс Др. Р. А. професор универзитета у Лозани - Швицарска, Како су Аустро-Мађари ратовали у Србији. Са француског превео Др. Марко Крстић. Са предговором Франка Поточњака. Одеса. Типографија јужно-руског дион. друш) 1917, с. 4-54

Ранковић Светолик П. Званична исправка. (4 св. «Мала библиотека»). Солун 1917, шт. «Вел, Србија», с. 1-24, ц. 40 л.

Рашић Дамњан Л. У борби за слободу. Солун 1916

Ризман Доктор. Венеричне болести. Са допуном доктора Мурса, шефа санитетског одељења француске резервне болнице бр. 4 у Солуну. Превео Ђорђе Хаџи-Серафимовић. Изд. књижаре Петровића и Соколовића, Прилеп, шт. Аквароне, Солун, с. 6-136, ц. 2 др.

Ристић Свет. Геологија. Ница 1917 (као рукопис, литографија).

Ростан Едмон. Краљ-Петрова четири вола. (в. Г. Д'Анунцио).

Сауер Ото. Граматике.

Сенкјевић Х. Хања. Превео с француског. Женева 1917, с. 154, (ц. 3 ф. библиотека «Српског Курира» књ. I.)

Слепчевић Перо. Васиљ Грђић. Њујорк 1916, шт. и издање

«Срп. Дневника» у корист горњег фонда, 8^о, с. 187

Слепчевић Перо в. Помен В. Гафиновићу

Слепчевић Перо. Приватна иницијатива у националном раду. Предавање држано у Женеви 21 фебруара 1918, шт. «Срп. Курира» (библиотека Просвете. Издавач: Друштво Просвета. — Уредник: П. Слепчевић. Женева, књ. 1. Епиграм — Две речи о библиотеци), ц. 50 с. 8^о, с. 5-28 са 2 листа (огласи)

Слепчевић Перо. Срби у Америци, белешке о њихову стању, раду и националној вредности. Женева, штамп. «Уједињења» 1917. (Издато уз помоћ Хрвата из Јужне Америке. Ц. за Европу 1.50 ф. за Америку по долара), 8^о, с. 3-97 (на крају карта и исправке)

Smoldaka N. Kulturni Idealizam. Genève. Imp. du «Courrier Serbe» 1917, с. 50, 8^о, с. 3-16

Смодлака Н. Моја Одбрана. Genève. Imp. du «Courrier Serbe» 1917, 8^о, с. 1-55

Срби из Србије и Југославије. Женева 1917. Издавач Уређивачки Одбор: «Yougoslavie». Case Junction-Genève, шт. Југословенске Културе, ц. 30 с. с. 4-16

Србобран, српски народ. календар за 1917. Уредио Милош Мрвош. Hrvatska knjižara Marohnice. Pittsburgh Pa, с. 150

Сремац Стеван. Поп Ђира и поп Спира. (Штампано у Америци, 1917.)

Српска Читанка за почетнике в. библиотека «Напред» 6.

Српске Народне Песме I. Песме Косовске. Бизерта, шт. срп. Инвалида - 30. - 1918, с. 2-84 (Изд. библиотеке «Напред» бр. 9)

Српство у Африци в. библиотека «Напред» 5

Станојевнћ Сима, Шуђурредов. Осветимо Србију, слика из војничког живота у 1 чину с певањем. За наше храбре војнике, св. 3. Ново коло. Изд. Врх. Команде (Солун 1917) 8^о, с. 12

Стевовић Ј. Н. Dictionnaire francais-serbe, d'après le Dictionnaire de I. N. Stevovitch. - Речник француско-српски, израђ. по речнику ——. 12^о, с. 406. (P. 6 f. Imp. H. Jarrys, Genève 1916)

Стевовић Ј. Н. Dictionnaire de roche serbe-francais d'après le dictionnaire de J. N. Stevovitch. - Цепни српско француски речник израђен по речнику Стевовића, 8^о, с. 1-480, (Société anonyme de rotogravure, 1916, Genève) [Друго издање: Нови цепни српско-француски речник. - Друго издање: Нови цепни француско-српски речник. - Оба заједно повезана, као и оба велика у једном повезу]

Стојадиновић Милосав, Јавно предавање - - инж, О Југословенском Покрету и потреби новог политичког оријентисања у животу нације. Одржано на Југословенском Збору у Женеви 25-V-1917 г, иницијативом Српско-Хрватско-Словеначког друштва «Виле». Изд. Југословенских омладинаца. Женева, 1917, шт. Југословенске Културе, ц. 1 ф. 8^о, с. 3-48

Стојадиновић Мил. Народ и олигархија. Женева 1917, Тргов. шт. ц. 1 ф. 8^о с. 5-48,

Стојадиновић Мил. Наша будућност, Женева 1916, с. 56

Стојаповић Никола, Bosna i Hercegovina, Štampa se kao rukopis, 4^о, s. 26, [Ženeva 1917]

Стојковић Ср. Ј. Лазарица или Бој на Косову, народна епопеја у 24 песме. Женева 1917, с. XVI — 256, ц. 3 ф, - библиотека «Српског Курира, књ. II

Тајна превратна организација, Извештај са претреса у Војном суду за офицере у Солуну, по белешкама вођеним на самом претресу. Солун. шт. Аквароне 1917, ц. 1 др, св. I и II

Томић Жика. Први корак ка француском језику. Солун 1917, с. 69

Топлица Милан. «Аустро-Угарска против својих поданика». Ниш 1915, 3-4 св. Савремена Питања. Држ. шт. с. 48, 8^о, - Друго луксузно издање о трошку проф. Михаила И. Шупина у Њујорку 1915, с. 49, 8^о, Целокупни приход у корист Друштва за помагање Срба бегунаца из А. У. Монархије

Топлица Милан, Бањалучки Процес, Издао о трошку српско-прав, Савеза Србобрана у Питсбургу Па, Њујорк 1916, шт. «Дневног Гласника», с. 95, 8^о, У корист фонда Босан.-Херц. Емиграције.

Топлица М. Добровољци. Неколико бележака о њихову деловању на српским фронтима, за време овог рата. Са једном картом добров бојишта. Издао неколико рудара у Вјути. Монт. - У корист горњег фонда. - Њујорк 4616, с. 43, 8^о.

Торлица Милан. Nova stradanja. Nastavak knjige «Rat protiv svojih podanika u Austro-Ugarskoj». Izd. o trošku prof. M. J. Pupina. Na Vidovdan. Njujork 1916, (Celokupni приход ide u korist fonda za postradale Bosance i Hercegovce)

Ђипико Иво. На помолу. Солун, шт. Акв. 1916, с. 3-71. ц. 1-50 др.

Ђипико Иво. Пут кући. За наше храбре војнике, св, 6. Ново Коло. Изд. Врховне Команде, Солун 1917, 8^о, с. 12

Уједињење. Цепни календар за 1918 год. Издање црногорског одбора за народно уједињење. Женева, шт. «Уједињења». Чист приход за наше интерниране грађане, 12^о, с. 4-32, цена за Европу 25 с. за Америку 20 д. центи)

Фабјанчић Владислав. О Славонији и Словенцима, шт. Југ. Културе - Женева. (Изд. Југослов, омладине, ц. 1 ф, 8^о, с. 5-48

Нгабар војник (A brave soldier) Narednik Bernardo Ellis, Sva prava pridržava F. J. P. 18 Broadway, West Wnrttiny Енглеста (England) с. 3-15

Цанкар Иван, За крстом. Новеле, библиотека Југословенске књижевности, Женева 1917, с. 1-81 ц. 1 ф, 8^о.

Царевић. Српски народни календар за годину 1917. Уредио Милан Јевтић, Изд. српске књижаре Боже Ранковића. Њу-Јорк, 8^о, 1-207 са 8 листи огласа

Цемовић М. Ч. Меморандум о задацима рата и малим народима, Одеса, шт. Јужно-Руског дионич. друштва 1918, с. 1-19

Цјеновник српских и хрватских књига књижаре Паландачића, Chicago 1917, 12^о, с. 31

Чутурило Стево. Буквар за основну школу Краљевине Србије. Крф 1916, 8^о

Шкарић Милош Ђ. О Лици и Личанима. Бизерта 1917, с. 28

Шта да радимо после рата? Издање «Југословенске

Културе». Женева, 1917. г. с. 8-45.
Imp. de la Culture Yougoslave.

Цепни Календар 1918. Calendrier de poche. Genève. Imp. Courrier Serbe. ц. 30 сан. с. 3-31.

Џонић Урош, кратак преглед из Историје Српске Књижевности. Предавања за матурантске курсеве. Ница, 1917. 4°, с. 1-131 (као рукопис - литографија).

II. ЛИСТОВИ.

Amerikanski Srbobran, Pittsburgh Pa, 1915—18 [ćir.]

Balkan World, «Balkanski Svijet», Chicago 1916—18.

Bastian Journal, Bastia, 1916. (Srpska Hronika).

Budućnost, organ socijalističke partije, Paris 1918 [ćir.]

Bulletin du bureau de presse serbe à Genève. Revue de la presse ennemie. Informations yougoslaves. Confidentiel. Genève 1916—18.

Bulletin Montenegrin, Genève 1917.

Bulletin Yougoslave, Paris 1917—18.

Bulletin Yougoslave, Washington.

Velika Srbija, Solun 1916—17 [ćir.]

Vesnik, Skadar (izišao samo jedan broj 17 decembra 1915).

Glas Naroda, New York 1915—1918.

Glas Crnogorca, Paris 1917—1918 [ćir.]

Detroiti Glasnik, 450 Kirby Ave E. Detroit Mich.

Dobošar, Butte Mon P. O. Box 1318.

Živa Crkva, nedeljni glasnik slovenskog hrišćanstva. New York 1915 [ćir.]

Zabavnik, Krf 1917. Godina I, (kao dodatak «Srp. Novinama») 1918. [ćir.]

Zajedničar, N. S. Pittsburgh Pa. 1012 Cor. 12 Peral St.

Zora — «The Down», Auckland, N. Z. 1915—18.

Jadran, Jugoslov. Narod. Obrane, Buenos Aires 1915—18 (Izlazi subotom).

Jadran, San Francisco California 110 Coumbus Ave 1917—18.

Jugoslavija, Oruro-Bolivia 1917.

Yougoslavie, No. 1, Genève, le 31 juillet 1917. Organe de la démocratie Indépendante Yougoslave. Paraît deux fois par mois. Im. Des Acacias. Fr. 0.40, 1—16. (Rédigé par le Comité. Adresse de la Rédaction et de l'Administration: «Yougoslavie» case Jonction

Genève. — Docnije urednik D. Gustinčić) 1917—18.

Jugoslovenska Domovina. Punta Arenas 1916—18. Magalanes. Chile.

Jugoslavenska Država, Antofogasta, 1916—18, Chile.

Jugoslovenska Zastava, Chicago 1917—18.

Jugoslovenska Škola, God. I, Uregjuje i izdaje uč. M. Kolin. Rep. Chile, Antofagasta, 1917.

Jugoslavenski Svijet, New York 1917—18.

Jugoslovenski Sokolski Glasnik, Cleveland O. 1402 E. 40 Str.

Canadski Herald, Wellend Ont. Can. Box 912.

Književna Hronika, Izlazi po potrebi. Izdanje «Biblioteke Jugoslovenske književnosti». Genève, rue de la Synagogue, 31. (Avis littéraire — književni oglas) Genève, 1917 [ćir.]

Kurir. Genève, 1916.

La Patrie Serbe, Vitré (Ille et Vilaine) et Paris, 1916—18.

La Serbie, Genève, 1916—18 [Urednik Dr. L. Marković.]

La Serbie Héroïque, Paris 1917. (Izašao samo jedan broj, posvećen «à la gloire de l'héroïque Serbie»).

Le Colombo, Ajaccio, 1916. (Imao je u svakom broju «Srpska Hronika», koja je štampana na srpskom jeziku, latinicom).

Le Jeune Corse, Ajaccio, 1916. (Srpska Hronika).

Libre Serbie, Genève 1916.

Luča Jugoslavije, «The Light of Yougoslav», New York 1916—17.

Mercure des Balkans, Marseille 1916.

Napred, Bizerta 1916—18. [ćir.]

Narod, izlazi svakoga dana po podne. Glavni urednik Drag. S. Gogić. Vlasnik Krsta Lj. Miletić. Broj 10 lepta. Solun, št. Akvarone, 1917. [ćir.]

Narod, Farrell Pa. 1915—1918.

Nova Srbija, Urednik Naum Dimitrijević, Paris [ćir.]

Novi Svijet, 945 Broadway, Carry, Ind.

Otadžbina Srpska, list, 1917 [ćir.]

Pravda, Solun, 1916—18 [ćir.]

Pregled Listova, Genève, kao rukopis, poverljivo, 1916—18.

Radnička Borba, Cleveland, Ohio, 4054 St. Cl. Ave.

Radnička Straža, Chicago III, 1944 S. Racine due Phone Canal 6094.

Ratni Dnevnik, Solun, 1916—18 [ćir.]

Revue Franco-Macédonienne. Salonique, 1916—17.

Report of the serbian press-bureau in Genève. A view of the enemy Press and Yougoslav information. Confidential (printed as manuscript), Genève, 1918.

Serb Lentinei, New-York, N.Y.

Skerlić, djački list, urednik Mihailo Milinković. Litografisano. [Francuska. — ćir.]

Slovenski Jug, Odesa, 1916—17 [ćir.]

Slovenski Svet, Cleveland, Ohio, 1917—18.

Srbobran, New-York, 1915—18. [ćir.]

Srpske Novine, službeni dnevnik Kraljevine Srbije, Krf, 1916—18 [ćir.]

Srpski Glasnik, Solun, 1916—17 [ćir.]

Srpski Glasnik, San-Francisco, California, 1034, G Gate Ave.

Srpski Dnevnik, «Serbian Daily» New-York, 1915—18 [ćir.]

Srpski List, Le Journal Serbe, organ nezavisnih Srba. Urednik Borislav Sl. Minić, Genève 1917—18, št. «Srpski Kurir», fol. [ćir.]

Srpski Orlić, organ srpskih učenika u Liceju u Bastiji, Bastija-Korzika, 2 aprila 1917, Br. 1. str. 1—8 litografisano. Urednik. Svetozar Stojanović, suplent [ćir.]

The Southern Slav Bulletin, London 1916—17.

Ujedinjenje (L'Union) list za politiku, prosvjetu i privredu. Izlazi dva puta mjesečno. Izdaje crnogorski odbor za narodno ujedinjenje, godina I 1917, fol. št. «Ujedinjenje, — Genève 1918 [ćir.]

Ujedinjeno Srpstvo — «United Serbians», Chicago 1915—18 [ćir.]

Učitelj, organ Udruženja Učitelja: Srba, Hrvata i Slovenaca. Uregjuje: redakcioni odbor. Urednik: Milan St. Nedeljković, školski nadzornik. Godina I. Br. 1 i 2. Novembar—Decembar 1917, 2—32. Pretplata: na godinu 4, na pola godine 2.50, jedan broj 50 st. List izlazi jedanput mesečno. Administration: 3, rue du Sommerard, Paris 1918 [ćir.]

Hrvatska — «Croatia», Calumet, Mich. 1915—18.

Hrvatska Zastava, Chicago III, 1040 W. 18th. Str.

Hrvatski Glasnik, N. S. Pittsburg Pa. 1420 E. Ohio.

Hrvatski Svijet, = New-York, 1915—18.

Clevelandska Amerika, Cleveland, Ohio, 1917—18.

Čas (mesečnik za poduk, izobrazbu in napredak) ilustrovana revija. Uregjuje Frank Kerže Chicago, 1915—18.

Čas, Cleveland, Ohio 1916—18.

III. Књиге на Француском.

Aldisio de Nicola, La Dénationalisation de la Serbie. Extrait de la Revue d'Italie. Livraison du 1er avril 1917, Rome 1917, 12.

Aldisio de Nicolas, La question du Banat. Extrait de la Revue d'Italie du 1er novembre 1915, Rome 1915, 20.

Andonovich M. J. Souvobor et Avala l'épopée serbe en 1914. (Au profit de la Croix-Rouge serbe). 3-36, Fr. 1.

Antonovitch Slavka. La capitale martyre. — Belgrade sous le feu autrichien. Paris 1917, 5-44, P. fr. 1.

Appel des Etudiants Serbes aux Universités neutres du monde en-

tier. «Villa» Société des Etudiants Serbo-Croato-Slovène. Genève 1917, 3-30.

Arène Julien. En Macédoine. P. fr. 3.50.

Arnautovitch Dragomir, Au carrefour de l'Orient. Historique sommaire des chemins de fer serbes et quelques notes sur leur rôle à la guerre et dans l'après-guerre par. -- Les lettres-preface de M.M. Georges Desplas, Léon Bourgeois, Vélissave Voulovitch, Eugène Choucary, Georges Boulanger, Dr. Hinko Hinkovitch. Paris 1917, 3-48. P. fr. 1.

Auerbach Bertrand, Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie.

- IIème édition. Librairie E. Alcan. Paris 1919, XXVI-402, Pr. fr. 10.
- Au secours des enfants serbes. Notre mission en Albanie (janvier 1916). Vendu au profit de l'Association des orphelins de la guerre. Siège social: Paris, 40, quai d'Orléans. 1917, 3-40. P. fr. 2.
- Bain V. et Miladinovitch M. Précis d'histoire serbe. (Préface de Jean Brunles). Paris, librairie Delgrave, 1917, V-XXII—101.
- Barby Henry, Avec l'armée serbe. Paris.
- Barby Henry, L'épopée Serbe, L'agonie d'un Peuple, 1916, P. fr. 3.50.
- Barthon Louis, L'Heure du droit. France, Belgique, Serbie.
- Bechirovsky G. La débacle serbe. Ferd. Wyss, Editeur Berne, 1917, 3-78.
- Belić A. Oui a inventé la Yougoslavie. Pittsburg, 1915.
- Bérard Victor, La Macédoine.
- Bérard Victor, La Serbie. — La Serbie et son histoire. — Les victoires serbes. — Le peuple serbe. — Avec un Avant-Propos de M. Mil. R. Vesnitch, ministre de Serbie à Paris. Librairie Armand Colin, 103, Boulevard Saint-Michel, Paris, 1915. Tous droits de reproduction et d'adaptation réservés pour tous pays. 5-46. Fr. 0.50.
- Bérard Victor, Les Persécutions yougoslaves. (Plon-Nourit and Co., Paris).
- Bérard Victor, Pro Macédonia. Fr. 2.
- Bertrand Pierre, L'Autriche a voulu la grande guerre.
- Bianconi. Carte Ethnographique de l'Ancienne Voyévode Serbe de Hongrie. Paris.
- Bibliothèque Croate — No. 1. Les Yougoslaves et la conférence de Brest-Litovsk. Genève. Impr. E. Chaulmontot, 1918. 3-15. Fr. 0.20.
- Bibliothèque Yougoslave No. 1. Le programme yougoslave (avec une carte). Paris, 1916. 30.
- Bibliothèque Yougoslave No. 2. Le pays et le peuple Yougoslaves. Paris, 1916. 56.
- Bibliothèque Yougoslave No. 3. — Histoire Yougoslave. Paris, 1916, 32.
- Bibliothèque Yougoslave No. 4. Les Lettres, les Sciences et les Arts Yougoslaves. Paris, 1916, 24.
- Boppe Auguste, A la suite du gouvernement serbe (Editions Bossard, Paris, 1917).
- Bojovitch Branko C. Le Drang nach Osten. (La poussée allemande vers l'Orient). Extrait de la «Revue d'Italie» du 1er janvier 1916. Rome 1916, 24.
- Bujac, Colonel (Dr.), L'Heroïque Serbie. Première partie. Les trois glorieuses. (Préface de M. Vesnitch, ministre de Serbie en France). Impr. L. Fournier, 1917, 6-110.
- Canudo Capitaine, Combats d'Orient. Dardanelle—Salonique, 1915-1916. (Collection des «Memoires et récits de guerre», Paris, 1917. Fr. 3.50.
- Chambry René. Pierre I, roi de Serbie. Paris, 1917. Librairie Blond. Fr. 0.60.
- Chansons et Danses Serbes. Ière serie. Vendue au profit du Comité Suisse de secours aux Serbes. Le bénéfice étant destiné aux orphelins serbes. Editeurs Zürcher et Furrer, Zürich, 1917, 16.
- Chéradame André. Le plan pangermaniste démasqué. Paris, 1916, 356.
- Chervin Arthur, L'Autriche et la Hongrie de demain. Les différentes nationalités d'après les langues parlées avec des nombreux tableaux stat. et cartes ethn. Paris—Nancy, 1915, 169.
- Chervin Dr. A., Les Yougo-Slaves Serbes-Croates-Slovènes au point de vue ethnique. Leur union nationale. Conférence faite à Lyon le 26 mars 1916. Extrait du volume des Conférences de l'Association française pour l'Avancement des Sciences. Année 1916. Paris. Secrétariat de l'Association (Hôtel des Sociétés Savantes) 28, rue Serpente. 3-28.
- Colaubani M., médecin-major: En Serbie, avec la mission médicale française (avril—septembre 1915). Extrait du «Bulletin de la Société de Géographie d'Alger et de l'Afrique du Nord». Alger, 1917, 1-12.
- Comité des étudiants serbes, Rapport trimestriel (Extrait de la «Patrie Serbe» No. 10). Paris, 1917, Impr. Vougirard, 1-8.
- Comité vaudois de Secours aux Serbes, Rapport sur son active du 1er octobre au 1er 1917. Lausanne, Imprimerie la Concorde, 2-20.
- Cvijić Jovan, Questions Balkaniques I. Paris—Neuchatel [1916], 80.

D e d i e r J., Traces glaciaires en Albanie et en Nouvelle Serbie. Extrait de «La Géographie, Bulletin de la Société de Géographie [1917, Paris, 325—336].

D e n i s E., La Grande Serbie. Paris, 1915, XIII—336.

D e r j a v i n e N. S., professeur agrégé à l'Université de Petrograde, Les rapports bulgare-serbes et la question macédonienne. Lausanne, Librairie Centrale des nationalités, Rue Caroline, 1918, 7-163. (Berne, Pochon Jent et Bühler, 1918, Fr. 3).

D r i a u l t E d o u a r d, La Question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la grande guerre. VII-ème édition, Paris, 1917, XV—432.

D u n a n M a r c e l, L'invasion de la Serbie et la retraite d'Albanie (octobre 1915—janvier 1916). Extrait de la «Revue franco-macédonienne». Salonique, 1917, 3-40.

E v a n s A r t h u r, Les Slaves de l'Adriatique et la route continentale de Constantinople. Traduit de l'anglais par P. de Lanux. London.

G a u v i n A u g u s t e, L'Europe au jour le jour. Tome I. La crise bosniaque 1908-1909. Paris, 1917, VII—487.

G e n t c h i t c h G. A., Un Cri de Détresse de la Serbie Affamée (Beresiak, Paris).

G e o r g e v i t c h V l a d. R., Deux Marches Serbes, pour piano. Bordeaux [1916], 4.

G e o r g e v i t c h D r. T., La Serbie et Kossovo. Bordeaux, 1916, 12.

G u s t i n ċ i ć D r a g u t i n, Ing., Publication de la Yougoslavie. Vivos voco. Un cadeau à la jeunesse yougoslave pour le nouvel-an 1918 par — — Genève, 1917. Edition «Yougoslavie», 23, Boulevard de la Cluse. Imprimerie Albert Renaud et Cie., Genève. Fr. 1. 1-23.

H i n k o v i t c h H., Les Croates sous le joug magyar. Paris, 1915, 38.

H i n k o v i ć H., Les Yougoslaves, leur Passé — leur Avenir. Extrait de la «Revue Anthropologique» de juin 1916. Paris, 1916, 28.

H a y s m a n s C a m i l l e v., Un appel.

I l l i r i o u s, La Question de Trieste. Genève, 1915, 32.

J o k s i m o v i ć B o ž a, Kolo. Album de danses nationales serbes, transcrites et adoptées au piano. (1917).

K r e k I v a n, Les Slovènes, traduit par A. U. Avec deux cartes. Paris 1917, 85.

K u h n e D r. V i c t o r, Ceux dont on ignore le martyre. (Les Yougoslaves et la guerre). Genève 1917, II—299

K u h n e D r. V i c t o r, Les Bulgares peints par eux-mêmes. Préface de Auguste Gauvain. Lausanne et Paris 1917, VII—314.

K u h n e D r. V i c t o r, Violations du droit des gens par les Bulgares. Extrait de l'ouvrage, actuellement sous presse: «Les Bulgares peints par eux-mêmes.» Genève 1917, 2-me Edition, 20.

L a S e r b i e e t l e M o n t é n é g r o, Comité monténégrin pour l'union nationale. Président : Andriya Radovitch. I Formation du comité. II Programme du comité. III Appel aux Monténégrins. Genève. L. Reggiani, rue du Diorama 16, 1917, 3—15.

L a S e r b i e G l o r i e u s e, L'art et les artistes. Revue d'art ancien et moderne des deux mondes. Numéro spécial. Directeur fondateur Armand Dayot (Paris 1917), 68.

L a s u c c e s s i o n d' A u t r i c h e, Le programme yougo-slave. (Extrait de «Le Genevois» 21 Août 1916), 8.

L a b b é P a u l, L'effort serbe. Paris 1916, 32.

L a n u x d e P i e r r e, La Yougoslavie. La France et les Serbes. Avec une préface de M. Paul Adam. Paris. Librairie Payot et C-ie 106, Boulevard St. Germain, 106, 1916. Tous droits réservés. Fr. 3.50, 1-263.

L a n u x P i e r r e e t T o p l i t z a M i l a n, L'Autriche-Hongrie en guerre contre ses sujets. Edition spéciale de la Reuve Hembdomadaire 8, Rue Garancière. Paris 1915, 50 ct.

L a n u x P. Pierre Lanux en collaboration avec M. A. Ouyévitch: Grammaire élémentaire de la langue serbe. Avec une introduction de M. Vesnić. Paris, Delagrave.

L e l i v r e b l e u s e r b e. Négociations ayant précédé la guerre, 60 st.

L e r e c r u t e m e n t f o r c é d e s S e r b e s p a r l e s B u l g a r e s. Protestations publiques de Genève et Lausanne. Genève, 1917. Edition du journal «La Serbie.» I 5-39. (Im. L. Reggiane, rue de Diorama 16, Genève).

L e R é g i m e P o l i t i q u e d' A u t r i c h e - H o n g r i e e n B o s n i e - H e r z é g o v i n e e t l e s P r o c è s d e H a u t e T r a h i s o n p a r

un Groupe d'Hommes politiques yougoslaves. Annemasse 1916, 102.

Les persécutions des Yougoslaves, Procès politiques (1908—1916) Avant-propos de Victor Bérard. Edition du Fyer, 34. rue Vaneau. Plon-Nourrit et Cie, 8, rue Garancière Paris, 1916. (Im. des Beaux — Arts. A. Moller 79. rue Dareau, Paris 2749), III—VI 7-95.

Les Yougoslaves et la conférence de Brest-Litovsk v. Bibliothèque Croate — No. 1.

Libermann Henri, Face aux Bulgares. La Campagne française en Macedoine serbe. Récits vécus d'un officier de chasseurs à pied (octobre 1915 à janvier 1916). Préf. de Paul Margueritte, del'Academie Goncourt, 1917, Fr. 3.50.

L'œuvre intellectuelle, morale et matérielle de «La Nation Serbe en France». Publié par la Correspondance d'Orient. Paris 1917, 1—15.

Louis André, Le Petit Serbe, Libourne.

L'Unité Yougoslave, Manifeste de la Jeunesse Serbe, Croate et Slovène réunie. Avec une préface de M. le professeur T. S. Masaryk. Paris 1915, IX—53.

L'Université de Belgrade aux Professeurs des Universités des Etats alliés.

Marchon Albert, La France et les Slaves opprimés. Bibliothèque du «Soc», Paris 1917, 14.

Marinović Milan, La Russie a-t-elle vaincu? New-York, 1915.

Marinović Milan, Ce qu'on fait chez nous. Chicago. 1915.

M. Capitaine, L'heroisme serbe, Paris. Imprimerie de J. Dumoulin, 1917, 5—29.

Mélik S. David-bey, Manuel de la conversation: française, anglaise, serbe et greque, pour civils et militaires, Paris, 1917. Editeur Albin Michel.

Memoire Supplémentaire sur la Question Yougoslave, Paris 1916, 12.

Miagkoff E. D., Le Calvaire du peuple serbe, Lausanne, 1916. Im. Starodonb, 85.

Millet Gabriel, L'Ecole greque dans l'architecture byzantine, Paris 1916, XXVII—328.

Moulin Amédée, L'Université française et la Jeunesse serbe, Paris. Edition C. Van Oest et Cie.

Muzet Alphonse, ingénieur. Bibliothèque de Philosophie scientifique, Le Monde balkanique. (Roumains de Roumanie, de Transylvanie et de Bukovine, Serbes de Serbie, de Bosnie, de Croatie, de Dalmatie et du Monténégro, Bulgares, Grecs. Paris. Ernest Flammarion, éditeur, 26 rue Racine 26, 1917. Tous droits de traduction, d'adaptation et de reproduction réservés pour tous les pays 1-314. (Fr. 3.50. Im. Hemmerlé et Cie Paris, rue de Damiette 2. 4 et 4 bis).

Oudanc Capitaine, Notre retraite de Serbie, Salonique, 1917.

Pages d'histoire — 1914—1916 2-e série d. 2. Deuxième Livre bleu serbe 1916. Librairie Militaire Berger—Levrault Paris, 5—7, rue des Beaux-Arts. Nancy, rue des glaces 18, Fr. 1.20, 5—125.

Perovitch Th. Lazare. Les Slaves du lointain passé et leur développement national intellectuel, Paris 1917, 29, Fr. 1.

Perrier Edmond, Joseph Reinach, Mil. R. Vesnitch: L'effort serbe. Discours prononcés à la Sorbonne le 8 février 1917, Paris, Alkan, 1917. (Extrait de la «Revue des sciences politiques du 15 avril 1917) 3—40.

Petroniévitch Dr. B., Sur la valeur de la vie. Extrait de la «Patrie Serbe», No. 9. Paris 1917, 8.

Petronievics Branislav, Sur les nombres infinis de Fontenelle. Roma 1917, 309-316.

Petroniévitch Dragomir, Les Cathédrales de Serbie. Paris 1917.

Petrovitch Pierre II Niegoch, Les Lauriers de la Montagne (Gorski Vijénatz). Traduit du serbe par Divna Vékovitch. Préface de Henri de Régner. Paris 1917, XV—162.

Pittard Eugène, Les Races Belligérantes. Paris et Neuchatel 1916, 95.

Poèmes nationaux du peuple serbe, traduits par la Doctoresse A. Yakchitch et Marcel Robert. Préface de M. Jovan Cvijić (Bloud et Gay, Paris 1918).

Popović Pavle, La Macedoine Serbe, par — — professeur à l'Université de Belgrade. Edition du journal «La Serbie» Genève 1916. 50 ct. 19.

Popović Pavle, Littérature yougoslave. Roma 1915, 18.

Port Etienne, Nos enfants serbes. Paris, Librairie Delagrave 1917, Fr. 1, 20.

Port Etienne, Sur la route d'exil (Notes d'enfants serbes) Angers, G. Grassin 1917, 24.

Prezzolini Giuseppe, La Dalmatie. Traduit de l'italien par Ljubo Radić, docteur en droit. Pr. 1. Im. commerciale Genève, Rue de la Synagogue 31, 1917, I-III 1-60.

Primorac Vuk. La question yougoslave. Etude historique, économique et sociale. Paris, Edition de la société Yougoslavia, 20 rue Cujas, 1918, 7-302. (Vannes. Im. Lafolye frères.)

Pro Macedonia. Polémique de M. Wendel, député socialiste ou Reichstag allemand et de M. Rizoff, ministre de Bulgarie à Berlin au sujet de la Macédoine avec une introduction de Delest. Fr. 1, Paris, Georges Roustan Libraire-Editer, 5 Quai Voltaire, 1918, 3-63.

Radonitch Jov., Le droit historique des Roumains et des Serbes sur le Banat. Extrait de la Revue des Etudes historiques, No. Octobre-Décembre 1916) Paris, Librairie Alphonse Picard et fils, 81 Rue Bonaparte, 27.

Ramette Alcide, Au Secours de la Serbie, Plon. Paris 1917, Fr. 3.50.

Rapport sur la déportation, le recrutement forcé et la dénationalisation de la population serbe dans la Serbie occupée par les autorités austro-hongroises et bulgares. (Genève, Im. Albert Kundig) 1—12.

Reiss R. A., Comment les Austro-Hongrois ont fait la guerre en Serbie Paris 1917, 48.

Reiss R. A., Le soldat serbe. Extrait de la Revue militaire suisse (novembre 1915) Lausanne, Im. Réunies S. A. 1915, 3—19.

Rochel et Tamindjitch, Le Franco-Serbe. Bordeaux, 1916.

Rusiecka Marie, D'Uskub à St. Jean-de-Médua. Souvenirs de la tragique retraite serbe à travers l'Albanie en 1915—16. Avec Préface de M. N. Pérovitch, consul de Serbie à Genève. Tous droits réservés. Au profit de la Croix-Rouge serbe. Impr. Atar, Genève, 1-26, Fr. 1.

Senator Italicus, La question de l'Adriatique. Roma, 1916. 56.

Sérans C. de, Corfou Port-Franc en 1917. Impr. Anagennissus, Corfou, 1917. 1-22.

Sokolovitch P. P. de, Le mirage bulgare et la guerre européenne. Ex-

trait de la «Revue d'histoire diplomatique». Paris, 1917, 93.

Sokolovitch P. P. de, Le problème italo-slave dans la guerre actuelle. Edition spéciale de «La Revue Hebdomadaire. [Paris] 1915, 38.

Sokolovitch P. P. de, Les rapports serbo-roumains. — Passe—Présent—Avenir. [Extrait de «La Revue des Sciences Politiques», 15 juin 1917], Paris, 1917, 367-390.

Sokolovitch P. P. de, Un appel serbe au Russes. Extrait du «Monde Slave», No. 3—4 septembre—octobre Paris, 1917,

Soubbotitch Dr. V. Présentation d'un appareil pour fractures de la cuisse (et de la jambe). Extrait du Bulletin de l'Académie de Médecine. (Seance du 24. octobre 1916). 3.

Soubbotitch V. Quelques considerations sur les avcrismes traumatiques. Extrat du Bulletins et Memoires de la Société de Chirurgie de Paris. (Seance du 16. Fevrier 1916). Paris 1916) 5.

Soubbotitch V. Quelques considerations sur les avcrismes traumatiques. Extrait du Bulletins et Memoires de la Société de Chirurgie de Paris. (Seance du 22 Mars 1917). (Paris 1917) 10.

Stanoïewitch G. M. Le bombardement de l'Université de Belgrade. Avec le Préface de Lucien Poincaré. Paris 1715. 20.

Stoïanovitch Nikola, Bosnie-Herzegovine. Préface de Maurice Muret. Genève 1917, 119

Stoyanovitch Nikola, La Serbie d'hier et de demain, Préface d'André Tardiem, Berger-Levrault. Libraires-Editeurs Paris 5-7, rue des Beaux-Arts. Nancy, rue des Glacis, 18. 1917 V—XIII 1-177, Fr. 3.50.

Sturseuegger C, La Serbie en guerre 1914—16, Episodes vécus et illustrés de 120 photograph. par une Suisseuse au service de la Croix Rouge. Neuchatel, Delaschaux, 1916, 192.

Tamara Attilio, Italiens et Slaves dans l'Adriatique. Traduit de l'italien par France Dorat: Editions Georges Crès et Cie 116, Boulevard Saint-Germain, Paris 7, Rämistrasse, Zurich, 1917, V—IX 1-290, Fr. 3.50.

Tchémerikitch Milan, Le problème Yougoslave. Son importance internationale. Voies de communications longitudinales et transversales. Civili-

sation latine et «kultur» germanique. «Mitteleuropa». La mission de l'Italie. Conclusion. Extrait du Bulletin Monténégrin, No. 5, du 1 décembre 1917. 1—16.

T o m s o n L o u i s L. La retraite de Serbie, Paris...

T. J., Le problème Italo-Slave. Paris 1915. 71.

T. J., Le problème Italo-Slave. Deuxième édition, Paris, 1915. 88.

T r e s i t c h - P a v i t c h i t c h D r., Le régime austro-hongrois. 1917, Imprimerie des Beaux-Arts, 78, rue Dareau, Paris. 3-15.

U n a p p e l des socialistes serbes au monde civilisé avec préface de Camille Huysmans. Uppsala. 1917. Appelbergs Boktryckeri A. B. 3-37.

V e l l a y C a r., La Question de l'Adriatique. Hubr.-ie Chapelot, 1915, Paris. 125.

V e s n i t c h M i l., Correspondent de l'Institut. Le vraie cause de la guerre européenne. L'unique sécurité de la Paix. (Editions de la Revue Politique et Littéraire. Revue Bleue).

V i v a n t e A n g e l o. L'irrédundantisme adriatique. Traduction française par Tergestinus. Editeur: Imprimerie commerciale, Genève, Rue de la Synagogue, 31, 1917. VII-XVI—1-266. Fr. 3.40.

V o i n o v i t c h L. comte, La Dalmatie, l'Italie et l'unité yougoslave (1797-1917). Une contribution à la future paix européenne. Genève—Bale—Lyon, Georg et Co., Librairies-Editeurs 1917. (Sa prilozima i kartama). IX-CIX—3-380, Fr. 4.

V o i n o v i t c h L o u i s C o m t e, La monarchie française dans l'Adriatique. Histoire de relations de la France avec la République de Raguse (1667-1789) Préface du Ernest Denis, professeur à la Sorbonne. Paris—Barcelone, Blond et Gay, éditeurs, 1917. XXX—241.

V o j n o v i ć I v o. — I. V o j n o v i ć et son poème dramatique, «La Résurrection de Lazare», par Miodrag Ibrovac, professeur agrégé des lettres. Paris. 32.

V o š n j a k B. L'administration française dans les pays yougoslave (1809—1813). Extrait de la «Revue des sciences politiques» 15 août 1917. Paris 1917, 100—116.

X. X. X., L'Italie et les Yougoslaves. Les thèses en présence (Le Correspondant, 10 février 1918, 458-488).

Y a k c h i t c h G. La Bulgarie et les alliés. Paris 1916, 47.

Y a k s c h i t c h G r e g o i r e, Le Banat. Editeur spéciale de la Revue Hebd. Paris 1915, 32.

Y a k c h i t c h G r e g o i r e, L'Europe et la résurrection de la Serbie (1804—1834). Avec une préface de M. Emile Haumant. Paris 1917, X et 528.

Z é b i t c h M i l o r a d e, La Serbie agricole et sa Démocratie, préface de Yves Giyot. Berger-Levzault, éditeur. Paris 1917.

Ž u j o v i ć J o v a n M., Les Serbes. Paris 1917, 44.

Ž u j o v i ć J o v a n M., Sur l'agriculture et les paysans en Serbie. Paris 1917, 24.

IV. КЊИГЕ НА ЕНГЛЕСКОМ.

A b e r g H a n s K e y, Bland Serber och Arnauter, Stockholm 1916, 112.

A i t k e n C h a r l e s, Mestrovic—Racki—Rosandic, London 1917. 1—16.

A l d r i g a M. O l i v e r, The Retreat from Serbia through Montenegro and Albania...

A. Serbian Poet, Without home or country. Published by Kossovo Day Committee, London 1916, 16.

A u s t r o - M a g y a r J u d i c i a l C r i m e s, Persecutions of the Jugoslavs. Political Trials 1908—16. With a Preface by William Joynson-Hicks, M. P. London 1916, 94.

B a l k a n i c u s, The aspirations of Bulgaria, London 1915, XXVII et 249.

B é r a r d V i c t o r, Heroic Serbia, from the French of — — Printed for the Kossovo Committee. Price Three-pence net, London 1916, 36.

B r o w n e C o l o n e l S p e n c e r, The heroic Serbia, an Appeal for Help. Wey month 1917, 16.

B u r g e s s F r a n c i s a n d V o y e s l a v Y a n i t c h. The music of the Serbian. Liturgy, London 1917, 32.

C h e r a d a m e A n d r e, The Pan-German plot unmasked. Franslated by Lady Frares, London 1916.

C h r i s t i a n i t y a n d W a r, lettres of a Serbian to his English Friend. Second Edition, London 1915, 32.

Copeland S. Fanny, The Women of Serbia (Kosovo Committee).

Coryn Sidney, Serbia and Human Freedome. Serbian Information Bureau, San Francisco Caliphornia. Bruce Porter, President 3-13 et 3, p. 10 cents.

Curčin Dr. M. British Women in Serbia and the war. (London) 1916, 15.

Darby Ernest, 5. Parkes K.

Davies E. Chivers, A little Serbian Phrase Book, 1916.

Davies Ellen Chivers, A Farmer in Serbia. London 1916, 248.

Exhibition of serbo-croatian artists, Mestrovic — Racki — Rosandic. Grafton Gallery, 1917, 1—19.

Forbes Nevill, Easy serbian for our men abroad, and How to Pronounce it by Nevill Forbes, m. a. and Captain Keyworth: Second Edition. Price sixpence net. London: Kegan Paul, Trench, Trübner et Co. Ltd. Broadway House, 68—74, Carter Lane, E. C. And 25, Museum Street, W. C.

Forbes Nevill, The Southeurn Slavs. (Oxford Pamphlets, 1914—15). Oxford, 32.

Forbes Nevill, Arnold J. Tynbee, D. Mitrany, D. G. Hogarth. The Balkans. A history of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey. Oxford 1915, 407.

Georgevitch Dr. T. Serbia and Kosovo. (London) 1916, 16.

Georgevitch Dr. T. R. Serbian habits and customs (Extract from «Folk-Lore», March 31 st. 1917), 36—51.

Gordon — Gordon Smith. Through the Serbian Campaign. With a preface by M. S. Bochevich formerly Serbian Minister at the Court of St. James. London 1916, XVI et 319.

Gordon Jan. A Balkan Freebooter. London 1916.

Gordon Mr. and Mrs. Jan. The Luck of thirteeu. London 1916, VIII et 378.

Hincović H. The Jugoslavs in Future Europe. London, 62 (1916).

Hogarth D. G. v. Forbes N.

Jones Fortier. With Serbia into exile. London 1916, 447.

Kara-Georgevitch Alexis Princess. For the better tour. London. Constable and company limited. 1917, 7—155.

King Peter of Serbia as soldier.

(King Peter in the trenches and in exile — Serbia and the Serbs, 4) 4.

Kosor Josip, People of the Universe. Four Serbo-Croatian Plays (The Woman. — Passion's Furnace. — Reconciliation.—The Invincible Stip). London Hendersons 66 Charing cross road, 1917, 5—339.

Kosovo Day (1389—1916). Report and two Lectures published by the Kosovo Day Committee. (London 1916), 36.

Laffen R. G. D. The guardans of the Gate: Historical lectures on the Serbs. Oxford, Clarendon Press 53 net.

Loyson Paul Hyacinthe. The Glorify of Serbia. Being a Reprint from «The Gods in the Battle» by — — — translated by Lady Frazer, with a Preface by V. R. Savić. (London 1917), 17.

Macedonia and the Macedonian Population. (London 1917), 15.

Marjanović Milan, Jugoslav Culture, 15.

Marriott J. A. R. A History of the Eastern Question from Advent of the Ottoman to the Outbreak of the European War. Oxford, 1916.

Matthews Dr. Caroline. Experiences of a Woman Doctor in Serbia. London 1916.

Meredith Owen, Serbski pesme or National songs of Serbia, with a preface by G. H. Powell. London 1917. XXXIII et 159.

Mijatovitch Madame Elodie L. Serbian Fairy Tales, translated from the Serbian by — — — illustrated by Sidney Stanley, London 1917, VIII et 204.

Mijatovich Count Chedomille. The memoirs of a Balkan Diplomatist. London 1917, XII et 340.

Mitrany v. Forbes N.

Müge Maximilian A. Serbian Folk Songs, Fairy Tales and Proverbs. London 1916, 167.

National Proverbs. Serbia. London 1917, 91.

Note addressed by the Royal Government of Serbia to the Governments Signatories of the Hague Conventions on the violations of the law of nations committed by the German, Austrian and Bulgarian Authorities in occupied Serbian Territories. Paris—Nancy 1916, 110.

Old Serbian Churches. (Ser-

bia and the Serbes, 2. Serbian Churches I.) 4.

Parkes Kineton and Ernest Darby. Three serbian songs. London 1917, 14.

Petronievics B. and A. S. Woodward. On the pectoral and pelvic Arches of the British Museum Specimen of Archaeopteryx. From «Proceedings of the Zoological Society of London». April, 1917).

Petronievics Dr. Branislav. Slav Achievement in advanced science, London 1917, 32.

Popović Pavle, Serbian Macedonia, an historical survey. With Preface by A. H. E. Taylor, London 1916, 32.

Popović P. The Literature of the Southern Slavs. London 1917, 16.

Price. The Dawn of Armageddon or «The provocation by Serbia» By Crawford Price, London. Simpkin Marshall, Hamilton, Kent & Co. Ltd. Sixpence net.

Reiss R. A. Austro-Hungarian Atrocities (Simpkin, Marshall and Co., Ltd.)

Reiss R. A. Report upon the atrocities committed by the Austro-Hungarian army during the first invasion of Serbia. English translation by F. S. Copeland, London 1916, XII et 192.

Rood John. The War in Eastern Europe. Pictured by R. Robinson, London 1916, XV et 334.

Sandes Flora. An English Woman—Sergent in the Serbian Army. London 1916, X et 242.

Savić R. Vladislav. South—Eastern Europe The main Problem of the present World Struggle by — — Former Head of the Press Bureau in the Serbian Foreign Office. Introduction by Nicholas Murray Butler President, Columbia University New-York Chicago Toronto Fleming H. Revell Company London and Edinburgh, Fr. 1.50, 7-276

Savić Vladislav R. The Reconstruction of South—eastern Europe. With a Preface by Sir James George Frazer, London 1917. IX et 280.

Serbia and the Serbs. (The House of Karageorgevitch and the Serbian Army. The Serbian People). 4.

Seton R. W. Watson, D. Litt. The Balkans, Italy and Adriatic. With two maps. Second edition. London 1916, 79.

Seton R. W. Watson. German, Slav and Magyar, London 1916.

Seton R. W. Watson. Serbian Ballads. Translated by — — London, 1916, 16.

Seton R. W. Watson. Serbia yesterday, to-day and to-morrow. A school Adress. Published for the Kossovo Day Committee, 24.

Seton R. W. Watson, Italy and the Adriatic. London 1916.

Seton R. W. Watson. The rise of Nationality in the Balkans. Constable et Co. Ltd. London, 1918, (10—6 net.).

Seton R. W. Watson. The Spirit of the Serb. (Reprinted by kind permission of Messrs. A. and C. Black from «The Spirit of the Allied Nations», edited by Sidney Low.) London 1915, 31.

Soubotitch Dr. V. Apparatus for treatment of fractures of the femur and of the leg. Reprinted from the British Medical Journal, May 19th, 1917, London 1917, 3.

Stead Alfred. The Truth about Bulgaria. (Reprinted from the »English Review by kind permission of the Editor). 8.

Steed W. v. Torre A.

Stebbing E. P. At the Serbian Front in Macedonia. Illustrated with photographs by the author, London, John Lave, 1917 XI et 245 6— net.

Stobart Mrs. St. Clair, The flaming sword in Serbia and elsewhere. London 1917, 325.

Taylor A. H. E., The future of the Southern Slavs. London 1917, 319.

Temperley Harold W., History of Serbia. London 1917, X et 359.

The Experiences of a Unit in the Great Retreat (Serbia 1915. London 1916), 33.

The Lay of Kossovo, History and Poetry on Serbia's Past and Present. Published by Kossovo Day Committee. London 1917, 35.

The Southern Slav Library — I, The Southern Slav Programme, with a map. London 1915, 32.

The Southern Slav Library — II, The Southern Slavs: Land and People. With a map. London 1916, 64.

The Southern Slav Library — III, A Sketch of Southern Slav History. London, 32.

The Southern Slav Libra-

ry — IV, Sothern Slav Culture. London 1916, 24.

The Southern Slav Library — V, Idea of Southern Slav Unity. London 1916, 35.

The Southern Slav Library — VI, Political and social Conditions in Slovene Lands (Carniola, Carinthia, Illyrian Littoral and Styria). London 1916, 36.

Torre Andrea, Wickhem Steed Italianos y Yugoslavos del Adriatico. Antofagasta 1916, 11.

Toynbee Arnold J. v. Forbes N.

Velimirović El Padre Nicolas, Serbia, Antofagasta 1916, 15.

Velimirović Nikolas, The Soul of Serbia. London 1916, 19.

Velimirovitch Nickolas, The Soul of Serbia, lectures delivered before the Universities of Cambridge and Birmingham and in London and elsewhere in England. London 1916, 96.

Velimirovitch Nikolas: Na engleskom :

Kosovo-Dan. London.

Molitva Gospodnja. London 1917 (II izdanje).

Nauka i vaspitanje. London.

New Ideal in Education. London 1916.

The Religious Spirit of the Slavs (Macmillan and Co.) 1916.

Serbia in Light and Darkness (Longmans, Green and Co.) 1916.

Christianity and War.

Tragedija Srbije. London 1916.

Two Churches in one Naton.

Veselitsky G. de, The German

Peril and the Grand Alliance (Fischer Union).

Vošnjak Bogumil, A Bulwark against Germany. London 1917, 270.

Vošnjak Bogumil, A chapter of the old Slovenian Democracy, with an epilogue by Niko Županić, Ph. D. Reprinted from the Cornhill Magazin, August 1917. London 1917, 24.

Vošnjak Bogumil, A dying empire. With a preface by T. P. O' Connor. London, George Allen et Union, ltd. 1918, 5—8 et 11—198.

Vošnjak Dr. Bogumil, Jugoslav Nationalism. Three Lectures. With an Address delivered by M. E. Sadler, Esq, (Vice-Chancellor of Leeds University) on Kossovo Day 1916. London, 47.

Waring L. F., Serbia. With a preface by Jovan M. Jovanovitch, Serbian Minister in London. Home University Library of Modern Knowledge. No. 167. London 1917, XVII et 256.

Watson v. Seton.

Wiles J. W., M. A. Serbian Songs and Poems, translated by ---. London 1917, 80.

Winne May, An English girl in Serbia. London 1916.

Woodward v. Petronievics.

Županić Dr. N., Map of Southern Slav Territory. Published on behalf of the Yugoslav Committee. London. Price 6d. 1915.

Zupanic Dr. Niko, The strategical Significance of Serbia. London 1915, 16.

Yanitch V. v. Burgess.

Yusuf A. Ali, Meštrović and Serbian Sculpture. London 1916, 32.

V. Књиге на руском.

Belić i Stanoević, Borba za duhovnoe i političeskoe objedinenie Serbov, Horvatov i Sloveicev. Lekcii pročitanie prof. A. M. Beličem i S. L. Stanoevičem i Petrogradskom Univerzitetje. Russko-serbskaja biblioteka 5. Odessa, 1917. 1-76. 80 kop. [ćir.]

Velej Šarl, Vopros ob Adriatičeskom Morje. S predislovijem prof. N. M. Karjejeva. Perevod s francuskago. Russko-serbskaja biblioteka 4. Odessa 1917. 1-5—120. 1 rub. [ćir.]

Veritas i E. P. Semenov, Predatelstvo Bolgarii. — Dokumentalnaja Istorija Bolgaro-Serbskoi vojnu 1913 g. i vstuplenie Bolgarii v lono germa-

nizma (1914—1915). Petrograd, 1916 219. [ćir.]

Dimitrievič D. I. Sojuz Bolgarii s Germaniei pered sudom svobodnoi Rossii. S predislovijem M. V. Rodzanko, Petrograd, 1917. 105. [ćir.]

Lavrin Janko, Vstranje vječnoj vojni (U zemlji večitog rata) od — — dopisnika «Novog Vremena». Petrograd, 1916. [ćir.]

Lavrov P. A. Kulturno - nacionalno jedinstvo Srba i Hrvata. Petrograd, 1917. VI—156. 1 rub. [ćir.]

Precolini D., Dalmacija. Prevod s italijanskago. Russko-serbskaja bi-

blioteka 2. Odessa, 1917. 1-114. 1 rub. [ćir.]

Semenov E. P., V. Veritas.

Serbski Zbornik. Tipografija Bernmana, Jurjev 1919. 1-14. [ćir.]

Seton-Vatson R. V., Balkan, Italija i Adriatičeskoe Morje. S priloženjem karti. Perevod s angliskago.

Russko-serbskaja biblioteka 6. Odessa, 1917. 1-6—94. 1 rub. [ćir.]

Stanojevič S. v. Belič A.

Gemovič Marko P., Ideja mira i međunarodnoe ravnopravie. Odessa, 1916. 95. 75 kop. [ćir.]

Gemovič Marko P., Sovremennija Slavjanskija Problemi. Petrograd, 1915. 115. [ćir.]

VI. Књиге на италијанском.

D'Anunzio Gabriele, Ode alla nazione serba. Venezia, 1915. 31.

Bresina Ignazio, I nostri vicini slavi. Firenze, 1915. 23.

Colajanni Napoleone, prof., deputato al parlamento: Il pensiero di Giuseppe Mazzini sulla politica balcanica e sull'avvenire degli Slavi. Libreria politica moderna, Roma, Rivista Popolare Napoli, 1915. 3-39. 15 ct.

Gayda Virginio, La Dalmazia. A cura de «L'ora presente». Torino, 1915. (I probl. attuali No. 4). 25.

Givanovitch Thomas, Sulle nozioni fondamentali del diritto criminale, nella letteratura criminale-giuridica italiana. Enrico Ferri. Nota all'articolo del Prof. Givanovitch. Società Editrice Libreria, Milano, Via Ausonio, 32. — Goll. De Cristof., 54-55. 1—41.

Gorrini Giovanni, La Serbia nelle presenti e future relazioni con l'Italia. Torino, 1917. 55.

Illyricus (Voinovitch L.), Dalmazia et Italia, Consigli ed Avvertimenti. Roma, Enrico Voghera, Editore, 1915.

Manzini Renato, La reintegratione di ogni patria libera. Italia—Belgio—Serbia. Roma, 1917. 17.

Massi Bruno, Serbia (Sveska 1 zbirke «La Collezione Politica»). Izdanje: L'Altivita Nazionale — Roma, 1917, 47.

Pethinato G., Rossia, Balcan e Italia: Problemi Ital. N. 11, feb. 1915. Ravà Co., Ed., Milano. 27.

Prezzolini Giuseppe, La Dalmazia. Firenze, 1915. 74.

Stoyanović Costa, La Questione Macedone dalla Nuova Antologia. Roma, 1915. 14.

Tommaseo Niccolo, Scintille traduzione dal serbo-croato con introduzione storico-critica di Luigi Voinovitch, prefazione di Giorgio d'Acandia. Catania. Francesco Battiato, editore, 1916. 5-96.

Voinovitch Luigi Conte, Dalmazia, Italia ed unità jugoslava (1797—1917). Un contributo alla futura pace europea. Genève—Lyon. Georg et Co., Libraires-Editeurs, 1917. IX-CV. 1-398. Fr. 4.

X. X. X. (Voinovitch L.), L'Ora della Dalmazia. Lettera di uno Slavo a un amico Italiano, A cura dell' «Unità», Firenze, Stabilimento tipografico Aldino, 1915.

VII. Књиге на немачком.

Andonovitch M. J., Offener Brief. Dans Königreich Serbien gegenüber dem bulgarischen Unfug beleuchtet von M. J. Andonovitch, Professor der Belgrader Universität. Die serbische Antwort auf die bulgarische Darstellung des dritten Balkankrieges. Frieberg, Schweiz 1916, 19.

Beck Gottfried, Ungarns Rolle im Weltkrieg. Lausanne 1917, 247.

* * * Oesterreichische Kriegsziele. Bern 1917, Verlag Ferd. Wyss.

Slavicus, Oesterreich-Ungarn und Südslavische Frage. Bern 1917. Verlag Ferd. Wyss.

VIII. Књиге на разним језицима.

Barby Henry, corresponsal del «Journal». La Epopeya Serbia. La agonia de un pueblo. Ediciones volja.

Imprenta Skarnis — Antofagasta 1917, X, 4—232. [na španskom].

Bonačić Lukas D., Primer Con-

gresso de los Eslavos Meridionales de Sud América — Punta Arenas, Magallanes (Chille) Imp. y Enc. Croata, 1916.

De marteting van Servië (officiel verslag) Amsterdam, von Hol-

kama et Wawendorf 1917 [na holandskom i francuskom].

Jensen Alfred, Slaveona och Världskriget. Stockholm 1916, 261 [na švedskom].

Dopune.

Les souffrances d'un peuple. Mémoire du parti socialiste serbe présenté au Comité International à Stockholm avec préface de Camille Huysmans. Réquisitoire de Tressitch Pavitchitch et d'autres députés yougoslaves prononcé au parlement de Vienne. «Il se peut que la Serbie subsiste, mais il n'y aura plus de Serbes» par Maurice Muret. Geneve, 1918. Librairie Kundig, 1—59.

Bacc Gottfried, Le rôle de la Hongrie dans la guerre mondiale. Lausanne...

Srpsko-pravoslavni i francusko katolički kalendar za 1919. Ajaccio, Impr. Cynos. Fr. 0.30.

Evans Soi Arthur, Les Slaves de l'Adriatique et la Route continental de Constantinople. Avec deux cartes. Traduit de l'anglais par P. de Lanux. London 1916, 39.

Skraćenice: Št. = štamparija; Im. = imprimerie; Izd. = izdanje; c. = cena; P. = prix; s. = strana; p. = pages; f. = franc; dr. = drahma; sv. = sveska; l. = lepti; san. = santim; d. = dinar; lis. = list; lir. = lira; r. = rublja; ćir. = ćirilica.

U toku samog štampanja pojavile su se mnoge teškoće. Izmenjena je zbog toga interpunkcija, naslovi originala objavljenih ćirilicom štampani su latinicom, format knjiga nije obeležen, tačke zamenjivane zapetama i t. d.

ИЗВЕШТАЈ

ФОНДА БОСАНСКО ХЕРЦЕГОВАЧКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ.

Приходи.

(Имена пошиљака бележимо онако како су нам достављана при новчаним упутницама, у француским францима.)

1.)	31. VIII. 1916. Отаџбина, Њујорк	2941.80 фр.
2.)	19. IX. » Српско Јединство, Њикаго	1171.20 »
3.)	4. X. » Срп. Добр. Друштво Гусле, Декалб	290.— »
4.)	4. X. 1916. Српско Црногорско Помоћно Друштво, Минеаполис	333.70 »
5.)	20. X. 1916. Српско Добр. Друштво Једин- ство, Лос Анџелос	9660.— »
6.)	24. X. 1916. Српско Добр. Друштво Једин- ство и Слобода, Сијатло	128.75 »
7.)	1. XI. 1916. А. Деспић, Њујорк (прилог из Гере и Дитројта)	810.70 »
8.)	22. XII. 1916. Г. Дедијер, Анаконда	3087.— »
9.)	10. XII. 1916. So Amer. Club, Сијатло	373.35 »
10.)	10. XII. 1917. Југословенска Народна Од- брана, Беркрик	626.25 »
11.)	14. XII. 1916. Максим Милићевић, Хегевић	510.— »
12.)	22. XII. 1916. Serb. Orphan Society, Окланд	6357.55 »
13.)	2. I. 1947. Serb. Montenegr. L. et V. Society, Сан Франциско	14.618.75 »
14.)	22. XII. 1916. М. Милићевић, Хегевић (преко † В. Гаџиновића)	20.35 »
15.)	13. I. 1917. Прота Ј. Крајновић, Johnstown	288.— »
16.)	27. III. 1917. Одбор, Сисеро (без друге ознаке)	578.85 »
17.)	31. III. 1917. Срп. Народ. Одбрана, Тонопа	896.10 »
18.)	31. III. 1917. Српско Бокешко Братимство (без ознаке места)	1293.— »
19.)	31. III. 1917. Bank of Pittsburgh (без друге ознаке)	285.— »
20.)	5. IV. 1917. Срп. Народ. Одбрана, Њујорк (означене само три главне ставке, без списка прилагача)	24,975.— »
21.)	7. XII. 1916. Петар Слеччевић и † В. Га- џиновић (од распродатих књига)	522.23 »
22.)	18. I. 1918. Новица Милошевић, Лос Ан- џелос (од распродате књиге преко А. Деспића, Њујорк)	105.15 »
23.)	10. II. 1918. Јован Ракић, Сијатло (скупљено на блок, преко Срп. Др. Ц. Крста, Женева	42.45 »

Свега : 69.915.18 фр.

Расходи.

1.) на помоћи	16.195.47 фр.
2.) на зајмове	3.469.57 »
3.) на трошкове организације, за публикације и канцеларију	5.461.42 »
4.) Зајам «Просвети» (за издање Алманаха и Библиотеке)	4.125.65 »

Свега: 29.252.11 фр.

При закључку рачуна дошло је преко Срп. Црв. Крста у Женеви од Гл. Одбора С. Н. О. у Америци (и то: Бож. Дарак Сав. Србобрана Дол. 500.—. Ђ. Ковачевић, Фрезно: Дол. 55.—. И. Правица, Ловел: Дол. 35.50. С. Н. О. Дитроит: Дол. 83.—. С. Н. О. Хегевић: Дол. 190.—.) Свега: швајц. франака 3842.57.

Фондови се налазе у Банкама *Crédit Lyonnais* и *Banque Fédérale* у Женеви.

(Примедба: Умољени смо од Одбора Бос.-Херц. Емиграције да донесемо овај сумарни извештај; детаљни извештај о издатцима Одбор ће поднети накнадно, преко Пододборâ Просвете).

ФОНД ДРУШТВА ПРОСВЕТЕ.

Приходи.

1.) 20. X. 1916. Пододбор Просвете, Ђикаго	583.10 фр.
2.) 2. I. 1917. » » »	1166.18 »
3.) 31. Ш. 1917. Пододб. Просвете, Минеаполис	1371.80 »
4.) 15. Ш. и 11. IV. 1917. Од распродатих књига Библиотеке Просвете	52.22 »

Свега: 3173.30 фр.

Расходи.

1.) За издавање Алманаха и Библиотеке Просвете, досад	7298.95 фр.
---	-------------

(Утрошена је дакле сва готовина и узајмљено још 4125.65 франц. франака од Фонда Бос. Херц. Емиграције).

Библиотека Просвете издала је досад (април 1918) ове свеске:

1) П. Слеччевић: Приватна Иницијатива у националном раду. 2) Др. И. Гмајнер: Савремени хрватски покрет за народно уједињење. 3) Др. Б. Марковић: Наше народно уједињење. —

Уредништво Библиотеке приредило је досад ова предавања (почевши од 21. II, сваког четвртка):

1—3. В. споменуте свеске Библиотеке. 4) В. Фабјанчић: Савремени нар. покрет у Словеначкој. 5) Др. М. Косић: Аустро-Угарска политика у Војводини. 6) Др. Е. Крулеј: Шта Словеначка доноси Југославији. 7) М. Чемериќић: Нове Области. 8) М. Пјанић: Преглед наших губитака у овом рату. Савремена акција Срба у Монархији. 9) Ј. Поповић: Савремени чешко-словачки покрет за ослобођење. 10) Др. Н. Стојановић: Реферат о збору потлачених народа, у Риму. —

ОД УРЕДНИШТВА.

ШТА САД?

Тако се питао уочи 1914 године, у уводном чланку последњег Календара Просвете, његов уредник Ристо Радуловић. «Прошла година — писаше тада Ристо — промијенила је потпуно ситуацију српског народа... За годину дана свршило се, што се столећима дубоко у души желило, и што се као жива рана у срцу носило... Дунавска Монархија... у српским побједама гледала је своје поразе. И не знајући куд да окрене иначе бесплодну акцију, она је повела поход на своје поданике — Србе!...» Али «са задовољством можемо констатовати, да смо свуда остали на биљези и да смо способни подносити и теже напоре. Солидарност српска испољила се овог пута највише и најсвјесније...» Шта сад? Организујмо се — одговарао је Радуловић. — «Ми смо још увијек мали народ и немамо никог на одбацивање.»

Тај глас сувог Претече у босанској пустињи добро су разумели тирани господари. Па су Радуловића бацили у тамницу и били га железним бичевима, докле га у арадским тунелима нису на муке уморили. Добри Ристо, они хоћаху да убију Идеју коју ти прорицаше, па видећи да она остаје свуда и у свакоме, прегоше да нам искорене цео народ. Преко два милијуна југословенских живота оде с тобом на Онај Свет. Столетна рана за коју говораше да се залечила, претворила се у сто рана, и крв нам лопти на све стране. Ако ти онда нисмо имали никог на одбацивање, шта смо сад, шта ли сад да радимо?

И Просвету су хтели да угасе. Па јој паству растераше, и Дом обурваше, ишчупавши из њега

тебе, мозак њен, и Васиља Грђића, срце њено. Безумници, не знађаху да Просвета беше неумрли Дух, пламен у коме се јавио нагомилани жар целог оног народа. Срели су је на фронту, с копљем у руци, како предводи чланове негдањих својих Пододбора, Сокола, Побратимстава, ђака. И док они стадоше да јој на ново суде по босанским судницама, не би боја од Јадрана до Егејског Мора и Добруче где добровољци, добрим делом задојени Просветиним млеком, не делише зло и добро с браћом из две Краљевине. Национална солидарност коју ти Ристо, констатоваше уочи 1914, показала се данас у несравњивој мери. Данас нема покрета, нема јавне речи где не радимо и не говоримо заједно, не само сви Срби, него сви Југословени, у Дунавској Монархији и изван ње. Без Лазареве клетве, мирно и свесно, последњи убоги сиромах наш оставља алат, и обилази глобус, да дође на рочиште. Твоја заветна идеја, идеја нашег јединства, још једина може да нам грдне ране завије: и ко би тај завој сада раскинуо, раскинуо би нам, бојим се, животном било.

Две године пре твога чланка, у истом календару и под истим насловом, Стојан Новаковић такођер већ покојни, проповедао је да се народна уједињења врше и културним средствима а не само револуционарним. У четвртој години Великог Рата, ми увиђамо да *сам* топ одиста није довољан да разбије наше преграде. Иза фронтова све се јаче осећа мобилисање нових демократских снага, нове просвећености. И у то време, наша Просвета јавља се ево опет у старој улози, међу слободним избеглицама у Америци, да својом буктињом припали нове Пододборе у Ђикагу, Бјути, Декалбу, Хегевићу, Анаконди, Минеаполису и Сент Паулу, Сент Луису, Оклан-

ду и Лос Анђелосу, и како чујемо недавно у Портланду. Јавља се јер данас више него икад потребни су нам баш они методи чији је модел било друштво Просвета одувек: *демократски и широко заснован рад у народу, приватна иницијатива, узвишеност изнад странака, потврђивање јединства стварном заједницом у културном раду*, коју нам ништа спречити не може. Просвета која је од увек ширила свој програм, данас га шири још више: па ако је 1912 предлагала да се федерализују све српске културне установе, она данас тежи да се што пре и што више везује културна акција свих Југословена. Она предлаже да се међу Хрватима и Словенцима стварају организације аналогне њојзи, које би се после могле с њоме да вежу. Тај југословенски идеал, узвишен изнад сваке војничке среће и несреће, и те методе рада за сами народ, Просвета жели да проповеда и овим *Алманахом*, и својом *Библиотеком*, и својом целом организацијом. Никла у ономе средишту нашег народа где је политички развој имао најмање маха, али у средишту које је од увек па до данас било највише угрожено и највише страдало, Просвета је баш из тога наследног бола могла да оживотивори ону своју примерну моралност; а то исто њено порекло између нашег, југословенског Истока и Запада, намењује јој улогу спајања, и чини њене методе једнако привлачивим на обе стране.

Баш у време кад *Алманах* излази из штампе, у великој Француској један од пријатеља југословенских (Е. Дени) ствара Грађанску Лигу (*Ligue civique*) са сличним задатком приватне иницијативе. Јавност је тај покрет поздравила са овако одушевљеним речима: «Људи од рада духовног и од рада телесног, газде и послуге, трговци, индустријалци,

радници, сељаци, људи које иначе раздваја разлика сталежа и схватања и вере, — сви заједно суделују у једној вишој јединици... *сваки* од њих дужан је да, по својој снази, да свој прилог за народну одбрану. ...Упозорити нас на ту дужност, дисциплиновати нас да је боље испунимо, то је циљ Грађанске Лиге... циљ у исто време и *васпитни и патриотски*. Она позива Владу да предузме све мере које изискује спас домовине... и да подвргне све појединачне интересе интересу општем... Она опомиње народне представнике да строго и до краја поштују пакт народног јединства... Грађанска Лига хоће да шири своју делатност једним двонедељним листом који ће да ствара жељено расположење духова... и предавањима, која ће се приређивати под њезиним покровитељством.» (Journal des Débats, 17. III.) Овај програм из културне Француске, који се од речи до речи може применити на нашу Просвету, показује у исто време колико је тек код нас њезин циљ оправдан и висок.

Така је Просвета којом живи овај *Алманах*. У часу опелâ без краја, и где нам национално осећање добива дубине религије, Просвета као велики бели анђеоло обара с пиететом копље наопако, и диже своју зубљу, да мрачна чела расветли, да чистих срца нађе, и да им одмереним гласом понови своје старе речи: Устај, живи, бори се, не клони!

НАПОМЕНА О ИЗДАЊУ.

Издање Алманаха наилазило је на цео низ потешкоћа, и то је нажалост оставило трага у његовој опреми. Како су сараднички чланци стизали врло нередовно, а како смо желели да ипак очувамо почетни план, то смо морали, да не би одвише дуго чекали, да прескачемо многе табакe и да их накнадно пунимо. При томе је наравно уредник морао да додаје наслова, срезаних према потреби простора, односно да надомештава изостале радове. Услед несташнице жељеног папира, опрема није испала како смо желели, а услед несташнице штампарије која би нам била потпуно на расположењу, као и несташнице слова и знакова, слагање и штампање вршило се неправилно, па је остало у тексту и крупнијих омашака. При споменутом преудешавању и смањивању чланака, испало је н. пр. на стр. 203 да је песма Бах и Кватерник посвећена Павлу Бастајићу, а на страни 321 остала је неспоменута *La Patrie Serbe*, лист који за омладину уређује Г. Драгомир Иконић у Паризу, и који заслужује да се спомене и у том скраћеном изводу. У Акцији Уметника, изостали су главнији преводиоци нар. песама, као Ватсон, Мередит, Вајлс, Гђа. Мијатовић, А. Јакшић. Потешкоће у саобраћају као, опет, у простору ограничиле су нас у избору донесених слика. Надамо се да ће поштовани читаоци разумети и извинити. —

И С П Р А В Ц И

Молимо читаоца да поправи у тексту бар најглавније
штампарске грешке, и да метне како следи:

Страна	27	ред	4	одоздо:	четку
»	39	»	7	»	lјубавi k
»	59	»	16	»	до
»	77	»	10	»	инспирисаних
»	79	»	18	»	материјални.
»	84	»	11	одозго:	које (без запете)
»	89	»	9	»	укорењене
»	95	»	21	»	су
»	96	»	21	»	једног
»	101	»	19	»	је
»	110	»	17	»	обласне (место: обичне)
»	110	»	4	одоздо:	2 милиона
»	110	»	18	»	подузећа
»	112	»	7	»	оазе
»	112	»	7	»	томе
»	113	»	18	одозго:	Др. А.
»	114	»	7	»	Русијом
»	115	»	6	»	но (место: и)
»	117	»	7	одоздо:	Југословенина
»	119	»	19	одозго:	отпадници
»	123	»	19	»	наша
»	124	»	16	одоздо:	уједињења. (без знака питања)
»	127	»	8	одозго:	судбина
»	147	»	1	»	мислимо
»	149	»	17	одоздо:	да
»	152	»	12	одозго:	тешкоће
»	158	»	6	»	заробљеници
»	160	»	2	»	целцат
»	163	»	2	одоздо:	да
»	166	»	4	одозго:	дочекали
»	175	»	10	одоздо:	лавове
»	182	»	1	»	он
»	182	»	4	одозго:	ропац
»	184	»	7	одоздо:	ни
»	186	»	7	»	потегнете
»	188	»	17	одозго:	морског
»	191	»	21	одозго:	Ченгијића
»	208	»	15	»	свеже
»	228	»	14	»	ослушкивало
»	321	»	6	»	(ур. Г. П. Поповић)
»	335	»	2	одоздо:	Г. П. Бабурица

САДРЖАЈ

Страна

Перо Слечевик: Бели Краљ 5

I. Мисли и предвиђања

<i>Dr. Ante Trumbić</i> : Nekoliko reči o Krfskoj Deklaraciji	11
† <i>Франо Сунило</i> : Поздрав приликом Крфске Декларације	16
<i>Dr. Korošec</i> : Memorandum Jugoslovenskog Kluba, poslan na konferenciju mira u Brest-Litovsk	17
<i>Јован Цвијић</i> : Принципи и погрешке о Србији	
<i>Мил. Р. Веснић</i> : Тврда вера у југословенску мисао	25
<i>Јов. Јовановић</i> : Највећи непријатељ уједињења нашега	30
<i>М. Ђ. Милојевић</i> : Крај једне мисије	33
<i>Лујо Војновић</i> : Ми и Италија	38
<i>Коста Стојановић</i> : Економски блок балкански	43
<i>Tih. R. Gjorgjević</i> : Вугари	52
<i>Андреја Ј. Радовић</i> : Наша будућност	57
<i>Бранко Лазаревић</i> : Југословенска Мисао	62
<i>Vodmil Vošnjak</i> : Slovenački seljak uoči svetskog rata	70
<i>М. Драшковић</i> : Једна од брига	76
<i>Др. Божидар Марковић</i> : Старо и ново колено	85
<i>Милан Грол</i> : Две нације на Јадрану	90
<i>Јевто Дедијер</i> : Југословенске земље као бедем између Истока и Запада	103
<i>Др. Мирко Косић</i> : Културни положај Војводине	109
<i>Хасан Ребац</i> : Муслимани у сјутрашњој нам великој домовини	117
<i>Dr. Ivan Gmajner</i> : Neophodnost Ujedinjenja	124
<i>Милан Чемериќић</i> : Нове Области	134
<i>Никола Стојановић</i> : Наши главни проблеми	144

II. Уметност

<i>Алекса Шантић</i> : Наш Апостол	155
<i>С. Бешевик</i> : За сунцем.	156
<i>Бранислав Нушић</i> : Историја једног заробљеника	157
<i>Божидар Пурић</i> : Зрињски и Франкопан	172
<i>Josip Kosor</i> : Нраму Vječnosti	173
<i>Перо Слечевик</i> : Уметници у прогонству (са 8 репродукција).	176
<i>У.</i> : С Мештровићевих излогаба	192
<i>Тодор Н. Манојловић</i> : Српски стихови Белгији	194
<i>Д. Ј. Филиповић</i> : Мурат	196
<i>Милосав Јелић</i> : Непознато дете из 17. пука	197
<i>Vladislav Fabjančić</i> : Jugoslovenstvo u savremenoj književnosti slovenačkoj	198
† <i>Милутин Бојић</i> : Сејачи	201

	Страна
† <i>Владимир Гађиновић</i> : Снови	202
† <i>Милош Видаковић</i> : Столећа	204

III. Венци

<i>Milan Grol</i> : Svetli Grobovi	207
<i>Перо Слечевећ</i> : Кочић и Радуловић	217
У.: Омладинци из Америке	222
<i>Драгослав Љубибратић</i> : Слободани-Ватреници	223
<i>Божидар Пурић</i> : Млада Босна	229

IV. Наша Страдања

<i>Dr. Gj. St. Jovanović</i> : Ekonomske žrtve Srbije i njeno ustpostavljanje	235
<i>Miloš Pjanić</i> : Pregled naših stradanja	248
У.: Jugoslov. poslanici o austro-ugarskom teroru (citati)	256
О терору у Србији (из апела српских социјалиста)	263

V. Југословенска Акција

У.: Дело српске војске, у очима Европе (цитати)	267
<i>Милан Ђурчин</i> : Др. Елси Инглис	273
<i>Милан Ђурчин</i> : Др. Ситон Ватсон	276
У.: Српски Потпорни Фонд	286
<i>Миодраг Ибровац</i> : Наши француски пријатељи	288
<i>Никола Стојановић</i> : Поглед на рад неослобођених Југословена	295
<i>Вид Ђурђевић</i> : Добровољци	298
<i>Др. Виктор Кин</i> : Швајцарска помоћ Србији (с додат- ком од М. Ч.)	305
<i>Ђ. Пауновић</i> : Обавештајни биро Срп. Друштва Црвеног Крста у Женеви	309
У.: Југословени у другим континентима	315

Неколико додатака

Н.: Југословенски Одбор у Лондону	318
М. П.: Југословенска Социјална Демократија	319
У.: Публицистичка акција	320
Омладинска акција	321
Акција уметника	323
Lady Harley	323
Наше Госпође у Америци	323
Ратне Слике	325

VI. Књиге

<i>Урош Џонић</i> : Прилог југословенској библиографији данашњој	339
VII. — Извештај Фонда Босанско-Херц. Емиграције	358
Од Уредништва	360

ЖЕНЕВА
ШТАМПАРИЈА «УЈЕДИЊЕЊА»

